

ВЕСЬ МИР

9 6 3

N 9

ВПЕРШЕ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

В НАСТУПНОМУ РОЦІ ЖУРНАЛ «ВСЕСВІТ» МАЄ НАМІР НАДРУКУВАТИ ТАКІ ТВОРИ ІНОЗЕМНИХ ПИСЬМЕННИКІВ:

- ДЖОН СТЕЙНБЕК** (США). **ДОВГА ДОЛИНА**. Цикл оповідень.
- БЕРНГАРД КЕЛЛЕРМАН** (Німеччина). **БЛАКИТНА СТРИЧКА**. Роман.
- ЖАН САНТАС** (Франція). **ЧИ ЛЮБИТЕ ВИ ВАГНЕРА?** Роман.
- ГЕОРГІ МАРКОВ** (Болгарія). **МУЖЧИНИ**. Роман.
- ІВАН КРЖИЖ** (Чехословаччина). **В ОГОНЬ ІДЕ ДОБРЕ ПОЛІНЦЕ**. Повість.
- АЛЕКСАНДР САКСТОН** (США). **СВІТЛА ПАВУТИНКА В ТЕМРЯВІ**. Роман.
- ЕЖИ СТАВИНСЬКИЙ** (Польща). **ГОНИТВА ЗА АДАМОМ**. Роман.
- ЧІНУА АЧЕБЕ** (Нігерія). **НЕСПОКІЙНЕ ЖИТТЯ**. Роман.
- МАКС ФРІШ** (Швейцарія). **КИТАЙСЬКА СТІНА**. П'єса.
- ІТАЛО КАЛЬВІНО** (Італія). **ОДИН ДЕНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ПО ВИБОРАХ**. Повість.
- ЛОТАР ВАЙЗЕ** (НДР). **ТАЄМНИЦЯ ТРАНСПЛУТОНА**. Науково-фантастичний роман.
- ЗДЕНЕК ПЛУГАРЖ** (Чехословаччина). **ХАЙ КИНЕ КАМЕНЕМ...** Роман.

А також вірші й оповідання письменників усіх п'яти континентів.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ЖУРНАЛ „ВСЕСВІТ“ на 1964 рік

РІК ВИДАННЯ ШОСТИЯ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

ХЕСУС ЛОПЕС ПАЧЕКО. З іспанської поезії.

3

Х. Л. Пачеко (нар. у 1930 р.) як один з організаторів Університетського конгресу молодих письменників зазнав переслідувань з боку франкістського уряду і в 1957 р. був вивезений до в'язниці, звідки під тиском громадськості правителі Іспанії змушені були звільнити його.

Пачеко відомий своїми иоротими, але багатогранними, сповненими революційного вогню, поезіями. Вірші, надруковані у «Всесвіті», взяті із забороненої на батьківщині поета збірки «Иладу руи на Іспанію», виданої 1961 року в Італії.

АРТУР ВАН СХЕНДЕЛ. Життя — це свято танцю.

Роман.

11

Відомий голландський письменник А. ван Схендел (1874—1946) у своїй творчості пройшов шлях від романтичної недоволеності дійсністю (роман «Заноханий волоцюга» — 1904 р.) до реалістичного відтворення життя маленьких людей (роман «Фрегат Йоганна-Марія» — 1930 р., «Голландська драма» — 1936 р.) Про роман «Життя — це свято танцю» (1941 р.) див. статтю Д. Затонського у цьому номері журналу.

З НОВИХ ПЕРЕКЛАДІВ МИКОЛИ ТЕРЕЩЕНКА

КАРЕЛ-ЯРОМІР ЕРБЕН. Букет квітів. Верба. ЙОЗЕФ ГОРА. Пісня про рідну землю. Поет і світ. ОНДРА ЛИСОГОРСЬКИЙ. Нені. Україна. Вірші.

97

МОЛЬЄР. Тартюф. Комедія. Дія п'ята.

108

Написана у 1667 р. комедія «Тартюф» перекладалась і ставилась майже в усіх країнах світу. На Україні ця перлина світової драматургії була добре відома ще до Жовтневої революції у перекладі В. Самійленка.

В цьому номері друкується уривок з нового перекладу «Тартюфа», зробленого відомим перекладачем Євгеном Антоновичем Дроб'язком, 65 років з дня народження якого минає у вересні цього року.

СТАТТІ, НАРИСИ

Д. ЗАТОНСЬКИЙ. В пошуках «життєвого ритму»

79

КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Г. КОЧУР. Мовами братніх народів	82
Я. ПРИЛИПКО. Слова щирої любові	83
З. ФОГЕЛЬ. Ежен Делакруа. (До 100-річчя з дня смерті).	90
Б. КРИЖАНІВСЬКИЙ. За десять-тридцять хвилин...	103
ІРЖІ ШЕТЛІК. Коли камінь оживає...	120
ОЛ. МОРОЗОВ. Простак, який, сміючись, говорив правду...	129

ВСЕСВІТ ЗГАДУЄ, ВСЕСВІТ НАГАДУЄ

Б. БРОДСЬКИЙ. Незнайдені скарби.	138
ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА	122
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Жан Санітас. «Чи любите ви Вагнера?», Юліан Тувім. Вибрані повзії	157

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

ДЖІАКОМО РЕЛЬКІМО. Нафта і кров Венесуели.	6
Людина з крилами	86
Вовки океанів	87
Г. ХАУБОЛЬД. Ансельмо з Кохімара	88
Сім тижнів у льодовій пустелі	101
ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ	
З угорського гумору	114
ОРЛИН ВАСИЛЕВ. Серце стукає в дверцята...	116
«Ламброфарма» не випадок	133
ТАДЕУШ ОЛЬШАНСЬКИЙ. Останні дні адмірапа без фпоту	134
«Дерев'яний кінь» фон Драйса	154
НАШІ ІНТЕРВ'Ю	128
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	150
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ	10, 107, 115, 132, 133
ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ	156

ОЦИФРУВАННЯ
КНИГ
hurtom.com

Головний редактор О. І. Попторацький

Відповідальний секретар
Н. А. Хвемський

Художній редактор М. Я. Коваленко

Технічна редакція Є. Б. Борського

Редакційна колегія:

А. О. Біпецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисінь,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин,
М. О. Лукаш, А. С. Малишко,
Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський,
Ю. К. Смопич, М. О. Упеник,
Т. К. Якимович.

Кладу руку на Іспанію

Кладу я руку на Іспанію й клянуся
Її ім'я ніколи не згадати всує.
Якщо ж порушу клятву людям і вітчизні,
Рубайте мені руку!

Хто?

Ой, Мансанаресе-ріко,
Іспанський народе!
Народе без хліба —
Безводна ріко суха!

Ой, Мансанаресе-ріко,
Голодний народе!

Хто воду і хліб ваш
Нахабно забрав?

Ой, Мансанаресе-ріко,
Холодний народе!
Хто сушить джерела,
Ссе твою кров живу?

Іспанія

Країна, де стільки сонця,
Несе таку чорну ніч
У великому серці!

Пісня про акціонерні компанії

Навалилися на Іспанію
Акціонерні компанії.
Ой, як заплакали діти,
Заридали матері!

Чоловіки роботою зморені —
Кості в шкіру загорнені.
Тих копійок зароблених
Не стане й на хліб.

Всі в країні сьогодні
Сумні і голодні.

Крик

Повітря!
Хіба в Іспанії нема
Повітря?
Повітря! Повітря!

Поема гніву і надії

Потрібна поезія сильна,
Суворая,
Як зброя,
Або як знаряддя,
Гостре, завжди до роботи готове,
Поезія бурі,
Гніву,
Надії!

Пісня любові

Любов, легка як повітря,
За мить пролетить
Із вітром.
Любов ту з корінням вирве
І тихий вітер,

І дикий вихор.
Любов, що вросла у землю похмуру,
Здолає і вітер,
І бурю!

Мати Іспанія

Жорстока, сувора мати,
О мати Іспаніє,
Діти, що ти народила, —
Всі сироти.

Жорстока, сувора мати,
О мати Іспаніє,
Навіщо ти родиш дітей,
А потім кидаєш?

Руки

Лоліті і Антоніо Феррес

Якби руки могли неба дістати
З широкої, високої драбини,
Щоб збирати плоди світил,
Орати і сіять в блакить

Хліб і надію,
Камінь по каменю зводити
Безпечальне
Вічне життя!

Народ

Тисячі разів убили тебе,
Добивають щоденно.

Поставили тебе до стіни,
Розстріляли кулями,
Повалили.

І як же ти досі живий?
І чого ж вони так бояться?

Кладу руку на Іспанію в серпні 1960 року

Кладу руку на Іспанію і прислухаюся.
Кладу тремтячу руку на Іспанію.
Іспанія тремтить від надії.

Пісня про крихту надії

Я робітник пера.
Інші — робітники мотики
Й молотка.

Кожен творить
Своїм знаряддям
Крихту надії.

Вночі

Зніміть із моїх очей
Віковичний туман,
Хочу дивитися на світ
Ніби дитя мале.

Печально прокидатися
Й бачити все старе:

Цю криваву ніч,
Цей безкінечний бруд.

Вірю: настане день
Особливий.
Вірю: устане сонце
Надії

Ляпанина

В школах батьківщини
На стіні висить печальна карта.
Поруч траурна дошка.
Діти, пізнавайте її горе,
Сині вени рік, пустелі жовті,
Сплющені гірські хребти,
Стертий напис, продраний папір.
Діти, зрозумієте колись,
Хто повидирав великі діри,
Хто на карту нашої вітчизни

Кинув чорну бомбу із чорнила,
Хто заляпав гори і долини,
Хто роздер її зелені луки,
Хто поперерізував дороги-жили
І пошматував їй береги морів.
Діти, придивляйтеся до карти
батьківщини,
І ніколи у житті не смійтесь
З тої ляпанини і руїни
На її сумних старих просторах.

Вітер і крик

Скидаю сорочку, як вірші пишу,
Не хочу, щоб з рядків світилась
Інша одіж, крім людської шкіри.

Треба бути голим, щоб писати поему.
Треба вітер відчувати усім тілом,

Світ в усьому тілі, і щоб серце
Сповнене було і радощів і горя.

Тому я і рву сорочку з себе,
Груди відкриваю, щоб шалено
В мене проникали крик і вітер.

Того ранку

Іх розстріляли.
Сонце дуже рано встало,
Щоб закарбувати на білій стіні
Чорні їхні тіні.

Відтоді офіцер
Уночі на варті,
Огорнутий туманом,
Дивиться на стіну перед себе
І кричить із жахом, коли раптово
З'явиться перед ним солдат.

На вулиці,
Коли він бачить юнака чи самотнього
чоловіка,

Що чекають на зупинці автобуса,
То прискорює ходу,
Біжить, — бо вулиця тепер
Новими людьми повна,
Новими юнаками, схожими на тих п'ятьох,
Розстріляних кривавого ранку.

*З іспанської переклала
Єва НАРУБІНА та Йосип ФЕЛЬДШТЕЙН*

Джіакомо Релькімо — псевдонім одного венесуельського журналіста, який прислав свій нарис до редакції німецького журналу «Фрайе вельт». Автор не хотів називати свого справжнього імені, адже режим Бетанкура не дарує нікому правдивої розповіді про трагедію народу Венесуели і про його мужню боротьбу проти кривавої диктатури нафтових королів та їхньої маріонетки у президентському палаці в Каракасі.

Нафта І КРОВ ВЕНЕСУЕЛИ

Я вже другий день у Каракасі— блискучій венесуельській столиці. Це велике місто часто називають найдорожчим, найсучаснішим, найбагатшим, найосвітленішим на земній кулі.

Найдорожче? Так, навіть в офіційному довіднику Організації Об'єднаних Націй стверджується, що вартість життя у венесуельській столиці найвища у всій Латинській Америці. Я ж відчув це

Венесуельська столиця Каракас з фасаду — хмарочоси нафтових компаній і банків, розкішні готелі для багатіїв.

на власній шкурі. У будь-якому каракаському готелі вами погордують, якщо ви не здатні написати на чековому бланку цифру з двома нулями, звичайно, якщо це буде «справжній» готель. В такому разі вам нічого буде робити ані на головній вулиці столиці з великими магазинами, барами, театрами, ресторанами, ані на південній околиці, де стоять розкішні вілли багатіїв. Єдине, що вам залишиться — чвалати просторими столичними проспектами, але й тут ви знайдете підтвердження надмірної дорожнечі цього страшного міста: кожен кілометр шосейних шляхів Венесуели коштує щось близько 2-х мільйонів доларів.

Найсучасніше? Так, бо американські, західнонімецькі, французькі, італійські архітектори перетворили Каракас на свою експериментальну майстерню й, витрусивши з венесуельців кілька мільярдів доларів, побудували місто, у порівнянні з яким, скажімо, Мехіко — просто велике село...

Найбагатше? Так, бо у Каракасі знайшли «притулок» 4000 мільйонерів; коли врахувати, що кожен з них має дружину і хоча б одну дитину, стає просто муторно від такого навчального скупчення багатіїв.

Зрештою, Каракас — справді освітленіше місто. Вночі тут — злива неону, цілі каскади різнобарвного світла. Таким я побачив Каракас вперше, таким він і залишився в моїй уяві — сліпучий до огиди. Та Каракас — хіба це Венесуела?

* *
*

Ця афера влетіла мені у добру копійчину, до того довелося ще продемонструвати свої неабиякі дипломатичні здібності. Але я не відступав і схилив-таки на свій бік вишуканого кальянера, що більше скидався на мільонера. Отож, того вечора я опинився у «Кантрі-клубі», членство в якому коштує на рік стільки, скільки коштують 25 найкращих автомобілів...

Всі чоловіки в клубі були схожі один на одного, як можуть бути

А це інший Каракас — квартали жалюгідних робітничих халуп.

схожими люди, вдягнені у фраки. А жінки — милосердний боже! — брильянтів на кожній значно більше, ніж гудзиків на моєму костюмі, вони скрізь — у волоссі, у вухах, на шиї, руках, пальцях, взагалі, де тільки є вільне місце. А розмови! Я несміливо продирався крізь цю роззолочену потолоч, а навздогін мені летіли уривки світської розмови: «Лечу ранком у Флориду... Став генеральним директором... Зробила свого пуделя блондином... Добре бути племянником міністра...»

Центральна подія вечора: обіцяв завітати «сам Бетанкур». Щоб побачити його поближче, займаю вигідну позицію у салоні для курців, де на білих мармурових столиках мирно розташувалися поруч «Лакі страйк» з США та гаванські сигари. По самі вуха заліз у велике крісло. Що ж, почкаємо тепер пана Ромуло Бетанкура...

Хто він такий? Сказати важко. Принаймні, єдина знаю напевне: поки що президент Венесуели. Пригадую, що десь 18 років тому йому пощастило «вдертися» в уряд. Але тоді це був інший Бетанкур: його політичний скарб складався виключно з гучних революційних понять. Та після за-

слання у Коста-Ріку «революціонера» підмінили: він швиденько збагнув, що у світі, де він живе, всесильний бог — долар і добре навчився йому вклонятися. «Гріхи молодості» були повністю забуті. Яюсь я знайшов під прилавком в якомусь магазині його книгу «Венесуела і нафта». Сам автор особисто наказав її конфіскувати. Це теж — «гріхи молодості», несумісні з його теперішнім станом, для характеристики якого є одне влучне слово — «ренегат».

Аж ось великий момент настав: пан Ромуло Бетанкур знаходиться серед нас. Точніше, не дуже й серед, бо численний ескорт поважних офіцерів та енергійних людей у цивільному докладає чимало зусиль, щоб відокремити президента від натовпу. І це їм добре вдається. Сам пан Бетанкур — низенький, товстенький, років під шістьдесят, — люб'язно посміхається, офіцери ж зберігають надто суворі обличчя, що ніяк не пасують до їхньої опереткової уніформи з численими зірочками, аксельбантами, лампасами, золотими гудзиками.

Такий він, пан президент, — владний диктатор, глава держави, а насправді — простий прислужник отих у фраках та брильянтах.

Його попередник Перес Хіменес був справжнім віртуозом у справі привласнення чужих грошей: за 10 років правління він переказав на свій рахунок за кордон 200 мільйонів доларів. Ну, а цей? Дехто каже — ще не встиг хапнути і сотні мільйонів, інші — що вже наздогнав попередника. Я ж думаю, що пан Ромуло пережене його, якщо час дозволить йому це зробити.

* *
*

Шофер таксі — чи не найкращий представник кожного сучасного великого міста: він тобі і зручний спосіб пересування, і довідкове бюро. Мій шофер виявився спритним хлопцем, він встигає водночас лавірувати у бурхливому потоці автомашин, вітати зустрічних товаришів, палити, на свистувати пісеньку і ще розмовляти зі мною.

«Як вам подобається Каракас? Кажете, дорого. Так, навіть бензин. А ми ж маємо просто купатися в ньому. Живу тут, у Каракасі, звичайно, не в центрі, а на равчю, в бараці. Що ж поробиш — в цьому будиночку для мене не знайшлося місця. Так, це «Креол петролевум компанії»: звідси янки

правлять нашою країною. Бетанкур, він просто оздоба. Вчора знову навколо його палацу скупчилися солдати і танки... Мені було лише 12 років, коли янки прийшли сюди, за нашим «чорним золотом». Так, нафта заслуговує такої назви: янки добре вміють перетворювати її на справжнє золото. А через 30 років прийшов новий загін отих, з півночі: тепер вже за нашою залізною рудою... З вас сім боліварів, сеньйор».

* *
*

Маракаїбо — це таке озеро. І водночас ліс, — великий, дивовижний. Я сиджу у моторному човні, що своїм торохкотінням будить сонну тишу озера. Навпроти мене розвалився новий знайомий — Гаррі Стюарт, — американець, фахівець з питань нафти, з яким ми познайомилися вчора: він запропонував мені свої послуги, мовляв, «варто понюхати запах свіжої нафти». Нам довелося витратити більше дев'яти годин, поки дісталися на автомобілі з Каракаса до Маракаїбо — дру-

гого за чисельністю населення міста Венесуели, її справжньої нафтової столиці. І ось тепер гойдаємось у човні на тихій гладині озера. Моторист наспівує собі під ніс, Гаррі куняє, і я буджу його запитанням: «Для кого качають нафту оці всі вишки?» «У першу чергу для Рокфеллера. Його тутешній штаб «Креол» розташований у Каракасі». Гаррі випльовує жувальну гумку, неквапливо засовує в рот нову, робить ковток з фляги. Він пояснює, що Венесуела друга країна у «вільному світі» за розміром нафтовидобутку. «Та лише три проценти її «чорного золота» залишається в країні. Решту експортуємо. Бач, ми добрі люди — піклуємося про її збут...»

Обабіч — вишки, немов велетанські залізні дерева, стоять по коліна у воді. Тут, на Маракаїбо їх сотні, а в усій Венесуелі — понад 4 тисячі, але Маракаїбо залишається головним джерелом: воно дає три мільйони доларів прибутку на день.

На березі — така ж пустеля: жодної живої душі, самі лише вишки та баки. Нарешті розшукую людину, що поряється з якоюсь довгою трубою. Він метис і за-

Танки проти власного народу — так править у Венесуелі американська маріонетка Бетанкур.

робляє 30 боліварів на день. «А отой хлопець — цілих сто, — показує на постать, що з'явилася з-за бака — хоч робить те саме, що і я. Та він — янкі».

Я виявив бажання познайомитися з житлом цього робітника, і він пояснив мені, як туди дістатися. Біля дверей стояли троє майже зовсім голих рахітичних дітлахів. Вони повідомили мене, що мати пішла купувати воду (у моєму готелі у Каракасі три країни: з гарячою, холодною та крижаною водою). Невдовзі вона з'явилася і запросила до хибари. Глиняна підлога, два залізних ліжка, стіл, три ящики, що правлять за стільці, піч. Єдине крихітне вікноце.

Демонстранти у Каракасі несуть портрети Фіделя Кастро і плакати з його ім'ям.

«Бачите, — сказала жінка, показуючи на вікно, — там надворі того чоловіка? Його звуть Отеро, і в нього п'ятеро дітей. Він безробітний, як і багато хто з тутешніх. Отеро має тепер лише чекати, доки хтось з робітників помре. Та чекатиме він, гадаю, недовго: майже всі вони хворі на туберкульоз».

* *
*

З Мігуелем Парадасом я познайомився під час звичайної для

Венесуели події — студентської демонстрації. Двоє поліцаїв міцно тримали Мігуеля за руки і вже збиралися кинути його у автомобіль. Мій сусіда торкнув мене за плече і сказав: «Пішли-но!»). Через якихось 30 секунд один з поліцаїв лежав на тротуарі, а ми троє замішалися у натовпі. А через півгодини ми сиділи за столиком у «Беззубій акулі» і всім своїм виглядом доводили, що найбільше нас цікавить вміст великої пляшки.

Завдяки такому збігу обставин у мене з'явилось два нових товариші — студенти Каракаського

університету Мігуель Парадас та Гуїлермо Ларас. Наступного дня Мігуель запросив мене до себе.

Кімната, куди я потрапив, нагадувала номер-люкс у першокласному готелі: дорогі меблі, картини на стінах, телевізор, килими. Мігуель та Гуїлермо були вдвох: вони розважалися кока-колою. «Ви живете, як крези, — кажу їм. — Звичайно, заможні батьки — річ непогана, та мені незрозуміло, чому ви у такому разі втручаєтесь у різні небезпечні справи?»

Обидва криво посміхнулися, наче після невеликого дотепу. Мігуель пояснив:

«Бачте, венесуельські студенти були й залишаються революціонерами, щоб ви там не говорили. Мій батько справді людина заможна, і він так само, як і ви, не розуміє моїх прагнень. Він бажає, щоб уся ця розкіш та жінки замінили мені марксизм та революційну боротьбу. Але такого не буде».

Гуїлермо додав: «80 процентів наших студентів — комуністи або учасники «лівого революційного руху». Ви навіть не уявляєте собі, як часто університет змушений влаштовувати «примусові канікули».

«Бетанкур намагався заборонити останні наші студентські вибори, — розповідав далі Мігуель, — та йому не вдалося цього зробити. І знаєте, знову перемогли комуністи. Уся країна завжди стежить за нашими виборами, більш ніж за парламентськими, адже в нас немає підроблених бюлетенів».

Тут Мігуель підвівся і підійшов до стіни. Він натиснув на непомітну кнопку, і я гадав, що побачу у сховищі хатній бар. Але там було зовсім інше — великий портрет Фіделя Кастро. «Ось вона, наша божниця, — промовив хлопець. — Ви, мабуть, чули таке слово, дуже поширене в Латинській Америці — «фіделізм». Це — про нас, і ми не заспокоїмося доти, доки не зробимо того, що зробив він!»

* *
★

Я тільки-но зручно влаштувався за столиком у маленькому затишному кафе та заглибився у свіжий номер газети «Арепа», коли хтось опустився поруч. Гуїлермо! Один з моїх нових знайомих. Але чому такий засмучений?

«Та ні, ви нічим не допоможете мені: тут не можна допомогти. Втім, я розповім вам усе, хоч розповідь буде довгою та сумною. Бачте, мій батько був не те, що в Мігуеля, — простий робітник, будівельник. І ще 1928 року він взяв участь у великій демонстрації робітників та студентів, тут, у Каракасі. Невдовзі шпикам стало відоме його ім'я, і батькові довелося тікати звідсіля. Разом з іншими 70 товаришами він опинився в горах, там вони організували партизанський загін і зі зброєю в руках продовжили свою боротьбу проти тодішнього диктатора Гомеса. Через два роки, коли поліція викрила їх, партизанів залишилося тільки четверо: решта загинула від купь, лихоманки, голоду, спраги. Батька схопили і відправили до концтабору в Ель-Коро. Це — найжахливіший табір у країні. Кожного дня когось ховали. Нарешті, після довгих років, моїй матері пощастило влаштувати батькові втечу. Та після цього він прожив недовго. Мати в мене — мужня жінка, але смерть батька її зпомила. Тепер вона не може чути про якусь боротьбу, у неї хворе серце, і коли мати дізнається, що її єдиний син пішов батьківським шляхом, вона не витримає. А я інакше не можу, моє місце там, в горах, серед партизанів...»

Гуїлермо замовк, потім глибоко зітхнув: — «Я ж кажу, що ради тут не даси...»

«Ні, я дам тобі пораду, Гуїлермо. Спитай-но у матері, чого чекав батько від свого сина...»

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЖИТТЄВИЙ СТАНДАРТ. Газета «Етуаль де міді», що видається на півдні Франції, в огляді про економічне становище країни пише так: «В тому, що життєвий рівень народу підвищився, можна переконатися на міському кладовищі. Десять років тому там було лише п'ять сімейних склепів, тепер їх майже тридцять».

РАЙ ДЛЯ БОЖЕВІЛЬНИХ. Едмонд Богем, який протягом тринадцяти років був начальником особистої охорони президента США, опублікував тепер у Лондоні свої мемуари, де, між іншим, пише: «Найбільшу небезпеку для президентів створюють божевільні. Їх в нашій благословенній країні багато, і не менше як 60 тисяч з них вільно вештаються по наших містах».

СУДДЯ ТА ПАПУГА. Бразильський суддя з баскетбола Євген Мане завжди приносить з собою на гру клітку з папугою (заради оригінальності, адже судді теж люблять славу). І папуга, слухаючи постійно свистки свого хазяїна, навчився й собі свистіти не гірше за нього. Під час фінальної зустрічі на першість країни папуга раптом санснув і цим припинив гру в найвідповідальніший момент. Команда, що програла, звернулася з протестом до баскетбольної ліги. Рада ліги визнала протест обгрунтованим і вирішила переграти матч.

ЖИТТЯ — ЦЕ СВЯТО ТАНЦЮ

РОМАН

Малюнки Ю. Кремньова

I.

РОЗПОВІДЬ МАКЛЕРА

Усяке буває в житті, і ніколи не вгадаєш, що готує тобі примхлива доля. Ну хто б міг подумати, що родовита дама з гучним ім'ям де Мораліс Ореллана доручить нашій фірмі вести свої справи і, крім того, спричиниться до нашого приємного знайомства з паном Валевейном, нащадком однієї з високоповажаних родин нашої країни, а той, в свою чергу, дасть нам вигідних клієнтів?

Ніяких спільних справ наші родини — моя і пана Валевейна — не мали, але коли мені довелося до нього поїхати, я пригадав розповіді батька про неприємності, що мали місце в минулому поколінні; розповідаючи цю історію, батько говорив про іспанців в глузливому тоні.

Моя бабуся — уроджена Гертеванк, і дід, у якому вона народилась, із зображенням прудкого оленя на фронтоні, ще й тепер є окрасою Кейзерс-грахта. Її батько, відомий на той час комерсант, мав двох дочок, з яких вона була старшою. Країну нашу об'єднали тоді з Південними Нідерландами, що називалися колись Австрійськими або Іспанськими Нідерландами. Під час об'єднання Півночі і Півдня прав громадянства у нас

набули також небажані індивіди з колишніх завойовників, отже, якийсь авантюрист, танцмейстрик дістав право називати себе в Амстердамі нідерландцем. Звали його Ренеро де Мораліс Ореллана і, як розповідали, це був задирака, балакун, вічний боржник. До того ж він мав гарненьке личко, і мало не всі жінки просто сохли за ним. Де Мораліс! Ну й прізвище, як на посміх: пройдисвіт, певне, і не чув ніколи про мораль! Гадаю, не в одному домі можна було спостерігати тоді трагічні сцени і багато, мабуть, було пролито нишком сліз через нього. Та не тільки інтрижками жив шельма. Він чекав своєї великої години, і можна уявити, яка знялася в місті буча, коли виявилось, що молодша дочка багатія Гертеванка втекла з цим іспанцем у колясці через Утрехтські ворота! Через рік вони повернулися — молоде подружжя з синочком на ймення Дієго, який, в чому пізніше можна було пересвідчитися, мав такі ж «строгі» погляди на мораль, як і його татусь. Отже, мій батько і цей Дієго доводились один одному двоюрідними братами, хоч по суті не були навіть знайомі. Мені ніколи не розповідали про витівки цього Дієго. Досить було згадати в нашому домі його ім'я, як батько починав сердито супити брови. Тому можна уявити наш подив, коли одного чудового дня 1882 року в нашій конторі з'явилася удова де Мораліс Ореллана, уроджена Баккер, і доручила нам управління своїм майном, дуже значним майном, якщо врахувати, що й сама вона мала чималі статки. Того ж

року вона познайомила нас з паном Валевейном, нотарем з Мідделбурга, який невдовзі перед цим одружився з її єдиною дочкою.

Протягом одинадцяти років взаємини нашої фірми з паном Валевейном обмежувалися приємним обміном діловими листами, в чому не було нічого дивного, бо в ті дні поїздка з Голландії в Зеландію¹ забирала багато часу й енергії. Було б дивним чекати від маклера розголошення деталей такого листування. І все-таки, щоб правильно зрозуміти те, про що я розповідаю, деякі роз'яснення щодо фінансових обставин не будуть зайві. Рахунок пана Валевейна не раз давав нам привід до занепокоєння, хоч особливо ми ніколи не турбувались, пам'ятаючи про його всім відому чесність і тверді правила, а також про наявність більш ніж достатньої застави. Та коли влітку 1893 року він надіслав нам доручення, яке кожен, хто розуміється на цих справах, назвав би щонайменше надмірним, я і мій брат вирішили, що виконувати його, не взявши додаткових роз'яснень і не давши клієнтові якоїсь поради, щонайменше безвідповідально. Скажу точніше: ми вважали, що пан Валевейн кидає на терези надто велику частину свого капіталу. Це завжди ризиковано, особливо ж для нотаря. Ми не знали, що спонукало його до цього, а втім, це і не входило в нашу компетенцію. Тоді ж таки один наш клієнт з Бреди запросив нас обговорити деякі справи, і ми вирішили, що в суботу я виїду до Мідделбурга, а в понеділок буду в Бреді. Від пана Валевейна я дістав дуже делікатного листа. Він запрошував мене приїхати і вибачався, що не зможе мене зустріти на вокзалі, бо дуже зайнятий.

Я пам'ятаю все, немовби це було вчора. Стояв дуже гарячий день, і вже в Брабанті я скинув піджак і жилет — крім мене, в купе нікого не було. Задуха розморила мене і скоро я задрімав. Прокинувся я лише тоді, коли розчинились двері і зайшов якийсь добродій (це було вже в Бреді). Я попросив вибачення за свій костюм, але він заспокоїв мене і сам скинув піджак та жилет. Скоро ми вже жваво розмовляли. Виявилось, що він зеландець. Довідавшись, хто я і куди їду, він відрекомендувався. Авжеж, він знав пана Валевейна і говорив про нього з великою повагою. Зате щодо пані Валевейн він не перебирав висловів. Якщо вірити йому, ця особа була надто високої думки про себе і навіть не вважала за потрібне приховувати свого зверхнього ставлення до товариства мідделбурзьких дам, які, в свою чергу, перестали зрештою помічати її. В результаті пан Валевейн також виявився відірваним від свого середовища. Йому всі співчували,

бо він походив з хорошої родини і мав звання старшини товариства захисту гребель у Ваанмонді, хоч і не хотів носити цього титулу. Пан Валевейн — ліберал, але разом з тим вірний слуга церкви. Він серйозний, гуманний і завжди готовий допомогти іншим, одне слово, ця людина правильно розуміє такі поняття, як порядність і честь. Про його дружину цього не скажеш. Раз на місяць вона їздила в Брюссель або Париж, де кидала гроші на вітер, купуючи собі різне вбрання, витвори мистецтва і всілякі витребеньки. Іноді вона брала з собою сина, хлопчика років десяти-одинадцяти, але здебільшого їздила сама. І ще: вона дуже захоплювалася музикою і завжди відвідувала всі концерти. Музиканти часто зупинялися в її домі і, мабуть, вона іноді запрошувала виконавців, в тому числі й іноземців, приїхати пограти для неї. Зовсім недавно, наприклад, вона повернулася з Брюсселя з квартетом. Звісно, такі примхи дорого коштували панові Валевейну.

Хоч до подібних розповідей треба завжди ставитися обережно, інформація видалася мені корисною, бо тепер я міг догадуватися, навіщо пан Валевейн часто брав великі суми. Як би там не було, кожному хочеться знати, з ким він має справу.

Мій супутник зійшов у Хусі, скоро і я залишив поїзд. Якийсь хлопчак пояснив мені, як знайти Дам¹, — дивна назва, якщо згадати площу в нашому місті.

Невдовзі я вже стояв перед красивим будинком пана Валевейна. Чистенька служниця, рум'яна, в дерев'яних черевичках і в підіткнутих спідниці (вона мила сходи), швидко постелила килимок у коридорі і пропустила мене у вестибюль, де стояли шафи з делфтськими й китайськими вазами, різним посудом, глеками. В сусідній кімнаті хтось грав на роялі й співав. Я знав, що нотаря нема дома і що, отже, мене прийме пані. Рояль замовк і мелодійний жіночий голос сказав: «Просіть пана Йонаса! Яке щастя, що його не затримав кит!»². Я, звичайно, ціную до тепер, та не забувайте, що досі я ніколи не бачив цієї дами!

Служниця розчинила двері, і я зайшов в простору кімнату, мабуть, метрів дев'янадцять довжиною, з чотирма високими вікнами, що виходили в тінявий сад. Розкішні меблі, всюди старовинні речі, а на стінах — чудові картини. Господиня стояла біля фортепіано — висока, струнка, в сукні з матово-чорного шовку і без будь-яких прикрас, крім золотого хрестика на шиї. Вона велично ступила мені назустріч і граціозно простягла руку, немовби виявляла цим мені особливу ласку. Правду кажучи, вона поклонила мене з першої ж хвилини. Її чорне, як

¹ Північна і південна провінції Нідерландів.

¹ Майдан в Амстердамі.

² Натик на біблійську легенду про Фону в череві кита.

смола, блискуче волосся було гладенько зачесане і стягнене ззаду у вузол, хоч мода того часу вимагала, щоб вузол лежав на маківці. Обличчя здавалося блідим, і на ньому палали великі чорні очі. У відповідь на мій уклін вона посміхнулася, повільно простягла руку і, показавши на хлопчика, який стояв позад неї, промовила:

— Маю честь рекомендувати вам нашого сина: Даніель Ян Фаустус де Мораліс Валевейн, на прізвисько Півник, народжений у Міiddelбурзі першого квітня тисяча вісімсот вісімдесят другого року. Пустун, пане, який далеко піде, бо природа нагородила його хистом до танцю. Не знаю, які ваші погляди на життя, пане Йонас, але погодьтесь: уміння танцювати — велика перевага. Пройти, танцюючи, по життю — то справжнє мистецтво. Робимо ми щось удень чи спимо вночі, їмо чи п'ємо, працюємо чи відпочиваємо — все це ми робимо в певному ритмі. У віхах і прикрощах також є ритм. А коли до того ж людина вміє танцювати, значить вона може все робити красиво, а в цьому й полягає уміння жити. Мені не треба вам нагадувати, пане, що слід завжди додержувати темпу, уникаючи як прискорення, так і уповільнення його, хоч для одних життя й може проходити в більш стрімкому темпі, ніж для інших. Для одного це *allegro*¹ від початку й до кінця, для другого, можливо, *tempestoso*². Звичайно, бувають винятки, але, як правило, домінує якесь *andante*³. Ви згодні зі мною?

Я не зовсім її зрозумів, однак кивнув і відповів:

— Цілком згоден, пані Валевейн.

Вона простягла мені руку і сказала:

— Ви зробите нам приємність, пане Йонас, якщо погодитесь станцювати зі мною кілька тактів менуета. Я хочу навчити сина елегантно вклонятися. Першу фігуру ви, звичайно, знаєте: тіта-тіта-ті-та.

Я пробачився і сказав, що ніколи ще не танцював. Якусь мить вона дивилася на мене, зацікавившись з подиву, а потім з жалем посміхнулася.

— Але ж в такому разі вам треба вчитися, — сказала вона голосом, який полонив мене ще раніш. І перш ніж я встиг щось подумати, вона взяла мене за руку і ми кілька разів вклонилися одне одному. Вона сказала мені підгорнути поли піджака, потім звеліла: — Граціозно підніміть трохи праву ногу, носок убік, ось так. — При цьому вона показала свій черевичок — черевичок, якого не побачиш і в Амстердамі, з дуже маленькими гудзиками, а також пружок рожевої панчохи, хоч, наскільки мені відомо, в той

час носили коричневі і чорні панчохи. Я ледве встигав так-сяк повторювати її рухи; ми танцювали під мелодію, яку вона тихенько наспівувала. Хлопчик теж танцював — то в парі з своєю матусею, то зі мною, причому тоненьким голоском відраховував такт. Мушу сказати, мені сподобалося тоді це заняття, я навіть не уявляв, що танцювати так приємно. І хоч я вже тоді був досить-таки огрядний, чуття ритму не зрадило мене, я певен цього. Я старався з усієї сили і заслужив похвалу господині.

— Чудово, пане Йонас, — сказала вона. — Я переконана, що ви опануєте найскладніші танці, може навіть сегідилью. А тепер повторіть ще раз весь менует, разом з Півником, а я заграю вам.

З шовкового футляра вона видобула гітару, оздоблену перламутром, і почала грати, а я з хлопчиком — виконувати фігури. Хлопчисько танцював і вклонявся просто-таки бездоганно. Він мав примітну зовнішність, і тепер я зрозумів, що Півником його назвали за мідно-червоний чубок, що стовбурчався на голові. Завеликий ніс псував обличчя, але очі — такі ж незвичайні, як і у матусі — чорні і сяючі. Я ще танцював, повторюючи кілька тактів, яких не міг запам'ятати, як враз відчинилися двері і зайшов пан Валевейн. Він дружньо потиснув мені руку і сказав:

— Я дуже радий, пане Йонас, що ви відразу збагнули дух нашого дому і своїм танцем даєте таку віху дружині і сину.

Він запросив мене сідати, але господиня підняла руку і мовила:

— Пан Йонас хоче повторити фігуру. Дуже прикро, якщо він не вивчить її як слід. Отже, пане, тіта-тіта-ті-та... і при цьому знову уклін, але не такий глибокий. Погляньте, як вклоняється Півник. Вище голову, груди вперед, відгорніть поли піджака і виступайте наче павич, поважно і урочисто.

Я приїхав о третій, а тепер позолочений французький годинник показував за п'яту. Виходить я танцював уже дві години — чи не занадто для людини, яка ще ніколи не танцювала в житті. Проте я не втопився і охоче танцював ще хвилин п'ятнадцять. Після цього господиня і маленький Півник вийшли з кімнати, а пан Валевейн поставив на стіл дві старовинні карафи, одну з червоним, другу з білим іспанським вином. Я охоче скуштував того й другого, але хіменес сподобався мені більше. В розмові про всякі дрібниці непомітно промайнув час, а потім прийшла дівчина і сказала, що подано обід.

За великим, скромно сервірованим столом в ідальні, прикрашеним лише срібним канделябром і вазою з троянд, сиділа господиня, цього разу одягнена в ясно-червоне вбрання, з білою квіткою в зачісці. Я

¹ Шандкий темп (італ.).

² бурхливо, схвильовано (італ.).

³ Помірний темп (італ.).

забув переодягтися, хоч і взяв з собою сюртук, а тому трохи збентежився; проте нотар також був у звичайному піджаку. Ми сіли, і господиня сказала:

— Півнику, прочитай молитву, але пам'ятай, — *con espressione*¹. Це молитва, а не шкільний урок. — Я помітив, що господиня часто вживає вирази, запозичені в галузі музики. Коли, наприклад, за десертом хлопчик жадібно накинувся на ласощі і не розчув батькового запитання, вона сказала: — Півнику, відповідай таткові і кажи правду, *adagio non troppo*².

Вона все пов'язувала з музикою.

Я сподівався поговорити з паном Валевейном увечері, та господиня запросила мене в одну з кімнат, де показала багато прекрасних мистецьких витворів. То були справді чудові речі, і я забув про час. Її співучий голос весь час звучав у моїх вухах. Валевейн сидів у кріслі, пахкав сигарою, і з по-смішкою поглядав на нас.

Можу лише побіжно згадати предмети, які побачив там. Їх було стільки, що просто неможливо перерахувати всього. Як сказав нотар, його дружина колекціонувала все, що вважала красивим. І не тільки мистецькими витворами цікавилася вона: в її колекції були вази, блюда, мініатюри, гравюри, кришталь, бронза, слонова кістка, *cloisonne*³, а також усе цікаве, що створено природою — черепашки, корали, зразки гірських порід, метелики, пера птахів, засушене листя. До цього можна додати шовкові тканини, оксамит, дорогоцінні мережива. І коли я іще скажу, що господар почастував мене двома сортами чудового бургундського, з яких Montrachet так мені сподобалося, що я вирішив замовити кілька барил, то ви зрозумієте, як я шкодував, що вечір скінчився так швидко.

Перед тим, як іти спати, господиня ще раз взяла гітару і проспівала кілька пісень, які я вже забув. Але одну я пригадую, іспанську, вона переклала її для мене: «Життя — це свято танцю, і не танцює лиш дурний», *un tonto*⁴.

Може, я забагато випив Montrachet, в усякому разі вже в кімнаті я відчув, що мені зовсім не хочеться спати. Я почав розглядати всілякі дивовижні штучки в шафах — вазочки, мініатюри, чашечки — і все ще відчував у ногах ритми тіта-тіта-ті-та, а потім, роздягаючись, перевіряв, чи не забув я ще па. Тепер я був зовсім іншої думки про авантюриста де Мораліса Ореллана і жваво уявляв собі, як голос і танці пані Ізабелли полонили нотаря.

¹ Виразно (*итал.*).

² Не дуже повільно (*итал.*).

³ Емаль (*фран.*).

⁴ Дурень (*ісп.*).

Хтозна, що б я зробив, якби зустрів її раніше, коли вона була ще неodrужена.

Тимчасом розмова, заради якої я приїхав, ще не відбулася. Наступним днем була неділя, а в свята справи для мене не існують. І все-таки, подумав я, коли обставини вимагають, треба вміти поступатися своїми принципами.

Було вже пізно, коли я зійшов униз. Снідав я один — пан Валевейн пішов до церкви, а господиня попрохала вибачити її за відсутність.

Справи ми обговорили перед кавою. Ми швидко порозумілись, що було однаково приємно як мені, так і йому. Нотар одверто пояснив, звідки виникає велика потреба в грошах, а я цілком переконався в його солідності. Капітал його виявився значно більшим, ніж ми гадали.

Стояла чудова літня погода. Опівдні ми зробили прогулянку по Валхерену¹. Сидячи поряд мене в ландо, пані Валевейн невимушено підтримувала розмову, причому я мав нагоду спостерігати, як хлопчик змагався в дотепності з своєю матусею. Варт було їй сказати якийсь дотеп, як він і собі встрявав у розмову. Спитавши, як мене звать, і почувши у відповідь «Авель», вона поморщилася і сказала:

— Ви, звичайно, знаєте, що ім'я — прикмета. І хіба ж не вбили Авеля? — до чого Півник з серйозною міною додав: «Не лякай пана Йонаса, мамо». — А вона вела далі: — Я серйозно вірю в це, а тому вірю і в щасливе майбутнє нашого хлопчика. Даніелем його назвали на знак мудрості, Яном — на знак щиросердя, Фаустусом — на знак щастя, де Моралісом — на знак порядності. А його походження — запорука того, що він буде гідною людиною: один з його предків — конквістадор Ореллана, а чи знаєте ви, що означає Валевейн? *C'est l'amour, monsieur, le grand et le petit amour, et je vous dis qu'il l'aura en abondance*².

Почувши ці слова, її чоловік втупив очі вдалину, і погляд його був серйозний і водночас м'який.

— Я сподіваюсь, що він не виб'ється з ритму, — сказала вона далі. — Адже ви знаєте, що сталося з тим лицарем, про якого співається в пісні на мотив *credo*³:

Жив лицар колись, дивну пісню він знав,
І хто її чув, той за ним поспішав.

Королівська дочка Люцінія також поспішила за ним, і фінал виявився трагічним:

Юрба на бенкеті святково гула,
Прикрасою столу була голова.

¹ Острів у провінції Зеландія.

² Це кохання, пане, велике й мале кохання, і я вас запевняю, що його буде більш ніж досить (*франц.*).

³ Вірую (*лат.*), назва католицької молитви.

Тут пан Валевейн посміхнувся і підкрутив свої руді вуса, а Півник спитав:

— Чия голова, Люцінії чи лицаря?

Я виїхав останнім поїздом. Мелодійний голос і танцювальні ритми пані Ізабелли все ще звучали в мене у вухах: тіта-тіта-ті-та.

В Бреді мене зустріли також гостинно, та це вже інша історія. Наступного дня я запізнився на поїзд і повернувся в контору тільки у вівторок вранці. В Бреді також розуміються на танцях і доброму вині.

Подорож була корисною і разом з тим приємною, і часто ще я згадував мотив тіта-тіта-ті-та і на самоті наспівував його.

II.

РОЗПОВІДЬ ДАМИ З ІНДІЇ¹

Як все-таки багато на світі неприємних чоловіків — обмежених, зухвалих, брутальних і ласих на інтрижку. Раніше я цього якось не помічала, і лише в останній рік у мене відкрилися очі, після того як тут з'явилися оті гидкі Йонас і Дьорстінг. І який же несхожий на них наш Рінгелінк! Він завжди чемний і коректний, незалежно від настрою; навіть добре хильнувши шампанського, він пам'ятає, з ким розмовляє. Рінгелінк — мужчина моєї мрії. Я вважаю лише, що борода не дуже йому до лиця, але він присягнувся Антонії ніколи її не голити.

Авжеж, багато що можна було б розповісти про Рінгелінків, просто не знаю, з чого почати. А тому я розкажу спершу, як опинилася я в Бреді і як познайомилася з цією родиною, тоді все буде зрозуміло.

Я була ще молода, коли вперше приїхала в Голландію, хоч уже два роки вдовувала. Мій чоловік був набагато старший за мене; його ось-ось мали зробити резидентом², та як на те перешкодила холера. Що накажете робити в Індії молодій удові з маленькою пенсією? Адже я так люблю музику, а в Батавії³ концертів майже не буває. Значить, краще вже їхати в Голландію, тим більше, що в Бреді, як мені казали, життя дуже дешево. Тут мені сподобалось, і я зовсім не хочу повертатися назад, хоч, звичайно, іноді почуваю себе тут трошки самотньою, та й шансів знову вийти заміж в Індії більше. Проте це, може, й на краще, — хтозна; що матимеш взамін? А крім того, мені багато

дала сердечна дружба з родиною Рінгелінків, вони дуже добрі до мене. Авжеж, католіки — милі, приємні, сердечні люди, принаймні в Бреді.

Коли чотири роки тому я приїхала сюди, щоб підшукати квартиру, я вже на вокзалі познайомилася з Франсом Рінгелінком, і з тієї хвилини радість увійшла в моє життя. Він одразу ж запропонував свою допомогу, незважаючи на те, що я була для нього зовсім чужа. Він розумів, що жінка, яка живе на пенсію, не може багато платити, і тільки завдяки йому я змогла тут дешево влаштуватися. І він узяв мене з собою в свою чудову віллу на Алеї зябликів, і я жила там десять днів, і в голубому салоні спеціально для мене весь час палили в грубці. З самого початку він сподобався мені більше ніж Антонія, я ніколи не могла зрозуміти, як такий красень міг одружитися з такою сварливою і зажерливою жінкою з її великим гострим носом і звичкою весь час гризти чоловіка, хоч йому це як об стінку горохом. Зате їхня донечка Маріон — це картинка, це просто скарб. Коли б мені судилось мати дитину, я б хотіла, щоб вона була схожа на Маріон.

Рінгелінк, треба вам знати, страшенно багатий бровар. Він тільки те й робить, що влаштовує звані вечори і допомагає кому треба й не треба. Так ось, скоро я влаштувалася в своїй маленькій квартирі, як він приходив до мене з донькою, дзвонить і каже, що ми мусимо бути друзями, бо Маріон уже полюбила мене. Вийшло це дуже оригінально, як і все, що він робить. Потім він сказав:

— А тепер ви повинні, нарешті, розказати, як вас, власне, звати і скільки вам років.

Я засміялася і відповіла:

— Звуть мене пані Гаде, моє дівоче ім'я Одиллія Гарінгс, а ось скільки мені років, то це я забула, пане.

— Дурниці, — мовив він. — А тепер я називатиму тебе не пані, а Одиллією. Чи є у тебе все, що потрібно для дому? Я не бачу рояля.

Я саме збиралася взяти напрокат рояль (без музики я не можу), а тому спитала, куди мені звернутись. Він сказав, що сам подбає про все. Рояль, власне, — перша сполучна ланка між Рінгелінком і мною. Він теж кохається в музиці, хоч і в трохи іншій, ніж та, яку люблю я. Йому подобається легка танцювальна музика і сентиментальні пісеньки, на зразок «Графа Постільйона», тоді як я віддаю перевагу фантазіям. Дружина його зовсім не музикальна, їй найбільше подобається ходити в церкву, і вирушає вона туди зранку, годині о сьомій.

Потім він спитав:

— А як ти зватимеш мене? Можеш вибрати, у мене чотири імені — Франціскус, Бонавентурус, Хіларіус, Гауденціус.

¹ Так називають в Голландії Індонезію.

² Губернатор провінції в колишній колоніальній Індонезії.

³ Колишня палла Джакарти, столиці Індонезії.

Усі імена видалися мені негарними, крім одного — Франс. Виявилось, що всі друзі звуть його саме так.

І ось ми стали друзями. А наступного дня задзеленчав дзвоник і вантажники принесли рояль, дуже хороший, фірми Ерар. Я зразу ж одяглася і пішла до Рінгелінка на віллу, щоб подякувати йому. Я спитала, скільки доведеться платити на місяць. Замість відповіді він потягнув мене до себе в кабінет і сказав:

— Оділлє, рояль я тобі подарував, і годі про це, особливо в присутності Антонії: вона страшенно ревнива. Навчи Маріон грати на ньому красиві штуки. Завтра ми прийдемо до тебе разом з нею, і ти нам зіграєш.

Не знаю, чи мала я право приймати такий подарунок, адже люди могли подумати бозна-що. Але з Рінгелінком я завжди почувала себе спокійно, він дуже порядна людина. Тут він не визнає ніяких жартів. Я часто чула, як він говорив: «До кожної жінки я мушу ставитися так, як хотів би, щоб ставилися до моєї дружини і дочки — з повагою». В справах на нього теж можна покластися. Брати його дружини, Меленарси, так і кажуть: «Чесний і солідний, як Франс».

У місті його дуже люблять. З першої-ліпшої нагоди він влаштовує банкети і запрошує багатьох друзів — іноді у себе вдома, але здебільшого в «Короні» або в якомусь іншому ресторані, тоді там багато їдять, п'ють і танцюють до пізньої ночі. Рінгелінк завзятий танцюрист, ніхто в Бреді не станцює вальс краще. І коли б не його дружина, то ці вечори були б просто чудові. Вона завжди приходить у чорному, обличчя її невдоволене, і на всіх вона дивиться з підозрою. Вона приходить лише для того, щоб стежити, чи не залицяється він до когось. На щастя, вона завжди рано йде додому, а Маріон залишається з іншими дітьми, іноді до другої години ночі і навіть пізніше. Я гадаю, для дітей це недобре, але дівчинка просто снить танцями, а батько, так би мовити, її раб. Він мало не молиться на неї. Буваючи в Амстердамі чи Брюсселі, він обов'язково привозить їй звідти що-небудь красиве. І не якусь там іграшку, як годиться для одинадцятирічної дівчинки, а дорогу каблучку, перстень, медальйон. У неї вже повна шкатулка коштовностей, та вона їх не носить, за винятком простенької каблучки, яку надіває на вечори. Вона анітрішечки не гонориста і, мабуть, ніколи не буде такою. Але вона знає, що гарна, та й хіба може бути інакше, коли вона тільки й чує з усіх боків: «Яка гарненька дівчинка, мов картинка!» А очі її — це щось особливе, так і хочеться в них зазирнути. Враження таке, наче вона бачить щось, чого не бачить ніхто. В такі хвилини очі її стають великими і ясними і здається, що

їхня синява весь час міниться, як міниться вода під сонячним промінням або коли над нею плінуть легенькі хмарки. Голівка у неї наче в японській лялечки — з рожами рум'янцю на вкритих рисовою пудрою щічках. Це, звичайно, їх природний колір, а ротик у неї маленький і круглий. Вона струнка й гнучка. Я ніколи ще не бачила такої гнучкої голландської дитини, і все-таки це інша гнучкість, аніж у індійських дітей: можна сказати, що вона породжена потребою бути елегантною. А який смак у цієї маленької! Тільки торкнеться рученьками банта і зачіски — і вже готово, картинка та й годі. А яка втіха дивитися, коли вона поправляє що-небудь у мене на сукні — зборку чи оборочку, а потім перевіряє, чи добре вийшло. Врода її та елегантність особливо впадають в око, коли вона грається зі своїми подружками, теж милими дівчатками, Аделіною, Цецілією та Єленою. Враження таке, наче то звичайні діти з плоті та крові, а вона — якась неземна істота, або ожила статуетка, чи ще щось подібне, — зовсім інша, ніж вони.

Я дуже її люблю, і вона, на щастя, любить мене. Це, власне, друга сполучна ланка між Рінгелінком і мною, тому що зі своєю матір'ю вона не мирить. Здається, тій муляє очі чудесна врода дівчинки. І коли Маріон примушують надіти платтячко, яке здається їй гидким, вона приходить до мене поплакати, і я йду до її тата, і Рінгелінк дбає, щоб вона мала те, що їй подобається. Він хоче, щоб дочка змалку привчалася бути самостійною, і тому дозволяє їй гуляти вечорами самій тихими вулицями. Часто Маріон із школи йде просто до мене, і ми співаємо або граємо в чотири руки.

Скоро ми з нею виявили, що залюбки танцюємо. Відтоді вона почала називати мене просто Оділлєю, точнісінько, як її тато, що правда, звертаючись на «ви».

Якось я зайшла за нею в школу, до черниць, але вона не схотіла йти до мене і вимагала, щоб я пішла до неї додому подивитися новий подарунок. Її матінка сиділа біля вікна з окулярами на носі і, як завжди, читала молитовник, а тому Маріон повела мене в голубий салон. На позолоченому столику стояла скринька червоного дерева, музична шкатулка, її привіз папà. І уявіть собі, перше, що зазвучало з неї, було чарівне «Вранішнє листя», мій улюблений вальс. Я швидко повідсувала стільці, взяла Маріон за руку і ми закружляли в танці. Просто чудо, як вона танцювала! Здавалось, вона не танцює, а літає, я зразу відчула, що ця дитина народжена для вальса. Не посміхайтесь, іронія тут зовсім недоречна. Вальс це танець, який дається далеко не кожному; мало вміти кружляти — це не має нічого спільного з вальсом. Головне — порив. Я завжди твер-

дила, що всіх, хто уміє танцювати, можна поділити на дві категорії: перша — справжні знавці вальса, вже народжені цивілізованими людьми; друга — любителі польки, люди вульгарні, які не хочуть вчитися у митців. Я просто не терплю польки. Маріон бере уроки танців і, звичайно, добре знає польку, та варт їй було почути вальс, як її наче зачарували: личко її враз змінилось, і здавалося, немовби фарфорова статуетка злетіла з каміна і полинула в танці.

Наступного дня садівник приніс музичну шкатулку до мене: Маріон боялася, що мати сховає її. І хоч яка маленька була моя кімнатка, ми кожного дня кружляли у вальсі. Коли шкатулка грала «Голубий Дунай», Маріон завжди аж сяяла, а під кінець наспівувала на мотив «Вранішнього листя»: та-та-та-та... Після цього я давала їй великий кусень пирога, який спеціально для неї пекла на салі,— вона дуже його любила.

На одному з вечорів, влаштованому Рінгелінком незабаром після придбання шкатулки, вона попрохала завести вальс. Усім страшенно сподобалося, це був якийсь психоз, вся Бреда бажала танцювати вальс і, як я чула, Бош також.

О, як це було чудесно! І чому все скінчилося так сумно?

Це сталося в понеділок минулого літа. Був теплий вечір. Рінгелінк влаштував банкет у «Короні» і привів трьох нових приятелів, отих гидких типів. Один з них виявився вчителем з Гааги Дьорстінгом; це був фальшивий, ну просто неможливий чоловік, який вважав, що коли він учитель, то може до всіх чіплятися. Другий — Гоккелфелд, рантиє і пошляк. Цей де треба й не треба давав рукам волю. Можна лише поспівувати бідній Єлені, що в неї такий батько. Та найгіршим серед них виявився якийсь Йонас, біржовий ділок з Амстердама, бридкий і дурний черевань, п'яниця.

То був великий обід на тридцять осіб, не рахуючи десятка дітей. Там я побачила хлопчика, лице якого не можу забути. Не знаю, хто його батьки. Кожного разу, коли мій погляд падав на дитячий стіл, я помічала, що він невідступно дивиться на Маріон, і в очах його застигли німа побожність і сум. Треба сказати, що Маріон була особливо чарівна в своєму блакитному платтячку і в намисті з маленьких розочок.

Доля забажала, щоб Дьорстінг сидів праворуч мене, а Йонас — ліворуч. Вчитель тільки те й робив, що пускав пошлі компліменти і жарти, яких я не розуміла, при цьому він огидно вишкірявся. Йонас поведився спочатку тихо, бо докладав усіх сил, щоб справитися з гикавкою. Він сидів поряд мене, і я могла переконатися, що п'є він страшенно багато. Почувши, що незабаром почнуть-

ся бал, він раптом розвеселився і спитав мене:

— Ви, звичайно, добре танцюєте, пані? Я вважаю, що танці — приємна річ, вони корисні для духу. Як кажуть, «хто не танцює, той tonto»¹.

Може, він хотів сказати *totoh*², але в такому разі тим більше попав пальцем у небо. Потім він спитав, чи вмію я танцювати менует, йому, мовляв, дуже подобається цей танець.

— Який менует, пане? — спитала я.

— Ах, пані,— промовив він з таким виглядом, немовби знав усе на світі, — існує лише один менует, на мотив тіта-тіта-ті-та. Все інше — сурогат. Ви зробите мені велику приємність, якщо погодитесь станцювати його зі мною.

Я була обурена страшенно. Який дурень! Тіта — менует! Полька, можливо, але тоді краще вже танцювати її під інший мотив. Гарненька перспектива — танцювати з п'яницею. Та й інші помітили, що він не дуже тверезий, особливо коли за десертом він почав наспівувати всілякі тривіальні пісеньки на зразок: «О, якби була ти з воску» і т. д. Пошлість заразлива, Дьорстінг, учитель, теж заспівав: «Раз якось Лена, що з Гааги, з драбини гепнула, ой-ой», а потім «Дінь-дінь-дінь, на Стічній вулиці зустрівся з нею я». Франс Рінгелінк також не витримав і сильним голосом запропонував заспівати «Застольну пісню Генріха» на честь магістра Генрі Пюфферса, адвоката, який виграв для нього процес. Потім усі заспівали «Зберіть, друзі, разом». Гармидер стояв страшний, і я подумала, що наш вальс буде бідний.

Так воно й вийшло. Скоро ми перейшли до залу, як цей тип, цей Йонас, вимагаючи тиші загорлав так, що можна було злякатися, а коли всі замовкли і обернулися до нього, заявив, що збирається танцювати менует з пані Гаде. І скільки я його не переконувала, що не вмію танцювати менует, він знову й знову починав своє «тіта-тіта». Діти сміялися, і лише Маріон та її маленький поклонник серйозно прислухалися. Підійшли піаніст зі скрипалем, і Йонас проспівав їм ще раз, піднімаючи поли свого сюртука. Музиканти мелодії не знали, але раптом піаністові здалося, що він усе зрозумів, і вони заграли. Що то було! Якийсь кошмар, лансьє³, від якого можна збожеволіти. Я і незчулася, як утворилися пари і закружляли в німому танці. Справжнісінька міщанська полька! Я була просто сама не своя.

Опустившись на стілець, Йонас у відчаї повторював, що це не те. Маріон і хлопчик,

¹ Дурень (ісп.).

² Справжній голландець (індонез.).

³ Старовинний французький танець тнпу кадрілі.

якого я не знала на ім'я, стояли перед ним, і він намагався їм пояснити. Потім він повів їх у коридор і почав показувати, як треба танцювати: кілька дрібних кроків уперед, потім назад, і весь час поклони, поклони, під ритм ті-та, якого я ніяк не могла схопити. Але діти, очевидно, розуміли. Вони танцювали, а він кивав і казав, що майже правильно. Не знаю, чи довго вони залишалися в коридорі, але зазираючи туди, я бачила офіціанта з бокалами шампанського на таці. Коли розвидніло, дурний Йонас сидів там сам-один на стільці з таким виглядом, наче у нього розколюється від болю голова.

А тим часом він заразив Бреду своїм лансьє. Це була якась пошесть, і якщо тепер хтось просив зіграти вальс, як одразу чув у відповідь — застаріло. Немовби це головні! Авжеж, танці як мода, і важко зрозуміти чому. Ними захоплюються не тому, що це подобається, а тому, що так роблять інші.

Та найдивніше — це те, що забрала собі в голову маленька Маріон. Я відразу помітила, що вона вже не так охоче танцює вальс. І ось одного чудового дня, прийшовши до мене, вона раптом заплакала. Спершу вона не хотіла нічого говорити, але потім призналася. Їй так боляче, що вона не вміє танцювати менуета, мабуть, це найчудесніший з усіх танців. Добродій Йонас так гарно розповідав, як танцював його з одним милим дотепним хлопчиком і однією прекрасною дамою, найпрекраснішою з усіх, кого він тільки знав у своєму житті. Він казав, що то був справжній танець для принців і принцес. А от їй досі не вдалося схопити ритму, вона боїться, що ніколи не навчиться танцювати менует.

Отак він влив отруту і в серденько моєї Маріон. Я, втішаючи її, проспівала кілька чудесних неаполітанських пісеньок, і вона відразу ж почала насвистувати їх. Я спитала, як звуть того хлопчика, з яким вона танцювала в коридорі «Корони». Але вона не знала. Щасливе дитинство! Не знаєш навіть, з ким танцюєш.

І ось недавно, на великий піст, Рінгелінк знову влаштував вечір і карнавал з нагоди дня народження Маріон. Їй минуло дванадцять, і, всупереч волі Антонії, яка мала намір віддати її до монастирської школи, він вирішив відіслати її в пансіон у Брюссель. На вечір запросили також директрису пансіону, мадемуазель Клементину Ферварк, життєрадісну товстушку, яка мала забрати Маріон з собою.

Можете уявити, що я відчула, коли довідалася, що оті бридкі типи теж придуть — Йонас, Пюфферс та Дьорстінг з його непристойними вуличними пісеньками. Цього разу моїми сусідами виявилися страшенно зухвалий Гоккелфелд та Рентенаар, власник взут-

тєвої фабрики, трохи нуднуватий і сухий, але все-таки солідний чоловік. Йонаса я майже не впізнала — він прийшов у костюмі іспанського дворянина, в лілових штанях в обтяжку. Дьорстінг зображував червоношкірого з Перу. Щойно сіли за стіл, як вони взялися за своє: один заспівав вульгарну пісеньку про дівчину з Стічної вулиці, а другий почав базікати про менует: після обіду, мовляв, він нам покаже, як танцювати. Рінгелінк найняв австрійський дамський оркестр, який, безперечно, зуміє зіграти менует.

За дитячим столом я нарахувала п'ятнадцятеро дітей. Я спитала Рентенаара, хто той хлопчик з білявими кучерями, одягнений в чорний костюм китаеця. Він, звісно, відповів: «Пардон, на жаль, не можу вам цього сказати». Маріон виглядала чудово — в платті з білого мусліну з чорними цятками, з спідницею дзвоном аж до підлоги.

Під час обіду дамська капела грала тихо і мелодійно. Але вже за десертом гості почали гукати: «Лансьє!», і пані Телоор підвелася, щоб танцювати. Проте попереду були ще спічі з нагоди від'їзду дівчаток (Аделіна, Єлена і Цецілія також їхали до Брюсселя). І, звичайно, рікою лилося шампанське, і можна було очманіти від нескінченних «Під дзвін бокалів...».

Товариство ще було зайняте своїми спічами, а я вже помітила як наш іспанський Йонас підвівся зі свого місця і разом з Маріон попрямував до оркестру, де почав розмову з капельмейстершою. Я непомітно підійшла і, почувши, що він домовляється з нею про менует, почала благати її почати з «Вранішнього листя», а потім хай собі грають лансьє, скільки їм забагнеться. Вона обіцяла і вийшло по-моєму: бал відкрився чудесним вальсом, а партнером моїм був Франс Рінгелінк. О, мій божественний вальс!

Потім я сиділа на канапі, не знаючи, як спекатися Гоккелфелда і вчителя, які вимагали, щоб я з ними танцювала. Раптом на середину залу вийшов Йонас, а з ним Маріон, яку він тримав за руку. Капела тихо заграла незнайому мені мелодію, і я нараз відчула в ногах якийсь дивний дрозж. Білявий китаець також вийшов на середину. Він вклонився спершу Маріон, потім Йонасові, і вони почали втрійох танцювати, дуже граціозно. Та ні, граціозно танцював, власне, лиш китайський хлопчик. Йонас був надто гладкий, він лише незграбно переступав ногами, а в Маріон просто не виходило. Страшне фіаско! Раптом вона зупинилася, і всі почали плескати в долоні. Але вона підбігла до мене, впала мені на груди і прошепотіла, щоб я швидше забрала її звідси.

В сусідній кімнаті я посадила її собі на коліна. Вона припала до мене і просто боляче було чути, як вона знов і знов повторю-

вала: «Ах, це жахливо, я ніколи не навчуся танцювати менует, ноги мене не слухаються».

Дуже шкода, що їй довелося плакати в цей прощальний вечір на її честь, та ще й у день її народження. Але ж діти це діти, вони не вміють довго сумувати. І на прохання Маріон оркестр знову заграє «Вранішнє листя», і ми разом танцювали вальс. А потім знову пішли лансьє — мабуть, аж до ранку.

III.

РОЗПОВІДЬ УЧИТЕЛЯ

Вся біда в тому, що тепер нема таких солідних принципів, як колись. Розпущеність значно зросла відтоді, як я був молодим чоловіком, тобто, за період одного покоління. Тепер багато хто вважає, що життя — це свято, на яке приходять тільки задля власної втіхи. Погані були б справи педагогів, вчителів і професорів, якби справді було так: легковажне ставлення до життя виключає серйозне ставлення до праці і навчання. Авжеж, тепер мені доводиться чути, як навіть мої колеги твердять, що зміни в моралі — цілком природне явище, результат еволюції. Але вони помиляються: якщо теорію цю можна застосувати до ботаніки чи зоології, то аж ніяк не до моралі. Теєкел дозволяє собі навіть розумувати про стару і нову мораль і як породження останньої називає емансипацію жінок, велику кількість розлучень, загрозливі успіхи соціалістів з їх нечуваними вимогами і всяке інше, подібне до цього. «У юнацтва інші ідеали, — говорить він, — отже воно шукає іншої моралі». Цього «отже» я не розумію. Не хочу про це й чути. Мораль це мораль, незалежно від того, про старе чи нове йдеться. Головне — добре це чи погано. Моральний занепад означає лише одне — здичавіння. Все інше — жонглювання словами. І особисто я виховую юнацтво (як власних дітей, так і довірених мені), згідно з тими принципами, які залишилися від добрих звичаїв. І тут я досяг чималих успіхів. Про це свідчить повага, якою користується ім'я Дьорстінга в педагогічному світі. Багато батьків протягом багатьох років віддавали своїх дітей під мою опіку, і більшість їх я виховав порядними людьми. Мій девіз — не суворість, а тверда рука і непохитні принципи. Певна річ, не можна вимагати від хлопчика того, що й від дорослого. Молодість завжди бере своє, а тому

досвідчений вихователь часто дивиться на їх витівки крізь пальці. Врешті-решт людину виховують для суспільства, а не для монастиря, а в суспільстві, поряд з роботою і навчанням, потрібні — звичайно, в допустимих межах — і розваги.

З трьома юнаками, які ось уже три роки живуть у моєму домі, я на сьогодні досяг непоганих результатів. Старший, Гендрік Розенгоф, коли приїхав сюди, відставав у школі, бо лінувався. Тепер не лишилось і сліду тих ліношів. Він надолужив загаяне і, хоч і відстав на один клас, виконує свої обов'язки так, що цілком можна миритися з оцінками в його табелі. Шарль ван Рооденбург, син нашого посла у Відні — старанний трудівник, на майбутнє якого можна дивитися зі спокійною впевненістю, м'який і добре вихований хлопчик, аристократ з голови і до пальців ніг.

Щодо третього, то я досі не знаю, що за пташеня пригрів під своїм крильцем. Це схильний до фантазування хлопчик з багатою уявою. Йому було тринадцять, коли він приїхав сюди з Мідделбурга, і вже тоді він закінчив другий клас. Вчиться він нерівно: то з усіх предметів має вісімки і дев'ятки, то самі лише «незадовільно». То він старанний, то інертний, проте завжди переходить до наступного класу. Не знаю, може, він і не списує, як я підозріваю. На моїх уроках історії й географії він іноді відповідає просто чудово, але буває, що про його знання, хоч би й хотів, не скажеш нічого хорошого. Готуючи вечорами уроки, він ніколи не просить мене допомогти — відтоді як мені довелося признатися, що мої знання грецької мови дещо розпливчасті. На жаль, спеціалізуючись в тій чи іншій галузі, часто забуваєш набуте чисто механічно в школі. Спробуйте спитати адвоката щось з ботаніки, або медика — з економічної географії! Та повернімося до Данієля Валевейна. Це така людина, що ніколи не знаєш, що він надумає за хвилину. Досі він непогано вчився, це факт, але як це в нього виходить — для мене таємниця. Мені довелося бачити, як він сидів хвилин п'ятнадцять з книгою в руках, гойдаючись на стільці і щось насвистуючи. Потім він позіхав, байдуже відклав книгу і починав малювати жіночі голівки, тоді як інші старанно зубрили. У мене завжди таке відчуття, що йому на все наплювати. Коли я роблю йому зауваження (а це буває досить часто) і кажу: «Ти зрозумів мене, Данієль?», він відповідає: «Авжеж, пане», — таким тоном, що всі ледве стримуються, щоб не сміятись. Звичайно, він говорить це ввічливо і вираз його обличчя серйозний і шанобливий, проте насмішкуваті чорні очі поблизкують так, немовби він хоче сказати щось зовсім інше: «Слухай-но, іди ти під три

чорти і не в'язни до мене». Дуже важко, розмовляючи з ним, зберегти престиж. Іноді я питаю себе, чи не впливає він згубно на інших. Я в цьому не певен, інакше б не тримав його в домі, хай би навіть і втратив дещо на цьому, бо пан Валевейн платить щедро, вимагаючи натомість, щоб хлопчик мав усе потрібне. Кишенькових грошей він одержує навіть більше, ніж слід би: два рейксдаалери¹ на тиждень для шістнадцятирічного хлопчачка! А сеньйорові й цього мало! Він роздає гроші направо й наліво, а тому часто мусить звертатися до маман чи бабусі.

А втім він симпатичний, щирий юнак, справжній джентльмен. Моя дружина все йому дозволяє, і мені здається, що всі три мої дочки в нього закохані. Я їх не розумію: з своїм рудим чубком і великим носом, він, як на мене, скоріше негарний, аніж гарний. Проте про смаки не сперечаються. І дочки мої в цьому не поодинокі. В моєму домі просто двері не зачиняються, стільки ходять їхніх подружок, і я схильний думати, що винен у всьому Даніель.

Минулого літа у нас щодня збиралися юнаки й дівчата: з ініціативи Даніеля вони вирішили заснувати танцклуб. Усі стільці з їдальні були винесені в салон. Вступали до клубу майже виключно дівчата. Юлія, моя молодша дочка, розповіла мені про їхні труднощі. Дан сказав, що дівчата звільняються від сплати членських внесків, і для того, щоб дістати потрібні кошти, він надумав призначити мене другим почесним головою. Він хотів також піти до його вельможності юнкера ван Рооденбурга, який саме перебував у Гаазі, і попрохати його стати патроном. Інша трудність — мізерна кількість юнаків. Робилося все можливе, щоб залучити якнайбільше друзів. П'єр Пюфферс, що жив у моєго колеги Теекела, розповідав про якогось таємничого юнака, блискучого танцюриста. Особисто він його не знав, але запевняв, що років чотири тому бачив, як той танцював у Бреді на карнавалі в костюмі китайця. Проте молодий чоловік (він вчився в реальному училищі) заявив, що помилилися адресою, що дитячі забавки його не цікавлять і що він не танцює. П'єр Пюфферс присягався, що це той самий китаєць, але прізвища його він не знав, пам'ятав лише, що звати його Рінальдо, і це здалося мені неправдоподібним, бо Рінальдо — ім'я розбійника. Та як би там не було, таємничий молодий чоловік не схотів вступити до клубу.

Потім почали шукати назву для клубу. Гендрік Розенгоф запропонував назвати його «Терпсіхора». Даніелю ця назва видадалася старомодною й банальною. Він не хотів танцювати на грецький лад. Греки, мовляв,

не розумілися на танцях, їхні танці скидалися скоріше на пантоміму. Спочатку він зупинився на «Фанданго», але потім вирішив, що краще присвоїти клубу ім'я Лойє Фуллер, славнозвісної паризької танцівниці. Та що найцікавіше, наша Берендіночка хотіла назвати клуб ім'ям Даніеля де Мораліса, на честь свого кумира. Нарешті зупинилися на Лойє Фуллер. В клубі було п'ятнадцять дівчат і семеро юнаків.

Що ж, я не проти розваг, якщо, звичайно, це не на шкоду навчанню.

Наш Даніель, проте, ні в чому не знав міри, і тут потрібне було втручання. Весною, коли йому ледве минуло шістнадцять років, сеньйор, не спитавши навіть дозволу, вирушив в Амстердам. Він пішов з дому, зовсім не попередивши мене. Цілий тиждень я був просто сам не свій, так потерпав за нього. Що робити? Звернутися в поліцію? Повідомити батька? Погана реклама для педагога. На щастя, в суботу ввечері я отримав листа від якоїсь пані Гонінгблом, яка мешкала на Остен-бюргермідденграхт в Амстердамі. Вона писала, що пан Даніель ось уже тиждень перебуває в її домі і що, на її думку, це дуже добре. Отже, в неділю вранці я вийшов до столиці.

Уявіть собі моє здивування, коли я прочитав прізвище Гонінгблом на дверях крамниці, де торгували старими речами. Там було стільки всякого мотлоху, що я ледве протиснувся в задню кімнату. Там мене зустрівла огрядна дама в зеленому вбранні. Шкода, що я не зможу передати її діалект.

— Тиждень тому, в суботу, — сказала вона, — сюди прийшов Даніель, щоб заставити свого годинника. Годинник був хорошої фірми, і я дала йому десять гульденів. Він зразу ж почав розмову з Алідочкою — це моя донька, вони зараз на прогулянці. Дівчинка спершу зашарілася, адже їй, коли хочете знати, лише п'ятнадцять років. Та, здається, вона зразу ж побачила в ньому генія. Буває ж так, що людина подобається вам з першого погляду, особливо в молодості. Розрахунок приходить вже потім. Так ось, він спитав, зовсім запросто, чи не піде вона з ним увечері подивитися американську танцівницю, вже не пам'ятаю куди. Не бачу нічого поганого, якщо дівчина чесно піде погуляти з порядним молодим чоловіком. Особливо ж моя Алідочка — вона добре знає, що можна і чого не можна. А Дан — хлопчик, що заслуговує на цілковиту довіру. Так ось, я не заперечувала і вони вирушили дивитися Лойє Фуллер. Повернулися вони після дванадцятої. Я дала їм пирога і посклянці ізюмної настоянки, а потім постелила Дану в бічній кімнатці, бо було вже пізно. Цілий тиждень вони ходили разом — вранці, вдень і ввечері, бо, як він казав, тут

¹ Рейксдаалер — два з половиною гульдена.

можна було побачити багато цікавого — і танці, і п'єси. Вони дивилися «Двох сиріток» і «Тирана з Падуї», і «Рожера—ганебну пляму». Ви, звичайно, знаєте ці речі. А як вони співали, коли поверталися додому! Ну точнісінько тобі канарки погожої днини. У мене просто повеселішало в домі. Ви, мабуть, чули ці дурні пісеньки:

Кімнату в неї він наймає,
Але її це не лякає.

Вони співали «На вулиці, на розі». І «J'atout toujours», і «Лікар Ейзенбарт», і багато чого ще. А також з «Мікадо», вони його теж дивилися. Мушу вам, проте, сказати, що Данові я дала значно більше, ніж десять гульденів. Я, звісно, не претендую на все, адже Алідочка з ним теж ходила. Але тридцять гульденів набереться.

Я заспокоїв її, сказавши, що пан Валевейн усе поверне.

— А ще,— вела вона далі,— для хворої сусідки він купив ранніх суниць. А як він танцює, пане мій! Іноді в мене просто серце холонуло від страху — ось-ось, думала, провалиться підлога. Гляньте, яка я гладка, а він підхоплював мене і кружляв так, що просто в голові паморочилося. Любий хлопчик, якби-то мені такого сина!

Мадам Гонінгблом і чути не хотіла про те, що я поїду, не пообідавши з ними. Невдовзі прийшли Даніель і його подружка. Даніель так бурхливо вітав мене, наче ми не бачилися цілий рік. Прощаючись, він обіцяв господині і Алідочці часто писати. Крім того, він шепнув щось Алідочці на вушко, і та весело засміялася.

Звичайно, йому добре перепало від мене за розбещеність, і я його попередив, що коли ще трапиться щось подібне, я напишу про його негідну поведінку батькові. Відтоді я не дуже йому довіряв. Шістнадцятирічний юнак, який заставляє годинника і влізає в борги, аби мати на що погуляти, може легко схибити з правильного шляху. Що й казати, майбутнє Даніеля мене дуже тривожило.

Як і слід було чекати, інші мої вихованці намагалися не відставати від нього. Мені не раз доводилося йти в кімнату для занять, щоб припинити співи вульгарних пісень. Навіть розсудливий Шарль ван Рооденбург щосили горлав з «Корневільських дзвонів»: «Дігі-дігі-дон». Та коли б тільки ці! Вони співали про п'яницю-моряка, про гусара з добрим серцем, про Малібана, Тарарабумбію та всяке інше в такому роді — згодьтеся, це вже занадто, цього я не міг дозволити. Не забувайте, у мене в домі три юні дівчини. До того ж вони співали, повідчинявши вікна, і сусіди могли почути. Що подумали б вони

про мене, як педагога? Я заборонив своїм вихованцям співати цілий ряд пісеньок, і вони почали їх насвистувати, заявивши, що не владні над собою, мелодії, мовляв, линуть самі. На додачу до всього засвистала куховарка. Ви уявляєте, як важко було мені зберігати престиж. А який заразливий поганим приклад, видно з такого факту: вийшовши одного разу з школи, я спіймав себе на тому, що теж насвистую. Мушу визнати, то була пісенька «Messieurs les étudiants»¹, але кожен, хто знає слова, засвідчить, що вони непристойні.

Взагалі кажучи, нічого не можна, звичайно, заперечити проти танців, співів, насвистування. Я й сам свого часу залюбки співав і танцював. Проте мусять же бути якісь межі. Молоді люди легко підпадають під сторонній вплив: досить, коли один не знає міри, і все поширюється вмить, як пошесть. Про вчення забувають. І як результат — недопущення до іспитів, розчарування. Більш того, поступово руйнуються добрі начала. Скільки студентів погано кінчили тільки тому, що не знали в чомусь міри. Я не здивуюсь, коли Даніель теж схибить з правильного шляху, тільки-но вийде з-під нагляду. В усьому, що стосується різних розваг, співів і танців, він не знає міри.

Певною мірою винні в цьому і його батьки, особливо пані Валевейн, яка надто щедро дає хлопчикові гроші. Досі я не мав честі з нею зустрітися, інакше б висловив свою думку щодо цього. Проте коли мені довелося з нею познайомитися, я вирішив, що краще не торкатися цієї теми.

Коли до перехідних іспитів лишилося три тижні, Даніель зайшов надто далеко. Опівдні посильний з вокзалу приніс мені записку, в якій Даніель повідомляв, що їде днів на вісім у Брюссель. То було серйозне свідчення його прагнення до незалежності. Він уже відстав з ряду предметів, бо останнім часом більше писав вірші, ніж учився. Крім того, він багато грав на гітарі, котру надіслала йому маман, навіть занедбав свою скрипку. Вірші, переписані начисто, він, очевидно, надсилав Алідочці: наступного ж дня надходила відповідь з Амстердама. Моя дружина казала, що це листування дуже прикро впливає на Берендіночку. Цілком можливо, що дівчинка відчувала до нього симпатію; а втім, перше кохання минає швидко.

Отже, він знову пустився на авантюри. Того ж вечора до мене прийшов магістр Пюфферс, адвокат з Бреди. Його син П'єр також утік в Брюссель. Адвокат був дуже стурбований цим, бо наближалися іспити. Крім того, він знав Брюссель. Подумавши трохи, він запропонував мені поїхати з ним туди на розшуки шибеників. Директор надав мені від-

¹ Завжди кохання (франц.).

¹ Папове студенти (франц.).

пустку на два дні, і вже в суботу ми виїхали.

Але як знайти їх в Брюсселі?

— Дуже просто, — заявив Пюфферс. — Треба лише ходити по бульвару між двома вокзалами і час від часу зазирати в кафе.

Я, проте, швидко стомився і зауважив йому, що численні відвідини кафе можуть навести нас на хибний слід. Пюфферс пив більше, ніж міг витримати. В неділю поплудні ми сиділи на терасі кафе «Мандарин», коли нашу увагу привернула дуже гарна елегантна дама, що сиділа за сусіднім столиком. Пюфферс зробив кілька зауважень щодо її зовнішності. Даремно я робив йому знаки, щоб він говорив трошки тихіше. Підкріпившись, він почав поводитися ще зухваліше і навіть чіплятися до перехожих.

Сталося так, що, походжаючи перед театром і роздивляючись публіку, ми побачили двох втікачів, які були в товаристві трьох дам. В одній з них я впізнав чарівну незнайомку з кафе «Мандарин». Натовп був досить густий, і тому мені не пощастило пробитися до Даніеля і П'єра до того, як вони зникли в театрі. Тоді ми вирішили знову зайняти тут позицію після закінчення вистави. Сказано — зроблено. Проте треба було якось згаяти вільний час. У мене з'явилася підозра, що Пюфферс хоче взяти від поїздки принаймні не менше, ніж його син. Він раптом став дуже веселий і грайливий. Я порадив йому залишити на посту мене одного, щоб його син не зробив неправильного висновку про його стан. Він зразу зі мною погодився, заявивши, що якось вже знайде дорогу сам.

Отже, після дванадцятої молоді люди виїшли з театру. Три дами були з ними. Ввічливо скинувши капелюх, я попрохав Даніеля і П'єра негайно йти за мною. Даніель сказав по-французьки:

— Мамо, пан Дьорстінг запрошує нас по-вечеряти. Ви дозволите відрекондувати вам пана Дьорстінга? Моя мати, мадемуазель Ферварк, мадемуазель Рінгелінк.

Отже, елегантна дама виявилася панею Валевейн. З цього видно, як легко помилитися. Ввічливість зобов'язувала мене запропонувати дамам, а також хлопчикам, вечерею, хоч у мене зовсім не було апетиту. На щастя пані Валевейн заявила, що краще не вечеряти. Вона запросила нас усіх до себе в готель, де саме давали бал. Мадемуазель Ферварк і мадемуазель Рінгелінк страшенно зраділи, а Даніель і П'єр закричали «ура».

Я вже забув назву готелю, пам'ятаю лише, що там було як у князівському палаці. Я бачив туалети, оздоблені чистим золотом. І хоч після ходіння по бульварах я був страшенно стомлений, все-таки у мене залишилось враження, що дамам сподобалася моя манера танцювати. Цілком зрозуміло, чому

я не сказав пані Валевейн, що нерозумно давати синові стільки грошей. Зал для танців — не дуже зручне місце для розмов на теми виховання, а ніч — не дуже зручний час.

Поступаючись перед неодноразовими наполяганнями пані Валевейн, я залишився в Брюсселі до кінця своєї відпустки. Після цього я поїхав з двома хлопчиками додому. Треба думати, вулиця Піта Гейна видалася Даніелю не такою людною, як бульвари. Гадаю, що магістр Пюфферс повернувся ще раніш. Дозволю собі лиш додати, що Даніель блискуче склав іспити. Ця обставина не похитнула, проте, мого переконання, що його погляди на обов'язок легковажні. Тепер з'явилось багато людей з таким характером, як у Даніеля. І саме вони підривають наші моральні підвалини. Цілком можливо, що певною мірою винні в цьому батьки.

IV.

РОЗПОВІДЬ ДИРЕКТРИСИ

Ah, que le bon Dieu veuille s'en mêler! ¹

У мене просто голова йде обертом від всіх цих bisbilles ², усіх оцих жартів, усіх цих витівок й інтриг моїх вихованок.

І хто вигідав, ніби голландці — нація спокійна. Навпаки, з усіх моїх вихованок голландські дамочки виявилися найбільш темпераментними. Точніше кажучи, четверо з них поводитися б, можливо, стриманіше, коли б не наша чарівна Маріон, яка з самого ранку спонукає їх до швидкішого темпу. C'est elle qui conduit le bal, et aves fougue ³. Скарб, янголятко, що спустилося просто з небес!

Мені соромно ставало, коли я згадувала, що мушу виховати і навчити її. Чого я можу її навчити? Як поводитися в житті? Ах, цю премудрість вона опанувала з дня свого народження. А що ж іще? Арифметика, загальна історія, космографія? Їх вона ніколи не збагне, її голівка створена зовсім не для цього. Навіть орфографія залишиться для неї книгою за сімома печатями аж до страшного суду. І хіба не видно тут руки нашого доброго господа бога? Він створює тисячу дівчат, яким накреслено стати вихованими й освіченими дамами, які вмітимуть невимушено підтримувати розмову й годити чоло-

¹ Ах, якби-то господь допоміг! (франц.).

² Дріб'язкових сварок (франц.).

³ Тут вона була царцею балу, і бралася за все з великою енергією (франц.).

вікам. Згодом вони стануть поважаними матерями сімейств і виховуватимуть своїх дітей. І на цю тисячу він створює лише о д н у, яка не знає нічого іншого, крім радощів і веселощів. І ця одна — Маріон.

Вже чотири роки перебуває вона під моєю опікою і, можливо, проживе тут ще два роки. Не знаю, як я перенесу розлуку з нею. Тоді я скажу сама собі: «Клементіно, віднині ви старуха». Бо джерело моєї молодості — Маріон. Жалі, що їх вона мені завдає, допомагають від зморщок краще за будь-яку косметику, а я можу вас запевнити, що ім'я тих жалів — леґіон. Я рятуюся лише тим, що удаю, нібито майже не розумію по-фламандськи¹. Якби вони знали, що я все розумію, мені б довелося тільки те й робити, що говорити «фе», щоб, так би мовити, зберегти гідність в очах інших дівчат. Пан Рінґелінк мудро зробив, віддавши свою дочку мені на виховання. В пансіоні з надто суворими правилами вона б зав'яла, наче квітка невинності серед язичників.

Як тільки з'явилася вона тут разом з Аделіною, Еленою і Цецілією, зразу почалося веселе життя. Ще не кінчилася вечеря, а вона вже вхопила за руку свою старшу співвітчизницю Йоганну Карстен, високу серйозну блондинку, і почала вчити її танцювати вальс. При цьому вона перехрестила її на Жаннетон. Кінчався урок і зразу ж починала грати її музична шкатулка. Дівчата так заразилися манією танців, що наспівували навіть на уроках. Лише одна мадемуазель Мелані Планше, наша викладач математики, реагувала на це суворими зауваженнями. Між нею і Маріон з самого початку виникли непорозуміння. Мадемуазель, безперечно, мала рацію: дівчата повинні вчитися, а не тільки розважатись. І все-таки це тільки теорія. Практика вимагає, щоб ці ніжні створіння втішалися в пансіоні щасливою юністю, а якщо пізніше вони підуть в життя з недостатнім науковим багажем, то хіба це має якесь значення? Вже в першому триместрі дівчата, в тому числі й валлонки, вчилися неохоче, і це було результатом голландського впливу. Вони поводитися так неспокійно, так нестримано, що я змушена була частіше ніж звичайно виводити їх на прогулянки; а на вулиці вони так голосно реготали, що повертали загальну увагу. Що мені лишалось робити? Юним сміятися не заборониш.

А після того, як пан Рінґелінк побував з усіма голландочками в опереті, і притому двічі, веселощі не мали меж. Вальс був забутий, на його місце прийшла мазурка, і Маріон не заспокоїлася доти, поки не повела мене на Рю Руайяль, щоб купити музичну

шкатулку з мазуркою. З того дня наше життя йшло в темпі раз-два-три *presto*¹, а все, що робила Маріон, було *prestissimo*².

Крім мазурки вони танцювали рондо на мотив фламандської пісеньки «Ішов попик по дорозі» і тому подібне, що здебільшого виконувалося перед тим, як іти спати, в нічних сорочках.

До дівчаток часто приїздили батьки і, як результат, вони разом багато ходили по магазинах, часто відвідували оперу або драму. Пан Рінґелінк, що приїздив кожні два тижні, носився з дочкою, як з принцесою. Він заявив мені, що їй дозволяється купувати все, що вона схоче, на суму до двохсот франків на місяць і навіть більше. Хоч Маріон і знала про це, вона перший час не зловживала своїм правом. Іноді вона частувала подружок чимсь смачним, хоч сама не була ласухою, а довідавшись, що хтось з них мріє про якусь дрібничку, дарувала її. Саме пан Рінґелінк навчив її купувати все, що забагнеться, байдуже, що саме, аби хотіло серце. На щастя, природа нагородила її тонким смаком і тому її не вабили яскраві тканини. Проте завжди виходило так, що тканина, яка їй сподобалася, виявлялася найдорожчою. А мадам Гаде, яка часто до неї приїздила, мала тонкий нюх на ательє, де справді знаються на модах і шикі. Однак сама вона одягалася дуже просто, посилаючись на те, що пенсія у неї не така, щоб вона могла дозволити собі якусь екстравагантність.

Мадам Гоккелфелд приїжджала до Єлени завжди сама. Це була душевна жінка, для якої шлюб, як я підозрюю, виявився розчаруванням. Її чоловік бував у нас в інші дні.

Про мадам Гоккелфелд я згадала тому, що разом з мадам Гаде вона, сама того не знаючи, завдала мені й моєму пансіону безліч прикрощів. Якщо пам'ять мене не зраджує, це сталося за місяць до великого посту. Обидві дами взяли дівчаток на виставу «Мадемуазель Нітуш». Жодному смертному не зрозуміти, яким випробуванням для нас, директрис, є ця оперета! Я сама дивилася їй і визнаю, що музика чудова, але композиторові слід було взяти інше лібретто. Цей твір згубно впливає на юні душі. Після «Нітуш» усі мої дівчата тільки про те й мріяли, щоб втекти з пансіону шукати пригод, однаково, вдень чи вночі. Вперше мої підозріння прокинулися тоді, коли в пансіон почали надходити всілякі любовні записочки, — чимдалі більше. Голландочкам тоді було приблизно років по п'ятнадцять. Після того, як я їм заявила, що дами їх віку не повинні виходити за певні межі, троє втихомирилися, принаймні на перший час. Найбільш зятя-

¹ Населення Бельгії складається з валлонів (французька мова) і фламандців. мова яких мало відрізняється від голландської.

¹ Швидко (італ.).

² Дуже швидко (італ.).

тими виявились, звичайно, Маріон і, хоч цьому важко повірити, така розсудлива спочатку Жаннетон. Вона мене турбувала особливо, бо там, де крайнощі, добра не жди.

У травні Маріон і Жаннетон втекли серед білого дня. О десятій годині вечора, коли всі лягали спати, їх ще не було. Можна уявити собі мій переляк. Мало не щохвилини я бігала у вестибюль: мені вчувалися дзвінки. І що б ви думали? В годину ночі під дверима став екіпаж. Швидко відчинивши двері, я побачила дівчаток, а з ними якихось мужчину й даму, які виявили бажання поговорити зі мною.

Я запросила їх до свого кабінету. Дама (її звали мадам Сінгеманс) заявила, що вона провела дівчаток аж додому з огляду на пізню годину. Вона познайомилася з ними у Керселера (так звали чоловіка), в кафе якого вони зайшли, щоб поласувати смаженою картоплею. Її чоловік — капельмейстер, і, маючи контрамарки, вона запросила дівчат і Керселера на реву. О, це зовсім невинна розвага, на весь наступний вечір вона ладна віддати себе в моє розпорядження, щоб я особисто могла переконатися в цьому. Потім слово взяв пан Керселер. Він прийшов, сказав він, щоб авторитетно мене запевнити, що молоді дами поводитися цілком пристойно і що його заклад користується довірою гідних поваги клієнтів. Звичайно, я не мала сумнівів щодо цього. Ну що поганого можна подумати про *maison de pommes frites*¹? Я подякувала.

Розміркувавши, що, крім порушення дисципліни, не було вчинено нічого особливого, я вирішила обмежитися серйозним попередженням. Невдовзі, проте, я виявила, що в пансіон занесено інфекцію, не дуже небезпечного характеру, правда, але все-таки потрібні були особливі заходи, щоб запобігти рецидивам. Маріон і Жаннетон співали пісеньки, про походження яких легко можна було здогадатися, а інші дівчата зразу ж їх підхоплювали. І хоч валлонки не розуміли значення слів, вони цілі дні наспівували мелодії. Мені й на думку не спадало, що в Брюсселі співають таких пісеньок, і я добре зробила, що відразу удала, нібито погано розумію по-фламандськи. Найневиннішу пісеньку я почула з вуст Жаннетон: «У вас, Поліно, чорні коліна, помийте їх, хай гляну я...». Мадемуазель Планше не знала фламандської мови. Навряд, щоб самі діти розуміли, що вони співають. Коли Маріон співала, якась серйозність причинної світилася в її очах.

А вона й справді була чарівна. Я була просто зворушена, коли вона годинами проси-

джувала біля ліжка хворої Жаннетон, розважаючи її своїми дурними пісеньками.

Пізніше у мене без підстав виникла підозра, що голландочки, яким я іноді дозволяла піти самим у магазин, заходили; незважаючи на заборону, в заклад Керселера, де зустрічалися також з паном і пані Сінгеманс. Служниця знайшла під комодом лист від цього лицеміра Керселера, в якому він запрошував свого «любого друга» Маріон на «бал у філармонії». Крім того, вона знайшла лист від якогось Матьє, цивільного гвардійця, як видно. А втім, вона кожного дня приносила мені повний кошик листів.

Що мені лишалося робити? Адже навіть одну дівчинку не завжди допильнуєш, а їх у мене була ціла купа. Я втішала себе думкою, що всемогутній особливо оберігає шляхи молодих і намагалася виконувати свої обов'язки, наскільки це було в моїх силах. Візити родичів і друзів тільки допомагали моїм вихованкам ходити в місто без мого нагляду. А з минулого року особливо часто почали приїздити пан Рінгелінк і дами Гоккелфелд та Гаде. Як правило, вони забирали з собою всіх п'ятьох і відпускали їх назад самих. А коли, до того ж, дівчата поверталися опівночі, звідки я могла знати, чи справді вони провели день з батьками або друзями?

Я змушена була звернутися до пана Рінгелінка і попросила його допомогти мені у виконанні моїх обов'язків. Проте я побоююсь, що він несерйозно поставився до моїх слів, бо сліпо вірить в щасливу зірку своєї дочки. Він тільки засміявся і сказав:

— Ви велика песимістка, мадемуазель Ферварк!

Мені довелося вжити суворих заходів.

Юності притаманна легковажність. Та якби дівчатка замислили щось зле, вони б не залишали завжди доказів своєї вини — любовних записочок: вони не такі вже дурні. У мене була б зараз курйозна колекція, коли б я зберегла всі ті записочки.

Розкриття дуже серйозної змови спонукало мене негайно звільнити нашого *maître-de-maintien*¹ месьє Вангейгема. Виявилось, що Маріон, маючи великі суми, одержані від батька, умовила професора танців надати їм свій дім для зустрічей (він тримав танцювальну школу). Не знаю, хто запросив молодих людей — Маріон, Жаннетон чи месьє Вангейгем. З'ясувалося, що десяток учнів військового училища зустрічалися там з нашими дівчатками. Якщо судити з рахунків, поданих мадемуазель Рінгелінк кондитером, виноторговцем і квітникарем, вони там не нудьгували. Звичайно, цим неподобствам я негайно поклала край. І що сказав

¹ Дослівно «Дім смаженої картоплі» (франц.), щось на зразок кафе.

¹ Вчителю добрих манер (франц.).

пан Рінгелінк, коли я його повідомила про це, подавши докази?

— Ах, мадемуазель Ферварк, якби я міг повернути молодість, то я хотів би бути учнем військового училища, щоб мене запросили на танець в домі Вангейгема така прекрасна дама, як ви.

Така нерозважливість в його віці! Він багато ще говорив про свободу і радість життя, і я зробила висновок, що краще вже, коли його дочка буде зі мною, ніж з ним. — Я охоче дозволяю Маріон зустрічатися з тими, хто їй подобається, — заявив він.

Як би там не було, я мушу виконувати свої обов'язки, хоч би які тяжкі були вони.

Не встигли ми забути про Вангейгема, як сталася інше, значно серйозніше.

Одного разу в неділю, опівдні, коли я одягалася, щоб вирушити з усіма на звичайну прогулянку, одна з дівчаток сказала мені, що голландочки пішли кудись, і що вона знає куди. Вона назвала адресу якогось добродія Фрайбона, їх співвітчизника, майора. Нашіптуння я не терплю, та все-таки моїм обов'язком було перевірити те, про що я дізналася. Доручивши керувати прогулянкою мадемуазель Планше, я пішла за вказаною адресою. Виявилось, що це недалеко від мого дому, на авеню Луїзи. Маленька вілла в садочку. Слуга, що відчинив двері, провів мене, не кажучи й слова, в кімнату, звідки линула музика. Коли я зайшла, мені від подиву відібрало мову. Це був зал, схожий на музей, аж до стелі заповнений всілякими рідкісними речами. На веранді, схожій на екзотичний сад, півколом сиділи мої дівчатка в неаполітанських костюмах, з бубнами в руках, а біля рояля — якийсь літній пан без сюртука. Далеко не відповідний костюм для розмови з дамами. Простягаючи до мене руки, він з люб'язною посмішкою попростував назустріч і каліченою французькою мовою вигукнув:

— Ласкаво просимо, мадемуазель, ви бачите мене тут у момент милування найпрекраснішими квітами вашого саду. Ви мене не знаєте? Я мсьє Фрайбон, майор у відставці, який залишок днів своїх віддає роздумам про добро, істину, красу. Це сенс мого життя. Я шукаю добро, істину, красу де тільки можна — в древності, в сучасності, в природі і в культурі, та найбільше, скажу вам правду, у вільному мистецтві. І ось я виявляю, які скарби ви ховаєте під своїми крилами, — п'ять адептів мистецтва танцю, з яких двоє, безперечно, здобудуть гучну славу. Сідайте, мадемуазель, і погляньте, як мадемуазель Маріон і мадемуазель Аделіна танцюють тарантелу, якої я мав честь їх навчити.

Зовсім приголомшена, я сіла, і майор одразу ж загравав. Маріон і Аделіна почали тан-

цювати, а інші били в бубони. Не знаю, чи було це красиво, я просто втратила здатність тверезо міркувати, зацікавившись від обурення. Опам'ятавшись, я підвелася і звернулася до майора:

— Пане, чи не соромно вам! Ви дозволили молодим дамам, які залишені під моє опікування, розважатися негідним чином. Гадаю, ви досить старий і, можливо, досить розсудливий, щоб зрозуміти це.

Потім я наказала дівчаткам якнайшвидше одягтися, і вони вийшли із залу. Я мовчала, чекаючи дівчат, бо мені зовсім не хотілося розмовляти з майором. А тому він знову сів до рояля і загравав відому мелодію з «Маленького герцога»: «*Pas de femmes, c'est l'ordre de mon colonel*»¹. Ну ні на крихту сорому! Я ледве стрималася, щоб не усміхнутись.

Ідучи, я холодно вклонилася. Коли людина похилого віку намагається знайти в молодих дівчатах не тільки красу й добро, а також істину, мені нічого не лишається, як скептично посміхатися. Тут я нічим не можу допомогти. Людей, подібних до пана Фрайбона, я вважаю безнадійними. Хай допоможе йому святий Антоній!

В ті дні в Маріон пробудилася, нарешті, серйозність, серйозність серця, звичайно. Коротше кажучи, вона закохалася, та кохання це було якесь дивне.

Випадково я зустрілася з Ізабеллою де Мораліс, яку знала з дитинства по школі. Ми завжди симпатизували одна одній. Саме вона допомогла мені заснувати пансіон. Я побачила її з сином, чемним молодим чоловіком, у жіночого кравця, до якого ми прийшли з Маріон. Ізабелла запросила мене в оперу, на «Міньйон». Вона запросила і Маріон, бо дівчина сподобалася їй з першого погляду. Після вистави ми пішли в готель «Бельведер», де давали бал, з її сином, товаришем сина і якимсь паном Дьорстінгом, що випадково приєднався до нас, і, як потім виявилось, був учителем її сина. Цей добродій страшенно любить танці, хоч танцюрист з нього нікчемний. Він танцював, мов кінь. Врешті-решт він відламав підбор моєї туфлі. З цього моменту мені довелося стати глядачем, і тому я мала змогу дивитися на молодих людей.

Не треба бути особливо спостережливим, щоб побачити вогонь кохання. В подібних випадках важко помилитися. Обличчя молодого чоловіка було якесь злякано-напружене, Маріон зблідла, очі її палали, а на устах розквітла та особлива посмішка, яка буває тільки раз в житті. Вона не помічала, що часто збивається, танцюючи, і лише коли він міцніше стискав її руку, вона заплющувала очі і знову знаходила такт.

¹ ІІяких жінок, це ніказ мого полковника (франц.).

Наступного дня Ізабелла зайшла за нами, щоб їхати на прогулянку за місто. Вона найняла два ландо, бо пан Дьорстінг також її супроводив. Вона, цей добродій і я сіли в перший екіпаж, молоді люди — в другий. Хоч це мені й не дуже сподобалось, все-таки я змушена була визнати таке рішення за найкраще. Стояв червень, чарівна пора літа. Високі дерева Сонієнського гаю задумливо шелестіли листям під ласкавим сонячним промінням. Ми трошки походили, втішаючись зеленню і теплом. Весь час ми чули, як молоді люди весело сміються, то позад нас, то попереду. Пан Дьорстінг виявився приємним співрозмовником, хоч розмовляти йому було важко. Переконана, що він крізь пальці дивиться на витівки своїх учнів і що вони його люблять. Ізабеллі він теж сподобався. Він пообіцяв, що не забуде про мене, коли приїде в Брюссель іще.

Між Маріон і молодим Валевейном почалося жваве листування.

Так, кохання вразило її, мов грім. Нескінченні зітхання супроводили кожен лист. Серце її, мабуть, було щертв сповнене кохання. Я її ні про що не питала, і коли вона стояла біля мого письмового столу, я лише легенько поплескувала її по руці при кожному новому зітханні. Вона ставала на коліна, вона ховала обличчя в зборках мого плаття, вона ридала. Я чула, як вона палко казала: «О, я мушу його ненавидіти, він зробить мене нещасною, я ніколи не зможу так танцювати, як він».

Хіба може так говорити дитина? Хто б міг чекати, що юне кохання набере такої форми? Може, це був перший поклик того, що в романах називають фатальним коханням? Ах, милий боже, убережи мою дитину від нього і не допусти, щоб це скінчилося сльозами.

V.

РОЗПОВІДЬ ХАЗЯЇНА МЕБЛЬОВАНИХ КІМНАТ

З усіх пожильців, які коли-небудь зупинялися в мене, він був найчудніший, а це щось та значить. Він жив у мене два роки, і, по суті, я мав досить причин, щоб гніватися на нього, та все-таки я його любив. Завжди

люб'язний і запобігливий, він ніколи не був брутальним, як деякі інші юнаки, а який щедрий! Меблі для вітальні і кабінету він купив на власні гроші, а коли вибирався, то сказав моїй дружині:

— Вам нелегко буде знову меблювати цю кімнату, тому я все лишаю, пані, як подарунок від вашого неприємного пожильця.

Він забрав лише піаніно. А тимчасом це були зовсім не дешеві меблі, навпаки, все найкраще, від Альберта. Такий вже він був: вимагав найкращого і вмів знайти найкраще. І при цьому — ні слова похвальби, зразу було видно, що він звик так жити. З нами він завжди був ласкавий, завжди розумів наші жалі й печалі. Він часто заходив на кухню поговорити зі мною, з моєю дружиною і дочкою, а тому знав усе про наші сімейні справи. І частенько він казав: «Кнюппел, віддайте-но оце вашій сестрі, хай вона заплатить лікареві», — чи ще щось подібне. Він ніколи не допускав фамільярності, відчувалося, що перед тобою справжній джентльмен.

І ось, знаючи це, майже неможливо зрозуміти, як він міг так часто — та що там часто — мало не щодня — давати привід сердитися на нього. Ну, просто панич якийсь! Він не розумів, що таке порядок, та й не хотів розуміти, і через це інші стільки терпіли через нього. Господи, скільки разів дружина умовляла мене, щоб я його пробачив. І, зважте, він завжди робив щось таке, чого ніхто від нього не чекав. Ідучи з дому, він дев'ять разів із десяти не зачиняв за собою парадні двері і мені доводилося спеціально спустатися униз. Ми живемо в найпристойнішій частині Центрального кільця, і верхні пожильці у нас такі, що, хочеш не хочеш, доводиться додержуватись звичаю. І коли я питаю, чи буде він зачиняти за собою двері, він чемно, як завжди, відповідав: «Звичайно, Кнюппел», і відразу ж забував. А як недбало поведився він з грішми! Мабуть, не знайдеться жодного хазяїна мебльованих кімнат, якому б подобалося безладдя в домі, тому кожного ранку, скоро він виходив, я йшов глянути, чи не забув він де свої гроші. Одного разу я знайшов на каміні аж десять банкнотів по сто гульденів кожний, а біля них лист від братів Йонас з повідомленням, що гроші від бабусі. Гаманець лежав поряд, але в ньому не виявилось нічого, крім портрета дівчини, який досі стояв на піаніно. І коли за кавою я поклав перед ним ці гроші, він лише промовив: «Дякую, Кнюппел» і навіть не перерахував їх.

Жоден з пожильців не завдавав мені такого клопоту, принаймні не обтяжував мене більше, ніж можна чекати від студентів. Розенгоф з четвертого поверху був дуже спо-

кійний, завжди сидів за книжками, вечорами повертався вчасно. Пееребому завжди здавалося, що праля віддала йому чужу білизну: його сорочки, мовляв, були тонші за одержані. Крім того він ніколи не платив своєчасно. Ферстейг, що вчився на кандидата в нотарі, виявився страшенно неприємним суб'єктом. Це був крикун, який здебільшого вивчав, скільки горілки він може випити з друзями. Ми були раді, коли спекалися його, але перед цим був неабиякий гармидер. Ферстейг вимагав, щоб Валевейн не грав на піаніно опів на десяту ранку, це, мовляв, заважає йому спати. Він наймав задню і прохідну кімнати. Коли я передав його вимогу Валевейну (вони не розмовляли між собою), той сказав:

— Якщо ви мені забороните, Кнюппел, я не гратиму, але тільки в цьому разі.

Дійшло до того, що Ферстейг заявив про свій намір залишити нас.

— Тим краще,— сказав Валевейн,— я беру його кімнати. А тому що вони мені непотрібні, хай ними користується ваша дружина.

Нам, звичайно, це дуже сподобалося. І коли так званий кандидат у нотарі виїжджав, ми тричі перехрестилися. Усе одно ми б на ньому рано чи пізно погоріли. Звідки це мені відомо? З листів його матінки, яка попереджала, що скоро не зможе давати йому гроші.

Певна річ, я вважав за свій обов'язок знати про пожилців якнайбільше, а тому стежив і за їх листуванням. Може, дехто назве це надмірною цікавістю, та коли б не цікавість, люди не досягли б у науці таких великих успіхів. А коли до того ж вони називатимуть тебе «домашньою нишпоркою», то мимоволі станеш цікавий.

Стежити за Валевейном було легко, він ніколи нічого не ховав, крім листів від жінок. Він складав їх на верхніх полицках шафи, але не замикав, бо загубив ключ. Ви були б здивовані, якби я розповів вам про ці листи. Та все-таки з них було видно, що він поводився щодо жінок цілком пристойно і не намагався скористатися з слухної нагоди. Жіночі упадання давно йому набридли. Я певний, вони набридли йому точнісінько так, як мені набридло бігати до дверей, на дзвінки, щоб брати від них записочки й казати, що його нема вдома.

По-справжньому він не вчився. Я ще про це скажу. Та й нащо йому було вчитися? Візьміть листи батьків. Розенгоф одержував сто двадцять п'ять гульденів на місяць, стільки ж, як в середньому всі студенти, що жили в мене. Треба сказати, студенти з таким місячним утриманням проходять, як правило, через всі життєві випробування. Крім цього єдиного переказу раз на місяць Розенгоф нічого більше не одержував. Про-

те й це було непогано. Пееребом мав дев'яносто гульденів, але ж він і вчився на аптекаря. Ви погодитесь зі мною, що аптекареві не личить зазнаватися. Проте раз на тиждень він заходив до Валевейна і позичав гроші. Скільки одержував Валевейн, я ніколи не знав точно. Але обов'язково раз на місяць надходив переказ від братів Йонас на двісті гульденів. На тиждень пізніше, проте, він казав: «Ах, Кнюппел, зробіть ласку і віднесіть оцю записку пані Ореллана на Кейзерс-грахт» (то була його бабуся). Замість відповіді я приносив конверт з грішми. Затримки ніколи не було. Мені здається, він багато позичав іншим.

Студенти, які не вчаться, це або ледарі або гультяї, що здебільшого рано чи пізно провалюються. Валевейн не вчився, принаймні в мене дома, і не гуляв, і все-таки він був надзвичайно діяльний. Точно о дев'ятій він сидів уже за піаніно або за письмовим столом і перед ним лежав аркуш нотного паперу. Об одинадцятій я приносив йому чашку кави, та він мене навіть не помічав, заглиблений у писання музики. Я сам бачив, як він цілими днями не підводився з стільця, а біля нього лежало безліч списаних аркушів паперу, все музика. А потім він цілими днями грав усе це, то на піаніно, то на скрипці, то на гітарі — весь час.

Це б ще нічого, нам це не дуже заважало, але дівчата!

Я просто не розумію, як він знаходив іще час, щоб розмовляти з ними всіма. І все-таки, очевидно, йому це вдавалося, так само, як мені вдавалося не пускати їх у дім. А це, можу вас запевнити, було не так просто. «Кнюппел, — казав він вранці, — мене немає вдома. Пам'ятайте це, щоб вони не говорили». За два роки я набув неабиякого досвіду і навчився розбиратися в жінках. І, може, я б нічого не мав проти, коли б не боліли ноги від біганини по сходах. До дев'ятої дзвонили, як правило, дочки крамарів і дівчата з контор. Ці були найухваліші. Вони ніколи не вірили, що його нема вдома. Пізніше приходили особи трохи вищого ґатунку — гувернантки і не дуже юні панянки. Пополудні приходили здебільшого заміжні, а може, й вдови — визначити відразу було нелегко. Загалом через оці відвідини мені доводилося разів вісім-десять на день бігати вниз. І що найчудніше — Валевейн навіть не знав більшості з них. Про це свідчило здивування на його обличчі, коли він розкривав конверти. Листи від незнайомих він одразу ж викидав у кошик, решту складав у шухляду.

Просто диво, як точно можуть жінки висловлювати свої думки, коли вже забрали щось собі в голову. Іноді навіть здавалося, що вони втратили будь-який сором. Я абсо-

лютно не міг зрозуміти, чого вони кружляють, немов метелики навколо свічки, круг дев'ятнадцятирічного хлопчика, а моя дружина говорила: «Ні, ми цього не зрозуміємо, це якесь незвичайне явище природи». А іноді я просто не знав, що з ними робити. Адже траплялися такі, спекатися яких було просто неможливо: вони твердили, що він вдома, що вони чули, як він грає або співає. Не міг же я викинути їх за двері, не ризикуючи наразитися на скандал? І ось вони прослизали повз мене, злітали по сходах і вдиралися просто до його кімнати. Саме таким чином прорвалися дві з них. Не знаю, що вже там було, але вони пішли, одна за одною, і очі в них були заплакані.

Проте не думайте, що наш пан взагалі не терпів дівчат, зовсім ні. Дві йому подобались, і я мав право їх пускати. Звичайно, я переконався, що все було цілком пристойно. Одну з них звали Алідою Гонінгблом. Це була дуже проста і порядна дівчина, скоріше друг, аніж щось інше, і з нею приходила іноді її мати, душевна жінка, яка любила посидіти і побалакати з нами. Друга—Марія Флейген, актриса з Амстел-страат, також мила дівчина. Вона приходила співати його твори й іноді танцювала. І тоді він міг бачити, чи все гаразд у нього з ритмом чи ні. Судячи з усього, він знав її раніш. Іноді вони обмінювалися поцілунком (в моїй присутності, звичайно), але ж одразу можна визначити, який це поцілунок. Здається, він зустрічався іще з двома, але вони ніколи не бували в моєму домі. Навряд, щоб і там щось було — я знаю його надто добре. Пізніше, взимку, перед тим, як він поїхав, приходили інші, про яких ми були не дуже високої думки, хоча, коли правду сказати, і не помічали за ними чогось поганого. То були ті дами, з кафешантану, іноземки, і він їх приводив, щоб подивитися їхні танці. Я заперечував головним чином тому, що серед сусідів почалися розмови. До пізньої ночі дзвеніли гітари, стукали кастаньети, так, що навіть з другого боку вулиці піднімали штори.

А може, він уміло приховував свої любовні зв'язки? Минулого року я мав сильну підозру щодо цього. Адже іноді його не було вдома по кілька днів, і коли я питав Розенгофа чи його друга Пюфферса, то виявлялося, що він у місті. Пізніше я багато що зрозумів. Це сталося так. Восени мені раз чи два довелося піти з дому — в податкове управління, і двері відчиняла дружина. Вона добріша за мене і тому пустила дам, що прийшли до Валевейна, попросивши їх почекати нагорі. Здається, їх сиділо там чотири в той момент, коли він повернувся додому. Побачивши їх, він страшенно розлютився, та й було чого. Я гадаю, саме через

це він вирішив утекти. Я не знав лише, де він ховається. З собою він узяв кістки від скелета, що лежали на каміні, та кілька книжок. Усе з'ясувалося в січні, коли у Мاستа я познайомився з Гюлле, бухгалтером, який розповів мені, що він також здає кімнати, на Овертомі, і що у нього живе студент Валевейн. Одне по одному, і я зрозумів, що йдеться про мого пожилця. Він заявив Гюлле, що йому треба багато надолжити, аби скласти іспити, і що тому йому потрібен спокій. На перших порах дружина Гюлле справді бачила, як він годинами сидить над книжками і кістками. Незабаром, проте, з'явилося піаніно, і книги дістали відставку. А вечорами приходили дівчата з химерними зачісками і нафарбованими губами, гітару знімали з стіни і починалися танці. І вдень — нескінченні дзвінки дівчат, що хотіли з ним поговорити, ну, точнісінько, як у мене. А втім, я з цього вже не дивувався. Уявіть, однак, мій жах, коли я почув, що прізвище однієї з дівчат Кнюппел, як і моє. Ні, я не помилився. Це була-таки наша Коррі, моя дочка. Лють душила мене. Звичайно, я влаштував скандал, і вона призналася, плачучи, що нічого серйозного не було. А тут ще дружина нагодилася.

— Мені так сумно без його пісеньок, — заявила Коррі. А дружина й собі додала, що, мовляв, у домі не чути більше музики, а вона так до неї звикла.

Звичайно, після цього я вже не дрімав. Все чудово, все гаразд, я довго можу терпіти, особливо коли маєш справу з студентами. Та коли в тебе лише одна дочка, тут уже пильнуй. Теперішні молоді люди зовсім не ті, що колись у мій час, вони абсолютно позбавлені почуття відповідальності. Можу вас запевнити, з цього моменту я знав **у**се про Валевейна. І коли я кажу, що він завжди був порядною людиною, то це не пусті слова, хоч частенько могло здатися й не так. Я бачив, як одного разу він проводжав дівчат з кафешантану, так шанобливо, як це тільки можливо, і перед дверима, на Вармус-страат, скинув капелюха і низько вклонився. Він не наважився навіть потиснути їм руки!

Ні, і я це ще раз підкреслюю, він був не з тих, хто бігає за дівчатами, зовсім навпаки. Про це можна судити хоча б з того, як він поводився під час святкування Нового року. Добре, що у нас був тоді Юстус Клавер, посильний. Саме він і бігав відчиняти, коли дзвонили. Скільки Валевейн одержав пакуночків — цього я не знаю. Їх розкривав Юстус. Стіл був завалений ними. Багато мотлоху, але траплялись і непогані речі: портмоне, рамочки для фотографій, кишенькові люстерка, краватки і шпильки, мало не п'ять портсигарів. Глянувши на все це, він сказав:

— Забагато галантереї. Візьми що-небудь для своїх дітей, Юстусе.

А сам він подарував моїй дружині велику срібну брошку, Коррі — обручку із справжнім коштовним каменем, мені — п'ятсот сигар. Як же не любити такого пожилця? Проте я абсолютно не можу зрозуміти, що сталося нинішнього літа, перед тим як він зовсім поїхав від нас. Під час канікул вони втрьох вирушили мандрувати пішки по Брабанту — Розенгоф, Пюфферс і він. Я чекав, що вони повернуться лише наприкінці вересня, та він приїхав уже в перших числах і, як нам здалося, виглядав трошки блідим. На піаніно він грав тепер не так часто, і моя дружина зауважила, що музика його звучить меланхолійно. «Ось побачиш, — сказала вона — тут щось та не те». Одного чудового дня прийшов його батько, поважний, але чемний добродій, вуса він мав майже такі, як мої. Вони розмовляли цілий день і цілий вечір.

Через тиждень приїхала його маман. З нею, очевидно, йому було легше домовитися, — говорили вони зовсім недовго і дуже тихо. Він знову повеселішав, знову сміявся, по-своєму, звичайно. Разом вони пішли в театр. Мені так і не пощастило довідатись, про що вони розмовляли.

Наприкінці місяця повернувся Розенгоф. Разом з Пюфферсом він кожного вечора приходив до Валевейна, і з уривків їхніх розмов я здогадався, в чому річ. Виявляється, Валевейн освідчився в коханні, але йому відмовили, і тепер він не хотів більше вчитись. Проте найголовнішого я не знав. Та хіба знатимеш усе, коли в кімнату можна зазирнути лише на хвилинку! Все-таки я зрозумів, що Розенгоф умовляв його не робити дурниць. Був момент, коли мені здавалось, що вони ось-ось посваряться. Саме тоді я вперше почув, як може лаятись Валевейн. «Ви клятї буржуа, — вигукнув він, — і такими ви й залишитесь».

Та найбільше розвідав я під час візиту до Валевейна однієї смаглявої дами, певне зі Сходу.

Вона звеліла доповісти про себе і назвалася панею Аде. Як вона казала, пан Валевейн запросив її на чашку кави. Виявилось, що це справді так. Я чув, як вони розмовляли про якусь Маріану. Він, мабуть, з нею посварився, і ця пані прийшла, щоб їх помирити. Та він і чути не хотів про це. Коли я зайшов, нібито для того, щоб спитати, чи не можу я щось для нього зробити, бо йду в місто, я помітив, що дама просто не спускає з нього очей, немовби перед нею якийсь небачений красунь. Як швидко підпадали жінки під його вплив! Мені аж чудно ставало.

А потім той вечір, коли він запросив для

репетиції іспанських танцівників, двох жінок і чоловіка. Він вечеряв з ними у Ван-Лаара, а до нас вони прийшли десь о десятій. До пізньої ночі чути було бренькіт гітари і стукіт кастаньєт, просто збожеволіти можна було, і при цьому він весь час гукав: «Стаккато! Стаккато!» А іспанець і собі не відставав: «Оле, оле!» Я теж хотів закричати «Карамба!» — єдине іспанське слово, що я його знав, але мене стримала дружина. І тільки після того, як подзвонив поліцей, вони трохи втихомирилися. А мені довелося ще й бігти до власника конюшні, щоб взяти їм карету на чотири місця.

Ну, а через кілька днів він звільнив кімнату, причому повністю розрахувався, і зразу ж виїхав — за кордон, як сказав Розенгоф.

Коррі страшенно тоді переживала. Та, правду кажучи, і ми з дружиною шкодували за ним. Хоч він і завдавав нам більше клопоту, ніж інші, та це надолужувалося чимсь іншим, а, головне, він завжди був джентльменом. Крім того якимось звикаєш до музики, забуваючи при цьому про свої турботи.

Щодо решти студентів, то вони, як і раніше, спокійно сиділи над своїми книжками. Я сподіваюсь, колись їм пощастить і вони знайдуть собі місце в житті.

VI.

РОЗПОВІДЬ ТІТОНЬКИ

Тепер я вже заспокоїлася, а раніше часто зітхала, шкодуючи, що погодилася переїхати в село. Франс такий хитрий, він добре знав, що робить, коли порадив мені купити цю віллу. В Ойстервейку, сказав він, здорове повітря, багато лісу, багато кисню, ти там швидко забудеш про свої хвороби і проживеш значно більше, ніж сподіваєшся. Немовби в сорок п'ять років тільки й думок, що про смерть!

Відтоді як я приїхала сюди, до мене одного за одним присилають гостей, — стільки, що їм доводиться чекати черги. Та не думайте, що мені це не подобається. Всі вони приємні люди. А коли й не зовсім приємні, то я все-одно кажу собі: «Ах, нехай і вони подихають свіжим повітрям». Загалом же я почуваю себе тут непогано, хоч Бреда мені подобається більше.

Але взяти в дім Петронеллу! Авжеж, я сама в цьому винна, треба було думати раніш. Не знаю, хто з них неприємніший —

вона чи Тоні. Негаразд звісно, так говорити про свою зовицю, але Франс і сам не дуже хорошої думки про Тоні, а вона ж його дружина. А взагалі Петронелла мені ніяка й не рідня. Я завжди не могла її терпіти, і на-вряд, щоб знайшлися люди, які б відчули до неї симпатію. Коли Франс мені сказав: «Пульхеріє, доведеться тобі взяти до себе на пару місяців мою своячку, нерви в неї зовсім нікудишні, і перебування в тебе піде їй на користь», я подумала: «Що ж, нехай так, чому б не зробити приємне людині, коли навіть вона тобі не дуже подобається». Але минуло вже два роки, а вона все ще стовбичить тут і навіть привезла власні меблі для своїх двох кімнат. Франс, звичайно, страшенно задоволений: адже йому вдалося вижити з Бреди шпигуна. Я не здивуюся коли не сьогодні-завтра він посадить мені на шию ще й свою жіночку. Та з мене цілком вистачить Петронелли. Вона вся наскрізь фальшива, а таких я просто бачити не можу. Завжди вона солоденько-лагідна, і вигляд у неї такий, неначе хатні справи її зовсім не торкаються, а сама аж рветься підслухати, коли я розмовляю з Цискою на кухні. А наступного дня, втупивши у мене свої більмаки, прикриті скельцями окулярів, вона, що раніш бувало і не гляне на тебе, питає: «Чи не здається тобі, моя любя, що ти просто сиплеш грошима?» Я, звичайно, відповідаю, що вже досягла того віку, коли сама можу знати, що робити з власними грішми. Для неї це, однак, пустий звук — така вже в неї звичка завжди сунути носа не в свої справи. А потім вона про все пише своїй сестрі, навіть про всякі дрібниці, ну хоч би про те, що я подарувала куховарці срібний ключик, а вже пізніше ця новина знову повертається до мене через брата. Авжеж, Петронелла просто забуває, що добрий тон обов'язковий і для гостя. Я зовсім не збираюся приховувати, що рада була б спекатися її якнайшвидше.

А після того, як весною до мене приїхала Маріон, стало просто не сила терпіти. Оце історія! Можна сказати, розкол сім'ї на два табори. На боці Франса — двоє з трьох братів дружини, і, звичайно, я, його власна сестра. На боці Антонії — Євгеній Меленарс і Петронелла, крім того — і це значно важливіше — старий пастор. Якби не він, Франс зробив би по-своєму: Рінгелінки завжди роблять так, як вважають за потрібне. Але ж не буде він ображати монсеньйора Стааге, чи не так? І, крім того, цілком можна зрозуміти те заперечення, що його висловив наш добрий старий вельмишановний пастор. Франс і я, можливо, вже надто сучасні в своїх поглядах, і літньому священикові нелегко погодитися з нами.

Повернувшись із пансіону, Маріон відра-

зу ж заявила, що не хоче сидіти вдома. Що ж, вона ніколи не була в злагоді з матір'ю, вона хоче сама заробляти собі на шматок хліба. Я теж завжди вважала, що не годиться дівчині чекати, доки її візьмуть заміж і жити потім коштом чоловіка. Яке вже тут чисте кохання! Гаразд, вона хотіла заробляти собі на шматок хліба. Але, коли брат спитав, ким же вона хоче бути, вона відповіла: «Балериною. Хочу вступити до балетної школи в Брюсселі». Він не вбачав у цьому нічого дивного, чому б і ні? Адже балерина це така ж професія, як вчителька чи аптекарка. Я — звичайно, якби була молода, — зробила б інакше, та, як відомо, кожна пташка співає по-своєму. Проте скоро Франс заговорив про це з дружиною, як знялася страшенна буча. Я навіть не думала, що вона може так скаженіти. Вона покликала на допомогу братів, та підтримав її тільки Євгеній Меленарс, заявивши, що артисти ведуть розпусне життя. Звідки він це знав? Розпусне життя — то не від професії, а від власного характеру, я гадаю. Ось тоді Тоні й випустила вперед монсеньйора пастора. А він, крім всього іншого, ще й людина старозавітних поглядів. Молодий пастор, певно, поставився б до цього інакше, він не міряв би всіх танцівниць на одну мірку. Ах, він не сказав про балерин нічого поганого, та все-таки ставився до них упереджено, а тому прийшов попередити Франса, що буде прикро вражений, коли той необачно дасть згоду. І ось саме тоді мій брат вирішив відіслати дитину до мене — поки все перемелеться.

Я чудово розуміла, що життя в селі з двома тітоньками видається Маріон надто вже тихим, а тому зразу ж спитала у неї, кого з подружок вона хотіла б запросити. Вона назвала двох — Жаннетон Карстен та Єлену Гоккелфелд. Мати останньої розлучилася з чоловіком і переїхала в Гаагу, де заробляла собі на життя, відкривши магазин капелюшків.

І ось в нашому домі знялася метушня. Маріон, звичайно, ангел, і навіть ангел-покровитель, але покровитель не лише радощів і веселощів, а й усіх витівок, які лиш можна вигадати. Жителі села, проте, зрозуміли це не зразу і легко спіймалися на гачок. Вже з самого ранку всі троє кричали всякі дурниці молочникові, вихилившись з вікон. Вони відразу ж знайшли спільну мову і з хлопчиком з булочної, і він щодня кидав їм шість хлібців з коринкою, а вони ловили їх, стоячи біля вікон в самих сорочках. Тільки пустоці й були їм в голові. Чого тільки не витерпіла від них Петронелла! Ніхто не міг бути певен, що він в безпеці. Коли одного разу до мене прийшов з візитом бургомістр, вони зухвало запропонували йому пусті папірці від цукерок, і увяють собі, він узяв!

А коли настали теплі травневі дні, вони взагалі вийшли за межі пристойності. За Маріон я спокійна, вона розуміє, що можна, а що ні, але Елену я знаю не так добре, а Жаннетон ще менше. Спека ударила їм в голову. Одягатися вони почали так легко, що на це всі звернули увагу. Може, в усьому винні були їхні платтячка і шовкові панчохи: адже в селі інші звичаї і, звісно, брюссельські моди видалися тут надто вже ризикованими. Усі троє йшли з дому рано-вранці, беручи з собою все, що можна: цукерки, полуниці. З першої прогулянки всі повернулися додому босоніж: панчохи вони скинули, щоб танцювати на лузі, а потім вирішили їх взагалі не надівати, — мовляв, так зручніше. Я, звичайно, не бачу в цьому нічого поганого, та на селі почалися розмови. Дивно. Адже навіть деякі ченці ходять собі босоніж. Отже, в босих ногах самих по собі нема нічого поганого. Я гадаю, ніхто б і слова не сказав, якби я вийшла в сандалях на босу ногу. А ось дівчатам це не личить, так усі вважають. Дивно. Пояснюється це, певне, тим, що люди почувають — молодь сміється з надто вже закоснілих поглядів скромників. А тимчасом надійшов лист від Тоні, в якому вона дорікала мені за те, що я нібито дозволяю їм ходити мало не голими.

Та навіть тут в Ойстервейку відчули, що молодь не примусиш дивитися на світ очима стариків. Наче якийсь новий дух вселився в сільських юнаків і дівчат. Всюди лунали пісні, яких співали Маріон з подругами, йдучи в ліс. Це була якась пошесть, вся молодь заразилася веселощами, а старі серцем, і насамперед, звичайно, Петронелла, обурювалися. В неділю ввечері біля естради для оркестру збирались натовпи молодих людей; взявшись за руки, вони ходили як на ярмарку, співаючи й вигукуючи мов навіжені.

А на початку липня сталася ота дурна історія з придворною капелою Маріон, як ми її називали. Одного чудового дня біля огорожі заграли п'ятеро німецьких мандрівних музик у синіх куртках з мідними гудзиками. Дві труби, один тромбон, один кларнет і одна труба. Дівчата підійшли до вікон і знаками покликали їх у сад. Петронелла і я сиділи на веранді і все чули. Маріон спитала музикантів, чи не погодяться вони залишитися тут на все літо. «Охоче, — відповів тромбон, тримаючи в руках кашкета, — коли нам оплатять нічліг: цього досить». «Abgemacht»¹, — вигукнула Маріон. І ось вона йде вниз і каже мені, що буде ціле літо оплачувати нічліг цих людей, бо інакше, мовляв, тут можна померти з нудьги. Ну, що б ви на це сказали! Я була дуже красномовна, я говорила як

Брюгман¹, але вона наполягала на своєму: музиканти мусять лишитися, і вони лишаться.

Коли про це почув мій брат, що приїхав наступного дня, він довго реготав. «Капела залишиться, — сказав він, — і треба, щоб хлопці мали все потрібне». Узявши капелюх, він пішов з дівчатами до бургомістра, якого, звичайно, добре знав. Франс знайомий майже з усіма. Бургомістр нічого не мав проти: Франс платив — значить, усе гаразд. І ось щодня опівдні у нас в саду почали відбуватися концерти. Сказати правду, то була хороша музика: адже німці дуже музикальні й сумлінні. Іноді вони виконували цілі увертюри, наприклад, до «Лоенгіна» та інших опер, а найчастіше увертюру до «Зекінгського сурмача», бо це була улюблена річ Франса, і завжди при цьому він підспівував: «Behüt dich Gott, es hat nicht sollen sein»².

Скоро капела почала супроводити компанію в ліс, а тимчасом приїхала Аделіна Теллоор. Молоді люди просто тягнуться одне до одного! В пансіонатах Зваана та Ферлейна на час канікул зупинилося щось семеро чи восьмеро молодих людей. Що ж, важко знайти місця привільніші за Ойстервейкський рай! Кожного божого дня, незалежно від погоди, зразу ж після кави, все молоде товариство вирушало до озер, з музикантами попереду. Не знаю, що вони там ще робили, та, звичайно, багато танцювали й співали. Якось я навіть сховалася за дерево, щоб підглядіти. Звичайно, Петронелла не давала мені спокою. Як це я наважилася віддати невинних дітей зграї розпусників? — і так далі і тому подібне. Я сказала: «Ах, Петронелло, ми б і самі не відмовилися повеселитися з ними». Проте вона жартів не розуміла. І ось я знову бачу, як вона йде на пошту, щоб відіслати листа своїй сестрі Тоні. А коли приїхав Франс, я довідалася, що там було написано. «Мені б хотілося, — сказав Франс, — щоб старий пастор умовив Петронеллу піти у відставку. Для тебе це було б порятунком». Хитрун забув, що я давно б натякнула їй, що негаразд зловживати гостинністю, якби вона не було його зовицею.

На початку серпня я вперше побачила білявого Рейналда. Інші дівчата дражнили ним Маріон, що їй, очевидно, не подобалося. Як вони казали, це був соромливий юнак, він зняв кімнату у поштаря і не знався з іншими молодими людьми. Жаннетон розповіла мені по секрету, що між ним і Маріон щось є, і що їй він також подобається. Маріон, сказала вона, крутить ним, як це люблять робити дівчата. А він так її кохає! Вона розповіла також, що він знає Маріон з дитинства; але я ніяк не могла пригадати його.

¹ Гаразд (нім.).

¹ Відомий голландський проповідник.
² Не дай боже трапитись такому (нім.).

Їхній роман виявився серйозним. З лісу вони поверталися завжди разом, жваво розмовляючи, у неї в зачісці були квіти. Розмірковуючи, я вирішила розповісти все братові. «Ти просто наївна, сестричко,— сказав він.— Навже ти гадаєш, що такій дівчині, як Маріон, бракуватиме поклонників? Сама через це їй важко буде зробити вибір. Присягаюся життям, вона ще далека від того, щоб сказати «так».

Дуже несерйозне ставлення з його боку бо, судячи з того, як вони поверталися і прощалися біля паркана, оце «так» вже було сказане. Так воно й виявилось. Як же швидко робляться такі речі! Не минуло, мабуть, і десяти днів з того моменту, як у мене виникла підозра, і от вже одного чудового ранку Маріон заявляє батькові, що Рейналд хо-

че з ним говорити. «Гаразд,— сказав Франс,— хай приходить сьогодні опівдні».

Молодий чоловік не прийшов, хоч Франс спеціально залишився вдома, чекаючи на нього. Я була нагорі, коли раптом почула якийсь шум у кімнаті Маріон. Відчинивши двері, я побачила її з листом в руках, червону від хвилювання, і на обличчі у неї відбився подив. Франс, що нетерпляче міряв кроками сад, сказав: «Мені не потрібні кавалери, яким нема куди спішити». Він пішов і більше не згадував про цю подію. Що ж сталося? Звичайно, мені було дуже цікаво, тому я поклікала Жаннетон і спитала її. Та була страшенно люта на Маріон. «Спочатку вона ним крутить, так що він і не дивиться на інших,— сказала вона,— а потім отак робить. Вона не гідна такого порядного юнака». Жаннетон розповіла мені все, вірніш те, що змогла зрозуміти сама, бо поведінка Маріон їй також здавалася дивною.

Того недільного ранку вони сиділи гуртом на березі одного з невеликих озер, юнаки і дівчата, а поряд стояли музиканти і грали. Особливо часто вони виконували один народний танок, під який усі співали по-тірольськи, з переливами. Рейналд сидів біля Маріон. Навколо співали, сміялися. Та

раптом Жаннетон помітила, що великі очі Маріон наче застигли. Глянувши в той бік, куди дивилася Маріон, вона побачила незнайомого юнака, який стояв, прихилившись до дерева і втупивши блискучі чорні очі в Маріон. Позад нього стояло ще двоє юнаків. І ось Маріон повільно, мов сновида, підвелася і, враз збліднувши, попростувала до юнака. А той взяв її за руку і повів у ліс. Рейналд теж підвівся їм услід. Десь через півгодини вони повернулися, і вигляд у неї був такий, наче вона ніяк не могла прийти до тями. Рейналд ходив з нею біля озера, і вони про щось розмовляли. Вона, Жаннетон, гадає, що він не прийшов тоді до Франса через те, що переконався в несерйозності її почуття до нього. І, мабуть, щодо цього він мав рацію, бо цілий понеділок вона гуляла

з тим чужим юнаком, певно, студентом з Амстердама. Гарний хлопець, якби не руде волосся. Жаннетон, та й інші дівчата, не могли нічого зрозуміти, а Маріон нічого не казала. Після понеділка, — закінчила свою розповідь Жаннетон, — вони, очевидно, не зустрічались більше.

Проте я бачила їх і після цього, зовсім випадково. Вже всі повклалися спати, я теж лежала й читала, коли почула, що годинник на башті пробив дванадцять. Я думала, що піде дощ, тому встала з ліжка і пішла зачинити вікно. Небо вкривали ріденькі хмарки, з-за них визирав місяць. В канаві кумкали жаби. Нараз я побачила, як із затінку дерев вийшли двоє, злившись в обіймах. Вони не йшли, вони танцювали, коло за колом, безгучно, мов привиди. Коли вони наблизились до паркана, я впізнала Маріон. Раптом вона зупинилась, різко відштовхнула юнака і відчинила хвіртку. Я бачила, як вона побігла навколо будинку. Юнак стояв на місці, і перші краплини дощу впали на землю.

Протягом наступних кількох днів я нічого не могла помітити, хоч не випускала Маріон з поля зору. Але у вересні, коли її подруги поїхали і святковий настрій вивітрився, стався вибух. За сніданком вона одержала лист від матері і, прочитавши його, подивилася на свою тітку Петронеллу й сказала: «Підла шпигунка! Це ви, звичайно, підглядали того вечора і доповіли мамі, що я гуляю ночами з молодими людьми». Вона підвелася й вийшла з-за столу.

«Оце так», — подумала я. Такої підлості я від Петронелли не чекала.

Того ж ранку Маріон прийшла до мене з листом, якого написала батькові. Вона сказала: «Я написала йому, що з мене досить, хай він сам воює з пастором. Я вступаю до балетної школи».

Наступного дня Франс був уже тут. Походжаючи по саду, він розмовляв зі мною. «Слухай-но, Пульхеріє, — сказав він. — Коли дівчинці заблагується, чорт забирай, танцювати, хай собі танцює. Але я не хочу зв'язуватися зі старим Стааге: завжди треба бути слухняним і шанувати тих, кого слід. Уяви собі, однак, що Маріон втече і на свій страх і риск вступить до балетної школи. Що я в такому разі можу зробити? Звичайно, нічого. Але ж, коли я вже її батько, то, зрозуміло, буду дбати про неї. Що, коли ти натякнеш їй про це? Отже, довго не думай, а роби».

Отак він завжди виплутувався із скрутного становища.

Не пам'ятаю вже, як мені вдалося це зробити. Але через два дні Циска вручила мені листа, якого я прочитала вголос в присутності Петронелли. В ньому повідомлялося, що Маріон покидає мене, щоб заробляти

собі на життя як балетна танцівниця, і що вона вдячна мені і т. д. і т. п. На закінчення говорилося дещо про Петронеллу, але я не стала читати це вголос.

Скориставшись з нагоди, я заявила Петронеллі, що їду на кілька місяців в Амстердам, а тому замикаю дім. Я просто змушена була це зробити, інакше б я її ніколи не спекалась. Де живе Маріон я не сказала навіть її батькові. Я акуратно спакувала всі її сукні, не забула і гітару та папку з нотами.

VII.

РОЗПОВІДЬ ДРУГА

Коли пан Валевейн написав мені минулого року, що в середині грудня приїде з дружиною в Амстердам, щоб поговорити зі мною, я одразу ж вирішив все йому розповісти, керуючись чисто особистими міркуваннями. Знаючи, що Даніелю було б неприємно, якби я почав розводитися про деякі речі, я вирішив торкнутися їх якнайделікатніше. Про особисті міркування скажу відразу — вони були фінансового порядку. Після смерті батька я не мав змоги вчитися далі. Даніель забажав допомогти мені, хоч я його ні про що не просив, і я вирішив, що зможу прийняти допомогу від друга. Я наполягав, проте, щоб він узяв розписку, аби потім не було непорозумінь. І ось тепер я хотів розповісти про це панові Валевейну, і для цього я мав досить підстав. Річ у тім, що Даніелевою щедрістю часто зловживали, особливо приятелі, яких він ледве знав і потім ніколи вже не бачив. Мені не хотілося, щоб у його батьків склалося враження, нібито наша дружба ґрунтувалася на особистій зацікавленості з мого боку.

Сніжного зимового дня пан Валевейн піднявся до мене нагору. Я знав, що кімната моя не дуже зручне місце для розмови і відразу ж сказав йому про це. Навіть найгрубіші стіни, по суті, не що інше, як апарат для підслухування. Даніель і я знали це ще відтоді, як жили у Дьорстінга, який також був, так би мовити, домашнім собакою-шукачем. Тому я попрохав гостя зробити мені честь і разом з панею Валевейн поїхати зі мною до «Краса», куди я запросив їх на обід. Спершу він завагався, але потім з любов'язною посмішкою погодився, зауваживши, що пані Валевейн також буде рада. Я звелів Кнюппелу замовити екіпаж, і ми поїхали в готель за панею Валевейн. Почувши про запрошення, вона сказала:

— О, я сподівалася, що пан Розенгоф буде нашим гостем... Але це ніколи не пізно зробити.

— Добродій Розенгоф, — відказав її чоловік, — не дав мені змоги запросити його першим, але, звичайно, бути гостем друга Даніеля не менш приємно, ніж самим приймати його.

Пані Валевейн швидко закінчила свій туалет: і ми поїхали. Звичайно, я про все подбав заздалегідь і в білому залі у «Краса» в затишному куточку нас уже чекав окремий столик.

Ми пообідали, і я відразу ж заговорив про свої особисті справи, прагнучи пояснити моє ставлення до Даніеля, і докладно розповів про сімейні обставини, що спонукали мене прийняти від нього допомогу. Я згадав також про розписку, через яку ми з Даніелем мало не посварилися, бо він назвав мене буржуа — за мою делікатність у справах, що стосуються грошей. Вони слухали мене спокійно, а пані Валевейн навіть посміхнулася. Потім вона сказала:

— Ми зовсім не про це хотіли поговорити. Ми сподіваємося, що ви розкажете нам усе, що знаєте про нашого сина. Адже ви з ним листуєтеся, чи не так? І, крім того, вам, мабуть, відомо дещо з того, що передувало його від'їзду. Давайте поговоримо про це.

— Охоче, — відповів я, переконавшись, що вони зрозуміли мене правильно. — Почну з того, що в Даніеля особливий погляд на життя. Він не з тих, хто покійно тягне ярмо людських умовностей. Це натура художника, він імпульсивний. Більш того — не виключено, що згодом він стане поетом або музикантом. Музика і насамперед мистецтво танцю захопили його цілком. Ми багато розмовляли з ним про це. І завжди після цих дискусій робили висновок, що обов'язок кожного індивіда — розвивати свій хист, зважаючи при цьому на інтереси суспільства. Мистецтво танцю також можна поставити на службу суспільству, незалежно від того, сприймаємо ми танець як розвагу, чи як одну з форм прекрасного. Не слід, проте, боятися боротьби із упередженими поглядами на танець, бо далеко не всі визнають, що танець може бути мистецтвом. Мені навіть здається, що серед друзів Даніеля я єдиний, згодний з ним щодо цього. Я цілком розумію його прагнення присвятити себе мистецтву танцю, але я проти того шляху, який він собі обрав.

Буду відвертий. Даніелю притаманна особливість, що, як мені відомо, завдала йому багато прикроців і, можливо, стане причиною глибокого розчарування. Пробачте мене, пані, але я скажу точніше: щось у ньому з непереборною силою вабить жінок. Він знає це, та не може нічого вдіяти. Але він навіть не уявляє, яка то велика сила в ньому.

Я не хотів би здаватися неделікатним, змальовуючи все це детально. Досить, якщо я скажу, що жінки просто переслідували його від ранку і до ночі. Його це дратувало, і він намагався по змозі не звертати на них уваги. Зайве нагадувати, що він має чутливе серце. Тому ми боялися, що він поступиться їм лише через свою доброту або співчуття до них. Друзі попереджали його, та він і сам розумів, що в таких справах доброта ні до чого. Можу вас, проте, запевнити, що його ставлення до жінок завжди було бездоганним. Отакі, загалом, діла.

Проте є ще дві речі, які зачіпають його глибше, ніж поверховий успіх. Перше, як я вже казав, це танці. Вони захоплюють його повністю. Друге — я прошу пробачити мене за те, що дозволю собі торкатися і цього — його щире кохання до дівчини, на жаль, без взаємності.

Та, з вашого дозволу, я спробую показати вам одну з причин, які спонукали його в'їхати.

Він, як би це вам сказати, неприступний для жіночих принад як таких. Але коли жінка танцює (а танець діє на нього наче якісь чари), він буквально втрачає розум і весь віддається своїй пристрасті. Не набридаючи подробицями, наведу один лиш приклад. Минулого року ми побачили в одному кафе-шантані трьох англійських танцівниць, які в матроських костюмах виконували англійську джигу. Він був страшенно захоплений, навіть пішов за лаштунки, а наступного дня всі троє вже сиділи в нього в кімнаті і він намагався збагнути таємницю джиги. Одна з дам (чудова, до речі, танцівниця), Лілі Лоу, невірною зрозуміла його поведінку, приписавши її своїм чарам. Дивно, артистки іноді не можуть зрозуміти, що в них цінують не жінку, а талант. Він просто не міг її переконати, що не хоче ніяких інших взаємин, крім взаємин танцю. Три тижні артистки лишалися в місті, без ангажементу, тільки через те, що Лілі не хотіла їхати без нього. Нарешті їм довелося поїхати, але й після цього Даніель двічі на тиждень одержував від Лілі або листа, або фотографію, які вона надсилала з усіх міст Європи. Отже, якщо ви правильно мене зрозуміли, небезпеку для Даніеля становили в даному випадку тільки танці, і аж ніяк не жінки. І цього разу йому пощастило уникнути небезпеки. Але історія з іспанцями стала фатальною для нього, бо випадково збіглася з драматичним моментом в його житті, про що я зараз розповім.

Іспанська музика та іспанські танці завжди хвилювали Даніеля. Може — це приклад атавізму. І коли сюди приїздили іспанські танцівники, Даніель неодмінно знайомився з ними. Так було і у вересні минулого року. Мушу сказати, ця трупа була кращим зі

всього того, що я бачив у цьому плані, хоч моя думка ще нічого не значить, бо до двадцяти двох років побачиш не так вже й багато. Але ви, безперечно, читали в газетах про Ля Гермозу Морену. Кажуть, вона користується європейською славою. Мені більше сподобалась друга танцівниця, Ля Азучена. У неї тонший смак, менше пристрасті, більше грації. З ними було двоє чоловіків: вони грали на гітарах і теж брали участь у танцях. Проте, саме тоді, коли Даніель запросив їх до себе в дім, один з чоловіків, партнер Ля Гермози Морени, лежав у лікарні з переламаною ногою. Виявляється, перелом ноги під час виконання болеро не дивина. Я був присутній, коли троє інших навчали Даніеля танців у його кімнаті. Він засвоював усе вмить, і це було цілком природно. Потім вони попрохали його замінити інваліда: без нього вони не могли виконувати своїх кращих номерів. Вам, пане Валевейн, його згода видається, може, недоречною, та в нашому віці часто робиш таке, на що не завжди наважишся в сорок років. Даніель наказав кравцеві якнайшвидше пошити два костюми з панталонами в обтяжку і кучими курточками, а другий іспанець, Рамон, підстриг його на севільський манір. Про час виступу Даніель повідомив мене по секрету. Але саме того вечора в залі виявилось кілька клубних знайомих. Вони його впізнали і вітали гучним «Viva Don Moralist!»¹. Успіх був величезний. Кажучи об'єктивно — це був заслужений успіх, бо Даніель танцював коректно, і з значно більшим чуттям стилю, ніж Рамон. В кожному його русі відчувався *feu sacré*². Враження було таке, ніби ритм іде не від музики, а від нього. Його приклад захопив танцівниць, і вони перевершили самих себе.

У них був контракт з «Альгамброю» в Лондоні на точно визначений строк, і вони попросили Даніеля поїхати з ними, бо інвалід все ще був у лікарні. Він погодився без вагань, і про причину я зараз коротко розповім, хоч мені й неприємно торкатися інтимних сторін життя мого друга.

Під час минулих канікул Даніель, Пюфферс і я вирушили в мандрівку по Брабанту. Я полюбив цю чудесну країну і охоче б там жив. Звичайно, ми побували також на Ойстервейкських озерах. Одного недільного ранку, йдучи лісом, ми почули бравурну музику і на березі одного з озер побачили ідилічне коло юнаків і дівчат, прикрашених квітами. Це скидалося на одну з тих пасторалей, про які читаєш в історії літератури. Час від часу двоє чи троє з них підводилися і виконували який-небудь народний танок під музику кількох мандрівних музик. Інші

співали з переливами по-тірольському і плескали в долоні. На превеликий мій подив, одна з дівчат підвелася, попрямувала просто до Даніеля і пішла з ним у ліс. Пюфферс, очевидно, її знав. Він назвав мені її ім'я і сказав, що Даніель зустрів її кілька років тому в Брюсселі. Коли не помиляюсь, ви також були присутні при цьому, пані. Цілком справедливо, її звали Маріон. Чарівна, просто чарівна дівчина. Три дні пробули ми в Ойстервейку і весь цей час майже зовсім не бачили Даніеля. І раптом він повернувся в Амстердам. Без нього мандрівка втратила для мене всю привабливість: я не терпів Пюфферса. Невдовзі я з ним порвав, і теж через Даніеля. Та зараз мова не про це.

На два тижні пізніше я повернувся в місто, і Даніель довірився мені: він давно кохає цю дівчину. Зустрівши її тепер, він оспівчився їй, але вони не дійшли згоди через третього в грі. І тому він вирішив повернутися. Я зробив усе можливе, намагаючись переконати його, що розрив не обов'язково остаточний, я казав, що не завжди наш шлях устелений трояндами — в цьому я переконався на прикладі друзів. Але він сказав: «Ні, це неможливо, надто вже різниться наш ритм». Ритм — його ідол. Я не зміг його втримати і, як ви вже знаєте, він поїхав.

— А ваше листування з Даніелем, чи не розкажете ви нам що-небудь і про це, пане Розенгоф? — запитала пані Валевейн.

— Авжеж. Спочатку я регулярно діставав від нього листи, з Лондона, Бірмінгама, Ліверпуля, з газетними вирізками, в яких писали про нього, називаючи його Фаусто де Моралісом. Іспанець із зламаною ногою давно одужав і залишив лікарню, але до трупи не приєднався. З листа, одержаного з Рейссела, я довідався, що другий танцівник, Рамон, також залишив їх і тепер один тільки Даніель виступав з Ля Гермозою Мореною та Ля Азученою. З Антверпена він мені написав, що має намір розлучитися з дамами, бо Морена і Азучена, брюнетка і блондинка, тільки те й роблять, що сваряться, розглядаючи його як ставку у грі. Лише голос совісті не дозволяв йому залишити іспанок. «Вони танцюють добре, — писав він, — і якщо я від них піду, вони знову не витримають спокуси легких успіхів. Шкода буде, коли так станеться. Особливо артистична Морена. Боюся, проте, що з цього нічого не вийде, бо чим далі, тим більше вона ставить кохання над мистецтвом, а я не маю наміру поступитися».

Ось усе, що я можу розповісти.

Особисто я ні на мить не сумніваюся в Даніелі — він має справжній характер. Я шкодую лише, що він обрав собі як школу мюзик-хол.

Ми поговорили ще трохи і не помітили, як

¹ Хай живе дон Мораліст! (ісп.).

² Священний погонь (франц.).

проминув вечір. Наступного дня я був їхнім гостем у готелі. Перш як сісти до столу, пан Валевейн відвів мене убік і попросив вважати віднині фінансові рахунки між мною і Даніелем справою, що стосується тільки його, пана Валевейна, і мене, і не згадувати більше про розписку. Він цілком згоден із сином, що між друзями це недоречно. Мені приємно було почути це. Він може бути певний, що я зроблю все можливе, щоб вправдати його довір'я.

Крім них до мене приходили й інші люди, що цікавилися Даніелем. В травні приїздила дама з Бреди, якась пані Гаде, дуже добродушна особа. Спочатку вона не хотіла сказати, навіщо їй потрібні відомості про Даніеля, але коли я сказав: «З вашого дозволу, пані, відверту відповідь можна почути на відверте запитання», вона засміялася і все сказала. Вона приїхала заради своєї приятельки, панночки Рінгелінк, і сподівається, що непорозуміння з Даніелем з'ясується. Вона переконана, що дівчина його кохає. Я повідомив їй, що маю приємні вісті від мого друга, який вдосконалюється закордоном у мистецтві танцю, проте нічого не сказав про іспанських дам, — щоб не зрозуміли це неправильно. Виявилось, що дівчина також вивчає закордоном танці.

А потім — численні жіночі візити. Кнюппел почав навіть підозріливо на мене поглядати. Відвідувачок було стільки, що я наказав йому говорити, ніби мене нема вдома.

Виняток я роблю тільки для доброї Алідочки Гонінгблом. Дівчина давно знає, що ні на що, крім дружби, не може сподіватися, і все-таки вона приходить до мене аби лише поговорити про Даніеля. «Він так гарно танцює», — каже вона. Іноді вона підводиться з стільця і показує мені па, яких він її навчив.

Те саме можна сказати й про Коррі, дочку нашого домашнього шпигуна. Це худеньке створіннячко, яке коли й полюбиш, то аж ніяк не за зовнішність. Даніель ніколи не давав їй приводу думати про ніжні почуття, але, здається, подібні речі не потребують видимого приводу. А втім, вивчення сентиментів — справа спеціалістів, я ж буду задоволений, якщо мені пощастить мати звичайну практику. З мене цілком вистачить іспитів. Якщо Коррі приносить мені пошту і при цьому мнеться, значить є лист від Даніеля. Скоро я його розкрию, як вона питає: «Що він пише? Чи все гаразд?» — «Авжеж, Коррі, — кажу я, — є і для тебе привіт». Може, краще було б не казати цього, та я не міг — це була для неї така втіха!

Потім надійшов лист з Страсбурга, на щастя перед самими канікулами. Я хотів був одразу ж сповістити пана Валевейна, та, поміркувавши трохи, вирішив не лякати батьків, а самому поїхати подивитись, що трапи-

лось. Отже, я сів у поїзд, що йшов у Страсбург, прибув туди о шостій пополудні і прямо вирушив до готелю «Білий кінь». Даніеля я застав у ліжку, але він вже одужував і температури в нього не було. Він був дуже задоволений, що принаймні спекався прекрасної Морени й Азуцени. Що ж сталося? Якось увечері, коли закінчився виступ, Даніель заявив, що не хоче далі додержуватись умов контракту. Він сказав, що згоден відшкодувати збитки. Зразу ж після цього між брюнеткою й блондинкою почалася сварка, і вони кинулись одна на одну з ножами. Даніель спробував їх розборонити, і тоді Ля Гермоза Морена обернулася і вдарила його кинджалом у груди. На щастя лезо наштовхнулося на ребро. Побачивши кров, дами похапцем залишили дім і втекли з першим же поїздом.

Протягом кількох тижнів я був з ним і ми знову багато розмовляли. Мені не вдалося, проте, переконати його, що мюзик-хол і ревію — це не школа мистецтва.

— Генк, — сказав він, — поглянь краще на своє майбутнє. Прекрасна університетська школа, а потім, — висолопивши язик, ганяти на велосипеді від одного пацієнта до другого, щоб прописати доверів порошок чи бромистий калій. Хіба це життя? Подумай над тим, що я тобі кажу: усі нещастя нашого життя зумовлені браком ритму, браком танцю. І можеш скільки завгодно зневажати мене за те, що я захоплююсь мюзик-холом, якщо це якось тебе втішить у власному убозстві.

Я провів його до Шварцвальда, куди він поїхав, щоб завершити своє лікування. Він просто марив планами про англійський балет. Одного разу він заговорив про дівчину з Ойстервейка, та відразу ж замовк. Напевне, рана була глибока.

Пані Фортуна любить погратися з людьми, та її примхи ніщо в порівнянні з примхами Амура. Одного він кидає в Шварцвальд, другу — в Гаагу, або ще куди-небудь, а скільки інших терплять при цьому! Одну з цих інших я зміг побачити ще у вересні. До мене прийшла Берендіночка Дьорстінг, якої я не бачив ось вже три роки. Сказати правду, цей візит мене глибоко зворушив. Вона прийшла розпитати про Даніеля і поцікавилась, чи справді я певен, що жодної надії нема. Їй освідчився один молодий чоловік, і батьки наполягали, щоб вона погодилась. Вона, однак, не хотіла цього робити, не переконавшись спершу, що сподіватись їй нема на що.

Моє серце стислося, коли я змушений був сказати їй правду. Я спитав, чи знає її наречений, чого вона прийшла до мене.

— Так, — відповіла вона, — але він мене любить.

І ось ідуть в життя двоє, люди різного ритму, кажучи мовою Данієля, темп одного — *lento*¹, темп другого — *presto*².

Та, може, вони ще навчатися танцювати в лад.

VIII.

РОЗПОВІДЬ МОДИСТКИ

Добрий настрій — щасливий дар. Коли б я не мала цього дару, мені нелегко було б проходити крізь життєві випробування. В умовах, з яких я вирвалася, доля більшості жінок — швидке змарніння і передчасна старість. Скільки їх, невдах, серед моїх знайомих, яким нема ще й сорока, жертв okam'янілих ідей часів нашого дівочтва! Нас виховували на табличках, де великими літерами було написано: «ПРИСТОЙНІСТЬ», а нижче — «ЗАБОРОНЕНО»: цього не можна, того не можна, так не роблять, так не годиться і т. д. і т. п. Добрий тон не дозволяв! Дівчина сідала на стілець і клала ногу на ногу, — яких жах! Адже видно гомілки! Але коли папа ішов у балет, він обов'язково брав з собою бінокль. Існувало два види моралі — одна для чоловіків, друга — для жінок. Але вже серед наших матерів траплялися такі, що вважали це дурницею. Вони, щоправда, не наважувалися цього говорити. А коли, нарешті, заговорили, відразу почувся крики про занепад нравів, а емансипацію проголосили кінцем світу. А для скількох жінок життя на той час стало суцільним розчаруванням? Ми, жінки, були такі затуркані, що я, наприклад за рік своїх заручин так і не змогла зрозуміти, який це егоїст, який нуль той чоловік, з яким мені треба було з'єднатися на все життя. І коли я лише через вісімнадцять років насмілилася сказати, що більше не можу, що хочу хоча б трошки мати від життя, поки ще не пізно, мої родичі і знайомі страшенно перепопошилися. Були й такі, що не схотіли навіть знатися з розведеною жінкою. Додайте сюди всілякі — іноді майже нездоланні — труднощі, бо мені самій, без найменшої підготовки довелося заробляти собі шматок хліба. На щастя, знайшлися хороші, щирі люди, які не відмовили мені в дружбі і навіть підтримали порадою і ділом — Рінгелінк, його сестра та Оділля Гаде. З їх допомогою і з моїм добрим настроєм я не загинула і

намагатимуся не загинути й надалі. Проте клопоту страшенно багато: Елена, майстерня, різні мужчини, які вважають, що мають право чіплятися до мене, — отже мине певний час, перш ніж я зможу повною мірою втішатися своєю свободою.

А тимчасом тепер мені доводиться значно більше слухати про добрий тон, ніж раніше — саме тепер, коли я почала думати про це зовсім інакше. Після процесу перший прийшов лицемір і хам Пюфферс, адвокат пана Гоккелфелда. Від імені свого клієнта він прочитав мені цілу лекцію і повідомив, що коли я схочу зберегти прізвище свого колишнього чоловіка, то мушу поводитися пристойно. Я, звичайно, не схотіла і попрохала його не завдавати собі марно клопоту. Та він все-таки почав приходити сюди кожного тижня, гадаючи, мабуть, що з розведеною жінкою все можна. Врешті я йому заявила: «Я завжди вважала вас порядною людиною», на що він безсоромно відповів: «Значить, ти завжди помилялася». Він не схотів піти навіть тоді, коли я показала йому на двері, і підвівся лише після того, як я сказала, що подзвоню в поліцію. Та що найцікавіше — скоро після цього він прислав до мене свою дружину, щоб вона замовила собі капелюшок.

А чого варті Телоор і цей архінадний полковник Карстен, татусі Аделіни і Жаннетон! Вони завжди приходять до мене, щоб поговорити про дочок, і це лише на тій підставі, що дівчата зупинялися у мене перед від'їздом в Брюссель. Про що тільки вони мене не питали, тоді, як думали зовсім про інше. Мені довелося вигадувати всяку всячину, аби вони могли сказати своїм знайомим, що добропристойності не загрожує ніяка небезпека. Полковникові я сказала, що його дочка вчиться в Бельгійському державному інституті хореографії, замість того, щоб сказати «в балетній школі». «Хореографії? — перепитав він. — Це інша річ!» — і записав це слово в блокнот.

Я гадаю, проте, що через кілька місяців його Жаннетон повернеться до свого Наардена. Вона зовсім не годиться для балету. Надто вже худюща й довга, і ноги в неї затонкі. На різдво вони всі втрьох приїжджали сюди, і зразу можна було помітити, що вона лише старанно вивчила свої па, а природного хисту у неї нема й на копійку. Те саме можна сказати і про Аделіну, хоч фігура і ноги у неї значно красивіші, «класичні литки», як кажуть у них у школі. Як на мене, однак, ноги у неї надто мускулісті: коли вона спинається на кінчики пальців, здається, наче ноги дерев'яні. А крім всього, вона теж, на мою думку, не має справжнього покликання до танців. По суті їх обох захопила Маріон. Це була просто дівоча примха —

¹ Повільно (італ.).
² Швидко. (італ.)

сьогодні одне, завтра знову щось інше. Проте досить глянути на Маріон, щоб одразу сказати: ось справжня балерина. Коли лунає акорд і вона встає, враження таке, нібито вся вона вже в танці. В своєму рожевому maillot¹ і у простенькій спідничці в зборках вона немовби літає, трошки пустотливо, щоправда, але спробуйте її піймати. Навіть коли не стежити за її рухами, не можна не помітити чогось особливого. Здається, що ноги у неї значно легші, ніж у інших, вони ніби зовсім не торкаються підлоги. Одного разу я уважно оглянула її балетні туфельки, що надівалися багато разів і які вже набрали форми її ноги. Здавалось, наче в них і не танцювали, наче вони не несли на собі ніякої ваги. Хоч би де скривилися чи потерлися! В Брюсселі вже ходять чутки, що її збираються запросити в оперу. Вона, проте, вважає, що їй багато ще треба вчитися. Як приємно, мабуть, мати такий яскравий талант! Саме тому вона змогла пережити оту любовну історію без найменшої шкоди для себе.

Цього не скажеш про Єлену. І звідки тільки в цієї дівчинки така примхлива натура? Сьогодні вона мріє і фантазує, завтра — сумує і ридає. Тільки не від мене і, тим більше, не від Гоккелфелда. Про що вона мріє, здогадатися неважко, — про красенів-мужчин. Добре, якби вона цим і обмежувалась: хто ж не знав мрій молодості. Але іноді їй не під силу справитися з своїми пориваннями і вона робить необачні вчинки. Я страшенно боюся, щоб усе це колись не закінчилось якимсь нещастям. Кілька місяців вона фліртувала з тим огидним типом — фламандським тенором. Спершу здавалося, що це лише забава, яку можна не брати всерйоз, але пан тенор почав зловживати своїми чарами. Спочатку вона попрохала у мене двісті гупьденів — на костюми, потрібні йому для нової ролі, потім ще триста — для його сім'ї, що бідувала. І це в той час, як мені самій допомагали грішми Франс і його сестра. Майстерня ще не дала прибутків, а тому я, звичайно, відмовила. Але Єлена так плакала і зітхала, що довелося поступитися. Однак іще через тиждень, йому знов знадобилося триста гульденів. Я не дала, а втім, їх у мене й не було. І тому мене страшенно обурило вчинок Єлени. Вона вп'яте поїхала в Амстердам подивитися цього типа в новій ролі і на додачу до всього зупинилася в готелі. І раптом першого квітня якийсь Квінкел (як пізніше з'ясувалося — лихвар) подав мені вексель на чотириста гульденів, взятих у нього Єленою. Вдень до мене на чай прийшли Франс Рінгелінк і Пульхерія. Я розповіла їм усе і запитала, що мені тепер робити.

— Чудесно! — вигукнув Франс. — Коли я

¹ Коротенька туніка (франц.).

був молодий, то частенько робив так само. І тоді мій тато суворо на мене дивився і... витягав гаманець. Доведеться й тобі зробити, як він, Адо. Але спочатку дозволь мені як слід поговорити з твоєю дочкою: адже тобі й самій потрібні гроші.

Отак він знову виручив нас з біди, добра душа. Він пішов до лихваря і сказав йому все, що треба. Потім він мав розмову з Єленою, і значно серйозніше, ніж я сподівалася. Успіх був повний. Адже вона саме збиралася поїхати слідом за цим тенором в Аахен, де він мав виступати в спектаклі «Студент-жебрак». Тепер вона пообіцяла взятися за розум і викинути хлопця з голови. За це Франс подарував їй брошку. І от вона знову сидить біля вікна, дивиться на вулицю і мріє. Обов'язково візьму її з собою в Брюссель і Париж, коли поїду туди по зимові моделі, хай трохи розважиться.

На щастя, їй багато уваги приділяє моя люба Оділлія і часто грає для неї на піаніно. Трохи розворушив її також приїзд Жаннетон, яка втекла з Брюсселя. Нова примха, звичайно, я маю підозру, що річ не тільки в тому, нібито в балетній школі до неї ставляться інакше, ніж до Маріон. Мені здається, що надто вже багато вона шушукається з Єленою. Знову якась амурна історія. Мабуть, мій дім — це таке собі пристановище для неслухняних дочок, яких до того ж терзають муки кохання. Приїзд несподіваної гості забрав у мене часу значно більше, ніж я хотіла б, і, звичайно, все це через полковника Карстена, який двічі на день почав приходити з візитами і просиджував цілі години, пояснюючи це тим, що він, мовляв, збирається забрати свою дочку додому. Та вона й чути не хотіла про Наарден і, коли вже на те пішло, згодна була повернутися в Брюссель. Бравий полковник так багато бубонів про добрий тон і добре ім'я, що просто не сила була його слухати, тим більше, що в магазині чекали клієнти. А тому я передоручила його Одіплії.

Не буду говорити про інші неприємності, в тому числі про всі ці візити чоловіків, які аж ніяк не додавали слави моїй модній крамниці. Мені довелося попросити батька Аделіни і полковника обмежитися письмовою кореспонденцією. Просто дивно, наскільки охочіше чоловіки відвідують розведену жінку, аніж заміжню, хоч в моєму випадку це почасти можна пояснити тим, що їх дочці час від часу знаходили притулок у мене під крильцем. Франс Рінгелінк, щоб уникнути надокучливих розмов дома, також одержував листи від Маріон через мене. І навіть його я змушена була попросити не ходити так часто.

Але тут, певно, втрутився диявол. Цецілія Рентенаар, подруга дівчат по пансіону, пові-

домила меке в листі про свої заручини. Я, звичайно, відповіла їй. Батько Цецілії був одним з тих чоловіків, які гребують розведеними жінками. На тиждень пізніше Цецілія зайшла, щоб вибрати собі капелюшок. Коли вона прийшла вдруге, її супроводив папа, який побажав якнай докладніше довідатись, як ідуть мої діла. Після цього він прийшов ще раз, а потім ще. Страшенно нудна людина! Він має взуттєву фабрику, і я ніяк не могла второпати, чому він так цікавиться модною крамничкою. Але він справді цікавився і заявив, що хоче поділитися зі мною деякими думками щодо ведення бухгалтерських книг. Наречений Цецілії теж прийшов, спочатку з нею, а потім сам, і приніс коробку цукерок для Єлени. Він розпитував про Маріон, про балетну школу, і я ніяк не могла спекатися його. Добре, що нагодилася Оділія. З її допомогою я дала йому зрозуміти, що модистка має багато інших справ і обов'язків, крім обов'язку розважати молодих людей.

Просто чудово, що Оділія Гаде переїхала сюди в Гаагу. Але тепер, як минув рік, вона збирається виїхати. Каже, що їй не подобається жити на вулиці Піта Гейна, особливо тому, що, не знаючи того, вона виявилася сусідкою пана Дьорстінга, якого просто бачити не може. Мені, проте, здається, що план нового переселення знову придумав Франс. Йому дуже хочеться, щоб вона оселилася в Брюсселі, — ближче до його донечки.

Оділія чудесна людина, на неї завжди можна звіритися. Раніш вона мені не подобалась, я не могла зрозуміти її манії танцювати вальс, від якої вона не звільнилася ще й тепер, хоч стала надто дебелою для танців. Крім того я не розуміла її сліпого схиляння перед Франсом. Але тепер я взнала її краще, це золоте серце. Можу вас запевнити, що їй я завдячую половиною своїх клієнтів. І яка ж вона хитра! Коли їй разом з тітонькою Пульхерією довелось уладнувати історію з Маріон, вона вмить подружилася з пані Валевейн, яка, звичайно, теж стала моєю клієнткою. Чого тільки вона не вигадувала, щоб знову звести Маріон і цього юнака. Проте навряд, щоб це їй пощастило, — молоді люди, схоже, самі не дуже-то прагнуть цього. Іноді здається, що Маріон і не проти, але потім знову створюється враження, що вона до нього абсолютно байдужа.

І ще про Оділію — вона близько зазнайомила з студентом із Амстердама, другом отого Валевейна. Цей студент часто зупиняється у неї і, може, для Єлени це матиме певні наслідки, та про це пізніше. Вона запрошує до себе на обід Рінгелінка і пані Валевейн, коли та буває в місті, і вони розмовляють про закоханих, які, до речі, і чути

не хочуть одне про одного. Я гадаю, пані Валевейн має рацію, вважаючи, що не варт даремно завдавати собі клопоту: і без того ясно, що їх не тягне одне до одного. Рінгелінка цілком можна зрозуміти — він хоче добра своїй дочці. Наміри Оділії також найкращі, і все-таки я б сказала: якщо один з двох проти — краще дати їм спокій. Часи тепер не ті, що колись, в наші дівочі роки, а Рінгелінк і Оділія хочуть зробити по суті те саме, що робили наші батьки — прив'язати одне до одного людей, які цього зовсім не хочуть.

Минулого місяця Рінгелінк повернувся з Брюсселя в пригніченому настрої. Маріон він залишив у пансіонаті в Остенде.

— Вона не хоче віднині повертатися в Голландію, — сказав він. — До школи вона також не схотіла повернутися. Вона взагалі не хоче більше танцювати. — Одне слово, вона не хотіла того, не хотіла цього, і він вже не міг пригадати всіх її примх. — Знаєш, що це означає? — спитав він. — Їй потрібен той хлопчина, і вона його матиме, або я не Франс Рінгелінк. Ти ще побачиш, на що здатний Франс.

Мені й справді хотілося побачити, чи пощастить йому досягти свого, тим більш, що коли вірити розповідям, які Оділія чула від Розенгофа, молодий Валевейн аж ніяк не належає до тих, хто дозволив би Франсу умовити себе.

І ось Франс перейшов від слів до діла. Оділія написала Розенгофу і запросила його до себе на обід. Були присутні Франс і його сестра, а також Єлена і я.

— Слухай-но, Розенгоф, — почав Франс за обідом (він завжди швидко переходить на ти), — якщо хтось покохає дівчину, а йому ставитимуть палиці в колеса, хай він приходить до мене. Треба завжди допомагати молодим. І поки тобі нема тридцяти, можеш спокійно звертатися до мене, коли хочеш досягти успіху в житті. Та, бачиш, я хотів би мати те саме у відповідь. Тому ти мусиш мені допомогти познайомитися з твоїм другом Валевейном. Де він тепер є?

Розенгоф відказав: «В Лондоні» і, доставши з кишені лист, прочитав, що Валевейн підписав контракт з театром «Альгамбра» і що він бере участь в постановці грандіозного балету, в якому зайнято 300 чоловік.

— Оце буде весело, — вигукнув Франс. — Запрошую всіх присутніх в Лондон, їдемо завтра вранці, поїзд вирушає в сім сорок ранку, а о сьомій вечора ми вже там. Згода?

Мені просто пощастило, я давно вже хотіла побачити лондонські моди. Отже, ми виїхали рано-вранці. Франс телеграфував дочці, щоб вона теж їхала в Лондон. Звичайно, він все робив з властивим йому розмахом: зупинилися ми у великому готелі недалеко

від театру. Я часто ходила в своїх справах, а тому попрохала Оділлію тримати мене в курсі подій.

Франс Рінгелінк пішов до молодого Валевейна в контору театру й спитав, чи не знайдеться у нього місця для чудової балерини. Ні, для неї в нього не було місця. Ті танець годиться для опери, але не для сучасного англійського балету. Тоді Франс пішов до нього додому і довго з ним розмовляв. Судячи з усього, Валевейн жив розкішно, в аристократичному кварталі. Про що вони говорили, Оділлія не знала, але Франс по-

вернувся в піднесеному настрої і заявив:

— Ось побачиш, все буде гаразд.

Однак всі ці чотири дні Валевейн і Маріон не бачились. Як казала Оділлія, вони обоє не хотіли цього. Маріон навіть сказала їй чому, проте Оділлії не хотілося говорити про це зі мною.

Три вечори підряд ходили вони з Маріон в театр, і двічі я була разом з ними. В одній із сцен Чорний диявол танцював з Принцесою. Дияволом був Валевейн, або де Мораліс, як прочитала я в афішці. Треба сказати, танцював він чудово, і я цілком згодна, що дитину від його танцю пройняв би дрозж. Він то ставав маленьким, то раптом страшенно весь витягувався, й не можна було зрозуміти, як це він робить. Потім він танцював на пальцях під удари якогось дерев'яного інструмента в оркестрі. Цікаво, звичайно, але не більше. Не було справжньої краси.

Маріон, очевидно, була щодо цього іншої думки. Судорожно стиснувши холодні як лід руки, вона ледве дихала.

— Люди нічого не розуміють, — сказала вона, коли танець закінчився. — Не знаю, чи можна назвати це танцем, але ритм вражаючий. Спочатку оці перебої, але потім ритм знову повертається, звідкілься здалека, і тоді вже панує гармонія... Аж страшно стає...

Може, саме оце і стоїть між ними? Вона боїться в ньому чогось такого, що не може зрозуміти. Так, мужчина, якого кохаєш, завжди здається незвичайним. Проте можна перед ним схилитися, але боятися його, відчувати страх, навіть жах?.. Можливо, вона має рацію, коли каже, що нам цього не збагнути. Але одне я в усякому разі розумію: це кохання для неї аж ніяк не є щастям.

Франс бурхливо висловлював своє захоплення, коли ми повернулись. Він весь час повторював, що все буде гаразд. При цьому він наспівував пісеньку, яка правила на нього найбільше враження. Ті співав у театрі австралійський баритон: «Dearest Dolly, I must leave you, good bye Dolly Gray»!

Але потім він одержав записку від Валевейна і якимось притих. Валевейн повідомляв, що, зваживши все, він вирішив не приїжджати в Гаагу для зустрічі з Маріон, як було домовлено.

¹ Моя кохана Доллі, тебе я покндую, бувай здорова, Доллі Грей (англ.).

ІХ.

РОЗПОВІДЬ КВІТНИКАРЯ

Я вірю в протилежності. Чим гостріші їх зіткнення, тим кращий результат. Прикладів — скільки завгодно. Почати хоча б з гармонії в нашому шлюбі: моя дружина вірить тільки в добре начало. А ось я визнаю також могутність і корисність начала протилежного. Ось простий приклад — наш магазин. Деніза і я, ми обоє вирости в м'ясних крамницях. Одружившись, ми сказали собі: в ім'я всього святого, будемо краще жити серед інших пахощів, аніж запахи шинки й сосисок. І ось ми відкрили магазин квітів, хоч зовсім не розумілися на квітах, і з першого дня відчували себе щасливими. Ми вміємо, проте, додержуватися рівноваги: тільки-но ми відчуємо, що запах квітів вже не здається таким приємним, як починаємо шукати чогось протилежного. Протилежного пахощам квітів? О ні, це не обов'язково мусить бути щось неприємне. Ми вирушаємо до парфюмера на бульвар Бон Нувель і там виготовляємо ароматичну суміш на власний смак: кілька краплин мускусу, трояндове масло, авіньйонська лаванда, або ще якась варіація, зважаючи на те, як вирішить Деніза. І ось цілий тиждень ми знову можемо втішатися пахощами квітів, бо парфюмерія і аромат квітів відрізняються одне від одного, як рай від пекла. Та, на жаль, цей засіб не завжди застосуєш. Візьмімо, наприклад, кохання. Набридне, наприклад, блондинка, але й від брюнетки підеш обманутий. Кохання це сфінкс, і хто ж розгадає його таємниці? Стрічав я героїв à la Дон-Кіхот, що намагалися підкорити його своїй волі. Кінець був безславний. Ось уже два роки я з симпатією, навіть з дружнім співчуттям стежу за героїчними спробами одного свого знайомого перемогти кохання. Мушу зауважити, ми йому щиро вдячні. Його приклад — яскраво виражений випадок зіткнення протилежностей, хоч важко ще сказати, який буде результат.

Авжеж, я йому симпатизую. Кожний чесний мужчина з захопленням спостерігає, як інший мужчина, на якого чатують зрадницькі пастки дріб'язкового кохання з його обманми і успіхами, бореться за своє звільнення, щоб кінець кінцем завоювати право на велике кохання. З мого боку це була також симпатія до людини, що в сліпоті своїй не змогла розпізнати великого кохання, яке стало перед нею.

Минуло вже два роки відтоді, як де Мора-

— Неприємно, — сказав Франс, — але Рінгелінки ніколи не занепадають духом.

І ось Маріон, Аделіна і Жаннетон знову у мене, та від радісного настрою не лишилось і сліду. Дві з них ледве витримували наступ своїх батьків: як полковник, так і Теплоор вирішили, що з них вистачить балетної школи, і тільки й робили, що оббивали поріг моєї крамнички. Довелося втрутитися Франсу, і він переконав цих добродіїв ще з рік почекати.

А Маріон стала зовсім не та. З відвертої, співучої істоти вона враз перетворилася на задуману, замкнену жінку, яка поховала в собі своє горе. Ніколи з її уст не злітало й слова, що свідчило б про її розчарування. Мені здається, вона стала ще красивішою, але це була вже не гарненька дівчинка, а сповнена почуття власної гідності жінка з тихою посмішкою на обличчі і ореолом якоїсь неприступності навколо себе. «Не подумай, що це він не хоче її», — сказала мені Оділія. Та, що б вона не говорила, було схоже саме на це.

Тимчасом на мене звалився новий клопіт: Елена закохалася в Розенгофа і тричі на тиждень їздила до нього в Амстердам. І все-таки я вважаю його порядним молодим чоловіком.

В наш час нам не давали волі. Та ще невідомо, чи не забагато волі забирає собі сучасна молодь. Ах, чому так пізно приходиться уміння додержуватися золотої середини!

ліс вперше з'явився в нашому магазині. Діла наші тоді аж ніяк не процвітали, того, що давала крамничка, ледве вистачало на життя. Однак з дня його появи у нас почалося піднесення. Сталося це в середині листопада. Крім двох вазонів із азалією у нашій вітрині не було ніяких інших квітів. Для букетів — нічого. Ми й тепер не можемо зрозуміти, чому він прийшов до нас, у темну крамничку в нудному провулку, і до того ж такого туманного дня. Судячи з його манери чемно, але коротко вітатися, це був іноземець, національність якого, однак, важко було визначити. В його обличчі було щось аргентинське, але одягнений він був по-англійськи.

— Прошу вас надіслати два букети, — сказав він, виймаючи з бумажника дві візитні картки. — Один — сто темно-червоних троянд. Другий — сто гарденій з листям.

— Сто темно-червоних троянд? Сто гарденій? В листопаді?

— Гаразд, нехай це будуть інші троянди, коли не можна знайти темно-червоних.

Про ціну він не питав, але шістсот франків уже лежали на столі. Судячи з усього, йому не вперше доводилося надсилати квіти, хоч він і виглядав молодим: років двадцять шість — двадцять сім. Я глянула на адресу: мадемуазель Жюльєтта Ош, меццо-сопрано Гранд-Опера, і графиня Рюзо, відоме ім'я.

На два дні пізніше він запросив мене в готель «Брілло», де я побачив його в ліжку, бо він застудився. Відомо, що дирекція цього готелю дуже перебірлива і приймає далеко не кожного. Де Мораліс показав мені на стілець біля ліжка і дав список букетів, які мені належало відіслати. Я зауважив, що це коштуватиме недешево, з огляду на сезон.

— Людям моєї професії доводиться мати справу з жінками, а найкраще, що можна подарувати жінці — квіти: вони швидко в'януть і не залишають глибоких споминів, — відказав він.

Він був режисер англійського балету, а це, виявляється, щось зовсім інше, ніж оперний балет, до якого він, очевидно, не мав нахилу. Він кожного тижня приїздив сюди на кілька днів з Лондона, бо йому доручили керівництво обладнанням нового театру «Олімпік», що містився якраз за рогом, неподалік од нашого магазину.

Почувши, що він голландець, я не міг не розповісти йому про голландських балерин Опера-Комік. Треба вам знати, що моя дружина служила там якийсь час костюмером, все ще мала доступ туди і, природно, знала весь склад балету. Крім того, мадам Юблон, костюмерша прима-балерини, її найкраща приятелька. Три голландські дами танцювали там ще тоді і танцюють дотепер. Всі вони дуже гарні і бездоганної поведінки, як

твердить мадам Юблон. Моя дружина особливо захоплювалась прима-балериною мадемуазель Тінтаріон, як, втім, і всі інші. Я не люблю опери, але іноді буваю там разом з дружиною, щоб подивитись балет. Мені не раз доводилося бути свідком, як вся публіка в екстазі схоплювалася на ноги, вітаючи чарівну Тінтаріон. Вона дружньо ставилася до моєї дружини, якій часто доводилося одягати її, і ще й досі звертається до неї, коли потребує якихось маленьких послуг або щирої поради. Тому ми трохи знайомі з її інтимним життям. Мадемуазель Тінтаріон зовсім самотня, що декому здається неймовірним, бо живе вона на широку ногу. Пояснюється все, однак, дуже просто. Раз на місяць її відвідує жвавий пан з розкішною бородою. Саме він оплачує її шикарні апартаменти в спокійному провулку поблизу вулиці Фобур-Сент-Оноре, її автомобіль, її туалети et cetera¹. Цей пан — її батько.

Все це я розповів де Моралісу, порадивши йому піти подивитись, як танцює мадемуазель Тінтаріон. Та мої слова, здається, не справили на нього жодного враження. Він, мабуть, уже чув про неї.

— Балет, пане Паплон, — сказав він, — мене анітрохи не цікавить. Це застаріла форма танцю. Цілком можливо, що незабаром станеться оновлення: принаймні я бачив вдалі спроби щодо цього в Санкт-Петербурзі. Але тут, в Парижі, досі танцюють балет так, як в часи Другої імперії. Можна, звичайно, добре танцювати і в балеті, як, мабуть, танцює мадемуазель Тінтаріон, але все це далеко від живого мистецтва. Зверніть лише увагу на абсурдні стрибки, поклони, горизонтальний баланс, на оті трюки, коли бігають на кінчиках пальців, на коротенькі спіднички, що давали стільки втіхи нашим дідусям, і все це під музику, яку ледве помічаєш.

Я не заперечував, бо в цьому він був досвідченіший за мене. Я шкодував лише, що він не хотів подивитися мадемуазель Тінтаріон. Уже тоді про неї багато говорили. Всі знаменитості вважали за обов'язок побувати в Опера-Комік. Моя дружина бачила там у ложах або в перших рядах партеру найвидатніших мужів епохи — міністрів Аблето та Лівронса, мільйонера Арчебо, великого князя Поппінського, Алі-пашу, раджу з Паспура, не кажучи вже про послів і членів Академії.

Та, і це головне, подивитися на неї приїздили численні панове з Голландії. Річ у тім, що, хоч як це курйозно, вони, як правило, замовляли квіти саме в нашому магазині. Чому? Адже голландські добродії зупинялися переважно в Гранд-Готелі, де напроти під'їзду міститься сучасний магазин квітів, в той час як до нашої крамнички в провулку

¹ І так далі (лат.).

звідти треба йти аж п'ять хвилин. Ці добродії прийшли незабаром після того, як де Мораліс став нашим клієнтом. Через це моя дружина і називає його нашою щасливою зіркою. Та й справді, хіба не курйозно, що до нас унадилися саме його співвітчизники, тоді як інша клієнтура майже не збільшилась? Очевидно, все це були відомі люди. Коли одного разу я почав перелічувати йому їх імена, він лише ствердно хитав головою. З другого боку, звичайно, Голландія маленька країна, і не дивно, що всі там знають одне одного.

Розкажу про ще один знаменний збіг обставин. Одного разу в магазин прийшли добродій і дама, щоб замовити квіти для всіх трьох голландських балерин. Випадково наша продавщиця Маргеріт забула взяти з прилавка візитну картку де Мораліса з адресою мадемуазель Мюйак, з театру «Лірик». Дама звернула на неї увагу добродія. Даючи мені свої три візитні картки, він сказав:

— Передайте де Моралісу, що його батько також замовляв тут квіти. Це йому буде приємно чути. — Дама ж додала: — І скажіть, що його мати бачила, кому він посилає квіти. — Вони посміхнулися одне одному, наче молоді. Батько мав інше прізвище ніж син. Після цього вони почали заглядати до нас частенько, особливо пані, яка завжди була дуже люб'язна. З їх допомогою ми залучили нових клієнтів, наприклад, цього огрядного добродія, епікурейця, який страшенно захоплювався всіма дамами балету. Протягом одного тільки місяця пан Йонас приніс нам, певне, тисячу франків зиску.

Хіба ж не ясно, що своїми успіхами ми завдячуємо де Моралісу? Він як і раніш залишався нашим найкращим клієнтом. Дружина і я частенько подумували, чи не порадити молодому чоловіку менше кидати гроші на вітер. По-перше, навіть тугий гаманець не витримає довго такого навантаження. По-друге, і це ще важливіше, він вимагав від свого серця надмірного благородства, якщо судити з кількості жінок, яким він віддавав шану. Ми їм просто втратили лік. Було, щоправда, чотири (з тих, про кого ми знали), їм він був вірний більш як рік. Довгенько, подумали ми.

Минулого літа він знову попросив мене прийти до нього в готель. Він був страшенно стомлений і лежав у ліжку. Звичайно, я не підходжу йому в батьки, все-таки я вирішив поговорити з ним, бо почував до нього щирі приязнь.

— Пане, — почав я, — прошу вас розглядати це не як нескромність, а як вияв наших дружніх почуттів до вас. Звичайно, кожен шукає свого щастя, і кожному хочеться

цього щастя якнайбільше. У мене, проте, створилося враження, що ви прагнете знайти його в кількості, тоді як справжнє щастя можна знайти тільки в якості. Я кажу не про тих богинь, до ніг яких ви іноді кидаєте квіти, я кажу про тих чотирьох, яким ви вірно служите — про мадам Ле Бон, про мадемуазель Жюльетту Ош; про мадам Рюзо та мадемуазель Мюйак. Припустімо, що всі вони здаються вам однаково прекрасними, а тому важко комусь віддати перевагу. І все-таки я гадаю, що в одній жінці можна знайти більше краси, якщо всю свою увагу приділити тільки їй, не розпорошуючи її на трьох інших. Звичайно, при цьому можна виявити також вади, та не забувайте, що інші теж їх мають, не кажучи вже про те, що часто невелика вада допомагає нам краще оцінити добродієвість. Філософ, який знає людей, міг би висунути положення, що жінку здебільшого люблять за якості, які не можна назвати чеснотами. Я кажу це для вашої користі, пане. Шукайте щастя з однією, щоб потім не шкодувати за змарнованою молодістю.

Він посміхнувся, серйозно і сумовито, потім сказав:

— Я ціную вашу щирість і дякую за дружні почуття. Проте ваше враження невірне, мсьє Паплон. Може, ви зрозумієте, якщо я вам усе розповім. Я ніколи не кохав. Що ж до тих дам, яких ви називали, то скажу, що мені й справді траплялося іноді цілувати їм руки, цілувати їх в щоку, та й то не всіх. Квіти, які я їм надсилаю, мають завжди нагадувати їм про те, що сам я не можу прийти. Хіба ви не помітили, що під час кожного мого приїзду в Париж я посилаю щораз більше квітів? А потім в певний момент я ставлю крапку і їду в Лондон. Там у мене теж є приятель-квітник, і він робить для мене те саме, що ви тут, в дедалі зростаючій прогресії, поки я зненацька не їду в Париж. Мені доводиться вести боротьбу, мсьє Паплон, не менш важку, ніж та, яку вів святий Антоній, та, щоправда, лише проти жіночих чар. Мені здається, однак, що демони пустелі не могли б терзати святого сильніше. Але чому боротьба? Чому людині мого віку не взяти того, що їй пропонують? Тому, що в мене також є віра, віра в кохання. Але про цю віру важко говорити, мій друже. Я тільки що сказав, що ніколи не кохав жінку. Проте це тільки прагнення, хотілося б, щоб це було правдою. Я хочу присвятити своє життя тому, для чого я народжений — танцям. Тільки танці. Танець для двох, танець для всіх. Життя стало б кращим, як би люди збагнули свій власний ритм і привели б його в гармонію з ритмом інших, під музику, що лине з неба. Яке б це було чудесне свято! Може, ви мене зрозумієте...

Він заплющив очі. Я побачив, що він стоимвся. Я не зовсім зрозумів, що він мав на увазі, говорячи про ритм, але гармонія, о, безперечно, це прекрасна мрія людства.

Він висловлювався не зовсім ясно, не назвав імена, і я оцінив це. По суті кожна з тих дам мала сердечну таємницю, до якої слід було ставитися з повагою. Але він трошки підняв завісу над власним серцем, і цього виявилось досить, щоб ти був вражений побаченим. Такий молодий ще чоловік і стільки жінок! Подумати тільки, яке щастя пропонувала йому кожна з них! А він лише поцілував одну чи двох в руку або щоку і втік від них.

Коли я розповів про це дружині, вона не повірила і заявила, що він просто донжуан і нічого більше.

Он як, донжуан. Правду сказати, він і мені не здавався ченцем.

Тієї весни мадемуазель Тінтаріон знову пожинала лаври, її портрети знову можна було побачити в усіх газетах. Гранд-Опера почала суперечку з Опера-Комік; мадам Юблон казала, що якийсь добродій з Нью-Йорка пропонував їй ангажемент. Кожного дня газети писали що-небудь про її особисте життя, та це були вигадки журналістів.

В нашій крамниці справи також йшли непогано. Замовляли квіти для мадемуазель Жанни Крестьєн, для мадемуазель Аделіни Легань (це були інші голландські балерини), то особливо для мадемуазель Тінтаріон. Чи треба казати, що більшість покупців були голландці. Тепер швейцари Гранд-Готелю знали нашу адресу. А коли приходив де Мораліс, він питав: «Ну, мадам (чи мсьє), з якими новими голландськими прізвищами ви познайомилися?» Одного разу ми назвали йому аж три. Вони справили на нього враження. Почувши два з них, він був приємно здивований, коли згадали третє — насупився, хоч саме це прізвище ні я, ні Деніза не могли як слід запам'ятати. Надто вже важко було його вимовити. Один добродій з посольства на ім'я Ван Рооденбург замовив у нас красивий букет. «Ага, — промовив де Мораліс, — він тут? Обов'язково зайду до нього». Вони були старі друзі. З цього видно, як можуть розминутися шляхи: один став режисером, другий — аташе посольства, життя неспокійне і життя спокійне.

Почувши друге прізвище, він зрадів. «Розенгоф тут був? — вигукнув він, — та ще й з дружиною? Значить, у них весільна подорож?» Наш здогад, що це молоді, підтвердився. І вони, очевидно, добре знали балерин: мадам Юблон бачила в театральній убиральні даму, яка, судячи з усього, була панею Розенгоф.

Третнього прізвища ми ніяк не могли при-

гадати. Дружина безнадійно перекручувала його, але в моїй вимові де Мораліс все-таки нарешті зрозумів його. Щось схоже на Рене Стерре... і ще один склад. Скромний небалакучий молодий чоловік, що замовив кошика з п'ятдесятьма трояндами «Ля Франс» для мадемуазель Тінтаріон. Якщо вірити мадам Юблон, подарунок справив враження. Тінтаріон, яка завжди ледве кидала оком на це море квітів, торкнулася кількох троянд і потім, коли зробили їй зачіску, задумливо дивилася якийсь час на себе в дзеркало. Почувши це ім'я, де Мораліс не сказав нічого, але було видно, що він його знає. «Мабуть, суперник», — сказала моя дружина згодом.

Може, вона мала рацію: невдовзі після цього ми побачили, що де Мораліс змінився.

У квітні в Опера-Комік поставили дві опери, що мали незвичайний успіх, головним чином завдяки блискучому балету — «Фауст» і «Дон-Жуан». В кожній з них балетна трупа виступала двічі. Особливо яскраві були фінали.

І ось, якось вранці де Мораліс з'явився в магазині — жвавий, веселий, і в його голосі звучали якісь нові нотки. Спершу я подумала, що причиною цього весна. Хто не бачив осяйного квітня над Парижем, той не знає, що таке весна.

— Які квіти ви маєте? — спитав він, немовби поспішаючи. І хоч не все було в запасі, проте знайшлося те, що йому було потрібно, головним чином тому, що вже тиждень стояла тепла погода: конвалії, ще не зовсім розпуклі, але з чудесним ароматом, і просто з лісу; тюльпани найрізноманітніших кольорів, в тому числі незвичайної форми, — квіти його батьківщини.

— Чудово, — сказав він. — Сьогодні ввечері надішліть конвалії, завтра ввечері тюльпани. Що там іще? — Я запропонував йому гвоздику, великий вибір троянд, всі з Ментони. — Гаразд, — мовив він, — для двох наступних вечорів. Що іще? — Я мав туберози, лілії, чудові братки. — Гаразд, гаразд, залишіть, будь ласка. Це на тиждень. А чи є бузок? жасмін? Мені хотілося б надіслати бузок в суботу, а жасмін — якнайбільше жасмину — в неділю ввечері! І адреса одна — Маріон!

Я здивувався, я запитав, чи справді він має на увазі приму-балерину Опера-Комік.

— Немає на світі іншої жінки! — вигукнув він і, високо піднявши руку, вийшов з магазину.

Того вечора ми пішли на «Фауста». Ми всюди шукали де Мораліса і знайшли його, нарешті, десь позаду, в темному амфітеатрі, наче він не хотів, щоб його помітили.

Після антракту ми його вже не бачили. Моя дружина, що дивилася в бінокль на сцену, сказала, що мадемуазель Тінтаріон задихається, коли танцює. Наступного вечора (ставили «Дон-Жуана») повторилося те саме. Після антракту де Мораліс зник. Від мадам Юблон ми довідалися, як були прийняті квіти в артистичній убіральні. Мадемуазель Тінтаріон зовсім притихла, ніздрі її нервово здригалися. Час від часу прибігали подруги, мадемуазель Легань і мадемуазель Крестьєн, і дивилися спочатку на квіти, а потім на неї. В неділю за лаштунками духмяно пахло жасмином, наче у парку Сен-Клу, як сказала мадам Юблон. Роздягаючи мадемуазель, вона помітила, як та змахнула сльозу. Руки балерини були холодні.

А потім мені і моїй дружині довелося стати свідками драматичної сцени. Про це я потім розповів батькам де Мораліса. За день до цього він попередив мене, що потік квітів знову досягає своєї кульмінації.

— Завтра ввечері я їду в Лондон, та вже з новим серцем, — і він замовив стільки квітів, що ми вирішили привезти їх у двох фіакрах, цього разу не в оперу, а до неї додому, на третю годину пополудні. Тепло було як влітку. З допомогою двох візників ми вивезли квіти нагору. Я гадаю, ніколи ще жоден візник не виконував такого замовлення. З повними руками ми піднялися сходами. Квітів було так багато, що частину їх довелося залишити внизу і на сходах. В кімнаті мадемуазель Тінтаріон були опущені жалюзі. Вона стояла в пальті і капелюшку, готова до від'їзду. Мадам Юблон носила вниз спаксовані валізи.

І тоді з'явився де Мораліс, сяючи від щастя, з високо піднесеною головою і з виглядом переможця. Він легенько торкнувся губами її щоки. А вона глянула на квіти, глянула на нього і не сказала й слова.

І раптом вона обернулася до спущених жалюзі і втупилася в них поглядом. В будинку напроти віолончеліст виконував якісь вправи. Мабуть, вікно в нього було відчинене. Він грав мелодію, яку я чув, здається, раніш, не пам'ятаю вже де, вона звучала як старовинний менует. Дивно — звук віолончелі завжди настроює мене на сентиментальний лад, я мало не плачу.

Мадемуазель Тінтаріон сіла на канапу і притулила хусточку до очей. Де Мораліс став перед нею на коліна. Дружина і я вийшли.

Наступного дня ми довідалися від мадам Юблон, що він поїхав один. Невже протилежність виявилася нездоланною?

А причина? Яка ж причина? Та яка ж іще, якщо не кохання і його таємниці.

Х.

РОЗПОВІДЬ КАМЕРИСТКИ

Не будемо надто суворі до людей. Можна народитися гарненькою дитиною, але від краси не лишиться й сліду, якщо життя не буде до тебе ласкавим. В дитинстві я була дуже гарненькою дівчинкою. А тепер? Іноді під негарною зовнішністю жінки ховається загублена життям краса.

Та все це аж ніяк не стосується панночки, про її зовнішність можна не турбуватися: їй лише двадцять вісім років, вона сповнена енергії, у неї все ще попереду. Проте мені сумно бачити, як змінилася вона тільки за один останній рік. Лікар помилився, твердячи, що її хворобливий стан є лише результатом нервового розладу і що це минеться, якщо вона поприймає мікстури і буде правильно харчуватися. Справа не в нервах, і мсьє Рейно добре це розуміє. Він сказав, що для справжнього одужання є лише один засіб. Авжеж, це був справжній друг, людина, здатна на жертву. На жаль, його вона також втратила.

В перші місяці її хвороби я приходила щодня — так дуже я до неї прив'язалася. Одягаючи дам, швидко помічав особливості їх натури. До мадемуазель Жаннетон я ніколи не могла звикнути. Вона не розуміла навіть, яка у неї трудна фігура. Мадемуазель Аделіна говорила іноді таке, що відразу ставало ясно — вона егоїстка, пихата і нещира. А ось панночка, хоч і любила іноді мене помучити, але робила це беззлобно, як пустотлива дитина, а потім раптом обіймала мене і дарувала двадцять франків. Помітивши під час хвороби, як погано ставляться до неї подруги, я сказала їй, що буду біля неї. Я не розуміла мови, якою вони розмовляли, але коли уважно стежити за виразом обличчя і жестами, і прислухатися до тону слів, можна зрозуміти чимало. Крім того, панночка ніколи від мене нічого не приховувала, навпаки, вона багато мені довіряла. На заздрість іншим дамам балету, мадемуазель Жаннетон і мадемуазель Аделіна мали змогу оплачувати свої туалети тільки завдяки панночці, для якої тисяча франків означала не більше, як для мене кілька сантимів. Але варто було їм пронохати, що хвороба затягується, і вони показали свою справжню натуру. Між ними спалахнула суперечка. Кожна хотіла зайняти місце прима-балерини. Мене це не цікавило — панночка ніколи вже туди не вернеться.

Коли температура спала, панночка поділилася зі мною багатьма своїми таємницями. Якось вранці я застала її в ліжку, але вона не спала. Щоки її палали, очі блищали.

— Я скоро одужаю, — сказала вона. — Піди до віолончеліста, що навпроти, і попроси його, хай він прийде до мене. — Коли я повернулася, щоб сказати, що він виїхав уже три тижні тому, що він іспанець і не оплатив рахунків, вона злякалась. Опівдні до неї знову повернувся радісний настрій, вона бачила щасливий сон про мсьє Рейно.

— Підіть до вашого друга квітникаря і візьміть у нього адресу пана Рейно. Він допоможе мені краще за всіх, ми танцювали з ним, коли були ще дітьми, він знає мелодію напам'ять.

Другого ранку вона встала з ліжка, незважаючи на заборону лікаря, вийшла в салон і сіла за рояль. Лице її було білішим за пеньюар. На всі мої умовляння лягти, вона відповідала:

— Ну, ще трошки, зараз я згадаю, мелодія так і звучить у мене в голові. — Підбираючи музику, вона повільно торкалася пальцями клавешів, і піт краплинами проступав у неї на чолі від напруження. Саме в цей момент повернувся пан Рінгелінк, який їздив на тиждень в Голландію. Побачивши дочку на ногах, він дуже зрадив і довго не випускав її з обіймів. Разом ми відвели її у ліжко.

Тимчасом я мала розмову з мсьє Паплоном і повідомила панові Рінгелінку, що ми шукаємо Рейно, який мусить знати музику того танцю. Пан Рінгелінк провів рукою по бороді і замислився.

— Менует? — спитав він. — Здається, я чув про це від однієї доброї приятельки в Брюсселі. Я зараз же їй протелеграфую, щоб вона негайно сюди приїхала. А після цього поговорю з вашим Паплоном: Рейно треба розшукати будь-що.

Ну й спритний же він був, незважаючи на вік, вагу, та ще й серпневу спеку! За годину він повернувся: Паплон гадає, що Рейно нема в місті, проте він обіцяв довідатися в префектурі, чи не зупинився той в якомусь готелі. Мадам Гаде вже сьогодні ввечері приїде з Брюсселя. Все, що треба зробити для панночки, буде зроблено.

Ввечері приїхала дама. Пан Рінгелінк поговорив з нею ще по дорозі з вокзалу, і коли вона сиділа біля ліжка панночки (ну, просто рідна мати), я почула, що вони розмовляють про менует і при цьому по черзі наспівують. А наступного дня прийшов Паплон з отим самим Рейно, скромним молодим чоловіком, який шанобливо привітав панночку. Я чула, що він вчився на лікаря. Помацавши в неї пульс, він сказав, що дозволяє їй завтра посидіти з ним за роялем. Коли зайшла

мова про менует, вони засміялися. Здавалося, він усе знав, і вона заспокоїлась.

— Ага! — вигукнув пан Рейно, — Боккеріні! — Дама повторила за ним, і я вже не знаю, скільки разів довелося мені почути оце «Боккеріні».

Пан Рінгелінк страшенно зрадив і часто тиснув Рейно руку. Молодий чоловік запитав у мене про кращих музикантів Опера-Комік, та я знала лише одного, Жійєро, за дорученням якого передавала іноді записочки дамам.

Наступного дня о пів на одинадцять Жійєро прийшов з трьома іншими: двоє принесли з собою скрипки, один — віолончель. Коли зайшла панночка в своєму китайському пеньюарі; вони вже сиділи навколо рояля. — Ах, мадемуазель, — сказав Жійєро, вклонившись, — ви хочете розучити новий танець і ви обрали чудесний менует Боккеріні. Це буде прекрасно у вашій інтерпретації!

Вони заграли. Справді чудесна музика! Але панночка зупинила їх, щойно вони почали. Їй хотілося, щоб музиканти грали повільніше, урочистіше. «*Lento, maestoso*»², — говорила вона. Жійєро і другий скрипаль не погоджувались. «*Arioso, allegretto*»³, — твердили вони. Вона насвистувала їм, намагаючись показати, як треба грати.

— Пардон, мадемуазель, — сказав віолончеліст, — де ви це чули? В Німеччині, може? Боккеріні треба танцювати в атласних черевичках. — І він заграв, ніжно, швидко. Вони ніяк не могли дійти згоди, та врешті музиканти поступилися і почали грати повільно. Мадам Гаде також сказала, що грати треба повільно, якщо їй не зраджує пам'ять. Вона зробила кілька па, явно наслідуючи когось, і раптом пирснула від сміху. Отак, повільно, ще повільніше. Та за мить панночка знову крутила головою. Ні, це не те, що грав той віолончеліст в будинку навпроти. Вона засперечалася з Рейно і той погодився, що в дитинстві вони чули іншу музику, хоч пізніше він завжди вважав, що це був менует Боккеріні. Втрутився пан Рінгелінк.

— Чекайте, — сказав він роздумуючи. — Чи не на карнавалі це було, коли Маріон їхала в пансіон? І чи не Дьорстінг вчив її цього танцю?

— Ні, — відказав Рейно, — його звали Янсон.

— Янсон? — перепитав пан Рінгелінк. — Ага, тепер пригадав. Це був Йонас. Ну, це дуже просто, запросити сюди Йонаса телеграмою, для нас він, звичайно, приїде. Мадам Юблон, будь-ласка, відішліть телеграму!

Не важко було помітити, що пан Рінгелінк

¹ Видатний італійський композитор та віолончеліст (1743—1805).

² Повільно, урочисто (*итал.*).

³ Співуче, не дуже швидко (*итал.*).

нічого не шкодував, аби задовольнити доччині бажання. Рейно пояснив мені все. Панночку переслідую ідея фікс. Вона забрала собі в голову, що не буде щасливою, поки не навчиться танцювати саме цей танець.

— Можна думати що завгодно про ідеї фікс, — сказав він, — та вони існують. І якщо від цього залежить щастя чиєсь, то байдуже, чи це ідея фікс чи щось інше.

Я й раніше мала підстави думати, що почуття його до неї було чимсь більшим, ніж звичайна симпатія. Але тільки тепер, коли я побачила, як він робив усе можливе, щоб допомогти їй навчитися цього танцю, я зрозуміла, яка це людина. Дивно, його кликали тільки на ім'я, і лише іноді казали «доктор». Хтозна, як склалася б моя доля, якби я зустріла такого чоловіка в мої кращі роки.

Днів через десять панночці стало значно краще. Проте вона все ще була кволла, і крізь її фарфорові щічки просвічували жилки, а фігуркою вона скидалася на сімнадцятирічну. Лікар наполягав, щоб вона і далі приймала пілюлі й мікстури і не вставала з ліжка; Рейно, проте, заявив, що все це зайве. Її батькові він сказав:

— Тут все залежить від музики, пане, від танцю, який не виходить у неї з голови і якою вона не знає. Коли ми його знайдемо, для всіх нас настане чудесний час.

В ті дні було багато гостей. Квартет приходив кожного ранку, іноді ополудні. В цьому не було нічого дивного, адже щедрість господаря не знала меж. А Рейно не брав ніякого іншого гонорару, крім коробочок російських цигарок.

Серед відвідувачів один, безперечно, був її поклонником: пан Рооденбург. Йому, оче видно, наше життя здавалося химерним — з усією цією музикою і суперечками про па танцю. Він був надзвичайно чемний і часто повторював, що він віддає себе в розпорядження пана Рінгелінка.

Часто приїздили друзі з Голландії. Багато друзів. Прізвищ їхніх я не пам'ятаю. Це були молоді подружжя, літні панове, але всі без винятку веселі люди, в будь-який момент готові танцювати, аби була музика. Всюди, в салоні й кімнатах, можна було побачити бокали і тарілочки з ласощами. В місті господар зустрічався також з іншими приятелями, він розмовляв про них з дочкою.

Панночка, певне, відчувала потребу звірити комусь те, що лежало в неї на серці. Вранці, ще в ліжку, вона подовгу розмовляла з мадам Гаде, а коли я допомагала їй одягатися, то й зі мною. Якось вона розповіла про одного добродія, батька того самого Мораліса. Виявляється, він тепер дуже бідував. Пан Рінгелінк запропонував йому гроші, але він відмовився. Мати Моралі-

са серйозно занедужала. Батько приїхав в Париж і розшукує сина, бо в Лондоні його не виявилось. Панночка багато думала над усім цим.

Потім прибув добродій, викликаний телеграмою з Голландії, огрядний, добродушний мужчина. З собою він привіз двох приятелів — вишукано одягненого пана, спершу тихого і скромного, але потім досить галасливого (його звали Евер), і довготелесого худого чоловіка, майора у відставці, зовні схожого на артиста. Вони розмовляли по-французьки, але я ледве розуміла їх.

Один з добродіїв, Янсон або Йонас, був саме тією людиною, що мусила розв'язати непорозуміння з танцем. Музикантів попросили прийти якнайраніше; це було на початку жовтня, стояв ясний сонячний день. Заходячи в салон, я кожного разу бачила, як цей добродій, надто вже товстий, щоб танцювати, дрібними кроками ходив по кімнаті, відгорнувши поли свого піджака. Потім він зупинявся біля Жійєро, постукував пальцем по його скрипці, і пояснював, як треба грати. Він хотів, щоб вони грали значно повільніше. Потім він знову піднімав поли свого піджака й говорив: «Comme Ça, comme un prince, comme un pa-opp»¹. Він мав на увазі павича. Всі сміялися: мадам Гаде закривала рота хусточкою, а добродій Евер передражнявав його, повторюючи «ра-opp». Внизу я побачила Рейно.

— Та він просто смішний, цей знавець павиного менюета, — вигукнув він, бігаючи по вестибюлю.

Після сніданку заняття тривали. І знову спалахнула дискусія. Спочатку пан Йонас заявив, що музиканти нічого не тямлять в темпі, що він показував щось зовсім інше. Після цього він сів, вперто затряс головою і сказав, що ніколи навіть не чув про Боккеріні, не може бути, щоб це був Боккеріні.

Жійєро зауважив:

— Я й сам починаю вірити в це. Але нас попросили грати танець, якого ніхто не знає.

Тоді заговорив пан Рінгелінк. Він цілком слушно зазначив:

— Я гадаю, мусить бути хтось, хто знає цю мелодію. І оскільки наш приятель Йонас аж ніяк не належить до тих, хто може сам писати музику, значить він чув її від когось. Чи не правда, Йонасе? І якщо він ще пам'ятає, від кого її чув, ми спробуємо знайти його.

Добродій Йонас кивнув і назвав ім'я. Обличчя пана Рінгелінка спохмурніло.

— Ця дама серйозно хвора, — сказав він. — Але я негайно напишу Валевейнові. — Тоді спохмурнів і став дуже мовчазний Рейно.

Після цього хазяїн і Йонас сиділи в низь-

¹ Отак, як принц, як павич. (франц.)

ких кріслах і дуже довго про щось розмовляли. Коли я знову зайшла з ліками, вони все ще сиділи й говорили. Я зрозуміла: мова йшла про батьків Мораліса.

Панночка стомилася і мовчала, біля її уст лягли скорботні зморшки, і час від часу вона поглядала на мене. А навколо — люди, що думали тільки про танець: вони сміялися і жваво розмовляли, наче нічого серйозного не сталося. І тільки вона одна розуміла справжній зміст того, що відбувалося: йшло про її одужання.

І хоч добрий Йонас не міг вже сказати музикам нічого нового, він приходив кожного ранку і намагався втовкмачити їм, чого він хоче. Він наспівував і дріботів ногами по кімнаті, та вони його не розуміли, хоч як він старався. Іноді з ним приходив майор. Йому я не довіряла: надто вже пильно поглядав він на панночку, причому аж ніяк не невинними очима. Пізніше я почула, що він відвідував також двох голландських балерин, Крестьєн і Легань, і розповідав їм про все, що відбувалося в нашому домі, хоч і знав про сварку.

В похмурі і дощові дні, що настали після цього, ми зазнали одного удару за одним. Панночка перенесла рецидив хвороби, викликаний звичайною простудою. Вона почала кашляти, піднялася температура і довелося знову лягати в ліжку. Мадам Гаде допомагала мені ходити за нею. Та музик ні в якому разі не можна було відпускати. Кожного ранку вони виконували в салоні елегантну музику під сурдинку, а панночка лежала й слухала.

— А чи знаєте, мадам Юблон, — сказале вона, — може мелодія виникне зовсім несподівано. Ах, поки є музика, є надія.

Потім нас покинув Рейно. Я помітила, що останнім часом він дивився на неї якимось дуже вже меланхолійно. В короткому листі він написав їй, що, на жаль, більше не зможе грати з квартетом, бо мусить виїхати. Спочатку цей раптовий від'їзд видався мені дивним, та з деяких слів панночки я зрозуміла, в чому річ. Вона часто розмовляла з ним про Мораліса і якимось спитала, чи не згодиться він поговорити з Даніелем і чи не передасть йому, що вона вже покарана і тепер схаменулася. Рейно завжди відповідав, що краще зачекати, нехай вона спершу вивчить оцей танець. Вона, проте, була дуже нетерпляча і наполягала. Звичайно, для нього це було вже занадто. Він і без того зробив усе, чого могла вимагати дружба, і для чоловіка, серце якого сповнювали зовсім інші почуття, її прохання стали краплиною, що переповнила чашу. Багато дивного буває в житті. Я твердо переконана, що з ним вона була б щаслива, та, виходить, не завжди щастя й кохання ідуть поруч.

Без чоловіків в домі стало спокійніше. Перед різдвом хазяїн поїхав на якийсь час в Голландію, де в нього (я вперше про це почула) була ще дружина. Панночка ніколи про неї не згадувала. Замість нього приїхала його сестра Пульхерія, дуже мила жінка, до якої я з першого ж дня відчула велику симпатію. До мене вона ставилася не як до підлеглої, а як до близької приятельки. Крім неї в домі була мадам Гаде, теж душевна жінка. В ті дні, перед новим роком, ми не бачили чоловіків, окрім Жійєро і його товаришів, які приходили кожного ранку.

Потім мадемаузель Пульхерія одержала довгого листа від свого брата. Лист справив на неї велике враження. Спочатку вона поділилася новинами з мадам Гаде, потім зі мною. Він писав, головним чином, про пана Валевейна, батька Мораліса, який переживав велику скруту: син вготив у Лондоні дуже великі гроші на постановку якогось балета; витрати були просто колосальні, що й зрозуміло, якщо згадати, що для кожної з трьохсот танцівниць треба було пошити щонайменше п'ять костюмів, додайте до цього ще оклади, в тому числі музикам та іншому персоналу. Мораліс витратив значно більше, ніж одержав у спадщину, і батькові довелося додавати, вже не знаю скільки. До того ж, як з'ясувалося, Даніель не шкодував грошей на подарунки. Батько жив, чекаючи краху. Пан Рінгелінк відвідав його і запропонував свою допомогу: він, мовляв, досить багатий, щоб допомогти молодому чоловікові вийти з скрутного становища. Проте пан Валевейн відмовився, пояснивши чому.

Ми вирішили не говорити панночці про всі ті неприємності, бо це могло погано відбитися на її здоров'ї. Але ми ніяк не могли домовитися, чи треба приховувати від неї другу частину листа, де було сказано таке: «Причиною відмови пана Валевейна від допомоги є те, що його син веде таке життя, якого він не може схвалити. У нього подружка, американська танцівниця, жінка страшенно примхлива, яка розорила вже одного мільйонера і одного лорда». Прізвища наводились. Та навіть не це було найстрашніше, на думку пана Валевейна. Виявляється, ця жінка була вплетана в одну ганебну історію, і хоч її виправдали, поліція проте не випускала її з поля зору. Мораліс же збирався з нею одружитися.

Ми довго радилися, чи треба розповідати це панночці. Мадам Гаде хотіла все приховати, я, навпаки, вважала, що вона мусить знати правду: краще вже зовсім втратити надію, аніж тішитися пустою ілюзією. Відчай болісний, але марна надія ще гірше, — вона вбиває повільно. Мадемаузель Пульхерія погодилася зі мною:

— Краще перенести удар враз і лишитися

здоровою, — сказала вона, ніж сохнути до кінця життя.

І вона все їй розповіла. Коли я через годину після того зайшла до спальні, то помітила на устах панночки посмішку. Вона зробила мені знак, щоб я сіла біля неї.

— Мадам Юблон, — сказала вона, — я не знала, що моя люба тітонька така нерозсудлива. Вона хоче, щоб я забула про нього, бо він має іншу. О, мадам, нащо я стільки років шукала ритм? Тому, що це його ритм. І коли я знайду ритм — я знайду його. Він не житиме з жінкою, позбавленою цього ритму.

Що змінилося б, якби ми приховали від неї листа? Ми, люди, що знаємо ми про любов, хоч би якими мудрими ми себе вважали? Здоров'я її не кращало, навпаки, вона ще більше схудла. Лікар рекомендував м'якший клімат.

Та якось вранці, коли я принесла їй шоколад і вийшла, вона встала з ліжка. Я почула гру на роялі і знайшла її в салоні. На щастя, грубу там вже запалили.

— Я пригадала, — сказала вона, — або ж, принаймні, скоро пригадаю. Я чула мелодію уві сні.

Чи не дивно, що того ж ранку пошта принесла їй лист від пана Валевейна? Він повідомляв про смерть дружини. За кілька годин до кінця вона почала писати лист панночці, та не встигла його закінчити. Лише кілька рядків. Панночка переклала їх для мене: «...Коли я не помиляюсь, адже це було так давно, — пан Йонас танцював у нас павану кастільяну¹. Цього танцю навчив мене батько; в свою чергу він чув від мого дідуся, що виконувати його треба з такою ж маврською урочистістю, як сарабанду — інакше нічого не вийде. Я знаю, що сарабанда — пісня, але він мав на увазі стиль. Замолоду я пам'ятала мелодію, та вже забула. Якщо грати надто швидко, то деякі такти нагадують менует Боккеріні. Павана кастільяна благородніша. Боюсь, що навіть в Іспанії не знають уже цього танцю...».

І ось, хоч яка вона була слабенька й худенька, рум'янець загрив на її запалих щоках, ясно засяяли очі. В ній знову прокинулася молодість і повернула їй красу, вселила надію в серце — сліпе і все-таки віще. Бачити це — ще прекрасніше, може, ніж пережити самому.

XI.

РОЗПОВІДЬ ІНШОЇ ДАМИ

Різдво я зустрічала у Рінгелінків. Сумне було свято. Але ж зовсім не для того я попрохала пана Рооденбурга познайомити мене з Рінгелінками. І якби я не відчувала до Маріон такої глибокої, хоч і якоїсь сумної прихильності, я б не лишалася тут так довго. З ван Рооденбургом я познайомилася в Гаазі, де служив мій чоловік, зустрічалася з ним в Лондоні, а пізніше, коли стала вдовою — в Парижі. Цікавість спонукала мене познайомитися з балериною, що зуміла полонити серце де Мораліса. Скажу правду — недоречна цікавість: краще було б усе забути. Та в моєму віці намагаєшся ще, всупереч здоровому розуму, знайти хоч щось для незаспокоєного серця — останні пахощі літа, мрію про щастя, якого не було. Я знаю, це привістка кінця чекання... Після цього не лишається вже нічого, крім самотності, може, спогадів, букетів троянд.

Невдовзі перед цим пан Рінгелінк купив віллу «Мірафіор» неподалік од Ніцци, і коли я йому сказала, що знаю ті місця, бо раніше жила там зимою з батьками, він запросив мене від свого імені і від імені своєї дочки. Я ще не знала тоді, який він щедрий на запросини, і поспішила скористатися з нагоди близько познайомитися з його дочкою.

Скажу зразу — я її полюбила. Ніколи ще не зустрічала я такої ясної і світлої, такої простої і щирої молоді жінки. Не знаю, чи справді вона полонила де Мораліса. Вона створіння неземне. Щоправда, вона живе серед нас, і вона тілесна, бо інакше не буває, але тіло її таке тендітне, що, здається, йому нічого не потрібно, а серце її десь далеко. Її очі дивляться зачудовано, наче ніколи не навчаться розуміти людей. Хіба що поет заховається в неї, мужчина — ніколи. Та ще такий мужчина, як він, — охоплений однією-єдиною пристрастю і байдужий до жінок. Може, я помиляюсь: адже для мене він, по суті, загадка. Хто міг подумати, наприклад, що він здатний захопитися такою жінкою, як ота американка?

В Ніццу я приїхала одного з перших днів травня. Вже на вокзалі я могла скласти собі уявлення про гостинність пана Рінгелінка — він зустрічав не тільки мене, а й двох добродіїв, одного з яких звали Дьорстінг, а другого Евег. Вони були знайомі і випадково приїхали одним поїздом. На нас чекали два ав-

¹ Павана — старовинний бальний танець, очевидно, іспанського походження, равапа (іспан.), від лат. раво — павич.

томобілі. Дорогою в Монт-Гро я не виявила жодних змін, але парк «Мірафіора» видався мені розкішнішим, пахощі квітів нагадали дитинство. На віллі я побачила багато нових будівель.

Від Гортензії — камеристки (це дуже красномовна особа, вона все помічає, і з нею треба весь час бути насторожі), я почула, що в домі є й інші гості, і що на обід прийде багатий американець О'Діннел, власник «Пальм». Я пішла відпочити, та вже о четвертій мені довелося вставати, бо внизу хтось грав на роялі, причому так, як може грати тільки віртуоз — блискуче, бурхливо. Така музика може набриднути відразу. А він грав не перестаючи. Виявляється, під моєю кімнатою був музикальний салон.

Спустившись униз обідати, я здивувалась, побачивши стільки людей. Я нарахувала шістнадцять осіб. Мене посадили між паном Евегом, директором (я гадала, що він очолює якесь будівельне підприємство, та виявилось, що це не так), і молодою жінкою, Еленою Розенгоф, подругою Маріон. Евег спитав, чи я приїхала сюди, щоб відпочити — як він і пан Дьорстінг, професор, що теж почував себе трошки негаразд. Потім він заговорив про природу і особливо захоплювався пальмами і, звичайно, помаранчевими деревами¹.

— Чи знаєш край, де зріють помаранчі?² — продекламував він, в захваті дивлячись у вікно і на море вдалині.

Я побачила ще трьох молодих жінок. Одна з них була подругою Маріон, прізвищ інших двох я не можу пригадати. Та найбільш примітивними особами були О'Діннел, що не доторкнувся до жодної із запропонованих страв і сердито дивився в свою порожню тарілку, і його дружина; за ними нафарбована, як клоун, дама — леді Памела Броксеп, і маестро Хлепскі — традиційний артист-віртуоз, або, вірніше, гоній. Він займав місце між паном Рінгелінком і леді Памелою, які геральдично сиділи з боків і, не відриваючи від нього захоплених поглядів, наперед смакували кожне його слово. Він же тільки те й робив, що швидко їв. Покінчивши з цим, він відсунув тарілку, сів зручніше, сперся ліктями на стіл і включив свій мовний апарат, яким володів не менш майстерно, ніж фортепіано. Якщо вірити його словам, він користувався прихильністю більшості коронованих осіб; на кожну знаменитість він мав у запасі якийсь глузливий жарт. Мені не сподобалось, що панові Рінгелінку, який видався мені щирою людиною, імпує подібна поведінка. Пізніш камеристка Маріон пояснила мені, що він всіляко намагався розворушити

свою дочку, звідси стільки гостей; маестро ж обіцяв навчити її музики, яку вона особливо любила. Ніжність до дочки — ось що його засліпило. І коли одного чудового дня очі його розкривались, їх одразу ж засліплювало щось інше.

Англія і американка були однаково несимпатичні. По суті наш хазяїн був байдужий до О'Діннелів, та вони кожного дня присилали його дочці квіти і він мусив запрошувати їх. Леді ж Памелу він розглядав як придворну даму мессіре маестро. Зустрічаються подекуди дуже юні або, навпаки, вже літні жінки, які, не маючи іншого ідола, починають обожнювати якогось артиста. Я, проте, маю всі підстави підозрівати, що леді Памела робила це не зовсім безкорисливо: вже раніш я чула, що вона вводила музикантів в багаті господи, як імпресаріо.

Пан Рінгелінк наказав прибудувати до вілли чудовий зал для танців, де ми проводили вечори. Танцювали кожного вечора. До послуг тих, хто не танцював, були більярдна, оранжерея і музикальний салон. Приїздило кілька добродіїв, що зупинилися в місті — аргентинець, росіянин і австрієць. Вони експресивно залицялися до Маріон і намагалися всіляко догодити Рінгелінкові. Такі типи — не новина для людини, знайомої з цими місцями: добродушний хазяїн, позолочена дочка, казино, — вони кружляють і пурхають, поки не закриється сезон, а потім щезають.

Я майже не мала нагоди бачити Маріон. Перші враження чекали мене в танцювальному залі. О, яка це була сумна зустріч! Невже я бачила приму-балерину, яка лише два роки тому виступала з таким тріумфом? Коли її запрошували на танець, вона морщилася і підводилася з таким виглядом, немовби страшенно втопилася і змушена виконувати якусь повинність. Танцювала вона з якоюсь урочистістю, несподіваною для її тендітної фігурки. Ця урочистість особливо дивно виглядала в нових американських танцях. І лише коли вона танцювала з батьком вальс, я помітила посмішку у неї на устах. Витонченість її рухів змушувала думати, що для неї цей танець значив більше, ніж для інших. Для нас танець — розвага, іноді коротка радість. Для таких же людей, як вона, народжених для танцю, він те саме, що світло для метелика. Шкодою, що не бачила її в балеті. Того вечора я зрозуміла, що аж ніяк не хвороба тіла зломала в ній танець. Я вже не відчувала до неї ні крихти неприязні, тільки співчуття, потребу захистити її.

Про Мораліса я почула раніше, ніж гадала, і, власне, не про нього, а про його батьків. Краще б я цього не чула. Того ранку я трохи пройшлася з Маріон, потім провела її у музикальний салон і пішла в більярдну, бо зовсім не хотіла слухати рапсодії маестро. Там,

¹ Натяк на те, що голландці люблять оранжовий колір, колір прапора королівської династії Оранських.

² Цитата з Й. Гете.

біля вікна, стояли добродії Дьорстінг та Евег. Смакуючи сигари і портвейн, вони водночас захоплювалися синім морем. Спочатку вони розмовляли по-голландськи. В Гаазі я навчилася трошки розуміти цю мову, та моїх знань було замало, щоб стежити за розмовою. Почувши ім'я де Мораліса, я сказала, що одного разу зустрічалася з лондонським режисером. Тоді пан Дьорстінг зауважив, що був його вчителем географії і вже тоді знав, що з нього нічого путнього не вийде. Як він казав, це був мотяга, який тільки й думав що про жінок, людина, позбавлена почуття обов'язку. Обидва добродії знали його батька, нотаря Валевейна; минулого року в нього померла дружина. І тут заговорив пан Евег: повільно, значущо, зверхньо. Виявляється, що він був директором найбільшого похоронного бюро у себе на батьківщині і як такий часто зустрічався з високопоставленими особами. Похорон пані Валевейн також доручили йому. Проте він розчарувався в нотареві, якого завжди вважав дуже заможною людиною. Син пустив на вітер стільки грошей, що батько не зміг навіть гідно поховати свою дружину: похорон був за другим розрядом. За перевезення небіжчиці все-таки довелося заплатити добрі гроші, бо пан Валевейн схотів, щоб її поховали в маленькому селі біля річки, де він мав садибу. За гробом ніхто не йшов, крім чоловіка. Пан Валевейн забажав звичайну могилу, хоч там був фамільний склеп. Більш того — він не поставив пам'ятник, відмовився навіть від надгробка, про що пан Евег дуже шкодував, бо мав великий запас мармуру різних кольорів і, крім того, був зв'язаний з скульпторами і каменотесами. Добродії поговорили ще трохи в тому ж дусі, а потім повернулися до теми про сина, блудного сина, якщо вірити їм. Все-таки директор, виявляється, чув, що тижнем пізніше де Мораліс відвідав кладовище; потім він заїхав, як казав професор, до батька. Пусті балачки. Я питала себе, нащо я слухаю все це. Авжеж, нащо? Невже він і досі ще для мене не такий, як усі інші? Невже і я втратила танець?

Лише перед гонгом на сніданок я побачила, що Маріон виходить з музикального салону. Я спитала, чи добре грав для неї маестро. Вона глянула на мене і обличчя її змінилося: замість стомленої посмішки на ньому з'явився лукавий вираз. Вона взяла мене за руку і запропонувала поспіdatи у неї в кімнаті.

— Мадам Юблон, — сказала вона жінці, що слугувала, — подбайте, щоб мадам Рюзо дістала іншу кімнату, але тільки не над музикальним салоном: мадам не терпить рапсодій. Я також.

Мадам Юблон засміялася:

— Якщо панночці не подобається маестро, то чому б не сказати про це хазяїнові?

— Тому що мені нав'яжуть іншого, — відповіла вона, — і хтозна, що гратиме той.

Вона звернулася до мене:

— Ви, мабуть, погодитеся зі мною: не все те музика, що грають на роялі; і мелодія, яку насвистують, може вразити тебе глибше, аніж найблискучіша композиція. Мій батько дає мені надто багато, бо не може дати одного.

З цієї хвилини ми розуміли одна одну. Ми не називали того, про кого думали, але я знала, що вона розуміє мене так само добре, як я її. І тому я залишилась тут довше, ніж збиралася. В тій метушні, що панувала в домі, Маріон весь час відчувала потребу в спокійному житті, і хоч були інші люди, що ставилися до неї з великою прихильністю — її тітка і мадам Гаде — найбільшу втіху їй давало товариство камеристки і моє, двох літніх жінок, з яких принаймні одна знала, що таке втрата.

Правда, іноді мені чимало таки коштувало зусиль, щоб і далі лишатися тут. Скільки людських обличчя побачила я протягом кількох місяців, скільки було вимовлено слів різними мовами? Скільки проспівано пісень, виконано танців? І, головне, скільки було музики? Танці, о, танці — і вдень і вночі, наче не було в житті інших радощів, іншої розради. Танці були симптомом, що з певного часу помічався уже всюди, і всі знають, як поширилася ця пошесть з початком війни.

Серед людей, що їх мені доводилося бачити, траплялися порядні, але їх було небагато, так само як і серед музики, яку я чула, було мало хорошої.

Моя балакуча камеристка Гортензія розповіла мені про грішки інших гостей. А їм, певне, вона розказувала про мене. Її чоловік, перукар Шоду, мешкав тут-таки в домі; йому це було зручно. Він розповідав їй багато анекдотів про гостей. Леді Памела Броксop щодня замовляла собі в кімнату дві пляшки червоного вина, від ревматизму, як казала вона, а в шухляді комода вона сховала столове срібло, яке Гортензія забрала назад. Ящик маестро був повний-повнісінький *jujubes*¹⁾. Він був такий неохатний, що Шоду завжди дезинфікував руки після того, як зачісував його. Далі — подруга Маріон, мадам Цецілія Фінк, особа з невинною зовнішністю. Вранці вона і мадемуазель Мюйяк ішли на кухню і обговорювали там з кухарем десерт. І в результаті — безліч всіляких тортів та морозива. На щастя, крім десерту, Корнель, кухар, не хотів нічого міняти в своєму меню.

Мадемуазель Мюйяк, запрошена на про-

¹⁾ Плоди грудної ягоди (франц.), застосовувались колись в медицині для виготовлення відхаркувального.

ханья маєстро та містера О'Діннела, приїхала на початку липня з двома поклонниками — сербом і голландцем. Ці панове зупинилися, щоправда, в місті, та цілими днями крутилися тут, від сніданку і до пізньої ночі. Обоє переадресували свою прихильність Маріон, але Мюйак не брала цього близько до серця, бо О'Діннел приділяв їй досить уваги. Я вже згадувала порядних людей. Названі особи завершували список індивідів, що надто вже вільно розуміли поняття «совість», деякі інші приїхали пізніше. Це була маленька, але добірна колекція авантюристів, яка примусила мене пригадати те, що розповідав якимось про подібних суб'єктів один мій лондонський друг, сер Ренделлс Боулдер, поліцейський суддя. Розмовляючи якимось увечері з паном Рінгелінком, я згадала його ім'я і помітила, як серб нашоროшив вуха. Я навіть подумала тоді, що треба б попередити хазяїна, та, як згодом з'ясувалося, він зовсім не був такий вже наївний.

Пан Рінгелінк належить до тих людей, які можуть довго щось терпіти, ніяк не виказуючи свого невдоволення, а потім діють так несподівано і оригінально, що просто дивуєшся. Повернувшись одного разу з прогулянки, я побачила, як він і його сестра, посміхаючись і вклоняючись, проводжають серба й голландця, які сиділи вже в автомобілі. Все ще посміхаючись, мадемуазель Пульхерія підійшла до мене й сказала:

— Він завжди такий, мій брат: дуже добрий, але не простак. Він замовив автомобіль і запропонував оцим опудалам негайно забиратися геть, не сказавши їм нічого, окрім того, що їх обличчя перестали йому подобатися. Звичайно, він має якісь інші підстави, але не скаже про це навіть мені. Цікаво, чи не з'являться автомобілі тут ще, може, й не раз.

Через два дні на зміну тим опудалам прибули інші, їх було навіть четверо, а трохи пізніше з'явилося ще більше. Спочатку приїхала стара знайома, мадемуазель Ферварк. Маріон з батьком, а також молодші подружки, мадам Розенгоф і мадам Фінк, зустріли її дуже радо. Це була приємна сива дама з обличчям кольору жоржини. Виявилось, що вона директриса пансіону в Брюсселі.

Приїхала вона не сама, і з добродіїв, що супроводили її, двоє явно належали до категорії опудал. Це були два професори танців, португалець Котінго та бельгієць Вангейгем. І що дивно — вони з першого ж дня подружили з професором Дьорстінгом, який трохи сумував після від'їзду свого друга Евега, а тепер знову відклав свій від'їзд. Четвертим з нових гостей був ювелір, теж з Брюсселя, який приїхав на запрошення пана Рінгелінка показати свою колекцію коштовностей. Я не помічала, щоб Маріон носила

якісь прикраси. Лише днів за десять перед цим вона наділа на мізинець простеньку каблучку. Мадам Гаде сказала, що її подарував їй батько на карнавалі. Мадам чудово пам'ятала, що того вечора Маріон танцювала менует. Помітивши, що вона наділа цю каблучку, батько одразу ж вирішив подарувати їй щось коштовніше. І хоч вона поставилася до цього байдуже, він купив їй дорогі прикраси. Він і тоді виявив свою щедрість: усі дами мусили що-небудь собі вибрати. Я не хотіла зловживати його добротою, та він побачив, що мені сподобалось красиве намисто з дрібних перлин, і ввечері воно вже лежало в футлярі на моєму столику. Я не знала, як повернути подарунок, щоб не образити його, і тому вирішила поки що залишити його у себе — до слушної нагоди.

Та незабаром я вирішила, що залишатися тут далі мені не слід. І ось чому. Якимсь в саду до мене підійшов пан Дьорстінг і, на мій подив — з ним я взагалі мало коли розмовляла, — сказав, показуючи на пана Рінгелінка, що йшов попереду:

— Наш друг втратив розум. Хоч він і багатий за мене, та не думайте, що він мільйонер. Можу вас запевнити: щоб утримувати такий дім, як тут, треба купу грошей.

Я вже не пам'ятаю, що він ще говорив. Та, правду він казав чи ні, але я подумала, що не маю права так довго користуватися гостинністю господаря. І я сказала Маріон, що виїду наступного тижня, щоб вирушити, нарешті, в давно задуману мандрівку. Вона засмутилася, і на очах її заблищали сльози.

— Мадам, — сказала вона, — я б хотіла, щоб поїхали всі, а ви лишились. Ви і я — нам досить самої тиші.

Я відчувала, що поруч мене подруга, подруга, якій я можу стати в пригоді. Я сказала:

— Як тільки ви напишете, я зразу приїду.

В останній тиждень мого перебування тут з'явилися нові гості, і відбулися драматичні події. До пана Рінгелінка приїхав друг з Голландії, пастор-домініканець. Вони часто довгу сиділи в кабінеті, бувало, до пізньої ночі. Багато часу забирала у пана Рінгелінка кореспонденція, і часто він серйозно розмовляв з сестрою, прогулюючись вздовж газону. Я довідалася, що він незабаром поїде в Голландію — в справах.

Потім приїхав за своєю дружиною доктор Розенгоф, спокійний чоловік, з яким розмовляти було не дуже цікаво. Мадам Гаде сказала, що він друг де Мораліса. За ним з'явилися мадемуазель Крестьєн, балерина, яка разом з Котінго та Вангейгемом показала кілька нових танців — уанстеп, тустеп, шімі, а також ритмічні рухи негрів під одноманітну музику.

Кожного вечора влаштовували бал, і тому

що було два професори, Маріон наважилась, нарешті, показати танець, якого маестро навчав її три місяці. Вона вийшла в костюмі епохи Людовіка шістнадцятого. Танець був схожий на пантоміму, але всім дуже сподобався і всі захоплено аплодували.

Після цього відбувся несподіваний спектакль. Проходячи ранком повз музикальний салон, я почула запеклу суперечку — сперечалися маестро та леді Памела з одного боку і професори — з другого. Вони кричали і грюкали кулаками по столу. Котінго називав маестро кретином, а Вангейгем — каторжником і злодієм. В холі з'явились пан Рінгелінк і пастор. Почувши гармидер, вони поспішили в салон. Котінго підбіг до них і тицьнув їм під ніс ноти: на заголовному аркуші стояло його прізвище. Як виявилось, маестро розучував з Маріон його павану; крім того, це взагалі була не кастільська павана, як той запевняв, а просто алгарвенська павана, яку танцюють селяни. Котінго був сам не свій. Він сів за рояль і заграв; Вангейгем тримав перед паном Рінгелінком ноти і показував; сам пан Рінгелінк погладжував бороду. Леді Памела ридала. Нарешті пан Рінгелінк сказав:

— Виходить, звичайна алгарвенська павана, мужицький танець, цілі три місяці,— і вийшов із залу.

Годиною пізніше перед під'їздом став автомобіль. Маестро і леді Памела зайняли в ньому місце. Пан Рінгелінк вклонявся, як заведений, а присутні, усміхаючись, спостерігали цю сцену. Під пальмами поважно походжав домініканець з молитовником в руках — мальовнича постать, біле з чорним. Маріон, що дивилася у вікно, відвернулася. Сцена з комедії, та аж ніяк не фарс.

Наступного дня поїхав Котінго — теж в автомобілі. Мені так і не пощастило розвідати причини, як, втім, і те, чому припинилось знайомство з О'Діннелами.

Перед від'їздом я почула, що чекають іншого маестро для Маріон. І все через отой танець! Чи навчиться вона його танцювати? Які прекрасні і які сумні були її сині очі, коли ми розлучались.

XII.

РОЗПОВІДЬ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СУДДІ

Моя подорож по Іспанії нагадувала чимсь дитячу гру, яку мені довелося спостерігати одного разу в домі мого приятеля в Роттер-

дамі. Діти кидали по черзі гральну кість і відповідно до числа, що випадало, пересували свою фішку в кружечок, де був номер, або якийсь малюнок, що означав якусь подію в житті, радісну чи неприємну. Сенс гри полягав у тому, що можна було наздогнати, або навіть випередити суперників. Потрапивши в тюрму, треба було чекати визволення, а в разі смерті доводилося починати все спочатку. Метою гри був вигреш: тверді круглі медяники, розгризти їх могли тільки діти.

Мандруючи, я грав роль одного з учасників гри, не маючи ніякої іншої мети, крім задоволення своєї архіпоганої цікавості. Інших учасників гри приваблював вигреш, хоч розуміли його кожен по-своєму. Не знаю, чи виграв хто-небудь насправді, зате добре знаю, що дехто програв. Я щиро бажав, щоб один з гравців програв. А одній з учасниць гри не пощастило: вона померла і вже не могла почати все знову. З чотирма партнерами мені доводилося зустрічатися раніше, і саме це пояснює мою цікавість.

Можуть запитати, невже я їздив по Іспанії слідом за чотирма іноземцями, що ніяк мене не обходили, тільки для того, аби взяти участь у азартній грі? Скажу відразу: подорож не була викликана якоюсь певною потребою, і тільки моя дружина була іншої думки: вона твердила, що мені потрібен відпочинок, щоб вилікуватись від хронічного катару шлунка, на який я хворів цілу зиму. Цієї мети я міг би досягти значно простіше, якби не намагався керуватися в своїй роботі тільки почуттям обов'язку, забуваючи про милосердя.

— Все одно ти себе не переробиш, — сказала моя дружина. — Такий вже ти є — безжалісний. — Вона мала рацію. Мені буквально доводиться розриватися між милосердям і обов'язком, і все-таки я докладаю всіх зусиль, щоб насамперед додержуватись закону. Вже шістнадцять років я роблю своє діло, але хорошим суддею ніколи не буду, хоч би через те, що надто вже цікавлюсь прихованими рушіями людських вчинків. Варт лише їх виявити, і одразу зникає потрібна об'єктивність. І на вироки, в такому випадку, впливає почуття милосердя, гідне, звичайно, похвали, але не завжди корисне для загального добра. Але, скоро я виглошую суворий вирок (на термін не більше трьох місяців), як одразу починається серйозний розлад шлунка — доказ того, що я поганий суддя. Не будемо, проте, перебільшувати. Данстен, «hanging judge»¹, одержує рахунок на солідну суму від свого лікаря після кожного капітального вироку, виглошеного ним.

Отже, я вирушив в мандрівку, щоб відпо-

¹ Суддя-вішатель (англ.).

чити, причому в Іспанію, оскільки моїй дружині заманулося, щоб я водночас склав собі ширше уявлення про Мурільйо¹. Так, я познайомився з творіннями Мурільйо, що безперечно пішло мені на користь, але не це було найцікавішим в моїй подорожі. Дуже корисний був мені Вуд, слуга, що супроводив мене.

Гра почалася на іспанському кордоні, де ми пересідали в інший поїзд. До мого купе зайшов чоловік, який — я пригадав — виступав свідком в справі Спенклі, справі, що її Данстенові довелось лишити відкритою. Він схуд, він просто-таки погано виглядав, та й одягнений був не краще. До відходу поїзда він кілька разів визирав у вікно вагона і вибігав у коридор, немовби чекав на когось. Брови в нього були насуплені; відчувалося, що він чимось стривожений. Його прізвище було Мораліс, і раніше він виступав в одному з великих мюзик-холів як танцівник, коли я не помиляюсь. Його схвилюваність одразу впадала в око. Спершу він дістав зі свого саквояжа нотний папір і записав кілька нот, потім видобув путівник; відтак папку з газетними вирізками; потім «Таймс» тижневої давності, де почав читати оголошення. У мене була книга цікавих спогадів, і я перестав звертати на нього увагу.

Першим кружечком був Бургос. Першими в ньому опинились я з Вудом; слідом за нами прибув танцівник. Перший в готелі одержав кімнату я. Слустившись униз, я зазирнув до книги приїжджих — обережність, яку рекомендую кожному. Нижче свого прізвища я виявив, крім ім'я Мораліса, ще два знайомих прізвища. Одне з них справді належало Діні Спенклі, артистці; друге — графині Рюзо. Те, що Спенклі — танцівниця, яку свого часу підозрювали в отруєнні і шантажі — знайома Мораліса, знав кожен. Та не кожен знав, що графиня також мала з ним щось спільне. Проте я гадаю, що їхні взаємини були невинного характеру, а тому не буду про них говорити. Не знаю, випадково, чи умисне вона брала участь у грі, в усякому разі вона опинилася в кружечку того ж самого дня. Часто випадок і умисність ідуть поряд.

Зайшовши в ресторан, я виявив, що танцівники сидять за окремими столиками, спиною одне до одного. Графиня здивувалась, побачивши мене, і ми обмінялися кількома словами. Колись мені траплялося грати в клубі в шахи з її чоловіком, який працював при французькому посольстві.

Тепер я здогадався, кого Мораліс намагався побачити з вікна вагона — мадам Спенклі. Вона весь час поглядала на двері, з чого я зробив висновок, що наш кружечок іще не заповнений. Чергового гравця я зу-

стрів увечері на вулиці під рекламою кінематографа (в Іспанії кіно захоплюються ще більше, ніж у нас). То був Моффат, небезпечний злочинець, якого можна було засудити вже двічі, якщо навіть не брати до уваги його американського списку злочинів. Звичайно, він був заодно з Спенклі. Більш того, я підозріваю, що свого часу він був її законним чоловіком. Що він замислив? Знову шантаж? Якщо судити з того, як виглядає Мораліс, небагато можна було з нього витягти. Проте багато чи мало, та коли з'явився Моффат, чекай злочину.

Готуючи мені прибор для гоління, Вуд сказав (його номер містився поряд з номером Мораліса):

— Дивні ці іноземці, сер Ренделлс. Спочатку між танцівниками почалася сварка, в номері, що поряд з моїм. Я чув, як дама зойкнула: «Я уб'ю тебе!» А ще за десять хвилин вона сказала: «Мій любий». Чи карається погроза убити, пане?

— Авжеж, Вуд, — відповів я, — безперечно карається. Проте я гадаю, що такі слова досить часто можна почути в розмові між чоловіком і жінкою, отже нікому й на думку не спаде звертатися в подібних випадках до судді, та чи певен ти, що саме вона сказала це танцівникові? Мені здається, вони не розмовляють між собою.

О пів на восьму Вуд приніс чай і обернувся до мене:

— Вони розмовляють, пане, вони разом поїхали в автобусі готелю на вокзал, а перед цим побіжно оглянули місто. Швейцар сказав, — поїхали в Мадрид.

Чомусь мені також схотілося якнайшвидше оглянути місто. Невже гра так мене захопила, що я вже поспішав досягти чергового кружечка? Чи, може, мені не давала спокою цікавість? І справді, чому танцівники приїхали в місто окремо, а поїхали з нього разом? І ще оцей Моффат. Обов'язок, однак, вимагав від мене, щоб я побував хоча б у кафедральному соборі. Я зауважив, що, оглядаючи визначні місця під час подорожі, часто бачиш одні й ті самі обличчя. В церкві я зустрів графиню. Пізніше, милуючись середньовічними міськими воротами, я знову побачив її. Мабуть, вона ще не знала, що Мораліс пересунувся в наступний кружечок.

Опівдні вона вже знала. На вокзал вона прийшла до того ж поїзда, що і я. З вагона вийшли учасники гри, які запізналися, — три дами, двох з яких графиня встигла ще обняти. Вона махала їм рукою і гукала: «Au revoir!»¹

В Мадриді мені не пощастило викроїти для музею стільки часу, як хотілося б. Звичайно, я уважно оглянув усі картини, але з деякими з них хотілося б познайомитися детальніше.

¹ Мурільйо (1617—1682) — видатний іспанський художник.

¹ До побачення (франц.).

Я бачив мадонну роботи художника, якого теж звали Моралісом. Це була незвичайна картина: білява мадонна! Саме місто цікавило мене мало, і все-таки я залишився в ньому довше, ніж збирався.

Усі гравці були тут, всі зупинилися в єдиному на всю Іспанію розкішному готелі, усі, крім Моффата. І всім, очевидно, не хотілося бути там разом. Я гадаю, подорож графині справді випадково збіглася з мандрівкою Мораліса, та коли вже так вийшло, вона, певне, не хотіла б бачити тут ні Спенклі, ні голландських дам, яким вона мене відрекла. То були якесь мадам Гаде і молодша дама, хвороблива на вигляд. Я зробив висновок, що ця остання була однією з головних учасниць гри. Третя була камеристка. Дещо я вже скоро зрозумів з тих поглядів, що ними ці дами міряли Мораліса і його супутницю — в ресторані, холі і взагалі всюди, де вони їх бачили. Безперечно, Мораліс грав головну роль, але, на щастя, намагався не загострювати становища. Він нічим не вказував, що знайомий з графинею, але ж я це знав. Із Спенклі він лише зрідка обмінювався кількома словами. Другого дня багато що для мене з'ясувалося завдяки Вуду, який зовсім не цікавився мистецтвом і тому мав більше вільного часу. Ранком того дня я зустрів Мораліса в банку і бачив, як він одержував гроші. Після ленчу він стояв у холі і щось схвильовано говорив управителю, показуючи йому бумажник. Жести його були досить промовисті: щось пропало. Управитель знизував плечима і взагалі мав розгублений вигляд. Підійшов другий добродій. Я чув, як він сказав: «Кишеньковий злодій». Вуд, що ходив купувати мені тютюн, глянув на Мораліса з його бумажником і підморгнув мені — фамільярність, якої він досі ніколи не дозволяв собі. Я був дуже зацікавлений, а тому залишив це поза увагою і зробив йому знак іти за мною в кімнату для куріння. Він шепнув:

— Шукайте жінку, сер Ренделлс. Сердега, його обдурила міс Спенклі. Я бачив, як вона переходила вулицю, і на тому боці на неї чекав якийсь чоловік. Я пішов за нею навзирці. Вона передала тому чоловікові пачку грошей, він перелічив банкноти. Потім вона повернулася назад, і обличчя в неї було таке, немовби цей тип викликав у неї відразу. Я пішов слідом за ним, аж до невеликого готелю, що за поштою. Спритний хлопець і, як мені здалося, міцний. Його легко впізнати — праву брову перетинає рубець.

Я подумав: Моффат. Отже, все-таки шантаж, причому з участю жінки.

— Коли в тебе немає ніяких нагальних справ, — сказав я, — не випускай його з поля зору. Це Моффат, якого розшукують у Лондоні.

— Цілком можливо, — зауважив Вуд, — він гугнявить по-американському. Паршива парочка. А з Моралісом може погано кінчитися. Вчора пізно ввечері, коли ви лягли спати, я пішов за ним в танцзал, — якесь підозріле кубло. Мораліс розмовляв там з танцівницями і танцівниками. Коли вони вийшли, Моффат уже крутився поблизу. На вулиці Мораліс і жінка посварились. Він відштовхнув її від себе і хотів утекти, але вона міцно вчепилася в нього. Вона мало не кричала: «Я вб'ю тебе!» Тут любовна пристрась, сер Ренделлс, не інакше. А коли пристрась так захоплює людину, то вже добра не жди.

Я й сам розумів це. Танцівник не хотів лишатися в одному кружечку з танцівницею, танцівниця не випускала його, а її, в свою чергу, переслідував отой огидний тип.

І тут виникло ускладнення. Уже втретє я пішов до музею. Якщо не помиляюсь, я вже казав, що коли оглядаєш всілякі визначні місця, часто бачиш одних і тих самих людей. Цього разу я побачив мадам Гаде, що стояла перед мадонною Мораліса (прозваного Divino, 1509—1586). По-французьки вона розмовляла краще за мене, але з акцентом.

— Художник, — сказала вона, — має таке ж прізвище, як цей худорлявий добродій в нашому готелі. Чи не знаєте, де він? Мені б хотілося дещо поспитати у нього про танці. Дама, з якою він був, ще тут, але я з нею не знайома.

Я відповів, що, на жаль, нічим не можу їй допомогти.

Дозволено запитати: чому мадам виявляє таку цікавість? Чому вона, щоб розпитати його про танці, хотіла побачити його там, де ніколи не бувала? Якщо судити з її віку, її спонукали до цього аж ніяк не ніжні почуття. Коли ж я в свою чергу поцікавився, чи не стомила мандрівка її молоду приятельку, вона відразу стала стриманою. А втім, симпатична, розвинена жінка. Вона звернула мою увагу на деякі деталі в картинах Мурільйо.

Через два дні я виїхав, переконаний, що зустріну ще всю компанію. В Толедо я приїхав перший. Там є лише один готель, на маленькому майдані, похмурий, як замок з привидами. Оглядати там майже нема чого, крім кафедрального собору, деяких зразків ковальського ремесла і якоїсь подоби кадетської казарми. Я справився з усім цим до полудня. Під час обіду танцівник і танцівниця сиділи за одним столиком. Отже, вони знову знайшли одне одного. Пізніше прийшла графиня. Спершу вона здивовано подивилася на танцівників, потім посміхнулася до мене і, підійшовши, сказала, що милувалася тут архітектурою.

Як іноді помиляєшся! Танцівники були ду-

же люб'язні одне з одним, наче між ними знову панувала цілковита згода. З ресторону вони вийшли попідруч.

Я ще не спав, коли годинник пробив годину ночі. Нараз в сусідньому номері пролунав постріл. Я вибіг у коридор і побачив там Вуда. Прибігли портьє і хазяїн і почали по черзі грюкати в двері. Нарешті двері відчинились і на порозі став схвильований і знервований Мораліс.

— Ні, тут не стріляли,— сказав він,— я нічого не чув.— Ліва рука у нього була обв'язана рушником. Отже, він поводився як джентльмен.

Вранці Вуд сказав мені, що Мораліс виїхав рано сам.

— Пристрасть, сер Ренделлс,— повторив він.

Графиня залишила Толедо того ж ранку, але іншим поїздом. Ще пізніше поїхала пані Спенклі, в супроводі Моффата (їх бачив Вуд). «Що ж,— подумав я,— нехай ці четверо перші досягнуть чергового кружечка, може на той час взвемини їхні з'ясується».

Отже, не тільки погроза убити, а й замах на життя. Вуд, можливо, мав рацію, кажучи, що спроба не вдалася. Та що я міг тут вдіяти.

Опівдні в готель прибули три голландські дами, і я вирішив з'ясувати, яку участь беруть у грі вони. Після обіду, в душному, погано вентильованому салончику, я почав розмову з мадам Гаде, яка сиділа там з молодою дамою. Я розповів їй щось про Толедо і, на мій подив, вона запитала, чи нема тут якогось кафе чи мюзик-холу, де танцюють: мовляв, вони цікавляться танцями, головним чином народними. Це дало мені змогу легко перевести розмову на Мораліса.

— Спробую вам допомогти, мадам,— сказав я.— Шкода, що пан Мораліс тільки-но виїхав, він, звичайно, більше став би вам у пригоді.

Молода дама (її прізвище — мадемуазель Рінгелінк) відклала журнал, який досі тримала в руках, і глянула на мене. Я вів далі, звертаючись до другої:

— Він дуже поспішав, коли виїжджав, причому залишив супутницю, досить ексцентричну даму. Мав місце інцидент. Сьогодні вночі грюкали в двері його номера. Думали, що там сталося нещастя: чули революверний постріл. Та з'ясувалося, що це помилка. Цілком можливо, однак, що Мораліс поранив собі руку.

Молода дама підвелася і швидко вийшла з салону. Перш як піти за нею, мадам Гаде сказала, що я можу не завдавати собі клопоту, шукаючи кабаре з танцями.

Тепер я знав, хто з цих дам є зацікавленою стороною. А втім я пригадав, що Мо-

раліс мав славу донжуана. Отже я міг би трохи раніш догадатися, чим пояснювався інтерес дам до танців. Але яку ж роль грала ця бліда мовчазна дама? Досі вона лишалася на задньому плані і ніяк себе не виказувала.

Рано-вранці я виїхав і на якийсь час втрапив їх з поля зору.

В Кордові на мене чекав сюрприз, найяскравіше переживання за весь час моєї подорожі, подія, яка захопила мене так, що я навіть не запам'ятав, в Севільї чи в Кордові є чудова колекція робіт Мурільйо. Як твердив мій путівник, ні в якому разі не можна було втрачати нагоду з'їздити в екіпажі до церкви, що стояла приблизно за п'ять миль від міста. На березі зеленого струмка я побачив село, що складалося з кількох убогих, старих халуп, розкиданих навколо галявинки з трьома високими евкالیптами. Під одним з дерев стояв екіпаж. Я побував у церкві, де мене нічого не зацікавило, а коли вийшов, побачив на галявині чоловіків, жінок, дітей, що утворили коло. Бренькали гітари, стукали кастаньєти, проте якимось надто повільно. Підійшовши, я побачив у центрі худорлявого іспанця і молоду жінку з косами, одягнену в чорне. Мабуть, це була гітана¹. Вони танцювали, не торкаючись одне одного. Рухи їх були граціозні і водночас урочисті. Іноді жінка бралася за кінчики своєї чорної спідниці і розтягала її за спиною. Повторюючи її рухи, чоловік повільно виступав круг неї. Щось величне було в їх позах: так малював вельмож Веласкес. Я схвилювався — я, що зовсім не розумівся на танцях! І це почуття було викликане красою того, що відбувалося. Навколишня обстановка викликала думки про класичний сільський театр: саме отаким уявляв я його в школі, коли вивчали латинську поезію. Якщо судити з радісних і збуджених вигуків глядачів, вони також були в захваті. Одна несподіванка змінювалася іншою: тримаючи в руках два бокали вина, іспанець-танцівник підійшов до мене і, простягнувши мені один бокал, вигукнув:

— Your health, sir Randells². — Це був Мораліс — з перев'язаною рукою і обличчям, що сяяло в екстазі. Ще в Толедо я відчув до нього якусь симпатію. Тепер я потиснув йому руку. Він сказав, що цей танець — павана, що він ніколи не знав його повністю, що довго розшукував його, і ось, нарешті, знайшов. При цьому він весь час цілував гітані руку. На моє запитання, чи не збирається він показати цей танець на естраді, він заявив:

— Він надто прекрасний для цього. — А коли я між іншим запитав, чи не має він наміру і далі подорожувати по цій країні, очі

¹ Циганка-танцівниця в Іспанії.

² За ваше здоров'я, сер Ренделлс (англ.).

його заблищали.— Авжеж. Обов'язково! — відказав він.

Дозволено запитати: чого ж він хотів іще? Адже він знайшов свій танець і звільнився від неприємної йому особи? Повернувшись у місто, я знову побачив його. В екіпажі і з чемоданами. Цілком можливо, він іще не почував себе в безпеці від Спенклі.

З Кордови дорога веде, як правило, в Севілью. Значить, там ми зустрінемося знову. Так воно й вийшло. Та не пробув я й п'ятнадцяти хвилин в готелі «Лондон», де звідусіль чути було американців, як постукав Вуд. Він зайшов, підморгнув і сказав:

— Прибули, сер Ренделлс, усі, раніш за вас. Голландські дами в лівому крилі. Танцівники в окремих приміщеннях — номер такий-то і номер такий-то. Ви можете побачити звідси, це з протилежного боку внутрішнього дворика.— Він показав мені на жалюзі їх напіврозчинених вікон.— А поруч, чи знаєте ви, хто поруч? Моффат.

Севілья — приємне, дуже гарне місто, я б радо залишився в ньому на тиждень-другий. Тут можна гуляти жвакими вулицями, вздовж річки, чудовими алеями в затінку дерев, можна також побачити багато цікавого, та я не буду зупинятися на цьому, бо моя розповідь — не нотатки мандрівника, а звіт про любовну гру. Учасників я бачу щодня; крім того, мене часто інформував Вуд, кожного разу пророкуючи, що добром це не кінчиться. Зупиняюся на двох найважливіших подіях.

В цьому місті є школа, де, як я довідався, навчаються танцівники, що виконують іспанські танці в мюзик-холах Іспанії і всієї Європи. Вечорами там влаштовуються виступи для іноземців, які, розмістившись вздовж двох довгих стін залу, можуть замовити будь-який танець, не тільки андалузський — болеро чи сегідилью, а й танці інших провінцій — малагуенью, арагонську хоту, фолію і не знаю вже що іще. Прийшовши туди, я побачив своїх супутників по мандрівці. Мораліс і Спенклі сиділи окремо, графіня і голландські дами разом. Під час паузи на середину залу вийшов якийсь добродій і сказав, що хтось з публіки просить виконати один маловідомий танець; сподіваються, що його вдасться показати завтра ввечері. Я вирішив прийти: після тієї зустрічі на галявинці за п'ять миль від Кордови я почав цікавитись танцями.

Я постарався зайняти місце в перших рядах. Супутники по мандрівці теж були тут, крім Мораліса. Під час паузи той самий добродій оголосив, що один славнозвісний танцівник виявив бажання виконати старовинну павану з сеньоритою такою-то й такою-то. Всі, хто брав участь в грі-мандрівці, включаючи мене й Вуда, були приголомшені, поба-

чивши Мораліса, який виходив з жінкою в чорному. Велика чорна шаль вкривала її голову й плечі. «Тепер тільки дивись», — сказав я собі. Я відразу ж помітив, як хвилюється молода голландська дама, що сиділа в протилежному кінці залу. Вона дивилася, не відриваючи очей, на її щоках палав сухотний рум'янець. Я б не повірив, що можна так довго дивитися, навіть не зморгнувши. Коли танцівник зробив жест, немовби розтягаючи щось у себе за головою, і велично пішов круг своєї дами, яка в свою чергу повторила цей жест, розтягнувши у себе за спиною шаль, я зауважив, що бліда дама почала вистукувати кінчиком тифельки такт. Наприкінці павани, коли залунали захоплені вигуки, танцівник і вона подивилися одне на одного. Це був погляд людей, які розуміли все без слів. Можна було не питати, чому Мораліс продовжував мандрівку по Іспанії.

Тимчасом Вуд стежив за Спенклі. Коли ми повернулись до готелю, він сказав:

— Готується щось погане, пане. Американка кусала губи, у неї в сумочці револьвер, вона брала його в руки.

І все-таки друга подія була для мене несподіванкою. Два учасники вибули з гри.

Я пізно засидівся в кімнаті для куріння, переглядаючи старі газети, після чого повернувся в свій номер. Мене злякав Вуд, що стояв у темряві.

— Тихше,— прошепотів він і, взявши мене за руку, підвів до вікна. Крізь шпарини жалюзі я побачив освітлені вікна з протилежного боку.— Швидше,— сказав Вуд,— бо буде пізно.— Я побачив дві постаті, які боролися; одна з них упала.— У нього ніж,— вигукнув Вуд і вибіг з кімнати. Я побіг слідом за ним. За хвилину він з двома слугами уже мчав вгору сходами. Коли ми підбігли до тієї кімнати, двері, на мій подив, виявилися незамкненими. Моффат навіть не почув, як ми зайшли. Він порпався в дамській сумочці. На ліжку лежала Спенклі, спливаючи кров'ю. Сила була на нашому боці, і Моффат підняв руки. Було далеко за північ, коли ми давали свідчення поліцейському чиновнику. Кожен, хто подібно до мене часто стикається із злочинами, змушений в своєму ставленні до жалюгідного людства хитатися між двома полюсами — суворістю і співчуттям. В даному випадку я вирішив, що буде краще, коли Моффат дістане своє тепер, і що не варт переносити це на колись. Щодо його жертви, то тут вирок уже був ні до чого.

Остання подія зіпсувала мою подорож, і я вже подумував про те, щоб повернутися додому. Проте за планом, що його я склав собі, я мусив ще відвідати Гренаду, а тому довелося залишитись ще на тиждень. Що ж до випадкових супутників по мандрівці (я назвав їх спочатку гравцями, та, можливо, во-

ни були пішаками в грі), то я сподівався, що вже їх не побачу. Доля, проте, забажала, щоб гра лишилася грою до кінця. На щастя, небезпечні кружечки вже залишились позаду.

Я не пошкодував, що поїхав у Гренаду. Місто само по собі сподобалося мені мало, але там, де містився готель — напівдорозі до пагорба Альгамбра,—було просто чудесно: чисте і свіже повітря, тиша і якийсь суто східний спокій. Тут я зустрів голландських дам і графиню. Про Альгамбру — одну з найпрекрасніших споруд, які мені тільки доводилось бачити — я написав для власної приємності широкий трактат. Отже, я можу не зупинятися на цьому предметі. Хочу лише на закінчення згадати один маленький епізод, який дав мені багатий ґрунт для роздумів.

На одній з головних вулиць міститься крамниця рідкісних речей. Зайшовши туди купити інкрустовану шкатулку, я побачив голландських дам. Велика чорна мереживна шаль із золотою облямівкою вкривала плечі молодшої дами і, огортаючи її, падала до ніг. Дама ж захоплена гладила її рукою. Я подумав, що вона радиться з другою дамою, чи варт купувати. Та, очевидно, ціна видалася їй надто високою: вона обережно згорнула шаль і поклала назад.

В той час як я питав про ціну шкатулки, зайшов Мораліс. Він невимушено привітався зі мною, наче моя присутність тут його нітрохи не здивувала, взяв шаль і розгорнув її навпроти світла. Потім він покликав хазяїна і запитав про ціну. Я почув: тисяча п'ятсот песет. Він одразу ж поклав її назад (та й зрозуміло, адже зовсім недавно його пограбували), попрощався і вийшов з крамниці. Тепер настала моя черга включитися в гру. Я підозріваю, що він бачив, як молода дама стояла з шаллю на плечах, і йому здалося, що вона згадує при цьому отой танець. Я бачив, якими очима дивилися вони на шаль. Може, завтра її вкрадуть, і хіба не є обов'язком судді запобігти злочинові? Оглянувши шаль, я переконався, що це справді надзвичайно тонка і красива річ, зроблена вона з мережива у вигляді троянд. Отже, я купив її. Доручивши Вуду довідатись, де зупинився танцівник, я надіслав шаль Моралісу з такою запискою: «Пане, дозвольте мені, як прихильнику танцювального мистецтва і на знак подяки за виконання павани подарувати Вам цю шаль. Певен, що в ній Ваша партнерша танцюватиме граціозно і з гідністю».

Я залишив місто, перш ніж він зміг повернути подарунок. Я не знав, хто буде його партнершею, але доля недаремно кидає людей з одного місця в інше, в товариство одне одного, звідси і моя частка участі в грі.

XIII.

РОЗПОВІДЬ ЮВЕЛІРА

В перші тижні здавалося, що розгром немичий, але наші вистояли і скоро ми пройнялися вірою, що з допомогою союзників здобудемо перемогу. Ті, кому пощастило втекти через кордон, не мали жодних підстав для нарікань; мої справи йшли навіть краще, ніж перед цим. Особливо маю я дякувати Габріелі — це її заслуга, що першого ж дня війни ми спакували всі коштовності і залишили Брюссель; таким чином ми врятувалися самі і діло змогли вести далі. Вона в мене дуже хороша — ясний розум. З другого боку, однак, вона надто вже добра, і це часто спричиняється до всіляких неприємностей. Усі люди здаються їй симпатичними, і всіх вона хоче приголубити. І якщо вранці я, буває, зароблю сто франків, опівдні вона позичає вже комусь двісті, і мені доводиться записувати це в спеціальну книгу, наче я якийсь банкір. А дочка навіть перегнала матір. Якби не вони, я б давно вже розбагатів. Проте варт мені тільки про це заговорити, як вони починають сміятися з мене і кажуть, що коли б не вони, я сидів би зараз в Брюсселі і, напевне, без копійки в кишені. «Ти плутаник»,— часто каже мені Габріель, а Наталі лише сміється. Звісно, я розумію, що не можу одразу збагнути що до чого, проте вони перебільшують. А тим часом нам довелося взяти до себе, в нашу й без того тісну квартиру, мадемуазель Ферварк і мадемуазель Гонінгблом, яка прожила у нас чотири місяці. А чому? Та тільки тому, що вони опинилися в тому ж поїзді, що й ми.

— Поки у нас є дах над головою,— заявила моя дружина,— вони залишаться тут.

Що ж до мадемуазель Ферварк, то її перебування у нас виявилось корисним: саме вона розповіла дочці Рінгелінка, що ми тут, і завдяки цьому мені пощастило купити чимало коштовностей, здебільшого тих самих, які я продав її батькові два чи три роки тому. В моєї дружини добре серце, і знайомство триває. Я гадаю, що свого часу стану власником усіх цінних прикрас, які вона ще має.

На мадемуазель я заробив небагато, і все-таки це вигідне діло. В перші місяці війни

усі поспішали продати свої коштовності; скоро, проте, з'явився попит і ціни піднялись. Цим і пояснюється, що кожного разу, коли мадам Юблон приносила якусь дорогоцінність мадемуазель Рінгелінк, я мав змогу давати високу ціну. А за деякі речі платив навіть більше, ніж сам взяв свого часу у Ніцці. Для мадемуазель це була несподівана удача. Їй були дуже потрібні гроші, вона багато витратила, а батько допомагав дуже мало — знову ж таки через війну. Отже, знайомство виявилось корисним для обох сторін.

Крім того, коли чесно казати, мадемуазель і нам дуже стала в пригоді. Тут треба згадати також мадемуазель Ферварк, як на свій вік жінку дуже життєрадісну. Саме завдяки їм в наші душі (я маю на увазі дружину, Наталі і самого себе) вселився веселий біс, про що, однак, не варт особливо розводитися.

Мадемуазель Гонінгблом (у неї в Амстердамі мануфактурна торгівля) втекла разом з мадемуазель Ферварк з Брюсселя в Париж — в ті перші дні всюди була велика паніка.

— Ми не маємо права залишати беззахисних жінок напризволяще,— заявила Габріель. І ось ми всі опинились спочатку в готелі, потім у цій темній квартирці, і за все платив я. Жінки швидко подружили. Мадемуазель Гонінгблом виявилася чудовою господинею. Та й мені вона чимало допомагала. А через тиждень мадемуазель Ферварк прийшла з грошима і з сенсаційною новиною, що знайшла свою найулюбленішу ученицю: вона мешкає на вулиці, що за нашим будинком. Так з'явилися ще дві приятельки — мадемуазель Рінгелінк і мадам Юблон. Коли б всі вони були такі тихі і спокійні, як голландська Гонінгблом, я міг би вести свої справи дома. Та, на щастя, для цього знайшлася інша місчинка — кафе «Латур», куди заходили також інші ювеліри. А ополудні ми збиралися в «Жуарді».

Хоч мені подобалися всі ці жінки, та перевагу я віддавав мадемуазель Гонінгблом і мадемуазель Рінгелінк, звісно, після дружини і дочки. Та й між собою у цих двох завжди був лад. Обидві щирі й скромні, завжди готові допомогти. Мадемуазель Рінгелінк жінка досить жвава, але іноді вона виглядала такою сумною, що навіть мені ставало не по собі. Вона, очевидно, ще не отямилася після тієї любовної історії, про яку я чув у Ніцці. Один казав одне, другий інше, а правди не знав ніхто. Якщо вірити мадам Юблон, вона зустріла свого коханого в Іспанії, і тиждень вони були щасливі, мов діти в раю. Коли, однак, треба було вирішувати, вона злякалась — кажуть, через якусь там шаль. Дивна історія. Я нічого не второпав,

таж недаремно Габріель каже, що я завжди все плутаю і сам себе збиваю з пантелику. Ну, що ж, коли маєш справу з каратами, не можна надто захоплюватися плітками.

Гаразд, все це мене не обходило, інакше я сказав би їй: «Дитинко (звичайно, «дитинка» в фігуральному розумінні, бо їй уже за тридцять), дитинко, ти помиляєшся: він напевне тебе кохає, це кажу тобі я — людина, що добре вивчила людей». Проте я давно вже дійшов висновку, що нема нічого небезпечнішого, як втручатися в любовні діла — на цьому тільки програєш. Варто третьому втрутитися в чвари закоханих — і всю вину звалять на нього. Через це, коли на рік пізніше до мене прийшов Мораліс, я вирішив промовчати. Хто йому дав мою адресу? І звідки він довідався, що одна каблучка, з тих, що я йому показував на його прохання, зроблена в Голландії? Адже він одразу показав на неї, навіть не роздивившись до пуття. То була дитяча каблучка, не дуже дорога; мадемуазель анітрохи не шкодувала за нею, коли продала мені. Ні, ніхто без особливої на те причини не піде до ювеліра, який не має навіть своєї крамниці, щоб купити таку дрібничку. Потім я розвідав ще більше. Виглядав він не дуже добре, а втім, тоді так виглядали майже всі. І все-таки через місяць він знову прийшов до мене, цього разу до «Латура», і купив старовинну брошку з червоних коралів, яку я також придбав у мадемуазель. При цьому він подивився мені просто в очі, наче перевіряючи, чи правду я кажу, і спитав:

— Пане Алделісте, може вам відомо, що дама, якій належить ця брошка, продає також інші цінні речі, наприклад, вироби з мережив?

Я відповів, що вона продає тільки свої коштовності (я знав про це від дружини), бо вони їй не потрібні. Довідавшись від мене, що вона добре знайома з нашою родиною, він попросив папір і конверт, написав листа і попросив передати їй. Я віддав лист дружині, а вона подерла його на шматки.

Але, як я вже казав, це було на рік пізніше. Якби це трапилось раніш, я б, може, нічого не приховав, щоб зробити їм приємне. Тепер, проте, я гадаю, що зробив правильно, інакше вона б з ним зійшлася чи помирилася (в тому разі, якщо між ними була сварка, чого моя дружина не знала). Сприяття їхньому зближенню я не хотів, бо чув про нього погане, притому з різних джерел. Щоправда, не можна брати всерйоз усе, що базікають люди. Часто багато що говорить лише з єдиною метою поклепати язиком; сказане підхоплюють ті, кому теж нема чого сказати, трохи переробляють на свій смак, бо ж не всі люди однакові, і ось — пішли чутки. А чутки здебільшого недоброзичливі.

Якщо вони серйозні, їх називають наклепом, хоч, може, це й не малося на увазі, оскільки наклеп переслідує одну мету — завдати когось шкоди. І хоч звичайні чутки здебільшого не є наклепом, наслідки часто виявляються однаковими. Тому я завжди попереджаю дружину й дочку — тримайте язик за зубами. Та хай навіть те, що я чув про Мораліса, — пусті чутки, однак річ у тім, що одне й те саме я почув з різних джерел, а в таких випадках мимоволі питаєш себе — чи буває дим без вогню?

Розповідь Аделіни Легань, на мою думку, не більш як дурна плітка. Мадемуазель Ферварк знала цю Легань ще ученицею і вважає її просто брехухою. Мадам Юблон зневажає її за лицемірне ставлення до мадемуазель Рінгелінк, на гроші якої та жила кілька років. Її можна зустріти на Монпарнасі. Вона зовсім пустилася берега, порядна людина не наважиться з нею навіть привітатися. А тому що мадемуазель Рінгелінк не схотіла їй допомогти, вона всіляко намагається її обмовити. Не вірю, щоб Мораліс з такою тягався — він міг би знайти щось краще. «Ах, пане», — починає вона, коли здибає мене в кафе «Латур», і розповідає байки про себе й Мораліса, а потім вимагає, щоб я переказав це Маріон Рінгелінк. Та я не розповідав цього навіть дружині й дочці, мені б лише влетіло за те, що я розмовляв з такою особою, а мадемуазель Рінгелінк однаково не повірила б.

І все-таки він не дуже чистоплотний в особистому житті. Про це я довідався від Жанни Крестьєн, чесною, розсудливою жінки, яка зберегла почуття дружби до старої подруги. Хоч їй доводиться багато працювати в дансингах і вона страшенно стомлюється, вона проте регулярно відвідує мадемуазель, причому нічого не каже їй про Мораліса. Але коли вона розповіла про нього своїй дружині, та просто вжахнулася, хоч в житті бачила всього.

— Який жах! — вигукнула вона. — І добре, що Маріон не має нічого спільного з тим звіром: краще вже горе, ніж ганьба, і поки я жива, то захищатиму її від нього. Еміль, присягнися, що ти допоможеш мені оборонити її від цієї потвори!

Габріель завжди перебільшує. Звичайно, їй розповіли про нього не дуже приємні речі (я не буду їх переказувати, бо обізнаність на підлоті ще нікому не пішла на користь), але собі я подумав — чи такий вже страшний чорт, як його малюють? Варт лише торкнутися забороненого, і люди стають наче діти — вони вже готові зробити з мухи слона. Кожен, хто хоч трохи знав півні верстви суспільства в Парижі в роки війни, пам'ятає, що тоді було з мораллю. Молоді люди,

що їхали на фронт або приїжджали звідти, вважали її зайвим тягарем. Важко було знайти вулицю, де не було б танцювального закладу. Там шукали розради, там можна було залити горе і потопити в дурмані страх. І тому, хто дихав цим повітрям, як Жаннетон Крестьєн, що заробляла сама собі на хліб, доводилось слухати таке, про що раніш і подумати страшно було. Мораліс також жив в подібній атмосфері, а тому цілком можливо, що й він не уник зарази. Та що, власне, можна було знати про нього достеменно? Адже він жив не в Парижі і лише інколи приїздив з Англії, а там щодо цього не заходили так далеко, як тут. А втім, далеко чи не далеко, — не в цьому річ; та як би там не було, я вирішив: для панночки краще, коли вона буде від нього далі.

В цьому мене переконав лист мого шуряка Герарда Квінкела з Гааги. Добре, що адресований він був до запитання, інакше мені довелося б повідомляти подробиці Габріелі. Герард і я завжди розуміли один одного, але для своєї професії він надто довірливий і його легко ошукати, а тому він часто питає поради в мене. Іноді виникали труднощі, бо пошта працювала з перебоями, та він все одно нічого не робив, не дочекавшись моєї відповіді. Завдяки йому я знав про кількість векселів Мораліса, що зберігалися у нього. А тимчасом батько танцівника, до якого він міг би апелювати в разі потреби, був не дуже-то платоспроможний. Раніш Герард покладав надії на спадщину, але тепер і це відпало. І все-таки Мораліс наполягав на новій позичці. Що робити? Якщо він відмовить, Мораліс одержить її від когось іншого і при цьому на умовах, що знижують цінність колишніх векселів. Я порадив Герардові звернутися до батька, що він і зробив. Нотар оплатив вексель, але написав, що надалі не буде оплачувати боргів сина. Після того, як ми навели довідки, з'ясувалось, що він і не зміг би цього зробити: молодий чоловік розтринькав усе. Правда, він ще міг би заробляти танцями, але ж людині в літах це не так-то легко. Отже, хорошою партією його не можна було вважати. І коли я згадував ще різні чутки, що ходили про нього, то моя рішучість захистити мадемуазель Рінгелінк від його зазіхань тільки міцніла. Тепер вам буде зрозуміло, чому я пізніше, коли мені здалося, що він її любить, нічого не сказав їй про це. А вона була переконана, що не потрібна йому.

Так я міркував тоді. І все-таки я їй співчував, бачачи, що вона страждає. Вона часто сумно дивилася у вікно і, бувало, навіть не чула, коли до неї зверталися. Габріель бачить людей наскрізь, і вона теж сказала:

— Вона не з тих, хто побиватиметься через якісь там жалюгідні гроші, навіть коли

їй загрозуватимуть злидні: це їй байдуже. Але в неї таке серце, яке може покохати тільки раз, а потім воно повільно вмирає.

Ні, її турбували не гроші, щодо цього не могло бути жодних сумнівів. Щоправда, батько її переживав фінансові труднощі, я чув про це від одного голландця, проте не думаю, щоб він втратив усе. А тому, як і раніш, я вірив, що зможу продати їй пізніше нові коштовності.

А що, коли вона усе продасть, а допомоги від батька не матиме? Вона зовсім не вміла цінувати гроші. Не минуло й дня, щоб Габріель чи Наталі не приходили з новиною, що вона знову допомогла якій-небудь з своїх старих подруг по балету. Ці жінки, які колись тішились легкими успіхами, тепер не гребували нічим, щоб заробити. І все-таки вони залишались життєрадісними.

Тижнів два тому дружина сказала:

— Еміль, підійди о четвертій годині до Маріон, вона хоче продати браслет, та гляди, заплати хорошу ціну, я дуже її люблю.

Прийшовши туди, я побачив, крім мадемуазель Рінгелінк, мадемуазель Ферварк та мадам Юблон, іще чотири дами. Сяк-так я вмовився на канапі. В маленькій кімнаті так душило парфумами, принесеними однією з дам, що в мене мало не запаморочилася голова.

— Маріон, — сказала одна, — чому ти продаєш свої чудові прикраси і не хочеш знову виступати?

— Я розучилася, — відповіла вона і підвелася, удаючи, що не може вже танцювати.

І ось дві дами показують їй новий танець, якого навчилися від одного негра. Інші повторюють па, і мадам Юблон бере мене за руку і запрошує також повчитися. Кімната була така маленька, що ми танцювали впритул одне до одного, точніше, тупцювали на місці. Нараз зайшли Наталі і дружина. Габріель почала з мене сміятися:

— Ах, Еміль теж танцює!

А чом би й ні? Я прийшов, проте, заради браслета, тому мадемуазель Рінгелінк завела мене в кухоньку і показала його. Я запропонував триста франків, хоч, можливо, він коштував менше, і вона погодилась. У мене не було з собою крупних банкнотів, і я заплатив дрібними купюрами. Коли ми повернулися в кімнату, я помітив, що вона дала гроші кожній з трьох дам (вони ще танцювали). А як сердито глянула на мене Габріель, хоча вона й не знала, скільки я заплатив. І все-таки вона думала, що замало.

Таке бувало не раз. Тому мені вже раніш треба було знати до чого це веде. Адже мусили ж колись кінчитися її коштовності, чи не правда? І тоді Габріель гляне на мене ще

сердитіше і скаже: «Ну, Еміль, скнаро, егоїсте, плутанику, ми мусимо допомогти Маріон, і край».

Врешті-решт я перестав уже розуміти, куди зникають мої добрі грошики. Тут було і добросердя Габріелі, і манія мадемуазель допомагати всім і кожному, і тяжке становище дам, і загальна дорожнеча, і нестійкість грошей, і танці, які змушували про все забувати. О, танці! Танцювали — і все. Танцював кожен, хто не був на фронті. Та, зрозуміло, хто танцював, той ні копійки не заробляв.

Я сам танцював, і не тільки тому, що Габріель і дочка мене спокушали. Я заразився, танцювальна манія була наче хвороба — діяла на голову і на ноги. Виття саксофонів проймало до кісток, в голові починали вибивати ритми, мов колеса поїзда — раз-два, раз-два, а під кінець вже й сам не знав, що робиш. Від отих раз-два ноги починали тремтіти і нервово сіпатись. І от ти схоплюєшся, береш даму за талію і починаєш танцювати. Все забувалося. Не знаю, чи таке було тоді в мене обличчя як у інших: напружене, немовби застигле від болю, про який не хочеш знати; чи як у людини, що вдихнула газів; чи ж таке, коли думаєш про якусь гидоту.

В тихій частині бульвару Распай був ресторан під назвою «Понтуаз», освітлений маленькими червоними лампочками так, що ледве можна було побачити, чи дама молода й гарна. Ми дедалі частіше заходили туди, аж поки не почали проводити там усі вечори, з десятої години й до пізньої ночі. Повертаючись додому, я завжди почував себе страшенно стомленим. Габріель і дочка висіли в мене на руках.

Мадемуазель Рінгелінк сиділа, як правило, за нашим столиком на підвищенні. Тут-таки були мадемуазель Ферварк, мадам Юблон, мадемуазель Жаннетон (для якої танці були роботою) з своїм партнером, а також найрізноманітніші люди, яких ми не знали, здебільшого військові, що приїхали у відпустку — французи, негри, бельгійці, тонкінці, англійці. Вони запрошували переважно мою дочку, високу й ставну дівчину, та не обминали і мою дружину з іншими дамами. Мадемуазель Рінгелінк запрошували рідко, і майже завжди вона відмовлялася, посиляючись на втому. Вона справді була стомлена: її очі на худому й виснаженому обличчі були облямовані темною смугою. Вона сиділа за столиком в своєму простому платті й безрадісно дивилася на колотнечу і метушню навколо. Я завжди давав собі слово бути розсудливим і танцювати не більш як двічі (від отих танців серце моє починало калатати, а ноги не хотіли згинатися), але скоро забував про свій намір. Дружина й дочка не хотіли зі мною танцювати, та варт

мені було запросити мадемуазель Рінгелінк, як вона підводилася, мило посміхалася і простягала мені руку. І тоді мені здавалося, немовби вона не танцює, а літає. Її танець був легший від музики. Мила, дуже мила жінка. Не раз я ладен був сказати їй: «Ах, дитинко, чому ти не знайдеш людину, яка б зробила тебе щасливою,— ти гідна щастя». Та я знав, що вона кохає лише одного, негідного її.

Тут, в дансингу, у неї не було поклонників. Мабуть, вона приходила сюди тільки з нудьги, або ж щоб зробити нам приємне. Щоправда, один поклонник у неї таки був, літній денді, одягнений бездоганно, колишній голландський військовий і сердечний друг мадемуазель Ферварк, колонель Фрайбон. Він кілька разів підсідав до нашого столика й іноді танцював з нею. А втім, вони здебільшого розмовляли — спокійно й серйозно. Хоч він був, здавалося, непоганою людиною, я все-таки сподівався, що вона не піде за нього, надто вже він був старий, все обличчя порізане зморшками. Значно старший за мене. І хоч як намагався він красиво підкручувати свої вуса, відразу було видно, що він своє вже відспівав.

Невдовзі після того як у мене побував Мораліс, що прийшов купити брошку, я виявив, що вона має й інших поклонників. Першого з них сам я не бачив, та, коли вірити моїй дружині, яка кілька разів зустрічала його у мадемуазель Рінгелінк, він теж був неабиякою персоною. Мадам Юблон сказала, що він працює при посольстві і вже давно прохав мадемуазель вийти за нього заміж. Мабуть, він знову освідчився їй, та вона й тепер не згодилася. Після цього він більше не приходив і лише присилав квіти.

Був ще один, він також присилав тільки квіти. Мадам Юблон зраділа, почувши його ім'я. Моїй дружині вона сказала:

— Я була б щаслива, якби мадемуазель одружилася з паном Рейно: кращої людини не знайдеш.

Гроші він мав — я в цьому переконався сам. Довідавшись, що я поспішував її коштовності, він прийшов до мене і попросив показати все, що в мене ще залишилось. Він навіть не поцікавився, скільки це коштуватиме, сказав загорнути в хусточку і забрав з собою. Добре, що мені пощастило при цьому заробити, я знову міг дати Габріелі гроші, щоб вона допомогла мадемуазель. В моїй книзі на неї вже записана чимала сума. Пан Рейно обмежувався квітами і з освідченням не поспішав. Як мені відомо, вони навіть не зустрічалися. Дивний світ! В ньому терплять муки кохання значно частіше, ніж здається. То був час злиднів і страждань, і все-таки кохання жило. Ах, кохання! Та краще про це не говорити.

XIV.

РОЗПОВІДЬ КОЛЕКЦІОНЕРА

Хто не був тоді у війську, той сидів дома і чекав кінця, поки буде переможена одна з сторін. Я особисто не вірив, що сутичка скоро закінчиться, навпаки, я вважав, що настав період затяжних воєн, коли стратегія, якої нас навчали, буде ні до чого, і що війна вестиметься всіма можливими способами. Я вважав, що в цей час нема місця людям, що пов'язали свій добробут з мирним життям: настав час людей іншої категорії. 1914 рік означав кінець для таких людей, як я, хоч ми ще якось і животіли. Припускаю, що цей погляд породжений відчаєм; по суті, я ніколи не покладав великих надій на своїх сучасників. Але я був людиною і тому бажав майбутнім поколінням всього найкращого в кращому суспільстві. Я вважав, проте, що це суспільство — діло далекого майбутнього, і його не побачить жоден з тих, що живуть нині. Цілком можливо, що цей погляд виходив почасти з розчарування в житті, яке я тільки тепер почав по-справжньому усвідомлювати. Це дуже можливо; боюсь, однак, що в цьому хаосі не тільки я, а й багато інших питали себе: що вони зробили з свого життя? Ми належали до покоління, яке змужніло наприкінці минулого століття, покоління, яке мало в що вірило і з усього кепкувало. Хіба мало я знав людей, які не задовольнялися своєю професією і які, врешті-решт, щоб хоч якось гамувати спрагло серце, захоплювались мистецтвом чи якоюсь релігійною течією? В свої двадцять років я став ентузіастом-офіцером і цілком можу це зрозуміти. Але те, що я залишився офіцером, хоч ентузіазм швидко зник, і просувався по службі, поки не дістав чин майора, я можу пояснити лише своєю покірливістю рутині. Боюсь, що моє покоління породило безліч отаких безхарактерних людей, і вони були не тільки серед військових. Я виконував що належало не з почуття обов'язку, не з честолобства, не з міркувань фінансового порядку, а лише тому, що примирився з тим, на що мене прирік випадок. Та вже тоді я шукав розради в іншому. Я всім цікавився, усе колекціонував: глиняні черепки, знайдені під час розкопок, метеликів, старовинні книги, гравюри із зображенням танців і національних костюмів, і в цих любих серцю захопленнях минали роки, поки я раптом не зрозумів, що скоро минеться і саме захоплення.

Газет я більше не читав, в них тільки й писали, що про перемоги та поразки, а це означало — поранені і вбиті. Навіть уві сні я бачив мертвих юнаків, що полягли на війні. Випадково чи ні, але кожного разу, коли я брав папку з гравюрами, то натрапляв на зображення танцю смерті. На вулиці всі перехожі ввижались мені скелетами, в тому числі й я сам. Хвороблива уява? Чи прозорливість ясновидіння, що дається людині раз в житті? Я зрозумів, що мій світильник починає гаснути і незабаром погасне зовсім. Мене не цікавили більше розмови в клубі, я вже не відчував задоволення, спостерігаючи людей в кафе чи в мюзик-холах, як колись.

Авжеж, я добре зрозумів — то була стареча неміч. І тільки товариство двох старих дам давало мені ще якусь втіху, немовби передчуття говорило мені, що скоро стану я безпорадним старцем і вже не зможу перебувати без підтримки. Мені здається, мадам Блондо теж зрозуміла це. Раніш вона ніколи не докучала мені своєю присутністю більш, ніж треба, як і належить економіці старого дивака, яким вона мене вважала. Та якось в грудні я помітив, що вона не пішла собі, як завжди, а сіла спочатку на стілець біля столу, а потім напроти мене. Звертаючись до мене, вона звичайно говорила: «Пане Фрайбон», а зараз вона сказала лише «пане», немовби зрозуміла, що не слід мені нагадувати, хто я. І, говорячи тепер про погоду чи тяжкі часи, ця проста душа запитливо дивилася на мене, немовби бажаючи перевірити, чи дає мені якусь полегкість її розмова. Авжеж, добра жінко, ваша розмова давала мені полегкість, і я шкодую лише, що вже не зможу зробити щось для вас, коли настане ваша черга.

Ту, другу, мені прислала сама доля. Вона зупинилася переді мною в Люксембурзькому саду: «Vraiment, vous, cher ami?»¹. Досі я зустрічав її лише двічі — дуже давно в Брюсселі, коли в неї був ще пансіон, і якось тут, в Парижі, в дні слави Маріон Рінгелінк. А тепер вона була моїм «любим другом», cher ami; вона простягла мені руку, приязно глянула на мене своїми веселими невинними очима і пішла зі мною в мої апартаменти, щоб випити чашечку шоколаду. Віднині вона приходила кожного дня, підбадьорюючи мене своїм базіканням — справді як старий друг. Я звав її Клементіною, вона мене Жаном, і в неї не було від мене таємниць. Чому на схилі віку зустрів я цю жінку? Чи не було то милосердя долі, якій забагнулося довести, що вона не хоче карати самотністю старого любителя насолод в його останні дні? Я твердо знаю, що Клементіна

¹ Невже це ви, любий друже? (франц.).

Ферварк залишиться зі мною аж до кінця. А якщо першою буде вона — я з нею.

Саме вона нагадала мені про Маріон і Мораліса. Маріон жила у вічному страху за свого батька; діла і здоров'я його похитнулись, і все-таки вона не наважувалась виїхати в Голландію, бо, як казала Клементіна, все ще вірила, що зустрине того чоловіка тут, в Парижі. Мене зацікавив цей випадок. Ось вже вісімнадцять років двоє людей кохаються і, незважаючи на це, уникають одне одного. Яка причина того?

— Страшенно по-дурному, — сказала Клементіна, — та, як би там не було, це факт. Не дивуйтеся, Жане, люди роблять трагічні вчинки в силу ідеї, яку в наші роки не назвеш інакше, як дурістю. Ці двоє забрали собі в голову, що для них не існує щастя, бо вони не вміють танцювати разом! Може, в цих несусвітних дурощах — мудрість, але не дуже приємно в це вірити.

— Мені теж, — відповів я, — і тому будемо як і раніш називати це дурощами.

І ось тоді я й Клементіна подумали, чи не можемо ми навести їх на розум і навчити танцювати разом.

— О, яка б я була щаслива! — вигукнула вона.

Я запевнив її, що зроблю все, аби дати їй це щастя, перш ніж я втрачу сили. Справи мої були занедбані і потребували упорядкування. Я й раніш збирався поїхати з цією метою в Голландію, але дорога лежала через Англію, і, крім того, мене лякала мороза з дозволами, візами і тому подібним, і я раз у раз відкладав свій від'їзд. І ось тепер я вирішив поїхати, щоб для свого душевного спокою зробити хоча б одне добре діло. В Лондоні я сподівався знайти Мораліса. Маріон, яка нічого, звичайно, не знала про це, прохала мене передати привіт її батькові, який жив в Гаазі в домі мадам Гаде.

Те, що я побачив, прикро мене вразило. Рінгелінка я знав, як людину невичерпної енергії. А тепер за ним ходила пані Гаде, зовсім стара, виснажена турботами жінка, що без кінця зітхала і скаржилася на недуги. Про одну з них, бідність, вона не говорила, та про це можна було здогадатися, глянувши як на неї, так і на нього. Він лежав простягнувшись на канапі і ледве міг поворухнутися. Лише після того, як стара дама повторила йому, що я привіз листа і привіт від дочки, він немовби зрозумів. Очі його заблищали і він промовив: «Маріон». Якось пані Беел, що прийшла в гості, дуже здивувалась, довідавшись, що я нічого не знав про його становище. Вона запросила мене до себе і я зрозумів, що їй хочеться зі мною поговорити. Мені й самому хотілося знати більше — заради Маріон.

Ця пані Беел, власниця магазину жіночих

капелюшків, виявилася старою приятелькою Рінгелінків. Вона знала всі обставини.

— Сумна історія, — сказала вона, коли я сів. — Його дружина (вона живе в Бранті) дуже багата, але підтримують його друзі, яким зараз і без того не солодко живеться. Ах, якби я могла вам усе розповісти! Ви, звичайно, знаєте, що він і його сестра мали великий капітал і, певне, правда те, що війна розорила їх. Та не це головне: ні він, ні стара мадемуазель Рінгелінк (вона померла цієї зими) ніколи нічого не шкодували для щастя Маріон. Ви знаєте, звичайно, та сама доля спіткала нотаря Валевейна. Він теж робив все, що міг, для свого сина, поки не втратив усе. Проте він і досі сподівається, що Даніель і вона ще знайдуть одне одного. Боляче дивитися, як пан Валевейн удає, немовби йому весело і намагається заспокоїти Рінгелінка, а той лише жалібно дивиться на нього і, може, нічого не тямить. Мені здається, що ні він, ні ми всі ніколи не збагнемо, чому ці двоє не змогли знайти одне одного. Рінгелінк майже не може говорити. Єдине, що він ще вимовляє — «Маріон, танець». Авжеж, танець; просто не віриться, що саме це їх роз'єднало. А втім, не хочу більше про це думати. Я запросила вас, пане, щоб спитати, чи не зможете ви щось зробити для Рінгелінка? Він знає про свою близьку смерть, він чекає її, та разом з тим він чекає здійснення своїх прагнень, прагнень всього свого життя — щастя Маріон. Лист, привезений вами, якого прочитала йому мадам Гаде, аж ніяк не був для нас радісним. Маріон, очевидно, не знає, як погано її батькові. Адже ви повертаєтесь в Париж, чи не так? Хай вона напише йому ще, хай напише, що вона щаслива. Ви навіть не уявляєте, що це означатиме для нього.

Отже, ще один, кого треба зробити щасливим, ще один з учасників танцю смерті. Я обіцяв, що найближчим часом Рінгелінк матиме цього листа.

Перед від'їздом я зайшов до нього ще раз. Мадам Гаде, яка сиділа біля канапи, часто витирала хусточкою очі; в другій руці вона тримала духівницю. Вона прошепотіла мені:

— Ах, він нічого вже не розуміє.

Але він розумів. Він простягнув мені руку і навіть посміхнувся, коли з видимим зусиллям говорив мені, що я мушу передати привіт Маріон. Я відповів:

— Хай це вас не турбує, не мине й місяць, як все знову буде гаразд.

І він кивнув мені, і знову простягнув руку.

Я теж намірився був переглянути свою духівницю, з тим щоб дещо в ній виправити. Та коли касир повідомив, що мій капітал не витримав випробувань війни і його щонайбільше вистачить на те, щоб якийсь рік зво-

дити кінці з кінцями, я мусив відмовитись від свого наміру. Мене це не засмутило, тільки жаль було танцівників і двох моїх старих приятельок.

І тоді я вирішив поговорити про фінансові справи з поклонниками Маріон. Як казала Клементіна Ферварк, вони вже багато років були вірні їй і, судячи з усього, жили в достатках. Коли вони її справді так любили, то, певна річ, не відмовляться допомогти. Один з них, ван Рооденбург, жив у Парижі, я знав його. Про другого я розпитав як пані Беел, так і пані Гаде. Остання часто його зустрічала, але пам'ять її вже так ослабла, що вона змогла пригадати лише його ім'я. «Рено, — сказала вона, — або Рейнолд». Пані Беел також ніколи не чула, щоб його називали інакше як Рейнолд, і пам'ятала, як він упав біля Маріон ще тоді, коли та була дівчинкою. Невдовзі вона повідомила мене в листі, що розпитувала про нього свого зятя, лікаря в Амстердамі, і, якщо той не помиляється, цей Рейнолд — племінник якогось пана Йонаса, теж живе в Амстердамі. Я не люблю займатися розшуками, крім того я саме одержав візу і мусив їхати.

По дорозі назад я взяв в лондонському консульстві адресу Мораліса. Може, який-небудь Уїстлер¹ і зміг би побачити щось красиве в Шарлотт-стріт туманного дня, та мені вона видалася огидною. Ну, просто вулиця для самогубців. Мене б не здивувало, коли б виявилось, що Мораліс тієї ж думки. О третій годині я знайшов його в темній комірчині. Він напівроздягнений лежав на ліжку; на ньому були брюки від вечірнього костюма і біла краватка, трохи попущена. Можливо, що він повернувся пізно. Це цілком природно, якщо взяти до уваги його професію. Він був явно стомлений і не підвівся навіть тоді, коли я підійшов до ліжка. Та я розворушив його, прямо заявивши:

— Я прийшов, щоб поговорити з вами про Маріон.

Він схопився і зразу ж перетворився на джентльмена. І ми домовились зустрітись за годину в кафе «Тіволі», що міститься неподалік. За цей час я побачив більш, ніж досить. Якщо вони зійдуться, треба буде працювати, а що він може робити? Танцювати? Звичайно, можна й танцями чесно заробляти собі на хліб, це він колись довів, але ж йому було, на мій погляд, під сорок, хоч, може, він і виглядав старішим, ніж був насправді. І чи довго він ще зможе танцювати? Худі щоки й бліді губи красномовно промовляли, що сили його майже вичерпані, і коли мені навіть пощастить їх з'єднати, час і злидні будуть проти них.

¹ Уїстлер Джеймс (1834—1890) — американський художник, якийсь час жив в Англії, за манерою близький до французьких імпресіоністів.

Все це я сказав йому, та він і сам розумів це. Він знав також, що вона завжди його любила, і лише химерне непорозуміння, отой танець, заважало їм з'єднатися.

Раніш, розповідав він мені, він теж був переконаний, що, незважаючи на ніжні почуття, вони не підходять одне одному, бо їхній життєвий ритм — різний; та він давно вже зрозумів, що гармонія цілком можлива. Опір ішов від неї.

— Може, ви назвете це ідеєю фікс,— сказав він, — але це більше, це фаталістична віра: щастя прийде до неї, коли ми станцюємо разом павану кастільяну. Але їй страшно, вона боїться, що ця павана буде нашим кінцем. Коли говорити про мене, я не хочу нічого, крім кінця, та я не хочу, щоб це був кінець і для неї. Тому я стою осторонь — поки вона вірить у це.

Звичайно для мене було новиною, що двоє людей майже двадцять років пориваються одне до одного і не можуть з'єднатися зі страху перед якимось танцем. Але я стояв уже перед порогом, за яким тебе вже ніщо не дивує. Мене не цікавило, дивно це чи ні: адже я сам забрав собі в голову химерну ідею змінити долю двох людей. А коли фаталістична віра Маріон — правда? Ну що ж, значить я теж інструмент в руках долі.

— Обіцяю вам, — сказав я, — що скоро вона повірить в щастя, яке лише тому не буде нескінченним, що все має кінець.

Ми домовились, що він приїде в Париж, скоро одержить звістку від мене. Я попросив його довірити мені музику павани: мені хотілося взнати, що ж в ній таке таємниче.

Він проводжав мене на вокзал, і лице в нього було таке, наче він вперше закохався: — Ви ще довго танцюватимете! — гукнув я, коли поїзд рушив.

В Парижі я пішов в посольство до Рооденбурга. Я виклав йому суть справи, і він пообіцяв допомогти колишньому шкільному товаришеві, хоч і не був певен, що його допомогу не відхилить. Я спитав його про Рейно, та він його не знав. Щоправда, він пригадував, що в шкільні роки чув ім'я Рейнолд, і більше нічого. Та з мене було досить і цього, — не годиться зазирати в майбутнє так далеко.

Коли, однак, я звернувся до Маріон, то зустрів несподіваний опір: вона поставилась до мене з недовірою. Я розгубився, я не міг пригадати нічого, що могло б пояснити її недовіру — ні в ті дні, коли вона з подругами розучувала в моєму домі італійські танці, ні пізніше, коли мені доводилося бувати в неї. Я звернувся до Клементіни Ферварк. Спершу вона теж здивувалась, та враз здогадалась.

— Ах, Жан, mon bon Dieu¹, — вигукнула

¹ Милей боже! (франц.).

вона. — Ми завжди вважали тебе старим гульвісою, донжуаном. Пам'ятаю, ще мадам Юблон завжди називала тебе старим, бо твої вуса вже тоді були сиві. Ах, святий Антоній, як іноді помиляєшся!

Хоч як я наполягав, вона не схотіла сказати, чому мене називали розпусником. Репутація виникла сама по собі, як виникають легенди.

— Клементіно, — сказав я, — ти ніколи не бачила, щоб я повіся з тобою негарно, і ти не зможеш назвати жодного випадку, коли б я зробив це щодо інших жінок, навіть в тому гидкому кублі «Понтуаз», куди ти мене водиш. Невже ти гадала, що я їздив у Лондон і Гаагу для того, щоб заподіяти зло бідній танцівниці? Як тобі не соромно! А тепер я вимагаю, щоб ти повірила в мене так, як ти віриш в святого Антонія і вселила б цю віру в Маріон. Завтра ввечері я чекаю її тут. Якщо вона не прийде, я нічого більше не зроблю для її щастя.

Наступного ранку я встав рано, щоб познайомитися з музикою павани. Перш як сісти за рояль, я подивився на свої пальці. Вони були дуже бліді й сухі. Давно не торкалися вони клавішів. Вони немовби промовляли до мене: «Колишній майоре, колишній колекціонер, невже нам на старості доведеться ще раз грати, брати участь в людській комедії?» — «Авжеж, — сказав я, — іще трошки». І вони грали. І, треба віддати їм належне, таки непогано грали.

Мадам Блондо ввела в кімнату Маріон. Старенька не виказувала ні найменшого здивування, хоч напевне не змогла б пригадати випадку, коли бачила тут молоду жінку. Але вона чула, як я цілий день грав урочисту музику, *lento maestoso*, і ще до приходу гості зрозуміла, що тут має відбутися щось серйозне, щось таке, що скоріше має відношення до церкви, ніж до танцзалу.

Маріон — бліде обличчя, великі очі, худя — була одягнена в усе чорне, без жодної прикраси. Горе рано постарило її, і все-таки щось дитяче було ще в ній. Підійшовши, вона довго дивилася на мене. Вона чекала чогось незвичайного, тому я не вникав у деталі.

— Скинь капелюшок, — сказав я і запропонував їй стілець біля себе перед роялем. Граючи, я не дивився на неї. Після того, як затих останній акорд, я сказав: — Тепер почнемо. Встань і танцюй. А в неділю я напишу твоєму батькові, що ти щаслива, невимовно щаслива.

Вона підвелася, наче маріонетка, яку смикнули за мотузок. Я заграв, і вона почала танцювати, повільно, м'яко. Здавалось, вона не торкається підлоги. Вона виконала весь танець, а коли сіла, на щоках її проступив рум'янець. Вона довго дивилася на мене.

— В неділю, — сказав я, — приходи сюди, та не забудь взяти шаль. — І я вийшов з кімнати, щоб вона могла побути якийсь час сама.

Коли я проводжав її додому, вона міцно трималася за мою руку.

Я не знав, чи вийде щось з усього цього. Звичайно, я міг влаштувати їх зустріч, але ж вони зустрічалися багато разів і все-таки знову розлучались, бо їх охоплював страх. Треба було назавжди знищити цей страх, або відмовитись від свого наміру. Тому я послав їй листа з проханням дозволити мені зустрітись з нею в неділю в Люксембурзькому саду. Пройшов дощ, і сонце освітлювало дерева, на яких блищали маленькі бруньки. Ми сіли на лаву. Я розумів, що не моє діло розпитувати її про загадку, якої вона сама не могла розгадати. Моє завдання — допомогти їй зробити вибір.

— Маріон, — сказав я, — я прохав тебе прийти до мене ввечері, та перш ніж ти прийдеш, мені хотілося б, щоб ти усвідомила собі таке: це мусить бути твій перший танець щастя; і тоді я напишу твоєму батькові: ваша дочка перемогла долю, і тепер вона буде щаслива. Цілком можливо, що цей танець буде для тебе останнім, але тоді і для іншого він буде останнім. Так чи інакше — він такою ж мірою танець щастя для іншого, як і для тебе. Якщо боїшся — не приходи. — І м'яко, з притиском, додав: — В такому разі ми більше тебе не побачимо.

Вона палко схопила мене за руку і хотіла щось сказати, але я промовив:

— А тепер я проводжу тебе додому. Постарайся трошки відпочити.

Увечері приїхав Мораліс. Я посадив його в сусідній кімнаті, розчинив двері і опустив порт'єри. Привітавшись, він не сказав ні слова. Я й сам нервував — я, що наважився втрутитися в накреслення долі і тепер не знав, що з того вийде. Опинитися в смішному становищі — то пусте, не цього я боявся. На щастя, мені не довелося чекати довго. Мадам Блондо відчинила двері і зайшла Маріон. Вона знову була в чорному, але коли скинула пальто, я побачив у неї на грудях троянду. Ще дві троянди вона тримала в руці; в другій руці у неї був пакунок. З нього вона дістала чорну шаль і обережно її розгорнула. Потім, не кажучи й слова, вона встромила одну троянду мені в петлицю.

— Я не стомилась, — сказала вона, — я не можу чекати. — І вона накинула шаль на голову й плечі.

— Ти знаєш ритм? — спитав я і взяв перші акорди. Вона випросталася, підвела голову, і, посміхнувшись, кивнула мені. Тоді я взяв її за руку і, все ще усміхнену, пропустив за порт'єри в сусідню кімнату. І зразу ж заграв

lento maestoso. Я чув, як в сусідній кімнаті шелестіли кроки — м'яко, повільно.

Останній акорд я витримав, може, довше, ніж слід. Потім я підвівся і вийшов прогулятися.

XV.

РОЗПОВІДЬ ПОДРУГИ ЮНОСТІ

Коли до мене прийшла стара дама, сподіваючись довідатись що-небудь про Маріон, про яку давно вже не чула (я зустрічалася з нею ще кілька місяців тому), розмова сама собою перейшла на сердечні діла, і я сказала, може, більше, ніж сама того хотіла. Але вона щиро бажала добра своїй вихованці (так вона називає Маріон), і я просто не могла щось від неї приховувати. І чи не однаково, що при цьому вона дещо довідалася і про мене, хоч, звичайно, я зовсім не мала наміру в усьому їй звірятися. Я розповідала їй про складні обставини в житті Маріон, про те, що вона не мала на що жити, про людей, які оточували її в ті похмурі дні. Одне за одним — і я непомітно розповіла їй усе. Що ж, мимоволі станеш балакучою, коли весь час сидиш сама і нема з ким поговорити.

Кожного разу, коли я думаю про те, що сталося, мене проймає жаль. Чому я нічого не зробила, чому я не перешкодила? Звісно, я багато про це думаю, особливо тепер, коли розраховалася з магазином і нічим більше не зв'язана. Все це я їй сказала.

— І ось бачите, мейфрау, я сиджу тут ціліснітькі дні і дивлюся у вікно, і в руках у мене в'язання, і я знаю вже кожну гілочку на отих деревах. Може я помилилась, відмовившись від магазину: адже в клопоті і турботах легше дожити до старості, не дуже дошкуляючи собі гіркими думками. Ах, всі помиляються, один більше, другий менше, а потім настає такий момент, коли раптом бачиш, що вже нічим не зарадиш. І як я могла убергти когось від помилок, коли так гірко помилилась сама. Хіба мала я право щось радити, коли на карту було поставлено щастя? Кожен мусить клопотатися про своє, особливо коли хоче залишитися чесним. А втім, ви старші за мене, і не мені казати вам про це.

І все-таки я знов і знов питаю себе, кожного разу, коли думаю про це: може, треба було попередити її, тоді, коли я була в Парижі? Можна зрозуміти, чому я цього не

зробила. Я — людина не без упереджень. Даніеля я знала ще тоді, коли нам було по шістнадцять. Потім, щоправда, ми випустили одне одного з поля зору, але я дуже добре пам'ятаю, чим вона була для нього в перший час їхнього знайомства — іграшкою, авжеж, іграшкою, як і інші, та вона була єдиною, що не дозволяла йому гратися з собою. Ви знаєте, що неабияку роль відігравали в тій історії танці — одна з причин, чому я вирішила промовчати. І якби я полізла до неї з своїми порадами, вона, мабуть, подумала б, що я не бажаю їй добра. Хоч я й не казала їй ніколи, що значить для мене стара дружба, вона, звичайно, добре це знала. Вона ніколи б не повірила, що я нічого вже не чекаю, тому я й вирішила говорити про це якнайменше. Ви, звичайно, мене зрозумієте.

І все-таки вона, можливо, здогадалась: якби в мені лишилася ще хоч краплина ревності, я б не ходила до неї так часто. Ми були найкращими друзями. Мені здається, протягом тих кількох місяців моє товариство означало для неї більше, ніж будь-яке інше. А підтримка їй була дуже потрібна. Вона була така самотня, а тимчасом раніше її завжди оточували дбайливі друзі. Хто лишився з нею, крім вірної Юблон? Звичайно, стара жінка робила все, що могла, ви це знаєте, але сумніви серця — тут вона не могла допомогти. Мадемуазель Ферварк теж була добра жінка, але ви, певне, чули, що вона просто збожеволіла на старості і ні про що інше не думала, крім розваг, прогулянок, танців і т. д. Потім там була сім'я Алделісте, дуже порядні люди. Але вони ніколи не помічали, що діється з Маріон, знали лише, що вона бідує, і багато їй допомагали. Вони часто мені говорили, що в усіх її лихах винен Даніель. А втім, так вважали і всі інші.

Авжеж, я знаю, так думаєте і ви; мене це дивує. Цілком можу уявити, що так гадали люди, які мало знали її, але ж ви знаєте її з дитинства! Я не хочу твердити, що вона його не любить. Ні, вона його аж надто любить, і ось саме це є таємницею. Але ж це зовсім не те, що думали всі.

Сумно, ой як сумно. І чим більше я сушу собі над цим голову, тим важче щось збагнути. Боюся, що ми ніколи не розгадаємо таємницю. Можна цілком зрозуміти помилку, навіть таку, що занастала ціле життя. Хіба мало є подружжя, що відсвяткували срібне весілля, які мусили б сказати, що помилилися, коли б вони були чесні? Але ж вони хай хоч спочатку вірили, що кохають одне одного. Помилка ж Маріон значно серйозніша. Вона ніколи по-спражньому не вірила, що кохає його. Вона сама мені це сказала, причому не раз, коли ми до пізньої ночі сиділи в її кімнаті в Парижі. Більш того, посту-

пово у мене склалося враження (хоч вона ніколи не казала про це), що вона кохає іншого. Але ж чому тоді вона так поривалася до Даніеля? Може ви гадаєте, що серце здатне кохати двох? Ні: я знаю, — так само твердо, як те, що не сплю зараз — вона ніколи не кохала Даніеля. Чи можете ви після цього зрозуміти, чому вона завжди поривалася до нього? Цього вона не знала сама. Іноді вона казала, що він зовсім байдужий їй, що він скоріше викликає у неї відразу, що вона холоне і лякається, коли думає про нього. У неї було таке почуття, ніби щось примушує її, ніби вона зачарована. Ось над цим поясненням я й сушу собі голову, поки не чманію. І тоді я думаю: вона зроблена з іншого матеріалу, ніж ти, Алідо, і ніколи ти цього не зрозумієш. Нам — вам і мені — може видатися дивним або хворобливим, що вся суть тут у танці, або, вірніше, в ритмі танцю, який захоплює її такою мірою, що вона нездатна чинити опору (так тягне глибинь, коли стоїш край безодні). Та чи не наша сліпота винна в цьому, наша нечутливість до подібних речей? Правда, ви самі кажете, що завжди страшенно любили танці, та й я не раз відчувала, що ритм може так схопити за душу, що ніколи вже не забудеш його. Та все-таки я розрізняю ритм, який іде від інструмента, і людину, яка грає і танцює. Ритм це для всіх; людина, навпаки, — як би це мені краще сказати — виражає в ритмі саму себе. Тому й виходить, що один піддається чарам, а другий ні, залежно від того, хто грає чи танцює. Для неї ж ритм був над усе — ритм чи щось таке, що стояло за ним.

Чи знаєте, як висловила це вона сама? Якось увечері ми сиділи на канапі. Вогонь у грубі погас, було холодно і ми закуталися в ковдри. Нам багато що треба було сказати, але ми нічого не говорили і сиділи мовчки, вступившись просто себе. Раптом вона тісніше притулилася до мене і тихо-тихо сказала, немовби то була її остання в житті думка:

— Це доля кличе мене з іншого світу, я чую той ритм. — Я намагалася переконати її, що то лише хвороблива уява, я робила все, щоб вибити цю думку в неї з голови. Та марно. — Ні, — говорила вона, — мене ніколи не залишить це почуття.

Я сподівалась, що вона кине про це думати, коли знайде спільну мову з Даніелем. Іноді мені здавалося, ніби вона чекає, щоб я заговорила з нею перша. Проте я не наважувалась, бо боялася, щоб мене не запідозрили в корисливості. Адже вона чула, напевне, що дружба між мною і Даніелем не була звичайною дружбаю. Ах, може, я теж помилилась і не було нічого, крім гри. Авжеж, він такий, причому робить це без будь-якого поганого наміру. Жінка для нього лише партнер в танці.

О, коли б я своєчасно щось порадила їй, якби я її стримала! Чекайте, я прочитаю вам дещо з її листа. Я відразу ж на нього відповіла, та, здається, мого листа вона не одержала, бо скоро я довідалась від пані Алделіста, що вона виїхала з Даніелем. Свого листа вона написала за кілька днів перед тим:

«Це станеться в неділю, так вирішено. Я не насмільююсь, я не можу. У мене таке відчуття, наче я хвора, наче я загину, якщо піду. І я не хочу — моє щастя не там. Ритм повернувся, я відчуваю його сильніше, значно сильніше, я чую його навіть уві сні, він стукає в моїх жилах. Це поклик з іншого світу, і коли я слухаю, мені здається, ніби мене вкривають чорним покривалом. Ні, я не можу, ще до цього дня я мушу втекти звідси».

Тепер уже пізно. Дивно це нам чи не дивно, і як би це не пояснювалося, я вирішила примиритися. Так вже вийшло, і я боюсь, що вони теж не знайшли щастя.

Моя розповідь засмутила меффрау. В очах у неї заблищали сльози. Вона сказала, що їй так хотілося цього, адже вона гадала, що це дасть щастя Маріон. І все-таки, додала вона, її серце ніколи не лежало до цього танцю...

Її міркування мене не переконали: адже за цим ховалося щось глибше, щось таке, чого ми ніколи, мабуть, не збагнемо. Ми не збагнемо навіть всього, що є в нашому власному серці.

XVI.

РОЗПОВІДЬ ЮНАКА

Іноді неможливо пояснити, чому нас вабить щось таке, про що ми раніш і гадки не мали. Ось вже два роки, як я вперше почув цю мелодію, і досі вона не виходить у мене з голови. Я часто її насвистую, сам того не помічаючи. З Мері те саме. Я чую іноді, як вона її наспівує, але коли я її питаю: «Що це ти співаєш?» — вона тільки здивовано дивиться на мене. Ритм цей неможливо забути, а цей танець у виконанні іспанців — найпрекрасніше, що я бачив у своєму житті. Коли б не Мері, я став би, можливо, танцівником. Звичайно, професія не дуже приваблива, про це я багато чув від містера Седжа: мандрування з одного мюзик-холу в інший, жалюгідні заробітки, нічна робота. Ні, важко на це погодитись, особливо коли маєш кохану дівчину. І все-таки це грандіозно, я нічого не можу з собою вдіяти, це щось особ-

ливе, я б усе віддав, щоб так танцювати. Так як Мораліс, але не як інші в мюзик-холах. Я не раз намагався зрозуміти, в чому ж тут річ, та це можна лише відчувати. Один справжній, другий наслідує. Як це виходить? Містер Седж часто намагався нам пояснити, але скоро ми починали про це говорити, як переконувались, що не зрозуміли найголовнішого. Ми не могли прийти до згоди навіть щодо темпу. Мері грає цей танець швидше за мене і робить наголос на першій частині такту; я ж граю м'якше і наголошую третю. Цю мелодію ми почули з нею вперше одного й того ж дня, але потім я чув її сім разів, а вона чотири.

Тоді мені було п'ятнадцять років. Я ніколи ще не заходив до мюзик-холу. Якось увечері, опустивши в поштову скриньку листа до матері, я йшов по Хай-стріт, в Брікстоні, і у вестибюлі ресторану «Стар» побачив фотографію сеньйора Мораліса і його партнерші. Його обличчя одразу привернуло мою увагу, вірніше, не обличчя, а щось в його очах. Як на те зі мною були гроші (виходячи вечорами, я, як правило, залишаю їх вдома), і я купив квиток. В той час я був дуже маленький на зріст і люди звертали на мене увагу. Це був вхідний квиток, а тому що всі місця були зайняті, я став попереду збоку, біля сцени. Пізніше я довідався, що Мері і Джейн стояли навпроти, з другого боку сцени. Поруч зі мною стояв якийсь добродій; коли ми виходили, він заговорив зі мною. Це був містер Седж, архітектор. У Франції він пошкодив собі ногу і тепер трошки кульгав.

Спочатку виступали акробати — мені зовсім не сподобалось; потім троє дівчат — теж нічого особливого. І лише коли завіса піднялася знову, я відчув, що це видовище захопило мене цілком. Здавалось, не було нічого незвичайного, але я був просто сам не свій. Як казав містер Седж, це був модний танець; сеньйор, проте, рухався так, наче його водили на невидимих нитках. Здавалось, немовби ритми йшли від нього, а не від оркестру. Мене не залишало почуття, що ним керує щось таке, чого я не можу бачити. Я, мов зачарований, стежив за найменшим його рухом, а на партнершу майже не звертав уваги. Ніколи, навіть пізніше, коли бачив їх вже кілька разів, я не міг повірити, що вона також танцює. Я висловлююсь трохи плутано: вона, звичайно, теж танцювала, але робила це лише тому, що танцював він. Потім вони виконали ще один модний танець і ще один. Глянувши униз у зал, я побачив, що погляди всіх прикуті до нього.

А потім настала черга великого танцю, я б сказав, королівського танцю. Я нічого більше не бачив — ні сцени, нічого, крім них. Здавалось, під ними зникла підлога. З пер-

шим звуком оркестру він повільно підняв руку і зразу ж злетіла її рука — біла і дуже маленька. І майже одночасно, я б сказав, на якусь мить пізніше, він зробив крок. Після цього я забув про все, я весь зник у ритмі, поклонах, рухах рук і ніг. Та все кінчилося раніше, ніж я встиг щось зрозуміти. В залі зчинився страшений гармидер, глядачі навистували мелодію.

Спочатку я хотів залишитися, але мені не хотілося дивитися щось інше, і я пішов. Кульгавий добродій, що спускався сходами поруч зі мною, взяв мене за руку. Він спитав, чи сподобалося мені, а коли ми вийшли, повідомив, що живе на Клефем Коммон і проведе мене.

— Чому вам так сподобалось? — запитав він.

Але ж хіба можна зразу відповісти на таке запитання? Я сказав, що навіть не думав, що таке буває, як би ми це не називали — танцем чи якимось іще, і що я ніколи цього не забуду. Здається, я говорив надто збуджено й голосно: він порадив мені трохи заспокоїтись. Я сказав також, що вирішив купити собі гітару або банджо і вивчити цю мелодію. Він і собі признався, що їхній виступ завжди справляє на нього сильне враження, хоч він і бачить їх досить часто: ось вже рік, як він ходить слідом за ними з одного ресторану в інший.

— Кожен знає, що таке танець, але не кожен знає, що таке ритм. Чи доводилось тобі чути про старого, який сказав юнакові: «Танцюй, танцюй — танцюючи швидше потрапиш у пекло». Запевняю тебе, в цього іспанця ритм сидить у крові, він може спокійно йти у пекло — там він танцюватиме так само добре.

Всю дорогу ми розмовляли і я зрозумів, що безліч деталей танцю лишилася поза моєю увагою. Він запропонував ще раз піти зі мною на виступ танцівника. Звісно, я погодився. Я був такий схвильований, що не міг заснути до четвертої години ранку, а на роботі в конторі я думаю зовсім не про конторські справи.

В суботу він прийшов до мене в мебльовані кімнати і заходився розповідати про танці. В давнину вони були частиною ритуалу, а у диких народів є нею і дотепер. Раніше вірили, що ритм — це подих творця, і що його можуть збагнути лише обранці. Рухи звичайного смертного звичайні. Але як тільки в нього вселиться дух — одразу з'являється ритм. Ритм — це спосіб вираження чуда, і тому його неможливо збагнути. Я багато міркував над цим і мушу сказати, що для мене це й тепер таємниця.

Цього разу «Стар» був переповнений, як завжди в суботу. Наші місця були в партері. Мері та Джейн, яких я тоді ще не знав, си-

діли поруч з містером Седжем. Він одразу ж почав з ними розмову, і вони сказали, що прийшли вдруге, виключно заради іспанських танцівників. В залі стояв гамір.

— Як завжди по суботах, — зауважив містер Седж.

Кожний номер викликав бурю оплесків, а коли на сцені співали, глядачі теж співали. Але ось вийшов Мораліс і одразу запала тиша.

Під час виконання модних танців я дивився іноді на партнершу. Вона була мініатюрнішою, ніж я гадав, зовсім тендітною, і виглядала стомленою і хворобливою. Нарешті настала черга іспанського менуету. Одразу стало чути, як люди в залі вибивають такт, проте зовсім тихо й повільно, точно додержуючись ритму. Я сам відчув це. Тепер я дивився уважніше, ніж перший раз. Тоді все було для мене несподіванкою, тепер же я бачив, які чисті, тонкі й легкі їх рухи, і як вільно пересуваються їхні ноги. Іноді вони робили лише якийсь рух рукою, але ти все одно відчував, що танцівники гранично прекрасні, гранично щасливі. А може й ні. Мері, можливо, мала рацію, коли зауважила, що в такому разі їхні погляди не були б такі похмурі. Містер Седж також сказав, що не можна не відчувати болю, якщо ритм так глибоко проймає людину.

Коли вони кінчили, в залі зчинилося щось неймовірне, нагорі і внизу співали й кричали. Танцівникам довелося виходити кілька разів, вони виглядали дуже стомленими. Містер Седж і я пішли, дівчата також. На вулиці він спитав, чи не зайти нам в кафе випити чашку чаю.

Ми довго там сиділи, і кожний оцінював бачене по-своєму. Проте ми були однак у тому, що це щось грандіозне. Саме тоді я познайомився з Мері. Вона весь час наспівувала цей танець і кінчиком туфлі повторювала па.

— Отак би я завжди хотіла танцювати, — сказала вона, і це було перше, що зблизило нас.

Тепер я почував себе якимось легко й радісно, хоч і не знав, що саме дали мені ці танцівники. Але я був закоханий, і це, можливо, було найкраще. Де б я не був — в конторі, в автобусі — всюди я думав про неї. Я ще раз побував у «Старі» і довідався, що вони там більше не виступають, що тепер вони танцюють у «Віндзорі». І хоч це було досить далеко від мого житла, але й там я побував з Мері, до якої вже заходив додому. Ми з нею були згодні, що ніколи не бачили нічого прекраснішого. Проте Мері релігійна і вона вважала, що я перебільшую, коли кажу, що цей танець значить для мене незрівнянно більше, ніж церковна проповідь. І все-таки вона не могла не визнати, що він і на

неї справив більше враження, ніж проповідь, і що ми тільки й думали про нього. І не так сам танець, як ритм. Я купив на виплат банджо, і ми по черзі награвали мелодію. При цьому виявилось, що кожен з нас виконує її по-своєму: вона — швидко й весело, я — повільно й урочисто. Якось у суботу я прийшов до неї додому і, щоб зробити їй приємне, почав грати так, як їй хотілося. Вона спробувала танцювати, та вже скоро ми переконались, що ніколи в нас нічого не вийде. Та чи й могло бути інакше; це було не те середовище, я працював у конторі, вона в магазині. І все-таки ми, як і раніш, вважаємо, що це — прекрасно.

Давно вже відчуваючи симпатію до сеньйора Мораліса, я довідався, де він мешкає: Драммонд-стріт. Одного разу я там побував. Коли через рік я почув, що вони виступають в ресторані неподалік від Кінгс Крос, я побував і там — двічі. Та мені все було мало. Містер Седж також був на тих виступах. Він розмовляв мало, і тільки сміявся. Якось увечері я чекав біля «Фландерса» виходу танцівників. Побачивши мене, містер Седж одразу підійшов. Вийшли танцівники, і ми попрямували за ними. Містер Седж запитав:

— Чому ми йдемо за ними? Може, ми жемося за танцювальним ритмом?

Мушу сказати, мені самому здалося все це дивним.

Пізніше я почув, що у «Фландерса» вони не виступають вже і переїхали на іншу квартиру. Мені все-таки хотілося довідатись, де вони танцюють, і я їх розшукав. Жили вони тоді на Альбйон-стріт; я навіть і гадки не мав, що вони такі бідні; та незабаром вони виїхали і звідти.

І коли навіть я ніколи більше їх не побачу, я знаю, чим їм завдячую; я відчуваю себе вільним і володію своїми рухами. І вони дали мені ритм, якого я ніколи не забуду.

XVII.

РОЗПОВІДЬ ДІВЧИНКИ- СУСІДКИ

Не знаю, що тут поганого, коли я іноді піду на танці. Адже ходять усі знайомі дівчатка. Мама й не проти, але дідусь не любить цього, він навіть заборонив нам згадувати про танці. Він усе забороняє, а мама боїться проти нього й слова сказати. Про

танці він говорить тільки глузливо і завжди повторює одну й ту саму дурницю:

— Авжеж, Берендіночко, дитинко моя, хто-хто, а я бачив, скільки лиха від танців, вони тільки псують молодих людей.

І після цього він ще питає, чому я така байдужа до нього. Я його просто бачити не можу, а він ходить до нас щодня. Мама потурає усім його примхам, але ж я добре знаю, що б вона йому сказала, якби він не був її батьком. Хотіла б я знати, про яке лихо він торочить. Може, він має на увазі отого хлопчика, який жив у нього в домі і через танці став злидарем? Коли я спитала маму, то одразу помітила, що вона зовсім іншої думки про цього хлопчика. Все це від жовчності, адже сам він ніколи не танцював. Уявляєте собі, як-то мати таку людину вчителем! Хай він собі що хоче робить, хоч трісне, а я танцюватиму — й край!

І тому я охоче відвідую стару пані Гаде, яка мешкає в будинку навпроти. І мамі зовсім не доводиться нагадувати мені, щоб я пішла до старої самотньої жінки, аби якимось розважити її. Авжеж, їй дуже тоскно самій вдома. А коли хворів старий добродій, вона стільки пережила. Та іноді до неї хто-небудь приходив, найчастіше пані Беел, і тоді вони згадують минуле. Мабуть, вона мала багато друзів і знайомих, і їм жилося значно веселіше, ніж нам. Коли ще був живий старий добродій, до них завжди хтось навідувався. А тепер вона дуже самотня. І тому я частенько її відвідую. Вона так звикла, що я приходжу після кави, перед тим як піти до школи, що, мабуть, дуже б здивувалась, коли б я не прийшла. Вона завжди сидить за столом, чекаючи на мене. Та особливо приємно буває після четвертої. Спершу ми трошки базикаємо: адже їй неодмінно треба все знати — і те і се, і як було те, і як це, та ось я беру її за руку і веду до піаніно. Спочатку я мушу зіграти з нею в чотири руки — зовсім як колись, каже вона, коли її племінниця Маріон була ще дівчинкою — і лише після цього вона грає сама. А Маріон їй ніяка не племінниця, вона дочка старого добродія. Мадам Гаде просто схилулася на ній — в усіх кімнатах її портрети, і найбільше таких, де вона зображена балериною. Особливо мені подобається великий, написаний фарбами, що стоїть на піаніно. Маріон живе в Лондоні, і вона одружена з тим чоловіком, який виховувався колись у дідуся дома. У мами є його фотографія, коли він був ще хлопчиком. Іноді мефрау одержує від неї листи, але вісті, мабуть, не дуже радісні; вона тільки те й робить, що перечитує ті листи та плаче, а потім кілька днів зітхає. Це й зрозуміло. Маріон, та була дуже багата, вона мала все, чого тільки забагнеться, а тепер вона бідна. Дідусь каже, що в усьому винні

танці. Які дурниці! А меффрау нічого не може їй послати — бо в самої борги і треба віддавати.

Але вона дуже цікаво розповідає про минуле, немовби бачиш усе перед собою. По суті то було нескінченне свято. Зовсім не те, що моє нудне життя. Та краще про це не згадувати, бо знову почнуться розмови і скажуть, що я забула свої обов'язки і не хочу слухатися. Але я ніяк не можу зрозуміти, чому потім усе обернулося так нещасливо. Адже бідність — то не головне: меффрау сама казала, що для Маріон не це найгірше, хоч і важко жити в злиднях, якщо перед тим розкошував. Маріон чудово танцювала, коли їй було тільки дванадцять років, та вона ніяк не могла вивчити один танець, і через це довго мучилася, а з нею, звичайно, мучились її батько і меффрау. Коли ж вона, нарешті, навчилася його танцювати, стало ще гірше. Я питала меффрау, який це танець, але вона сказала, що я все одно не зумію і не схотіла заграти його для мене. Але тижнів два тому вона все-таки зіграла, сама не помітивши того, а коли кінчила, посміхнулася до портрета. Дивна мелодія — мені стало так сумно. Зовсім не схожа на вальс, який завжди мене веселить, та й її теж.

— Все почалося з вальса, — сказала вона, — і все було б інакше, якби цим і кінчилось.

Майже кожного дня вона грає для мене вальс або ж накручує стару музичну шкатулку, яка непогано грає після ремонту. І під музику цієї шкатулки вона навчила мене танцювати. Правда, ми танцювали дуже повільно, бо меффрау стара і товста. Одного разу, коли ми танцювали, в кімнату зайшла пані Беел. Вона страшенно сміялася, але пообіцяла нікому не розповідати, щоб не дізналися у нас дома.

Однак не тільки пані Беел застукала нас на гарячому. А тому цілком можливо, що мама давно все знає. Яюсь, коли шкатулка грала вальс, приїхав доктор з Амстердама, його звали Генк. Він теж був вихованець дідуся. Довідавшись, хто я, і що я живу навпроти, він вирішив відвідати мою маму, але її не було вдома. Глянувши на мене, він сказав:

— Тебе також звуть Берендіночкою? І ти теж хочеш танцювати? Гляди ж, не помилися, коли вибиратимеш партнера.

Він прийшов розповісти пані про свого друга в Лондоні, від якого одержав листа. Мені дуже хотілося залишитись, але пані заважала розмовляти з ним сам на сам.

Наступного дня вона була дуже сумна. Вона сказала, що з Маріон все гаразд, але тон у неї був такий, немовби вона сама цього не вірила. Їй було відомо також, які Маріон танцює тепер танці (вона тільки голо-

вою хитала, коли говорила про це) — танго і фокстрот. Вона вважала, що танцювати їх зовсім не личить людині, яка колись виступала в балеті. І у неї була нова фотографія; одразу можна було помітити, що Маріон страшенно схудла.

По суті саме після відвідин доктора меффрау почала хворіти. У неї нічого наче не було, але вона почувала себе такою втомленою, що зразу після кави лягала в ліжко і лежала, поки я не приходила з гімназії. Вона насилу одягалася, така була квота, а до піаніно сідала тільки тому, що бачила, як страшенно мені цього хотілося. Я сказала, що не треба, але вона відповідала:

— Ах, дитинко, ти навіть не уявляєш, як приємно мені грати старі речі.

Але танцювати зі мною вона вже не могла, їй важко було дихати. Її гра вже не давала мені втіхи. В ті дні було страшенно нудно: весь час вітер і дощ, рано сутеніло, а світло запалювали дуже пізно, економили. І ось вона сиділа за піаніно майже в темряві, і музика звучала важко й повільно. Та думала вона про інше. Перериваючи іноді гру, вона зітхала:

— Коли б я знала, кому віддати оці портрети.

Я сказала, що охоче б взяла деякі з них, та їй здавалось, що мамі це не сподобається. Але ж мама була у неї тільки один раз, вона глянула на портрети і нічого не сказала. І вона ніколи не бачила Маріон, вона мені це сама говорила, коли я запитала. Чому ж мені не можна взяти її портрет? Проте пані не хотіла. А іншого разу вона глянула на стару музичну шкатулку і сказала, що треба і її комусь віддати. Звісно, я б її залюбки взяла. Але пані промовила:

— Вона грає тільки танці, а твоєму дідушеві це, напевне, не сподобається.

І отак усе: і це не можна мені, і те не можна.

Потім двічі підряд приходила пані Беел. Вона хотіла, щоб покликали лікаря. Лікар прийшов, але сказав лише, що пані потрібен спокій. Легко сказати спокій, коли у неї була тільки одна служниця, яка вже о п'ятій годині йшла додому і пані самій доводилося господарювати. Я розповіла про це мамі, і вона дозволила ходити туди і ввечері. Тепер пані була не така самотня, і завжди знаходилась якась робота. Іноді я залишалася довше, ніж мені дозволялось. Якщо пані лягала рано, я сідала поруч і ми розмовляли: їй важко було заснути. Іноді вона довго дивилася на мене і знову починала розповідати про Маріон. Певне Маріон була дуже милою дівчинкою, завжди вона щось танцювала, і я дуже шкодувала, що не знала її.

Весь минулий понеділок пані лежала в ліжку, а в неділю вона ще раз зіграла для

мене той танець. Коли я прохала, вона не хотіла, а тепер сама зіграла. На мені було рожеве плаття, воно їй дуже подобалося. Йшов сніг, а в грубі не тягло, вона ніяк не могла нагрітися. На пані були рукавички. Але коли вона погладила мене по щоці, пальці її виявилися дуже холодними. Вона сказала:

— Тепер ти можеш послухати і скажеш, чи сподобалося тобі. Це справжній менует. Я бачила в Іспанії, як його танцюють. Я не люблю його, та все-таки він чудесний. — І вона сіла за піаніно.

Я на цьому зовсім не розуміюся, я навіть не знаю, що таке менует. Та щойно я почула перші звуки, як мені страшенно схотілося підхопитися і закружляти в танці. Піаніно звучало тепер зовсім інакше — то дуже м'яко, то знову глибоко. Здавалось, хтось десь далеко співає, або, вірніше, кличе — голосом, сповненим жаги. Не знаю, як це вийшло, але я раптом справді схопилася, і мої ноги самі почали танцювати. Я кружляла навколо столу, підкоряючись всевладному ритму, і весь час відчувала, що треба зробити легкий поклін, немовби хтось стояв переді мною. Раптом пані перестала грати і ми подивилися одна на одну. Щоки її порожевіли.

— Я гадаю, можна не питати, чи сподобалося це тобі, — сказала вона. І не схотіла більше грати.

Але я запам'ятала музику. Коли я лежала в ліжку, вона ще звучала десь в мені. А наступного дня я показала їй у спальні, що можу танцювати цей танець. Його ритм наче піднімає тебе, і ти стаєш легенькою-легенькою. І коли я сідаю тепер біля її ліжка, музика мовби починає десь лунати і я тихенько наспівую мелодію. І одного разу меффрау сказала, що, може, вона все-таки любить цей танець.

X III.

РОЗПОВІДЬ СЛУЖНИЦІ

Чудно — оті танцівники так багато значили для мене. З того часу я зовсім інакше дивлюся на кожну танцюючу пару і при цьому думаю: авжеж, під ритм музики значно краще зустрічати свій кінець.

Два довгі роки, місяць за місяцем, тиждень за тижнем я спостерігала, як руйнується їх здоров'я, як обсідають їх злидні, і все-таки вони лишилися людьми свого кола, і, що

ще важливіше, і далі високо поважали одне одного. Якби мій чоловік дожив до цих днів, він теж пройнявся б благоговінням перед їх почуттям. Через це я і прив'язалася до них і часто мучилася, бо майже нічого не могла для них зробити.

Як я до них потрапила? Дуже просто, після того, як одержала листівку з Incorporated Charwomen¹. То було старе товариство, але після війни попит на служниць дуже зріс. І все-таки мене послали до них чисто випадково; та й взагалі випадок, або доля, як казав мій чоловік, важить в житті значно більше ніж гадаєш. Одержавши два роки тому листівку, я подумала, що вже чула десь це прізвище, а коли прийшла й довідалася, що це голландці, раптом згадала. Я пам'ятала все, що мені розповідав мій брат, хоч відтоді минуло вже років двадцять: пам'ятала багатого студента, за дорученням якого він кожного дня носив записочки і квіти всіляким дамам; про те, що він потім зник, прибравши вигадане прізвище. От точнісінько так прочитане іноді пам'ятаєш краще, ніж те, що справді було в житті. Я одразу ж сказала, що я сестра Юстуса Клавера і що під час війни їздила до нього в гості в Амстердам (мій чоловік був інтернований). Пан Мораліс добре пам'ятав мого брата. Отже я маю всі підстави назвати випадком те, що голландка, яка вже мало не перетворилася на англійку — так давно вона тут живе — пішла на роботу до голландців, про яких чула раніш.

Ні, він не був багатим і, тим більше, не був зальотником. І якщо раніше він був красенем, то тепер став хворою, виснаженою людиною. А її я жаліла з перших днів. Хоч я приходила до них лише тричі на тиждень, вона дала мені ключ від квартири, бо вранці не мала сили вставати з ліжка. Тоді вони танцювали ще в першокласному ресторані, куди публіка заходила вечеряти після театру, і, звичайно, дуже пізно поверталися додому; вона ледве на ногах стояла від втоми. Вже в ті дні вона почувала себе іноді так погано, що мусила лишатися в ліжку, і на щоках її палав рум'янець. Я питала себе, чи не гарячка у неї, а кашляла вона так, що не могла спати. І тоді він ішов один і танцював з іншою. А я лишалася на вечір, бо не наважувалась залишити її саму. Він старався повернутися якнайшвидше і, навіть не скидаючи пальта, підходив навшпиньках і сідав біля ліжка. Проте більш як три дні вона ніколи не лежала.

— Це нікуди не годиться, — казала вона, — я мушу танцювати.

Ім треба було заробляти на шматок хліба. Можливо, вони витрачали більше, ніж дозволяли їхні статки: він завжди їй щось при-

¹ Корпорація поденних служниць (англ.).

носив. Вона ж абсолютно не вмiла жити. Коли я йшла за покупками, вона просто вiддавала менi свого гаманця, в якому часто було порожньо. Може, вони мало заробляли, а їм, як артистам, треба було добре одягатися. Тодi вони мешкали ще в гарній квартири на Еджвер Род; iнодi вони одержували переказ з Амстердама: в рахунок тих грошей, якi Моралiс колись комусь позичив, i вона мала ще деякi коштовностi, наприклад, намисто з дрiбних перлин, яке довелося продати, щоб заплатити за квартиру. Почувши, скiльки їм за нього дали, я сказала, щоб надалi вони доручали такi справи менi, я знаю Едварда Льюїса, він не обдурить бiдняка. Нагода трапилася скоро: пiсля вiйни мода, як i все iнше, була нервовою i нетривалою: спiдницi пiдкорочувались стрибками, отже потрібнi були додатковi витрати. I ось до них прийшла мiсiс Льюїс i купила кiлька дрiбничок, за якi непогано заплатила. Вона теж пройнялася спiвчуттям до мiсiс Маріон i пiзніше допомагала їй потай. Якби вони про це довідалися, то не прийняли б її допомоги — я знала це з власного досвiду.

Пан Моралiс так вже упадав коло неї, щоб вона не перевтомлювалася, та в усьому iншому вони були дуже легковажнi. От вже справдi: люди, що обрали танець собi за професiю, танцюють також для власної втiхи. Пополуднi, одягнувшись, вона ставала перед ним i вклонялася, він теж вклонявся i потiм вони танцювали якийсь старовинний танець, iспанський, як він казав. Здається, так ранiше танцювати при дворi. Можу собi уявити, як ця елегантна пара зневажала тi дурнi танцi, якi їм доводилось виконувати вечорами для публiки.

Ще на Еджвер Род до них заходив iнодi бiдолаха Бен Морган, скрипаль, i пiд його музику мiсiс Маріон танцювала з шаллю, завеликою, проте, для неї: вона вкривала її з голови до п'ят, чорна, з найтоншого мережива. Другої такої напевне не iснує. Я вiдкладала роботу i дивилася. Маріон в такi хвилини не впiзнати було. Тендiтна й тоненька, вона скидалася на принцесу з картини, а обличчя її ставало таким серйозним, що страшно робилося — як у людини, яка бачила смерть, а тепер гордо кидає їй виклик. Він же поведiвся так, що я просто не знала, що й думати. Коли він кружляв навколо неї, в його рухах було щось таке, наче він ось-ось кинецца на неї; потiм, однак, він сумирно вклонявся, причому весь цей час його лице лишалось нерухомим. Я гадаю, цей танець мусить щось означати. А Морган i зовсiм втрачав самовладання. Витягнувши шию i широко розплющивши очi, він посувався до них все ближче й ближче. Хлопчик iще, йому тiльки минуло сiмнадцять, але грав він чудово. Він хворiв на сухоти, i йому давно

слiд би лежати в лiкарнi, та в нього нiкого не було i він нiкому не був потрібний.

Там, на Еджвер Род, їх вiдвідали друзi з Голландiї. Поганi новини привезли вони. Перший, в червнi, приїхав лiкар, дуже стриманий мужчина. Я сподiвалася, що він як слiд огляне мiсiс Маріон, та він лише сказав, що їй треба стерeгтися простуди. А ввечерi вона не пiшла танцювати, бо довідалася, що вмерла одна стара дама, яка до останньої хвилини ходила за її батьком. Весь наступний день вона проплакала. А коли лiкар прийшов знову, настала черга пана Моралiса, хоч, на щастя, нiхто бiльше не помер. Він дуже сердився, але намагався не виказувати цього. Прийшовши до мене на кухню, вона сказала, що це через одного з старих друзiв, адвоката. Він пiдло ошукав її батька, а тепер негiдно поводитьсiя по вiдношенню до нього. Її це мало турбувало. «Грошi», — сказала вона.

Що ж, минув якийсь час, i їй довелося переконатися, що не можна так нехтувати грiшми. В серпнi вони не танцювали: в ресторанi не було роботи. Щоправда, пан Моралiс виступав iще десь i, крiм того, мав учня. Але грошей не вистачало. Він хотiв, щоб вона добре харчувалася, та й лiки коштували дорого, отже йому знову довелося пiти до Льюїса з її останньою каблучкою (не рахуючи тiєї маленької, котру вона нiколи не знимала). А коли кiнчилися й цi грiшi, прибули новi гостi, i ось тодi я побачила, що він умiє високо тримати голову. То був сивий опасистий пан на прiзвище Йонас, а з ним приїхав ще один добродiй. I ось саме вони повiдомили пановi Моралiсу, що вiд спадщини його батька, який помер минулого року, не лишилося нiчого. Через це були навiть процес i багато суперечок з родиною мiсiс Маріон, i вона менi розповiла, що той самий адвокат знову вчинив пiдлiсть. I ось цей добродiй прибув повiдомити, що їм бiльше нема чого чекати. Опасистий був приятелем батька мого хазяїна; перш як пiти він викликав пана Моралiса в коридор i хотiв дати йому грiшi (я була на кухнi i все чула). Пан Моралiс поведiвся дуже чемно, але голос його звучав твердо.

— Ви так багато для нас зробили, — сказав він. — Адже саме ви принесли нам той чудесний танець, коли моя дружина була ще дитиною. Для нас це бiльше, нiж будь-що iнше. — I він нiчого не взяв. Не дуже розумно, тим бiльше, що той пан хотiв йому тiльки добра, i, звичайно, помітив, що дiла у нас аж нiяк не блискучi.

Трохи пiзніше, коли вони знову почали виступати в ресторанi, настала його черга хворiти. I ось тут i почалися справжнi нещастя. Тепер їй доводилось виступати з випадковими партнерами i, звичайно, вона

принесла додому тільки половину заробітку і навіть менше. Але й це, очевидно, було їй не під силу. І тоді він встав з ліжка — з температурою; до того ж він теж почав кашляти. Не знаю, чому їм відмовила дирекція, може, їхнє вбрання було недосить елегантним. І, незважаючи на це, вони взяли до себе Бена Моргана, бо через хворобу хлопчик втратив роботу. З цього дня все покотилося вниз.

Треба сказати, — я була єдиною, хто це розумів. Самі вони, судячи з усього, нічого не помічали. Вони, як і раніш, були безтурботні, тільки він чимдалі більше турбувався про неї. Іноді йому повідомляли, що десь потрібен танцівник, і він танцював кілька вечорів; іноді присилали за нею; все це, однак, від випадку до випадку, замість твердого заробітку. Продати або заставити теж було майже нічого. Вона, щоправда, ще мала три коштовні речі, проте не хотіла з ними розлучатися. І ось у грудні терпець домовласникові урвався і їм довелося переїхати в нову квартиру, темну і незатишну, на Драммонд-стріт. На різдво вони одержали ангажемент і цілий місяць брали участь в пантомімі, а потім місяць танцювали в ресторані «Бланч», аж ніяк не першокласному, та вони раді були й цьому. Тепер я могла забрати з ломбарду її сукні, одну за одною, а головне — я знову могла годувати їх краще.

Іноді заходила місіс Льюїс, що мешкала неподалік. Вона хотіла дати місіс Маріон якусь добру пораду і спитала, чи не мають вони в Голландії друзів, які б могли їм допомогти. Вона добре бачила, що здоров'я їхнє нікудишнє і що випадкові заробітки не обіцяють нічого доброго. Місіс Маріон замислилась: вона не знала нікого (пізніше я переконалась, що вона помилялась). І крім того, сказала вона, її чоловік і чути про це не хоче: вони зробили вибір, вони присвятили своє життя танцю і тепер самі мають відповідати за наслідки. Місіс Льюїс порадила їм покласти Бена Моргана в лікарню — у нас він мешкав в бічній кімнатці. Місіс Маріон обурилася.

— Якщо йому не судилося одужати, — сказала вона, — то хай вже він хоч знає, що з ним друзі. І, крім того, тут він може грати на скрипці.

Іноді він вставляв з ліжка і виконував той танець з шаллю, але в комірчині було так тісно, що вона і пан Мораліс не могли вільно рухатися і обмежувались лише жестами і поклонами.

На початку літа вони знову почали непогано заробляти, але робота надто вже їх знесилувала: спершу вони виступали в мюзикхолі «Стар», в Брікстоні, де у них був довгий номер, а потім поспішали на поїзд, щоб встигнути ще виступити в «Пулі», в Сохо.

Чи під силу це було такому тендітному створінню, як вона?

Саме тоді до неї приїхала колишня камеристка з Парижа. Її це дуже підбадьорило. Ця жінка її справді любила. Їй жилося тепер краще, ніж місіс Маріон, і вона дала мені грошей, щоб купити різний дріб'язок, — кухонний посуд і всяке інше хатнє начиння. Вона оглянула всі її плаття і лише головою хитала, бачачи, як все занедбано; дещо вона полагодила. І хоч вона не могла багато допомогти, та все-таки це був справжній друг. В день від'їзду вона весь час ридала, і так, з хусточкою біля очей, і сіла в таксі. Авжеж, я цілком її розуміла — адже вона знала Маріон в її кращі дні.

А потім знову настало літо і знову ніякої роботи. Це було не так вже й погано — вони могли тепер відпочити, бо інакше не витримали б довго. Але без роботи їх знову чекали злидні, якби не випадок, що несподівано врятував їх.

Одного разу вранці, коли вони ще спали, подзвонив якийсь мужчина, в якому я не одразу впізнала брата мого чоловіка Джеймса Вуда. Я не бачила його майже шість років. Він ніколи не міг застати мене вдома, і ось прийшов тепер сюди. Він хотів щось довідатися про мого чоловіка, та не це було головне. Сидячи у мене на кухні, він сказав, що знає пана Мораліса і почав розпитувати про нього. Я, однак, тримала язик за зубами, бо знала, що він любить всюди сунути свого носа, наче якийсь шпиг. Намагаючись показати, що він знає Мораліса, він, на мій подив, запитав, чи в нього ще чорна шаль. І отак, одне за одним, він все-таки винюхав, що тут панують злидні. А втім, це не так вже й важко було помітити. А через два дні він прийшов знову і, з таємничим виглядом запитавши, чи не може його почути пан Мораліс, дав мені десять фунтів.

— Від сера Ренделлса, — сказав він, — одного разу сер Ренделлс бачив, як пан Мораліс танцює, і досі зберіг в душі захоплену згадку. Допоможи їм пережити тяжкий час, але мовчи: я втрачу своє місце, якщо хтось довідається, що сер Ренделлс допомагає танцівникам. Подбай, щоб вони не продали шаль. — І він потихеньку пішов униз сходами.

Як він довідався про шаль — для мене таємниця. Та найважливіше — тепер я мала гроші, на які можна було прожити до кінця вересня. А вони навіть не здогадалися, вони навіть не спитали, на які кошти я дістаю продукти.

Тепер я приходила щодня, крім неділі: хворий хлопчик завдавав мені чимало клопоту. Щоправда, місіс Маріон часто сиділа біля його ліжка, але умити його — на це вона не була здатна. А Бен з кожним днем якось

жвавішав, в міру того, як здоров'я його гіршало, і це була погана ознака. Йому будь-що хотілося встати з ліжка, і тоді він сидів в передній кімнаті на старій хиткій канапі і дивився у вікно на вулицю. Іноді пан Мораліс грав для нього що-небудь на гітарі, а іноді Бен вимагав свою скрипку і теж грав, завжди танцювальну музику. При цьому він показував головою, як треба танцювати, і посміхався до місіс Маріон, а вона робила всілякі па. Вона не завжди його розуміла, бо не дуже добре знала англійську мову. Найбільше він любляв, коли вона робила поклони з того старовинного танцю. Одного разу я чула, як він говорив, що теж танцюватиме, коли тільки одужає.

У вересні його здоров'я різко погіршало, може від перевтоми, і тоді я вирішила покликати лікаря. Оглянувши Бена, він промовчав, але коли вийшов, то сказав панові Моралісу, що хлопчика треба покласти в лікарню. Потім він оглянув місіс Маріон і заявив, що їй теж треба лягти в лікарню. Вона лише знизала плечима, а пізніше сказала мені:

— Коли це вже так треба, то нехай Бен лягає в лікарню, та й хто його зна, чи піде це йому на користь. Але щодо мене, лікар помиляється, я мушу танцювати. Це моя доля.

Я відразу помітила, як вразили пана Мораліса слова лікаря. Він вимагав, щоб цього вечора вона залишилась вдома, а він, мовляв, якимось вже станцює з іншою жінкою. Проте вона так плакала, що він поступився, і вони пішли разом.

Коли Бен почув про лікарню, обличчя його проясніло.

— Я давно це знав, — сказав він і попросив, щоб вони ще раз станцювали для нього. Я теж прийшла подивитися. Сумне видовище! Хлопчик, для якого скрипка була тепер надто важкою, який, може, грав востаннє, і, можливо, сам знав про це; і вони двоє, з шаллю, в маленькій комірчині між столом і стіною. Музика теж звучала нерадісно, дуже повільно.

Чудно — після того, як забрали хлопчика, настала раптом тиша. Коли пан Мораліс і вона вставали, їх майже не було чути. Тепер вони танцювали у «Фландерса», в дешевому ресторані біля Кінгс Крос, куди заходили продавщиці з магазинів і всяка інша подібна публіка. Заробляли вони мало, та зате поверталися не так пізно.

Незабаром стало ще гірше. Я вперше помітила, що місіс Марлон іноді сумно дивиться у вікно на вулицю. Якимось, коли ми були самі, вона сказала, що з неї годі, що вона, по суті, не створена для танцю.

— Тобто як? — запитала я. Вона лише відповіла: — Усе могло бути інакше.

А потім захворів пан Мораліс, просто страх один, як він кашляв. Проте він удавав,

що нічого серйозного нема, і коли наставав вечір, ішов на роботу. Так тривало кілька тижнів. І саме тоді, коли вдалося його переконати полежати кілька днів у ліжку, без будь-якого попередження їм сказали звільнити квартиру. Шукати іншу не було коли, і ось ми опинилися в двох жалюгідних кімнатках на Альбїон-стріт. Кімнатки були такі малі, що ніяк було поставити їх ліжка поруч. Довелося одне поставити в одній, а друге в другій, де я варила. Ах, стіни були обклеєні новими рожевими шпалерами, і від цього ставало ще більш тоскно.

Мені залишилось розповісти небагато. Він одразу зліг. Вона заробляла ще трохи у «Фландерса», та через кілька тижнів теж змушена була лягти в ліжку. Перед тим як послати мене з шаллю до Льюїса, вони встали з ліжок і вона накинула шаль поверх нічної сорочки. Глянувши одне на одного, вони вклонилися. Мені здалося, що йому було дуже боляче розлучатися з цією річчю. Вона ж, судячи з усього, відчувала полегкість.

Я одержала три фунти, і цього вистачило на кілька тижнів. Пізніше я дещо одержала у містера Льюїса і побувала також у Вуда, який через два дні знову приніс десять фунтів. Коли настало різдво, я зрозуміла: мене ще небагато днів і гроші їм більше не знадобляться. Лікар вже не говорив про лікарню, він спитав лише, чи мають вони рідних і друзів.

Так, один друг у них був, може родич (цього я не знала), і він, певне, міг би їм допомогти, коли б прийшов раніше.

Того туманного ранку, коли вмер Мораліс (я їй не сказала ще про це), він мовчки зайшов у кімнату і зразу ж сів біля її ліжка. Помацавши у неї пульс, він зробив мені знак вийти за ним в коридор, і я відповіла йому на кілька запитань. Потім він знову сів біля Маріон.

Хвилини через п'ятнадцять вона розплющила очі, глянула на нього і прийшла до пам'яті. Я почула зітхання — таке глибоке, що вирішила: ну, зараз зупиниться серце. Проте вона ще дихала і змогла ворухнути рукою. Він узяв її руку в свою і так тримав весь час. Трохи пізніше він наблизив вухо до її губ і прислухався. Вони довго дивилися одне на одного. Роботи у мене не було. Я лише трохи прибрала. О третій годині, коли я запалила світло, він все ще сидів в тій самій позі. І от все кінчилось. Ми почекали, поки прийшов лікар, потім разом вийшли і я замкнула двері.

Він запросив мене в кафе. Там він розпитав мене про все і попросив подбати про закладні, спакувати деякі речі і т. п. Мені хотілося дещо поспитати в нього, з цікавості, але я не наважилась. Я теж відчувала якусь

порожнечу в душі. Він подбав про похорон, наскільки це було в його силах, і вже наступного ранку приїхав якийсь чоловік з Голландії. Він залишався до останньої миті і подарував мені на пам'ять її червону коралову брошку. Коли ми виходили з дому, він сам ніс її гітару.

XIX.

РОЗПОВІДЬ МЕЛАНХОЛІКА

Тепер, коли все кінчилось, коли музиканти і танцівники розійшлися, мені лишається лише роздумувати про ту роль, яку я грав у святі. Вона була дуже незначна. Мене не було там, де люди, де звучали розмови і гучний сміх; я завжди був осторонь, я спостерігав здалеку і, якщо міг, захоплювався. Інколи мені здавалось, що я теж можу взяти участь у святі, але то тільки на мить. Чому? Може, тому, що я рано визнав себе переможеним, рано втратив надію, подібно до того, як хтось рано знесилюється і вибуває з гри? Чи, може, тому, що я не міг насмілитися і не брав того, чого мені не давали?

Я пам'ятаю себе дурненьким хлопчаком, одягненим в карнавальний костюм; блазня в ролі вчителя. Я станцював лише один танець, менует, який зовсім не був менуетом. І лише тому, що спочатку був не той ритм, я забрав собі в голову, що моє місце не там, де сміються й сумують, що я не для цього світу. Але чому ритм був неправильний? Хто в цьому винний? Я? Вона? Музика? Запитання, запитання; всі дні забирають пошуки причини мук і помилок. Я дивлюся на спокійний ландшафт за вікном і тільки те й роблю, що ставлю запитання. Може, моя недуга — хвороба часу, а я — один з багатьох, охоплених прагненням збагнути помилки життя? Але скоро лиш вщухне біль, і я тут, в цьому куточку, починаю відчувати гармонію.

Хто помилився, я чи вона? Обое? Коли нам було по дванадцять років, ми стояли самі вночі у високому коридорі. Був карнавал, і ми танцювали — вона в білому платті з чорними крапинками, я в чорному костюмі з білими гудзиками. Вона відштовхнула мене, бо вважала, що я не знаю ритму. Хто помилився, я чи вона? Може, мені треба було тоді навчити її правильного ритму і не йти від неї? Та чи була то моя помилка? Чи вона вже була зачарована ритмом, якого навіть не знала? Коли нам було по вісімнадцять, ми зблизилися як ніколи, там, влітку, в лісі. Та-

ких радощів вона ніколи вже більше не знала, хоч би які радощі були ще в неї в житті. Ми танцювали, немовби наші ноги належали одній істоті. І ось тут у мене виникли водночас сумнів і віра, а в кого вони нероздільні, той ніколи не знайде собі місця в житті. Я ніколи не вірив, що її забрав інший; я завжди не знав, чи я той, хто міг би її втримати. Коли я спитав її, чому ми мусимо розлучитися, відповідь була: «Я не можу пояснити, в усьому винен один танцювальний ритм, і в цьому нема нічого смішного».

Я чую голос там, під буком: «В цьому нема нічого смішного». Так воно й сталося, хоч тоді ці слова якимось чудно прозвучали у мене у вухах. Танець, ритм... Авжеж, і не такі значні речі можуть виявитися досить могутніми, щоб впливати на долю. Я не сміявся, хоч як безглуздо звучали її слова, я вже тоді зрозумів, що ми втратили одне одного. Нас розділила не людина, нас розділила таємниця, що ховалася в рухах танцю. То було щось безглузде, тіта-тіта-ті-та, і все-таки тут були якісь чари. Ах, хіба може людина, що втратила найдорожче, пояснити, як це сталося і що було причиною того? Іноді людей роз'єднує дрібниця, така мізерна, що її не наважуються назвати, побоюючись глузувань, і так виникає таємниця. І можна сміятися, ненавидіти, зневажати — таємниця лишається таємницею, і неможливо її розгадати: тіта-тіта-ті-та.

Вже тоді я знав це, але мене засліпив біль, я гадав, що зумію знайти розгадку. Я, тільки я, мусив знайти справжній ритм. Гриміла музика, люди базікали всякі дурниці, а в її очах я бачив сум і страх: вона боялася, що я знайду. То були справжні тортури. Тижнями я сидів за роялем і не міг знайти правильного ритму. Один казав одне, другий інше, а вона дивилася на мене бліда від чекання. Чого вона боялася? Хіба ритм не є ритмом незалежно від того, хто грає, якщо, звичайно, грати добре? Ні, дурню, таємниця перстає бути таємницею, якщо грати добре, чари розвіюються. Авжеж, правильний ритм не годиться, неправильний теж. Може, тому, що я не вмів чарувати? А той інший, він умів? Може, він і був тим незнаючим, який запропонував неправильний ритм і все-таки зумів її зачарувати? Хто може в сліпоті долі побачити щось інше, крім того, що вона сліпа?

Я пішов, знаючи, що ще повернусь. Її душа була зі мною, я в це вірив і сумнівався в цьому, аж поки під кінець вона не повернула мені цю віру. А тимчасом скільки було горя і страждань в роки моєї зневіри, моїх сумнівів, мого відчаю.

Після того, як я пішов — слідом за дурною спробою знайти танець для неї і для себе, — я й далі все-таки лишався поблизу

неї, де б вона не була, але вона мене не бачила. Відданішого лицаря не могла б мати й принцеса. Але коли я довідався, що врешті вона поступилася все-таки своїй недузі, я залишив її. Вона почала свій танець, як сказала її камеристка, і з цього моменту я не міг більше лишатися глядачем.

Горе змусило мене зробити цю помилку, а в горі думаєш тільки про себе. З тої миті, як вона танцювала з іншим, я відчував до нього повагу, але бачити це було мені не під силу. І я поїхав, я не знав, що погасли вогні, що вона животіла в темряві — я, єдиний, хто міг би допомогти. Перед лицем нещастя людина безсила, але невелике страждання я міг би пом'якшити. Він був людиною, якій я міг би допомогти, навіть не знаючи, хто він. І він її кохав. А я не хотів їх бачити, я бачив тільки морок навколо себе. Дурний хлопчисько перетворився на слабку людину, самотню в цьому світі, повному темних дерев.

Тепер усе позаду, і я залишився з своїми запитаннями про минуле, якого не зміниш, і майбутнє, побачити яке я не в силі. Запитання, запитання. Віра, сумнів і знову віра.

Де вона? А коли її більше нема, ніде? Хіба мав хто-небудь інші підстави, крім віри, вважати, що душа чекає другу душу? А коли це лише фантазія, і смерть не кінець? Там лежать вони. Коли я сиджу тут і мучу себе запитаннями, я бачу дерево над їх могилою. За два роки воно стало високе. Там лежать також його батько й мати. Вони були б задоволені, коли б знали, що маєток купив я: такий вартовий, як я, не має іншого клопоту, як дивитися на кладовище. Ключ від хвіртки у мене, і коли когось ховають, сторож приходить і бере його. Ніхто не може туди зайти так, щоб я не знав. Та й хто приїде на кладовище у Ваанмонді, де майже ніколи не бачиш людей? Дуже рідко сюди хто-небудь приходить. І коли тут вперше з'явилася незнайома жінка, сторож не зміг приховати своєї цікавості:

— Вона прийшла зі станції, — сказав він, — хто б це міг бути?

Звідки я знаю? Вона прийшла вдруге, весною, коли все зеленіло, і чекала біля хвіртки ключа; я бачив її з вікна. Я б легко міг довідатись, хто вона, але навіщо? Вона має серце, як і я, серце, якого завтра не буде. Що мені до того, коли вона приїхала з Амстердама (про це довідався сторож). Може, вона теж брала участь у святі танцю, а тепер зрозуміла, що ми привиди.

Життя — це свято танцю! І тільки подумайте — навіть двоє людей не можуть довго танцювати одне з одним в належному темпі. Свято танцю! Так ми гадали, коли нам було дванадцять років. І варт мені заглибитись в минуле, як здається, що це була безглузда

гра, у якій ми пролітали одне повз одного під музику галопа чи вальса, менуета чи стоптайма, гра одного дня, який починається світлом і кінчається мороком.

Там висить реквізит. Гітара вкрилася пилом, і я не наслідуюсь торкатися струн. Скільки зіграла вона на ній мазурок, коли була ще дитиною і очі її сяяли? І як довго висітиме ця гітара на стіні — аж поки її не спіткає участь усіх речей? Там, всередині, на ящичку, туфлі. Скляний ковпак захищає їх від пороху. Якось я пробував підрахувати, скільки вони зробили кроків, самих лише па танцю. Вечори довгі і мені нема чого робити. Я сідав до рояля і повільно грав вальс; в своїй уяві я бачив її й рахував. Коли я знайшов це число, очі мої затуманились слізьми. Дурню, ти лишився сам, а все ще не вгамувався!

Над туфлями висить шаль. Я лише чув про неї легенду, але не бачив її, поки не викупив з ломбарду. Як казала камеристка, вона з'явилася несподівано, невідомо звідки. Ніхто не знав, хто прислав її. Чи не я це зробив? Ні, вона вважала, що я не міг цього зробити, вона називала її саваном. Завжди, коли вона танцювала в цій шалі, її обіймав страх. А тепер вона висить там і чекає своєї години, яка обов'язково настане, хоч і не скоро, бо це шаль. Ця шаль мала ще одного поклонника, і хтозна, може їх виявиться більше.

Пополудні я вийшов на звичайну свою прогулянку: вздовж річки до луку біля Ваана, звідки відкривається чудесний краєвид на церковну дзвіничку і дерева над селом. Стояв теплий травневий день; корови, метелики, жайворонки, мухи — все втішалося життям. Повернувшись додому, я застав у своїй кімнаті добродія, який дивився на шаль. Він відрекомендувався: — Ван Рооденбург. — Я відповів: — Вибачте, пане, але я покінчив з формальностями. Ми не раз зустрічалися, вперше багато років тому. Ви вчилися в одній школі, я в іншій. Ми знали один одного, але проходили мимо. Пізніше ми не раз зустрічалися — в різних містах, на вулиці, в театрі. І ми проходили один мимо одного. Мені здається, ми обоє однаково доброзичливі, і якщо ви чогось побажаєте, я зроблю все можливе, щоб виконати ваше прохання. В іншому ж ми лишимося один для одного просто «добродіями» і знову пройдемо мимо.

Він кивнув, він погодився. Він висловив два бажання: одержати ключ від кладовища і сувенір на пам'ять про жінку, яка там похована і до якої він ставився з прихильністю. Йому відомо, що свого часу я придбав її коштовності.

Я сказав, що його бажання будуть виконані. Я дав йому ключ і, беручи до уваги, що наступний поїзд відходив о десятій, запро-

сив його пообідати зі мною. Я послав з ним сторожа: сам він не знайшов би могили.

Поки його не було, я розіклав на столі біля вікна всі коштовності, за винятком маленької каблучки, яку я знав довше, ніж хтось інший, а також кілька портретів. Він теж хотів би танцювати, якби доля обрала його.

Коли він повернувся, я вказав йому на стілець біля вікна і вийшов. Коли я через якийсь час повернувся, виявилось, що він дуже скромний: він вибрав невелику шпильку з перлиною і портрет, коли вона була в зеніті слави.

Після обіду він згадував минулі часи і, мушу сказати, робив це гідно і з тактом, пом'якшуючи жорстокість фактів і торкаючись тільки чоловіка, який був його товаришем по навчанню. Ні, вони не були друзями, бо надто різні характером. Він гадав, що я нічого не знаю про останній період їх життя, і не хотів про це говорити. Він сказав лише, що, судячи з відгуків інших, доля їх була сумна; він всіляко намагався її полегшити, проте даремно, бо зустрічав відмову. Він гадав, що інші теж даремно намагалися виконати свій обов'язок, але імен не назвав. Може, він мав на увазі мене? Я промовчав. Нащо згадувати свої помилки? Адже ми люди, що проходять один мимо одного, і завтра він знову все забуде. Він ще не сказав ні слова про жінку, якій симпатизував. Щоправда, час від часу він переривав свою мову і дивився на гітару, на туфлі, на шаль на стіні — строго, чорну, що блищала в світлі лампи. І ось він знову замовк на мить, він не відривав від неї очей. А потім сказав:

— Надто велика.

Я його не зрозумів, я спитав:

— Для чого надто велика?

Він знизав плечима і глянув на годинник. Так, час їхати.

Було темно, і я провів його до станції. Де-не-де в хатах селян світилися вікна. Ми мовчки йшли поруч. Мов тіні, ми наблизилась до силуетів дерев на кладовищі. Я помітив, що він не відриває погляду від хвіртки і весь час оглядається назад. Потім кінчилося й це.

Проїшовши трохи, я раптом почав машинально насвистувати якусь танцювальну мелодію, щось банальне, що так властиве людині мого складу. Мій супутник одразу підхопив і теж почав стиха насвистувати. І ось так, насвистуючи, ми йшли під темним листям дерев. Був теплий вечір, і де-не-де на відкритому хмарками небі світилися зорі. На містку через річку ми зупинилися: нам здалося, що хтось третій насвистує вдалині. Але то був соловейко.

*З голландської переклала
Герман БАУМАН і Севір НІКІТАШЕНКО*

В ПОШУКАХ „ЖИТТЄВОГО РИТМУ“

Читаючи цей роман, весь час питаєш себе, чи іронічна його назва «Життя — це свято танцю»? Перегортаєш останню сторінку, а відповіді все ще нема. Та її й не легко дати, — оту відповідь! У цій книзі всі танцюють — спочатку ніжний і урочистий менует, потім вальс, мазурку, а з часом, в міру прогресу «цивілізації» — танго, фокстрот, уанстеп; танцюють під скрипку, під гітару і під удари негритянського барабана. Танцює вишукана красуня пані Валевейн і товстушка мадам Гаде, танцює життєрадісна дівчинка Маріон і неспокійний хлопчик Даніель, танцює педант-учитель Дьорстінг і навіть опасистий пісний фінансист Авель Йонас — постать аж ніяк не поетична. А хто не танцює і не акомпанує танцям, той дивиться, як танцюють інші, або принаймні говорить про танці...

То може, життя, на думку Артура ван Схендела, і справді — «свято танцю»?

Але чому ж тоді така трагічна доля центральних героїв — «головних танцівників», чому такий пекучо-сумний фінал самого роману? Той, хто дочитав його до кінця, навряд чи буде схильний сприймати європейське життя як веселе свято.

А може, автор хотів засудити легковажність своїх героїв, вивести щось на зразок моралі байки «Бабка та Мурашка»:

«Ти співала? Добре дбала: Потанцюй тепер піди!»

Теж навряд. Для такого висновку досить написати байку, але не варт сидіти над романом.

І потім — хіба Маріон чи Даніель легковажні? Щодо батьківських грошей — можливо; але не щодо свого покликання, своїх почуттів одне до одного. Вони — непослідовні, примхливі, це так. Але не через душевну легковажність, а якраз навпаки, тому що надто серйозно ставляться до своїх рішень, надто довго зважують їх, не довіряючи ні першому сердечному імпульсові, ні холодним терезам розуму. Саме ця трагічна серйозність героїв робить їх загадкою для інших. Кожен, хто зустрічається з Маріон і Даніелем, оцінює їх по-різному, але ніхто не розуміє до кінця.

Книга не випадково викликає багато запитань, на які зразу важко знайти відповідь. Це — не упущення автора, це — його продумана мета. Схендел хоче примусити читача сприймати твір активно, власною думкою брати участь у процесі створення образів.

Звідси не зовсім звична композиція книги. Дев'ятнадцять розділів. Але не звичайних розділів традиційного роману, що розділяють єдину дію на міцний ланцюг тісно пов'язаних між собою відрізків, які рухає одна ру-

ка і які спостерігаються в одному ракурсі — очима автора (розповідь від третьої особи), чи когось з героїв (розповідь від першої особи). Ні! Перед нами дев'ятнадцять розповідей різних осіб — добродія Йонаса і мадам Гаде, директора школи і хазяїна мебльованих кімнат, камеристки і квітникаря, ювеліра і поліцейського судді, зовсім стороннього юнака і майже сторонньої дівчинки.

Така форма роману, звичайно, не є винаходом Схендела. Ще на початку 20-х років нашого століття американський письменник Дж. Дос Пассос у своїй трилогії «США» використав композиційну техніку, що дістала назву «симультаністської». Він монтував роман з розрізаних історій багатьох героїв, які іноді тісно сходилися одне з одним, а деколи навіть майже не зустрічались. Інший американський письменник — Уільям Фолкнер у багатьох своїх романах («Звук і лють», «Особняк» та ін.), як і Схендел, веде розповідь від імені різних героїв, нерідко переказуючи одну й ту саму подію все новими й новими устами.

Подібне композиційне вирішення можна зустріти і в книгах західнонімецьких прозаїків Генріха Бея та Герда Гайзера. Гайзер йде шляхом, близьким до Фолкнера. В його книзі «Останній

бал» події викладаються так званими «голосами» (культу гавої дівчинки, Дітти, найманця, кравчихи тощо).

Нарешті, і роман Ернеста Хемінгуея «Маєш і не маєш» розпадається на окремі новели про Генрі Моргана. Розповідаючи їх, слово бере спочатку сам Генрі, потім автор, Ельберт, знову Генрі, знову Ельберт і знову автор.

Як бачимо, Схендел іде тут в руслі уже цілком установленої, хоч і дуже молоді традиції. Але йде власним, оригінальним шляхом.

У Дос Пассоса єдиний автор викладає біографії численних героїв, що йдуть паралельно, або перехресчуються. У Хемінгуея і Фолкнера виступають то автор, то герої. Крім того, у Фолкнера який-небудь В. К. Ретліф або Чарльз Маллісон — спочатку лише безплотні «голоси», що за своєю функцією майже збігаються з авторським «я» письменника. Лише в міру розгортання роману «Особняк» вони здобувають індивідуальну плоть і свій особистий погляд на світ. Тому в їхніх розповідях інші персонажі — що не дістали слова — часто «живуть» і «діють», як взагалі «живуть» і «діють» герої роману.

Схендел розповідає про долю двох центральних героїв, але виключно устами дев'ятнадцяти другорядних. Деякі з них — мадам Гаде. Йонас, Дьорстінг — самі відіграють певну роль в житті Маріон і Даніеля, другі — хазяїн мебльованих кімнат, поліцейський суддя — лише випадкові спостерігачі, треті — юнак, дівчинка-сусідка — вже зовсім сторонні особи.

Кожна з дев'ятнадцяти розповідей з перших же слів густо забарвлена індивідуальністю оповідача. Не випадково багато які з них починаються викладом своєрідного життєвого «кредо»:

«Добрий настрій, — каже

модистка, — щасливий дар; коли б я не мала цього щасливого дару, мені нелегко було б проходити крізь життя випробування».

«Я вірю в протилежності, — починає свою розповідь квітникар. — Чим гостріші їх зіткнення, тим кращий результат. Прикладів — скільки завгодно. Почати хоча б з гармонії в нашому шлюбі: моя дружина вірить тільки в добре начало, а ось я визнаю також могутність і корисність начала протилежного».

Громадське становище, професійні інтереси, особисті якості оповідача надають кожному розділові певного колориту, а іноді навіть оформлюють його у специфічний «жанр». Так, наприклад, «Розповідь поліцейського судді» виглядає як детективна новела, «Розповідь хазяїна мебльованих кімнат» — це уривок з «міщанського роману» і т. д.

Кожний з дев'ятнадцяти оповідачів немовби дає свідчення «в справі» Маріон і Даніеля. Але це аж ніяк не об'єктивні свідчення, а лише власна версія, яка освітлює не так суть подій, як особу оповідача.

При цьому автор відмовляється і від прямого втручання, і навіть немовби від прийомів, які давали б змогу спрямовувати і підсумовувати різнопланові оцінки Даніеля і Маріон.

Таємничою приглушеністю барв роман нагадує деякі імпресіоністські пейзажі Альбера Марке — змазані силуети будівель, мостів, дерев не вимальовуються, а скоріше вгадуються на загальному туманному тлі. Так само розпливчато-туманні образи Маріон і Даніеля. Герої не «діють» в романі; вони — не суб'єкт його, а лише пасивний об'єкт, його «фокус», якщо розуміти фокус як уявну точку, в якій сходяться сюжетні нитки.

Однак життя, яким жи-

вуть його дев'ятнадцять оповідачів і про яке — крім долі Даніеля і Маріон — вони розповідають, цілком реальне. Це життя буржуазної Європи кінця XIX — початку XX століття, те безтурботне, легковажне, самовдоволене існування, яке безповоротно пішло в минуле разом з першими громами і вибухами світової війни 1914—1918 років. Схендел не завжди говорить, в який саме час відбувається та чи інша подія роману. Читачеві нерідко доводиться самому порівнювати, вираховувати. Тим більше впадають в очі нечисленні точні дати, які наведені в романі. Одна з таких дат — 1914 рік, — говорить один з героїв роману.

«1914 рік означав кінець для таких людей, як я, хоч ми ще якимось і животіли».

1914 рік справді був рубіжем. Він означав початок кінця безроздільного панування буржуазії, крах ілюзії самозаспокоєння, народження нової епохи, багаті на катаклізми і потрясіння, епохи пролетарських революцій, епохи соціалізму. Будучи письменником буржуазним, Схендел, природно, не хотів і не міг побачити і показати всю повноту звершення цієї епохи. Але приреченість капіталізму, його розпад, що починався, він по-своєму все-таки показав. Руйнуються, здавалося б, невичерпні капітали Вале-вейнів та Рінгелінків — представників того самого старого «бюргерства» Європи, загибель німецького варіанту якого з такою переконливістю показав Томас Манн у своїх «Будденброках». Звичайно, Схенделу далеко до Томаса Манна. Немає в нього ні тієї глибини проникнення в суть подій, ні тієї сили реалістичної майстерності, які допомогли Манну ще на початку століття (1901) прозріти явища, що не стали Схенделу ясні і через сорок років (1941). І все-таки і Схендел,

і Манн показали той самий історично-об'єктивний процес.

У Схендела при цьому своерідну роль відіграє мотив танцю. В довоєнній Європі він символізує веселу впевненість у майбутньому, в післявоєнній — судорожну жадобу самозабуття; в танець проникають нервові па фокстрота, напружені, тривожні негритянські ритми. Буржуазна Європа шукає і не знаходить забуття. Вона котиться назустріч загибелі, і її танець дедалі більше нагадує танець смерті, хоч Схендел і намагається надати йому часом поетично-меланхолійних рис танцю вмираючого лебедя.

Даніель і Маріон тягнуться одне до одного і водночас відштовхуються. Все їхнє життя — це історія якогось трагічного, неприродного, зламаного кохання; наприкінці роману з'ясовується, крім того, що Маріон, можливо, кохала не Даніеля, а зовсім іншого. Змістом всього існування, єдиним щастям і водночас прокляттям життя героїв є танці. Тут мотив танцю виступає вже в новій функції, відмінній від тієї, про яку мова була вище.

Ритм танцю в романі символізує «життєвий ритм» людини, тобто ту глибоку людську суть, розуміння якої лише й здатне принести щастя. Нехай Схендел знайшов не дуже вдалу форму для втілення цієї думки. Ясно одне — йдеться про дуже важливі й дуже серйозні речі. Даніель якось сказав:

«Життя стало б кращим, якби люди збагнули свій власний ритм і привели б його в гармонію з ритмом інших, під музику, що лине з неба».

Таким чином, Схендел разом зі своїми головними героями шукає для сучасної людини буржуазного світу засобу збагнути самого себе, подолати самотність, встановити контакти з тими, хто оточує її, знайти шлях до їхніх сердець. Проте з персонажів книги цього прагнуть, прагнуть наполегливо й невтомно тільки Даніель і Маріон. Вони не знайшли свого «життєвого ритму», не збагнули таємниць людської гармонії і загинули. Чому? Схендел, мабуть, і сам не знає цього. Може, вони з'явилися надто рано, а може, й шукали не там, де слід? Невідомо. Але вони шукали! І це робить їх в очах

письменника людьми з іншого світу, з якогось далекого майбутнього людства, незрозумілими і незбагненними для інших — земних, звичайних, по-міщанськи обмежених.

Саме в цьому й полягає секрет неясності, туманності, якоїсь нереальності в окресленні двох центральних образів роману.

Попри всю наївність поглядів Схендела на причини і шляхи подолання «атомізації» буржуазного суспільства, його роман проіннятий широкою гуманістичною мрією. І назва роману — «Життя — це свято танцю» — не іронічна. Художник не тільки кличе еру людської гармонії, він вірить у те, що вона настане, що буде час, коли життя стане святом — святом людського взаєморозуміння.

Ми знаємо, що на значній частині земної кулі ця ера вже настала. Ім'я її — соціалізм. Схендел не розумів цього. Але кличучи її, чекаючи на неї, він ішов у тому ж напрямку, в якому пересуваються стрілки Годинника Часу.

Д. ЗАТОНСЬКИЙ

МОВАМИ БРАТНІХ НАРОДІВ

I. Коли в перекладі з'являється збірка віршів якогось поета, то, розглядаючи її, доводиться зважати й на якість перекладів, і на вибір віршів для перекладу. Слід замислитися над тим, наскільки відбиває цей вибір найістотніші риси творчості поета. Адже збірку перекладів можна скласти, ставлячи перед собою різні завдання. Або давати вибір найдосконаліших творів поета. Отже тоді це буде просто собі книга добрих віршів. Або (надто коли книжку впорядковує один перекладач) це буде збірка тих поезій, які припали до вподоби самому пе-

рекладачеві, відповідають його смакам і можливостям. І, нарешті, третій тип, очевидно, найскладніший і найсолідніший: коли збірка перекладів повинна дати уявлення про весь творчий шлях поета, про складність цього шляху, про всі найхарактерніші особливості й етапи його розвитку. Треба сказати, що скласти збірку останнього типу не так то й просто.

Болгарська збірка, про яку йде мова,¹ не має таких амбіцій: сімнадцять речей, що їх переклав А. Германов, щоправда, виходять за рамки українського двотомника 1954 р., але все це твори загальновідомі. Тут і «Імобе з Галама», і «Гофманова ніч», і «Будівлі», і «Танцівниця», і три вірші з циклу «Мицкевич в Одесі», і уривки з «Безсмертя». Якщо вже ставити вимоги до вибору, то навіть не виходячи з тих меж, яких тримається перекладач, не можна не пошкодувати, що він обминув «Слово о полку».

Щодо самих перекладів, то вони справляють приємне враження. Перекладачеві майже скрізь пощастило, не надто відходячи від оригі-

¹ Микола Бажан. Избрани стихотворения. Преведе от украински Андрей Германов. «Народна култура», Софиа, 1963.

налу, зберегти енергію і яскравість виразу й утриматись на достатньому рівні віршової техніки. Навіть звична для болгарської версифікації безцезурність (якої в оригіналі, звісно, нема) у цьому випадкові не надто шкодить, посилюючи враження трохи важкуватої монументальності. Звичайно, в окремих місцях переклад не досягає сили оригіналу, де-не-де випала цікава деталь, де-не-де римунання аж надто вже аматорське, але це втрати майже немінучі, і якщо врахувати складність завдання, то треба загалом сказати, що А. Германов виконав його вдало.

До книжки додано написану 1958 р. автобіографічну замітку М. Бажана. Збірка вийшла в серії «Радянські поети» і справляє гарне враження.

II. Володимир Сосюра — ім'я в Чехословаччині не нове. Його поезії друкувались в антологіях і періодичних виданнях, кілька років тому в Празі вийшла збірка його лірики в перекладі М. Марчанової — про цю книжку говорено і в нас. А наприкінці минулого року з'явився і цей збірничок поезій В. Сосюри

словацькою мовою¹. Перекладав Ю. Кокавець, відомий уже як популяризатор української поезії. Йому належать також переклади значної частини «Кобзаря» Шевченка, окремих віршів М. Рильського та інш.

Книжку відкриває написане спеціально для цього видання звернення Сосюри «До словацького читача». Складається збірка з тридцятьох перекладів, — окрім лірики, ввійшли поеми «Червона зима» та «1917 рік». Як і болгарський вибір поезій Бажана, ця книжка також не ставить перед собою мети дати уявлення про всю творчість В. Сосюри. Більше того — тематично вона обмеженіша. Назва її «Так ніхто не любив» великою мірою визначає й самий характер збірки: майже ви-

ключно це добір з любовної поезії Сосюри. Щоправда, в творчості Сосюри це аспект дуже важливий, а проте хотілося б побачити в словацькому перекладі й інші сторони Сосюриної творчості. Дуже шкода, скажимо, що перекладач не звернув уваги на вірш «Уже зоря золоторога» — адже це все-таки одне з найбільших художніх досягнень В. Сосюри. Можна було взяти зо два вірші з ранньої збірки «Місто». У післямові згадано вірш «Любіть Україну» з усією пов'язаною з ним сумної пам'яті історією, — не зашкодило б і з ним познайомити читача. Та не продовжуватиму своїх побажань, — зрештою, вибір — справа перекладача, продиктована його смаками.

Щодо якості перекладу поважних закидів не викликають. Здається, в особі Сосюри Ю. Кокавець натрапив

на свого поета, з яким йому пощастило більше, ніж з Шевченком. Правда, і труднощів тут було незрівняно менше: точно окреслений регістр прозорих і приступних художніх засобів В. Сосюри знайшов у нього краще відтворення, ніж примхлива і складна в своїй простоті поезика Шевченка.

Книжку супроводить післямова, автор якої, М. Неврлі, розглядає творчість Сосюри досить докладно і з знанням справи. Особливо приємно, що він не обминає й поезики Сосюри. Шкода хіба, що, вдаючись до літературних паралелей (Сосюра — Єсенін, Сосюра — Малишко), він не захотів знайти аналогічного явища в словацькій поезії. Мабуть, паралель «Сосюра — Я. Смерек» не була б безпідставна.

Г. КОЧУР

¹ V. Sosiura. Tak niklo nel'úbli. Bralislava, 1962.

СЛОВА ЩИРОЇ ЛЮБОВІ

Ідеї єдності і споконвічної дружби слов'янських народів здавна окриляли творчість багатьох учених, митців, письменників, давали їм творчу наснагу й часто ставали смислом їхнього життя.

До славної когорти діячів культури і науки, які зробили неабиякий внесок у справу розвитку і зміцнення міжслов'янських взаємин, належить видатний чеський фольклорист, етнограф, музикознавець, художник і письменник Людвік Куба (1863—1956). Вибірку з його творчості під назвою «Людвік Куба про Україну»¹ запропонувало нещодавно українському читаче-

ві Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР.

Син слюсаря з чеського міста Подебради, що лише завдяки своїм винятковим здібностям і наполегливості здобув освіту, Л. Куба усе своє життя присвятив дослідженню побуту, усної поезії та музичної творчості слов'янських народів, став палким поборником ідеї їх спільності.

У вступному слові до книги упорядник її, чехословацький україніст Михайло Мольнар, наголошує на тій великій ролі, яку відіграло для Л. Куби особисте знайомство його з київським професором А. Степовичем і петербурзьким професором І. Анненковим, що відбулося

1884 року в Празі. Саме вони порадили Кубі збирати народні пісні, і А. Степович, що пізніше став одним з найщиріших друзів Л. Куби, запросив його на Україну.

¹ Людвік Куба про Україну. Збірник. Упорядкував Михайло Мольнар. Київ, 1963.

В 1886—1887 роках Л. Куба здійснює цю подорож. Він відвідує Україну, Білорусію, Росію, знайомиться з життям трудового народу, придивляється до характерних рис його побуту, записує його пісні. Він зустрічається з Іваном Франком, листується з Миколою Лисенком, Філаретом Колессою, Петром Чайковським.

Пісні, записані Людвіком Кубою під час цих подорожей, пізніше лягли в основу VI тома монументального збірника пісень усіх слов'янських народів «Слов'янство у своїх піснях» (15 томів), який видавався протягом 45 років і фактично був справою всього життя автора. Перша книга VI тома, який Л. Куба присвятив «Святій Русі — її великому майбутньому», містить українські народні пісні і танці, велика частина яких (понад 40 записів) була зібрана самим Кубою. Всі вони також надруковані в збірнику «Людвік Куба про Україну». Л. Куба був одним з перших збирачів і дослідників українського багатоголосся. Четверту частину вищезгаданих записів становлять багатоголосі пісні українського народу. Тут ми зустрічаємо «Стоїть явір над водою», «Ой, у полі озеречко», «Ой, на горі та женці жнуть», чумацькі пісні (як скажімо «Гуляв чумак на риночку», «Ой, у полі криниченька») і багато інших чудових пісень, що й досі користуються величезною популярністю і залишаються в репертуарах численних професійних і самодіяльних хорових колективів Радянської України, та й не тільки України.

Крім збірника «Слов'янство у своїх піснях», Л. Куба написав безліч доповідей, наукових і популярних статей, пересипаних народними піснями власних записів. Саме статті, що стосуються України, становлять основну частину книжки «Людвік Куба про Україну».

У першій із своїх статей («А. Степович та І. Анненков у нас в 1884 році») Л. Куба розповідає про своє знайомство з професорами-славістами А. Степовичем та І. Анненковим, а також про значення, яке воно мало для його діяльності, викладає свою точку зору на співвідношення літературної мови і діалектів. Він називає літературну мову кроною дерева, а діалекти його корінням, вважає, що «...без діалекту й піддіалекту мова стала б лише штучно живленою, навіть мертвою, як наприклад латинська» і що мовознавці мають право і повинні підстригати і чистити від шкідників крону, але не чіпати корінців.

Отже Людвіка Кубу цікавить не лише мелодія пісні, хоч вона і становить основу його інтересів. Його цікавить також мова, нерозривно зв'язане з мелодією пісні поетичне слово народу, яке збирач і дослідник мусить будь-що фіксувати так само точно, як і мелодію, тобто відзначати місцеві діалектні відмінності та особливості.

У статті «Співучою Україною» Л. Куба розповідає про свою подорож по Україні. Перше, що вразило його після переїзду австрійсько-російського кордону, був простір, безмежна широчінь російських краєвидів. Пильного ока мандрівника не уникає ніщо — ні попутні станції та вокзали з неодмінним самоваром, «розмір якого збільшувався відповідно до розміру станції і тривалості зупинки», ні вокзальні ресторани з іконами і лампадками в кутках, ні сам вагон з його мешканцями — провідниками і пасажирами.

Під час вимушеної зупинки (пересадка в Люботині) Людвік Куба робить свій перший запис української народної пісні. Слід сказати, що його записи народних пісень — це, здебільшого, не просто фіксація мелодії і

тексту, а водночас живе зображення середовища, характеру і умов їх виконання.

Прибувши в Полтаву, Л. Куба перш за все записує всі пісні, які знали члени сім'ї та друзі господаря, у якого він зупинився. Він описує жіночий одяг полтавчанок, зачаровано слухає спів хору столярів, що долинає з міського саду. Спробувавши другого дня записати репертуар цього хору, який був спеціально для цього скликаний, Куба робить два дуже важливих для себе висновки:

«Головна премудрість музичного запису аж тут стала мені ясною: ніщо в світі не повторюється без змін і ніколи вже ми не почуємо точно те, що одного разу почули: може, це буде навіть краще (у рідких випадках), але ніколи так само.

Разом з тим переді мною постав в усій своїй непохитності другий закон, який, власне, доповнював перший: завжди буде гіршим замовлене, заказне. Виконання є чисте і досконале характером, якістю лише тоді, коли спів виникає сам собою».

Л. Куба часто записував пісню так, як вона звучала в побуті, і саме це, мабуть, надає його записам не лише емоційної забарвленості, але і неповторної безпосередності й щирості — записувалась бо не одна пісня, а разом з нею фіксувався певний момент життя, ситуація, у якій виник і пролунав спів, а часто описувався і характер людей, що її виконували, найтипівші риси їх побуту.

Ось один із записів, який передував тексту і мелодії пісні «Зібралися всі бурлаки»:

«Одного разу, коли я ввечері проходив повз хату, під якою на довгій лаві сиділо кілька різних віком і статтю наймитів, якась дівчина раптом заспівала мелодію, і не встиг я отямитись, як один по одному, з власної волі

і настрою, до неї приєдналась і решта. Усі заспівали хором, переплітаючи голоси і розвиваючи гармонію так, що радість огортала. Йшов повз них селянин у червоній сорочці на випуск, зупинився, засунувши руки до глибоких кишень (як свою душу у глибокі мрії і роздуми, що їх викликала у нього пісня), і під час найближчої паузи потиснув усім руки, сів і почав співати з ними разом».

Людвік Куба не лише збирає і популяризує українську народну пісню, а й глибоко аналізує її. Так, розглядаючи, наприклад, український двоголосий спів, він говорить про його давність, про спорідненість з російським та білоруським музичним фольклором, наголошує, що українське двоголосся не має нічого спільного з двоголоссям західноєвропейським. Слід сказати, що багато цікавих думок, висловлених Л. Кубою про природу українського народного багатоголосся, не втратили свого значення і по сьогодні.

З Полтави Куба часто виїздив до навколишніх сіл. І знову в його записах ми перш за все натрапляємо на лаконічну і водночас точну етнографічну фіксацію явищ культури і побуту українського села. Він вмів розглядати типові риси старого, традиційного побуту і помітити зародки нового.

Куба з великою теплою і співчуттям змальовує трудові верстви населення України кінця XIX ст., і разом з тим із зневагою, глузливо описує українське панство. З якою іронією, наприклад, пише він про своє перебування на банкеті в одного з місцевих панків села Вороньки: «...мої сусіди щохвилини питали мене, чи розмовляю я по-французьки або по-англійськи, але з мене, зрештою, вистачило моєї російської мови не тільки в

розмові з англійкою з вишуканими манерами і вусиками... а й з моїм візаві, літнім паном, що хвалився весь час своєю французькою мовою в нефранцузьких устах».

Під час подорожі по Україні Л. Куба вивчає також мистецтво народних рапсодів — лірників і кобзарів. У своїй статті «Співучою Україною» він докладно описує різні види бандури та гри на ній. Наш чеський друг із захопленням розповідає, як він, їдучи з Кременчуга до Києва, почув на пароплаві віртуозну гру на звичайнісінькій сопілці.

Ніби продовженням «Співучою України» є наступна стаття «У Британах». Британи — це село неподалік од Ніжина, де Куба гостював у своїх земляків, двох професорів тодішнього «Філологічно-історичного інституту князя Безбородька». Тут він знайомиться з лірником Йосипом Сабадирем.

У статті «Південноруський робітничий хор» Куба аналізує український народний хоролий спів. «Учасникам народного хору, — пише він, — йдеться про те, щоб кожний, підкоряючись внутрішньому велінню, з приємністю заспівав; якщо зупиниться хтось біля хору, то він зробіть це для того, щоб стати його співучасником, але ні в якому разі не слухачем». Л. Куба з подивом зауважує, що учасники ніжинських робітничих хорів не обмежувались місцевим репертуаром, вони навіть збирали поміж собою кошти, щоб послати кращих співаків за піснями у ті місцевості, які особливо славилися своїм співом, зокрема на Дон.

Стаття «Лірник» присвячена висвітленню життя і побуту, а також інструментів і репертуару лірників, слухати яких Куба спеціально їздив на ярмарок у містечко Бихов.

Нарис «На Галицькій Русі» розповідає про перебування Людвіка Куби у селі Волків, куди його запросив відомий знавець етнографії західних земель України, чеський вчений Ф. Ржегорж. Тут Л. Куба познайомився з Іваном Франком і його дружиною.

В кінці книги упорядник у вигляді додатків вмістив спогади Людвіка Куби про Франтішка Ржегоржа.

Вельми добре зробив М. Мольнар, включивши до збірника біля двох десятків зроблених Кубою на Україні малюнків. Ці малюнки значною мірою доповнюють етнографічні записи автора. На них зображені краєвиди українського села, окремі садиби, хати, млини, музичні інструменти, гуцули в народному вбранні і т. ін.

Л. Куба — чудовий майстер слова. Його мова — це не лише діловий, точний виклад фактів і думок вченого, а й колоритна, образна мова письменника. Високі стріхи українських хат він порівнює з чубами українців, малесенькі віконечка — з лукавими оченятами. Сухо констатує, що «навколо садиб плетені тини», він тут же емоційно забарвлює цей факт фразою «із напіввідчинених воріт дивляться на нас допитливі дитячі голівки» і т. ін.

Щира любов до українського народу, широка ерудиція, тонка спостережливість художника і письменницький талант так органічно поєдналися у всьому, що написав Людвік Куба про Україну, що читаючи збірник, мимоволі починаєш хвилюватися разом з автором, переймаєшся його почуттями і настроями, стаєш його сучасником, закоханим у пісню, у народ, який її складає і виконує.

Я. ПРИЛИПКО

«Людина-птах» в польоті.

Л
Ю
Д
И
Н
А
З

Ідея ікаркових крил, що спираються лише на людські м'язи, постійно привертає увагу різних ентузіастів «вільного польоту».

Вже були сконструйовані і конструюються дві різноманітні крила з деревини, полотно та інших матеріалів. Політ за їх допомогою полягає не в тому, щоб відірватися від землі (хоча надія сконструювати справжній «пташиний механізм» не залишає деяких інженерів), а в стрибку з відповідної висоти і наступному ширянні у повітрі. Цього досягають досить часто, але, на жаль, іноді такі спроби закінчуються смертю сміливця. Кілька десятків років тому загинув німець Рейхельт, стрибаючи з паризької Ейфелевої башти; 1937 року загинув канадець Клем Зона, і у 1938 році — француз Жан Ніланд.

Після другої світової війни спроби пташиних польотів відновилися. Француз Лео Валентін навіть здобув собі на цьому велику славу і видав цікавий щоденник. Він здійснив багато успішних польотів-стрибків, але під час чергового польоту увійшов у штопор і забився.

Протягом останніх років загинули швейцарець Рудольф Белен, італієць Сальваторе Канороцо і француз Гі Мвселен.

Проте багато інших представників різних країн і досі «літають» щасливо.

Але чому ми взяли слово «літають» в лапки? Тому що це не політ у повному розумінні слова.

Це ширяння за допомогою розпростертих крил, поєднане із спробами надати йому певного напрямку, що однак не завжди вдається.

Треба пам'ятати — і це дуже важливо — що саме ширяння не може забезпечити людині-птахи щасливого приземлення. Крила лише зменшують швидкість падіння (45—70 метрів на секунду) заледве на 15 процентів. Тому кожний такий «стрибун» мусить користуватися парашутом, або навіть двома.

І все ж це небезпечний (більшість згаданих смертельних випадків полягала між іншим в не своєчасному розкриванні парашута), але, як стверджують ентузі-

К
Р
И
Л
А
М
И

асти, захоплюючий і єдиний у своєму роді вид спорту.

Однак можливість літати подібно до птаха поки що залишається людською мрією.

Гі Деламар — найзавзятіший представник сучасних «людей-птахів» — прилаштував до крил металеві рулі.

ПАСАЖИРІВ „ТИТАНІКА“ МОЖНА БУЛО ВРЯТУВАТИ

Про трагедію великого пасажирського судна «Титанік», що затонуло понад 50 років тому внаслідок зіткнення з айсбергом, написано дуже багато. Здається, вичерпані вже всі джерела, але ось нещодавно стали відомими зовсім нові подробиці.

В есперантському журналі «Герольдо де Есперанто», що виходить в Брюсселі, з'явилася стаття з сенсаційними, досі ніде не опублікованими фактами, пов'язаними з загибеллю корабля.

Як відомо, з 2 200 пасажирів «Титаніка» було врятовано лише 705. Комісія, яка вела розслідування причин катастрофи, встановила між іншим, що на відстані п'яти миль від «Титаніка», в момент катастрофи знаходився пароплав «Каліфорніан» який міг би врятувати потерпілих, якби відразу після отримання перших сигналів «SOS» поспішив на допомогу.

Капітан «Каліфорніана» Стенлі Лорд рішуче протестував проти цього висновку. Він незмінно твердив, що в момент катастрофи його корабель знаходився на відстані понад 25 миль від «Титаніка». Але Стенлі Лорду не повірили і обвинувачення з нього не було знято. Капітан помер минулого року в Англії. Перед смер-

тю він знову повторив: «Я не міг їх врятувати. Мене там не було».

Як тепер з'ясувалося, він дійсно говорив правду.

Кораблем, який знаходився поблизу «Титаніка» виявився не «Каліфорніан», а норвезьке тримачтове судно «Самсон», що поверталось після полювання на тюленів. Про це свідчить заповіт недавно померлого норвезького моряка Генріка Наесса:

...«Самсон» тримав курс на порт Аалесунд. В його трюмі знаходилися шкури забитих тюленів. Раптом на півдні Наесс помітив, дві великі падаючі зірки. Насправді це були світильники на мачтах «Титаніка». Вахтовий матрос сказав: «То не зірки, а ліхтарі, я бачу дуже багато світла». Це «Титанік» випускав сигнальні ракети.

Екіпаж «Самсона» нелегально полював в американських територіальних водах. Моряки перелякалися, що їх помітив патруль. В разі затримання їм загрожувала конфіскація вдалого улову.

«Я наказав тікати, взявши курс на північний схід, — признається Наесс. — На світанку нам вже ніщо не загрожувало».

25 квітня 1912 року «Самсон» увійшов в один з ісландських портів. Тут Наесс від норвезького консула дізнався про загибель «Титаніка». Порівнявши отримані дані з записами в своєму корабельному журналі, Наесс зрозумів, що його корабель був поблизу катастрофи.

«Ми змогли б врятувати людей з «Титаніка», якби «Самсон» поспішив на допомогу, — закінчує Наесс, — але у нас не було радіо, ми нічого не знали про трагедію, яка розігралася тієї квітневої ночі 1912 року майже поруч з нами...»

Наесс пояснює, чому він стільки років мовчав. «Ми домовилися мовчати. Адже не було чим хвалитися...»

ВОВКИ ОКЕАНІВ

Учасник однієї з англійських полярних експедицій Герберт Понтінг стояв на краю антарктичної крижини і зосереджено фотографував захоплююче видовище: у затоці Торре-Нова гарцювали касатки — великі хижі дельфіни.

Раптом лід здригнувся. В ньому з'явилися тріщини, які почали блискавично збільшуватися, — щось тиснуло на лід знизу. Понтінг зрозумів — це касатки. За кілька секунд фотограф опинився на невеличкій крижині, що розгойдувалася на хвилях. Касатки високо підскакували, силкуючись зіпхнути людину з льодового острівця.

Понтінг не розгубився. Він швидко перескочив на сусідню крижину, далі на іншу. Касатки пливли за ним, як зграя голодних вовків. У відчаї фотограф добіг до останньої крижини, але між нею і льодовим масивом була широка полоса води. Здавалося, що це вже кінець. Але рух касаток утворив хвилі, які підштовхнули крижину і зменшили відстань до порятунку. Останній шанс! Понтінг відштовхнувся з усієї сили і опинився на іншому боці. Він пробіг кілька десятків метрів, перш ніж оглянувся, — обдурені хижакі ще трохи поплавали вздовж берега, а потім зникли вдалині.

Вважається, що найбільш хижим і небезпечним океанським розбійником є акула. Однак існують ще підступніші і кровожерливі хижакі. Це так звані гострохребетні дельфіни або касатки, як їх ще називають. Довжина їх сягає 10 метрів, у пащі нараховується від 40 до 52 гострих зубів. Близькими їх родичами є звичайні дельфіни, які, проте, значно менш небезпечні для людини, оскільки харчуються переважно ри-

бою. Касатки, на відміну від них, нападають на будь-яку живу істоту — тюленів, пінгвінів, моржів, морських свинок тощо, а також і на людей. Вони дуже ненажерливі, — у шлунку однієї з них було знайдено 13 тюленів і 14 морських свинок, а в пащі застряв ще один тюлень, яким і вдавився хижак. Саме з цим видом дельфінів й зустрівся Герберт Понтінг.

Касатки тримаються переважно зграями, які налічують від 3-х до 40 тварин. Групами вони насмілюються нападати навіть на таких океанських гігантів, як гренландські кити, що мають 25 метрів довжини. Подібну сутичку описав канадський китобій Френк Баллен. Його судно полювало у північних водах Тихого океану, коли з палуби помітили кита, що нерухомо лежав на поверхні води. Спочатку Баллен не зрозумів у чому справа, проте швидко все з'ясувалося. З води раптом вискочила касатка і всією вагою свого тіла кинулась на спину кита. Цей рух вона повторювала знову і знову. Але, дивно, гігантська тварина навіть не намагалася чинити опір. Лише тоді, коли кит підніс на мить голову, Баллен помітив, що на його нижній щелепі висіли дві інші касатки. Коли кит остаточно виснажився, хижакам вдалося розтулити його пащу і кровожерні розбійники вдерли у нього язик.

Розповідають також, що касатки загнали якість до затоки біля берегів Гренландії стадо білих китів і розшматували їх.

Касаткам допомагає при полюванні їх надзвичайна швидкість, — близько 70 км на годину.

Цих морських розбійників справедливо називають «вовками океанів».

Г. ХАУБОЛЬД

Ансельмо з Кохімара

Лише десять хвилин їзди автомобілем відділяють Гавану від рибальського селища Кохімара. Тут вже два роки існує кооператив рибалок з дещо довгою назвою «Кооператива де Пескадорес дель Норесте де ла Гавана Мануель Ескунсе Доменес». Живе тут між іншим старий Ансельмо Ернандес. Це його вивів Ернест Хемінгуей героєм свого твору «Старий та море». Зараз Ансельмо 85 років, він тепер вже не «салао», що означає бідарневедаха. Він більше не рибалить,

Ансельмо Ернандес, герой повісті Хемінгуей «Старий та море».

Хемінгуей та його «напітан» Грегоріо Фуентес (ліворуч) на «Піларі».

але кожного ранку приходиться в кооператив. Ансельмо оглядає улов, хвалить або гудить, і слова його мають значну вагу.

Часто в трактирчику «Тераца» Ансельмо розповідає про минулі часи. Багато туристів приїздить спеціально з Гавани до Кохімара, щоб побачити легендарного Ернандеса. Якщо ж він в ці години спить або кудись відлучився, туристам показують будь-якого іншого старого, щоб не розчарувати гостей.

Всі жителі селища знали Хемінгуей і зберігають добрі спогади про нього. Він був другом бідних рибалок і допомагав їм. Коли вони поверталися на берег без здобичі, і голод гостював в їх хатах, Хемінгуей давав їм гроші. Він купував одяг їх дітям і сплачував рахунки лікарів. Грегоріо Фуентес, тепер член кооперативу і «міліціано», протягом 25 років ходив з письменником на рибалку і був капітаном його знаме-

нитої яхти «Пілар». На човні, подарованому Хемінгуейм, він і зараз, у свої 65 років, ловить рибу для кооперативу. Вночі він вартує разом з молодими, які стережуть узбережжя Куби.

Життя кубинських рибалок суворе, як і всіх рибалок на землі, але має свої особливості. Адже їм доводиться одночасно бути і солдатами, щоб захищати себе і свою революцію. Перед їх хатинами простяглися окопи і берегові укріплення, бо вороги молодій Куби знаходяться на відстані небагатьох миль на американському материку і готові до нових збройних провокацій.

...Сім годин вечора, і вже темно. На Кубі навіть влітку сонце сідає рано. Біля причалу поряються двоє рибалок — Мачо і Пепе. Вони готуються до варті. Мачо заводить мотор, і човен виходить в Мексиканську затоку.

На мить рибалки заплівають очі, коли білий промінь прожектора з старої фортеці обмиває їх своїм світлом.

— Все гаразд! — кричить Мачо морському сторожовому посту. Зліва раптом з'являється море вогнів нічної Гавани. До міста далеко, але здається, що відчуваєш його подих.

Мачо 36 років. Він кращий рибалка кооперативу. Вже 15 років працює разом з своїм другом Пепе. Той на три роки молодший. Обидва брали участь у революції і пишаються її успіхами. Вони пишаються і своїм кооперативом, в якому один стоїть за всіх і всі за одного, і кожен знає, що він не самотній в морі.

Герой нашої розповіді Мачо. Він вважається кращим рибалкою кооперативу.

Воротьба з акулою. Нерідко поранені розбійники нападають на човен.

Монотонне постукування мотора затихає. Обидва рибалки беруться до роботи. За борт човна ковзають гачки з наживкою, поплавки та маленькі буйки. Чотири кілометри в довжину має перлоновий лій, на якому укріплено 230 гачків.

75 тонн риби виловлює кооператив щомісяця. Ловлять цілий рік, тут не знають сезонів. Тричі

на тиждень рибалки проводять 24 години в морі...

Починає вже світати. Перший поплавок поринає під воду. Проходить кілька секунд, біла деревинка вискакує з води і знову зникає. Пепе веде човна, і коли поплавок знову з'являється, Мачо довгим гачком підхоплює лій з води. Обережно підтягує він до себе рибу. Лій напружений до краю, а на глибині кружляє біла цятка, і рибалки вже знають, що то акула. Все вище й вище підтягують вони свою здобич. Акула пручається всіма своїми силами. Три рибки-пілоти нервово кружляють навколо неї. Пепе підіймає гарпун і встромляє його в серце акули. Вона описує величезну дугу і зникає в глибині. Вода фарбується кров'ю. Коли акула, вже мертва, знову спливає, рибалки за допомогою блоків підіймають її на борт.

Біля причалу стоять члени кооперативу, «компанерос». Вони закріплюють човен, допомагають вивантажити улов. Мачо кидає залишок сигарети через стіну і вдивляється в далеке темно-блакитне море, де інший рибалка починає розмотувати лій. Потім він йде до низенької будівлі правління кооперативу і бере з піраміди свою гвинтівку. З нею Мачо прямує до старої фортеці, щоб нести вахту на спостережній башті.

Автопортрет.

Е Ж Е Н

ДЕЛАКРУА

(1798 — 1863)

Сто років тому, 13 серпня 1863 року, помер Ежен Делакруа — художник, ім'я якого відоме зараз кожній освіченій людині світу, творець картини «Свобода, що веде народ», яку знають і ті, хто, можливо, ніколи не чув про її автора.

Творчість Ежена Делакруа — це грандіозне мистецьке явище, яке не перестає хвилювати розуми й серця все нових і нових поколінь вічно молодого й пристрасною силою своїх художніх образів.

Світогляд Делакруа зазнав складної еволюції. Революційний романтик, в перших полотнах якого протест проти рабства й кривавого деспотизму був злитий з сміливим бунтом проти закостенілих форм реакційного класицизму, він поступо-

во відходить від демократичних ідеалів, перестає вірити в революційну енергію мас, в потребу революційних зрушень. Пояснюється це тим, що Делакруа не помічав, або не хотів помічати, як разом з історичними соціальними зрушеннями міняє своє обличчя, свій характер і мистецтво. Але до останньої хвилини він зберігав рицарську відданість мистецтву і все життя боровся проти двох протилежних точок зору на нього: як на веселу забавку, чие призначення — тільки розважати, і як на наочне приладдя, що не містить у собі нічого, крім правильно й ясно висловленої думки.

Найістотніше в людях і речах — саме цього шукав художник все своє життя. Правда, як романтик Делакруа

найчастіше вбачав це істотне у винятковому — в грандіозних подіях, титанічних характерах.

Він залишив майже десять тисяч творів — близько тисячі картин, написаних олією, близько семи тисяч рисунків, понад півтори тисячі пастелей і акварелей, шість грандіозних монументальних розписів.

* * *

«Щоденник» та статті Делакруа, його глибокі й тонкі оцінки найрізноманітніших мистецьких явищ не тільки в живопису, але й в літературі, в музиці — він і сам був музикантом — дають всі підстави вважати художника одним з найосвіченіших людей свого часу. Він був особистим другом Бодлера, Жорж Санд, Шопена.

Данте і Вергілій.

Прогресивна, новаторська творчість Делакруа формувалася в обстановці запеклої боротьби передових сил європейської культури проти мететерніхівської реакції. В цій боротьбі ще виразно лунав відгомін демократичних ідей великої французької буржуазної революції.

Романтизм виник у мистецтві цілком закономірно. У Франції романтизм був ще до того ж своєрідною мистецькою формою політичної опозиції, спрямованої проти реакційного режиму Бурбонів. Саме тому представники мистецтва класицизму, який вже встиг стати офіціальним стилем французької реставрації, люто нападали на Делакруа: вони бачили в ньому найбільш небезпечного представника нового напрямку.

Про свої художні погляди художник ясно і недвозначно заявив у перших же картинах — «Данте і Вергілій», яка з'явилася в паризькому Салоні 1822 року, і особливо — через два роки в картині «Різня на Хіосі». Цією картиною Делакруа поставив себе поруч з Байроном, в ряди борців за свободу Греції, яка в той час вела

визвольну боротьбу проти турецьких поневолювачів.

На картині не просто натопт переляканих, змучених, понівечених людей. Образи картини трагедійні й горді, хоч у жодному з них немає й натяку на патетичну декламацію.

Коли художник двома роками пізніше повернувся до цієї теми в полотні «Греція на руїнах Міссолонгі», його гнів і ненависть набирають ще більш лаконічної й монументальної форми.

Образ жінки в грецькому національному вбранні стає величним, узагальненим символом героїзму й безсмертя народу.

Враження від подій у Греції наклали свій відбиток на все життя художника.

Страта дожа Маріно Фальєрі.

Вже незадовго до смерті він пише картину, присвячену ватажкові грецьких повстанців Марко Боцарісу.

В 1825 році Делакруа кілька місяців жив у Лондоні. Ще через сім років він зробив подорож до Марокко, побував в Алжирі та Іспанії, потім відвідав Бельгію — цим, власне, і обмежується його знайомство з іншими країнами.

Але ж який широкий і різноманітний світ розкривається в його творах! Він любив літературні, легендарні, міфологічні сюжети. Колись Делакруа писав у статті «Рафаель»: «...Ніде його оригінальність не проявлялася так яскраво, як у запозичених ідеях. Він бере все, що знаходить, і всьому дає нове життя». Ці слова цілком можна віднести і до творчості самого Делакруа. Йому належать картини на теми Байрона: «Тассо у божівільні», «Страта дожа Маріно Фальєрі», «Смерть Сарданапала», «Гяур і паша», на сюжети поем «Дон Жуан», «Мазепа», «Шильонський в'язень». Великій поемі Гете він присвятив картину «Фауст у своєму кабі-

неті», а також серію літографій, про яку сам Гете сказав: «Ніхто глибше за Делакруа не зрозумів цей мій твір». Він створює цикл картин і рисунків на шекспірівські теми: до «Гамлета», «Ромео і Джульєтти», «Отелло», «Макбета».

Делакруа розробляє сюжети міфологічні («Медея», «Персей і Андромеда»), біблейські і євангельські («Добрий самаритянин», «Голгофа», «Христос на Генісаретському озері» та інші).

Відтворення засобами живопису літературних і легендарних героїв — характерна риса творчості романтиків. На відміну від представників класицизму, які також тяжіли до античних, міфологічних сюжетів, романтики — і особливо Делакруа — вміли передавати через ці сюжети живу діалектику людської душі, гарячі почуття, справжню пристрасть. Він сміливо утверджує нову систему художнього світосприймання, в якому жива і пристрасна зацікавленість в перемозі прогресивних політичних і художніх ідей свого часу при-

Греція на руїнах Міссолонгі.

ходить на зміну холодній розсудливості, байдужій до найпекучіших проблем життя, невимушеність і динамічність композиційної побудови — на зміну штучності і мертвій статичності.

Діставши в 30-х роках замовлення на кілька історичних картин-баталій, присвячених французькому середньовіччю — «Битва при Пуатьє», «Битва при Нансі», «Битва при Тайбурі» — художник створює полотна, в яких поруч з видатними історичними діячами, полководцями діють народні маси — він показує їх в активній і індивідуалізованій дії, в різноманітному багатстві їх характерів і поведінки.

Делакруа не часто звертався до тем сучасності. Та й не давала йому сучасна добропорядна буржуазна Франція життєвого матеріалу для відтворення величких зльотів людської душі. «Нещасний, — з гірким сарказмом звертається він до себе у «Щоденнику», — чи можна створити що-небудь велике, вічно стикаючись з усією цією пошлістю?» Тільки грандіозні або трагічні події, що впливали на долю цілого народу, як наприклад самовіддана боротьба маленької Греції за неза-

Свобода, що веде народ (фрагмент).

лежність, могли примусити його взятись за пензель, щоб відтворити вир пристрастей сьогоднішнього або вчорашнього дня.

Такою подією стала липнева революція 1830 року у Франції. Першою безпосередньою реакцією художника на «три славні дні», — які за свідченням сучасників потрясли Делакруа і вперше примусили його побачити справжніх героїв у образах простих робітників, солдатів, студентів, — був рисунок, сповнений переможного стрімкого руху: «Епізод Липневої революції».

Але, як і завжди, художника не задовольнило відтворення окремого, хоч і поетично оспіваного факта. Він прагне до монументальних узагальнень, до граничного напруження у виразі революційних ідей і пристрастей — і він досяг цього в своєму славетному полотні «Свобода, що веде народ».

* * *

Перше значне полотно Делакруа, в якому бойова

Вступ хрестоносців у Константинополь.

Медея.

сила нових ідей і нового живопису вже знайшла свій повноцінний вираз — «Данте і Вергілій» — написане від очевидним впливом ідей і живопису Мікеланджело — з його нестримною сміливістю і внутрішньою силою.

Статті Делакруа про Рафаеля і Мікеланджело — палкі монологи і одночасно глибокі роздуми над волею мистецтва і митця. В них живе щира любов та мудре розуміння і величчя цих художників і їх людських слабкостей, але нема й сліду боготворіння. Вони написані вільною мовою собрата, товариша, сучасника...

«Я вже писав про Мікеланджело: я його ні на кого не промінюю», — це щире освідчення в любові записане в «Щоденнику» Делакруа в 1844 році — через 14 років після опублікування статті.

Поява кожного нового полотна Делакруа супроводжувалася галасливим скандалом, «благородним» обуренням або лицемірно-доброзичливим засудженням з боку реакційної критики. Їх було небагато — видатних людей Європи, які бачили далі свого часу і тому відразу оцінили геній Делакруа: Бальзак, Бодлер, Дюма, Шопен, Меріме, Гете, Гейне, Готье, Теодор Руссо, Курбе...

І сьогодні, мало не через півтора сторіччя, в картині «Різня на Хіюсі» ми добре відчуваємо і глибину широкого почуття і гнівну пристрасть художника-громадянина. Та зовсім не це побачили в ній прихильники старих канонів у живопису. Неможливо уявити собі зараз, яка несамовита буря знялася навколо неї, коли вона з'явилася на виставці.

«Різню на Хіюсі» затаврували як «варварський твір», що суперечить «французькому смаку» і взагалі здоровому глуздові, а Енгр, який очолював табір класицизму, навіть побачив у картині «смерть живопису», заразу «художньої епілепсії».

«Це знищення живопису!» — з жахом і огидою сказав про картину Антуан Гро — той самий, до якого з величезною повагою ставився Делакруа, про якого писав, що «всі живописні традиції і заботи були проти нього!» Критики визнавали талановитість митця, але журилися з приводу «розбещеності» його уяви і умовляли його пам'ятати, що «французький смак завжди благородний і чистий». Директор мистецтв герцог де Лярошфуко, відомий тим, що

наказав подовжити спідниці балеринам і приробити фігові листки до всіх античних статуй, після появи картини навіть запросив до себе Делакруа і порадив йому зайнятися «штудіями гіпсових моделей...»

Двадцять років працював великий сучасник Делакруа — Олександр Іванов над полотном, яке становить епоху в історії російського живопису — «Явлення Христа народу». Хто сумнівається тепер, що це — геніальний твір геніального художника, без якого не було б і передвижників? Вистачило і шести тижнів для того, щоб звести його в могилу, коли він повернувся з картиною на батьківщину. Демонстративно-байдуже ставлення царських сановників та колишніх друзів-художників, які на той час в ореолі звань і титулів займали високі пости в Академії художеств і при дворі, і успішні зусилля запопадливих критиків опорочити картину і наміри художника — все це діяло надійніше за пістолети Дантеса і Мартинова. «Хворий, змучений злиднями, Іванов не витримав грубого дотику царської двірні і — вмер!» — писав тоді Герцен у «Колоколі».

Хто зараз насмілиться поставити під сумнів велич і непохитність світової слави Делакруа? Але за життя він так і не дочекався загальної визнання...

Делакруа був бійцем за покликанням. І він боровся не тільки пензлем, але й пером. Від самооборони, від захисту свого мистецтва, свого напряму в мистецтві, він переходив до навального наступу на академічні канони, застигли догми. Він доводив вічну мінливість форм, методів та ідей мистецтва, невичерпність його можливостей. Ці думки він розвиває, зокрема, в статті «Критика в мистецтві», розвиває не абстрактно, а з бойовою полемічною цілеспря-

мованістю, нищівним сарказмом.

У зовсім інших історичних умовах, в інших країнах, за інших обставин ідеї Делакруа бралися на озброєння передовими художниками для боротьби проти рутини. Вони згодилися передвижникам, які протиставляли свою бойову реалістичну творчість діяльності Російської Академії художеств, що культивувала далеке від реальної дійсності, умовне, ідеалізоване мистецтво; вони озброюють і нас у боротьбі проти бездушного ремісництва, проти зловживання заученими формальними прийомами, байдужими до ідейного змісту.

Так, Делакруа не відмовлявся від боротьби зброєю публіцистики, мистецтвознавчої критики, але головним полем бою він завжди вважав своє мистецтво, «оперативний простір» своїх живописних полотен. «Перо — не мій інструмент», — признавався він Бодлеру.

На відміну від свого великого попередника Давида, старших сучасників та ідейних противників — Енгра, Гро — Делакруа ніколи не робив пензель знаряддям боягузливих, честолюбних чи користюлюбних розрахунків і міркувань, не намагався з його допомогою заробити прихильність сильних світу цього або замолюти гріхи минулого.

Він ніколи не поступався своїми принципами, своєю незалежністю. Міністру, який зарозуміло порадив йому змінити стиль, він дав гнівну відсіч. Після цього протягом семи років, аж до революції 1830 року, жодна з його картин не була придбана державою. У 1831 році він відмовився від урядового замовлення на дві картини, в яких треба було прославляти короля, а замість цього написав «Свободу, що веде народ». Офіційні кола фактично бойкотували художника. Шість разів, аж

Портрет Шопена.

до останніх років життя, його провалювали на виборах в Академію, не допускали до викладання...

Делакруа був вірним сином своєї епохи і своєї батьківщини, він жив їх стражданнями і інтересами, боровся — в усякому разі, першу половину свого життя — за передові ідеали свого часу.

За рішенням Всесвітньої Ради Миру 100-річчя з дня смерті Делакруа відзначається всім прогресивним людством. Делакруа заслужив на цю честь — і не тільки своєю творчістю, але й непохитною відданістю ідеї миру, без якого, за його твердим переконанням, не може нормально розвиватися мистецтво.

«Мистецтво, щоб там не говорили, нерозлучне з миром. Дехто вважає, начебто деяким геніям для його розвитку потрібні бурі воєн і громадянських міжусобиць. Можливо, це й вірно для воєнничих геніїв, чие покликання сіяти розбрат і тримати народи у постійному напруженні. Але художник, заглиблений в улюблену роботу, має всі підстави ненавидіти нескінченні набіги безумців, які несуть загибель мирним мистецтвам і ремеслам».

Під цими словами Дела-

круа підпишеться кожний прогресивний художник світу.

У Франції 1963 рік оголошено «роком Делакруа». Виходять книжки і збірки, «товсті» журнали присвячують йому цілі номери. У Парижі і Бордо відкрились виставки його творів. Прогресивна мистецька Франція справедливо вважає себе спадкоємницею великого митця. Та навряд чи мають на це право художники, що сьогодні, як і за часів Делакруа, присвоїли собі звання законодавців мистецьких думок, «виразників епохи» і видають смаки імперіалістичних хазяїв сьогоднішньої Франції або (що по суті одне і те ж) сьогоднішньої Америки — за «найсучасні-

ші» тенденції світового мистецтва.

Якби Делакруа жив сьогодні, чи не був би він змушений повторити знову: «Нещасний, хіба можна створити що-небудь велике, вічно стикаючись з усією цією пошлістю?» Безперечно, і сьогодні він відмовився б від прославлення де Голля з його режимом особистої влади, з його манією атомної «величі Франції», як свого часу не хотів оспівувати Наполеона III з його «Другою імперією» і воєнними авантюрами.

«Важко уявити собі, — пише Делакруа в статті «Варіації прекрасного», — щоб Фідії і Аполлеси могли жити при жахливому тиранічному режимі імперії, ко-

Мефістофель (Ілюстрація до прологу «Фауста» Гете).

ли розклад став загальним, коли мистецтво охоче догодило підлоті. Царство донощиків і злочинців не могло бути царством краси і, ще менше, правди».

Численні монументальні розписи Делакруа зовні мало схожі на роботи його улюбленця Рафаеля. За загальним характером, за суворістю могутністю стилю вони, можливо, стоять ближче до творчості другого його духовного батька — Мікеланджело. Проте, коли дивишся на них, неможливо позбутися думки, що, працюючи, автор завжди носив у собі «світлу мрію Рафаеля про золотий вік», «про світле майбутнє» — саме так назвав відомий мистецтвознавець М. Алпатов «Афінську школу», «Парнас» у ватиканській Станца делла Сеньятура.

Ця ж натхненна мрія читається в розписах залу Миру — «Труди Геркулеса, переможця і умиротворителя», бані бібліотеки Люксембурзького палацу, де у світловій гармонії груп, пекучих контурів кольорових мас, які наче мінливими прозорими хвилями затоплюють баню, мирно спілкуються поети різних епох і народів — Гомер і Данте, співає про радість миру Орфей і одне сине небо єднає греків і римлян... І те саме — в розписах бібліотеки Палати депутатів — в алегоричних фігурах історії, науки, мистецтва, філософії, літератури, поезії — на п'яти банях стелі, у міфологічній композиції північного плафону «Орфей навчає греків мирних мистецтв» і навіть — як контраст та застереження — в південному плафоні

— «Аттіла у супроводі натовпу варварів топче копитами свого коня Італію, що лежить у руїнах».

Бодлер у відомому вірші «Маяки» оспівує Рубенса, Леонардо да Вінчі, Рембрандта, Мікеланджело, Гойю, що є «луною наших почуттів», є маяками, які «...горять яскравими вогнями і закликають тих, хто заблудив». Поруч з ними маяком він називає і Делакруа.

Славу великого «борця за свободу у мистецтві», як назвав його Репін, свято шанує і наш народ. Радянські художники, творці мистецтва, нерозлучного з миром, по праву вважають і себе законними спадкоємцями неосяжного світу фарб, образів, думок, залишених людству великим художником Франції.

З. ФОГЕЛЬ

Епізод з Липневої революції.

3 НОВИХ ПЕРЕКЛАДІВ МИКОЛИ ТЕРЕЩЕНКА

У вересні минає 65 років з дня народження відомого українського поета і перекладача Миколи Івановича Терещенка. Друкуючи ці переклади, редакція «Всесвіту» бажає М. Терещенкові, своєму давньому авторові й другу, великих творчих сил і нових успіхів.

КАРЕЛ-ЯРОМІР ЕРБЕН

(1811—1870)

Букет квітів

Як мати померла, лягла в могилу,
Лишились маленькі дітки.
Щоранку провідать матусю милу
На цвинтар спішать сирітки.

І діток своїх вона пожаліла,
Вернулась душа матусі,
І цвітом дрібним могилу встелила,
В безмежній зажурі й скрусі.

Зітхання матусі дітки відчули,
І веселішими стали,
І материнкою крихітки чулі
Квітку простеньку назвали.

Про матерне зілля нєні-країни
Є давніх казок багато.
Зібрав я їх на старій домовині, —
Кому ж тепер передати?

Обвивши ніжно легкими стрічками,
Зв'яжу у букет ці квіти,
Пошлю їх у світ далекий стежками,
Розвію по білім світі.

І, може, десь доня рідна прилине,
Почувши дихання нєньки,
І, може, зворушиться серце в сина,
Вклонившись тобі низенько!

Вєрба

Якось ранньої години
Чоловік питав дружини:

«Моя люба, моя мила,
Вірно ти мене любила?»

Вірно ти мене любила,
Гєть нічого не таїла?

Скоро другий рік минає, —
Та душа моя в одчаї.

Моя мила, моя люба!
Ти у сні — немов та згуба.

Ввечері ти вся бадьора,
А вночі без краю хвора.

Ані слуху, ані руху,
Ні життя, ні сил, ні духу.

Холодіє юне тіло,
Ніби гєть усе змертвіло.

Навіть плач гіркий дитяти
Не примусить з ліжка встати.

Моя люба, моя рідна,
Може то недуга скритна?

Якщо це хвороба клята,
Мудра тут потрібна рада.

Є корисні трави в лузі,
Що допоможуть у недужі.

А де трави не впливають,
Там закляття помагають.

О, слова заклять суворі
Кораблі рятують в морі,

Зупиняють злі пожари,
Рушать гори, гасять чвари!

Зорі падають від слова,
І тебе зцілить замова». —

«Друже мій, коханий гожий,
Тут ніщо не допоможе!

Що судилось, те повіки
Вже змінить не можуть ліки.

Що приречено від долі,
Не здолає того ніколи!

В несвідомім я безсиллі
Віддаюсь небесній силі.

Силі віддаюсь незнаній
Серед ночі, мій коханий!

Мертва я вночі буваю,
Ранком знов я оживаю.

Ранком я встаю здорова,
Мов прийшла з небес обнова!» —

Жінка гарно так мовляє,
Інше муж на серці має.

Ось і бабка при вогниську,
Воду ллє із глека в миску.

Ллє дванадцять мисок трунку!
Муж питає у чаклунки:

«Ти про все у світі знаєш,
Долю, бабко, прорікаєш.

Звідкіля недуга люта?
Дивним сном дружина скута.

Де її душа блукає?
О, скажи, тебе благаю!

Ввечері вона бадьора,
А вночі без краю хвора.

Ані слуху, ані руху,
Ні життя, ні сил, ні духу.

Холодіє юне тіло,
Ніби геть усе змертвіло». —

«Якщо в сні вона мертвіє, —
Десь душа далеко мріє.

З тебе вдень не зводить очі,
Деревом стає щоночі.

Йди до річки під горою,
Там верба є над водою.

В неї гілка золотиста, —
Там душа її нечиста!» —

«Як кохатися з жоною,
Що стрічається з вербою?

Краще їй зі мною жити,
А вербі у ґрунті гнити!» —

Взяв сокиру на рамена,
І вербу зрубав зелену.

Верба кроною густою
Зашуміла над рікою,

Зашуміла, застогнала,
Ніби матінка сконала,

Ніби помирала матка,
Втративши своє дитятко.

«Чом зійшлись у хаті зрання?
По кому страшне ридання?» —

«Це твоя померла мила,
Мов коса її скосила.

Після сну здорова встала,
Мов од грому враз упала.

До дітей простерла руки,
І сконала від розпуки».

«Як забудь лиху годину?
Сам убив свою дружину.

Ї дитя тієї ж миті
Кинув сиротою в світі!

Ой ти вербонько безсила,
Геть мене ти засмутила!

Півжиття мого взяла ти.
Що робить? Якби-то знати!» —

«Мене з річки підніми ти,
Відрубай тоненькі віти,

І сплети-бо із лозини
Ти колиску для дитини.

Поклади малятко бідне,
Не ридає хай безрідне!

Буде в ній воно хитатись,
Тіла матері торкатись.

Посади гілки у воду, —
Не завдай їм тільки шкоди!

Виросте дитя, і гілку
Візьме й виріже сопілку.

На сопілку буде грати,
З матінкою розмовляти!»

Йозеф ГОРА

(1891—1945)

Пісня про рідну землю

Земле рідна, зранена зухвало
сто разів,
вразі руки твоє тіло рвали
і твоє добро на сто шматків!
По щоках стікали кров і сльози,
бог мовчав і лютували грози,
тільки смерть і голод-жах
зерно сіяли в полях.

Бог і світ,
і між ними ти багато літ, —
геть роздертий квітки цвіт,
келих, весь на черепки розбитий,
а чи дуб старий серед заграв.
Бив тебе солдат, чернець несамопитий
одяг твій на шмаття рвав-терзав.

Наче місяць той щербатий,
ти зникала у грозових хмарах,
ти була віками для солдата
куснем хліба на шляхах-примарах.
Ти в одежі рваній
видивом стояла між хрестами,
в росянім світанні,
що вставало, збурене громами.
Наче та могила, мов колиска, ^{заслана}
пільмою,

ти була безсила.
Та стократ тяглась до сонця ти
з ями морової,
в сяйві красоти,
мільйон дітей нових ти зачала,
щоб колосся в полі зберегти,
щоб на хвилях, під ударами весла,
нас віками вдалину нести.

Земле, мов блакиттю ти цвіла весною,
Чехія підводилась з пільми.
Ржип-гора схилялась наді мною,
наче рідна матінка грудьми.
Наче промінь той після зими,
ти всміхалась між гілками саду,
в листях гаю, в гронах винограду.

Споконвік
ти манила ралом серед лану,
раннім співом когута в дворах,

танцями жінок і запахом тим'яну,
пестощами ніжними в дівочих снах.
Споконвік
ваблять нас поля і подих жнив гарячий,
і цехи, де плавиться метал.
Під веселий гук млинів і сміх дитячий
гине голос мертвих, вдів скорботних
жаль.

Ти на рідній мові оспівала
не один раз подвиги звияг,
квітла словом, у яке вкладала
думку свою світлу — гатку в берегах.
Квітла словом ти щодня весною,
і порою синьою нічною,
вилувала тугу почувань п'яних,
що таїться у серцях людських.

Споконвік,
заворожені одвічними словами,
відчуваючи у травах шепіт твій,
біля божої сини схилялись брами
у журбі гіркій.
Так ти квітла, квітла світлим словом,
хліб шукала на шляху терновім,
руки в кров збивала, з мрією в очах,
що надійде день добра в серцях.

Споконвік,
геть відкрита всім вітрам,
під копитами всіх армій ти лежала!
На поталу вражим віддана мечам,
мов кривава рана та, зіяла.

Споконвік
йшли мужі твої з своїх полів
з зброєю в руках, — на штурм сваволі,
в полум'ї боїв!
Наче роздратовані і гнівні бджоли,
смерть загарбникам несли мечем своїм,
де здіймались в небо полум'я і дим.

Повсякчас
з-за Христа в краю точились чвари,
брат на брата йшов.
Вили скрізь вовки й гули пожари,
за бідняцькі лахи в сеймі ллялась кров.

По тобі Антихрист із охвістям ситим,
на мосту неначе, в злі несамоовитім
товксь віками.

Але ти родила у куцах колючих
знов дітей покірних і могучих,
розпускалась буйними квітками,
соковитим соком батьківщини,
сяяла мов промінь в ранній час
на свої верхів'я й на долини.

Вся ти — в нас.
Ти до сонця підіймалася не раз,
ранком нас манила плугом серед лану,
танцями жінок і запахом тим'яну,
і молитвою, що рветься з губ моїх
наче промінь на верхах гірських,

музикою журною на цвинтарі сумному,
де зарито короля і жебрака-сірому,
мудрістю високих душ, що дають
розраду,

сумом осені, туманом листопаду,
кроком військ під зоряним наметом,
що ідуть із біблією й кулеметом,
з дзвоном криці й робітничим днем.

Там ми йдемо,
мертві, ненароджені, живі,
покоління без кінця нові.
З грізних хмар, з осяяним лицем,
ти на острів щастя поспішаєш з нами,
в наше неозоре майбуття,
де рости нам і цвісти віками,
славлячи життя.

Поет і світ

Світ каже: — Схожість мусить бути
в народженні, борні й загині.
Ти маєш у словах відчуття
найкращі форми в цій хвилині.

Поет рече: — Ти не таїсь.
Торкаюсь я твоєї маски.
Під нею горе й смуток скрізь,
хоч бачу видиво я казки.

Ти грізний весь. Але твій жах
мене не вабить без відрази.
І гибель квітне в письменах,
і кості одягають м'язи,

як мовлю те, що бачу я,
що лжа в тобі й де зло безкрас.
Де зло було, там все сія,
де лжа гнітила, там краса є.

Ондра ЛИСОГОРСЬКИЙ

(1905)

Нені

В труні лежиш ти, начебто спочила
надовго так уперше у житті.
Як ти жила? — Ти дев'ятьох родила.
Щоб нас нагодувать, — вночі ти шила,
а на зорі в артіль шиття носила,
і цілий день у полі литки била.

Я мало чув від тебе слів скупих.
Та з уст твоїх смутні сілезькі співи
вплітались у життя моє тужливе

з-під Лисої Гори, зза скель крутих.
І падав спів у серце те чутливе,
і билась кров, мов слово гомінливе.

В труні лежиш ти. Я почав співати,
лиш закінчила пісню ти журливу.
Напрацювалася ти... О рідна мати,
тепер своїм я потом мию ниву.
Та лиш на Остравицю вийду з хати,
ти починаєш, неню, знов співати.

Україна

О. Довженкові

Всюди хвилі, жовті хвилі,
стиглі соняхи похилі.
Наче море жовтопінне —
буйні ниви України.

Буйні хвилі, хвилі всюди,
сміх дівчат на повні груди.

Мов червоні хвилі плинні —
їх хустки на Україні.

Не знайти в старому світі,
щоб земля у повнім цвіті!
Та мов соняхи в долині —
скрізь дівчата на Україні.

Переклад з чеської

Гелена Клабен у лікарні в Уайтхорсі. Праворуч — Рафал Флорес в момент влітання.

рез Юкон і Британську Колумбію. Перший етап польоту пройшов благополучно і завершився в місті Уайтхорс, легендарній столиці Клондайку часів золотої гарячки.

АВАРІЯ

Тієї ночі над Уайтхорсом пронеслася шалена снігова буря. Завірюха боляче кидала в обличчя кристали льоду, з домівок виходили лише в крайньому випадку. Видимість не перевищувала одного метра. Про продовження польоту не могло бути й мови.

Через три дні хуртовина трохи послабла. Рафал вирішив летіти далі. Він залив у баки 400 літрів бензину (запас на 6 годин польоту) і злетів, маючи намір за 3—4 години дістатися форту Сент-Джон, що розташувалася у 1100 кілометрах на південь від Уайтхорса.

Але раптом знову знялася хуртовина. Видимість дорівнювала нулю, температура знизилася до 20 градусів. Літак знаходився десь поблизу місцевості Уотсон Лейк. Радіосигнали, які посилалися з місцевого аеродрому, не доходили до пілота. В таких умовах будь-яка спроба приземлитися означала б катастрофу, але, незважаючи на це, Рафал намагався розгледіти хоч клаптик вільного простору, який давав би бодай мізерні шанси на щасливе приземлення. Він не знав, що чим далі, тим більше збивається з курсу, що буря зносить літак у ізольовану від усього світу 800-кілометрову долину, оточену горбами висотою 2500—3000 метрів, яку обминають всі пілоти, бо там немає жодної площадки для приземлення і взагалі ця місцевість користується недоброю славою.

Десь за 120 кілометрів від гирла долини літак підстерігала страшна пастка. У ланцюгу гір утворився велетенський пролам, крізь який, як крізь браму, видираються до ущелини шалені вихори. Літак, який у негоду потрапляє в це місце, повністю покладається на милість стихій.

Саме сюди й потрапив Флорес. Марно намагався він уникнути небезпеки. Підіймався вгору, потім знижувався, сподіваючись побачити землю і зорієнтуватися. Але все його мистецтво пілота тепер не мало ніякого значення — літак був лише іграшкою бурі.

Тимчасом стрілка прибору нагадувала, що кінчається запас бензину у другому баку. Флорес на-

СІМ ТИЖНІВ У ЛЬОДОВІЙ ПУСТЕЛІ

Найстаріші жителі Аляски, яким добре відомі всі небезпеки і пастки безкрайніх просторів Півночі, з недовір'ям хитали головою, коли почули звістку про щасливе врятування Гелени Клабен і Рафала Флореса. Їм здавалося неймовірним, щоб двоє зовсім недовідчених людей могли витримати таке випробування.

Хто ж ці двоє?

Гелена Клабен—21-річна дівчина, заможна американка, пристрасна любителька далеких мандрів. На Аляску вона потрапила, породжуючи навколо світу.

Рафал Флорес — 47-річний механік і пілот-аматор, житель міста Сан-Бруно в Каліфорнії, за походженням мексиканець.

Познайомилися вони зовсім випадково на Алясці. Гелена, як завжди, шукала пригод, Рафал — грошей. Два роки тому Рафал до-

відався, що як пілот він може заробляти на Далекій Півночі щомісяця до 1000 доларів. Над чим же тут замислюватись, особливо коли маєш в домі шестеро дітей? Рафал підписав контракт на 18 місяців, старанно підготувавши свій моноплан «Говард» і невдовзі вже був на Алясці, у місті Фербенкс.

Тепер його контракт наближався до кінця, Рафал назбирав чималу суму грошей і думками вже був коло своєї родини. Він оголосив по радіо, що шукає компаньйона на переліт до Сан-Франциско, який би погодився покрити частину витрат.

На оголошення відгукнулася Гелена Клабен, і вони вилетіли з Фербенкса. За орієнтир Флорес обрав так званий Алякський великий шлях — шосе, що веде у Сполучені Штати і проходить че-

хилився вперед, щоб включити третій, запасний бак, коли раптом з білого мороку виринула верхівка дерева. Робити будь-який маневр було вже пізно.

ТРИВОГА В ФОРТІ СЕНТ-ДЖОН

Першою опритомніла Гелена. Вона побачила, що Рафал лежить поруч, а з його рота стікає тоненька цівка крові. Дівчина насили сперлася на лікоть. В правій нозі вона відчула пекельний біль, ліва рука безвладно звисала. Гелена доторкнулась до Флореса.

— Рафал, Рафал! Ти живий? Відгукнись!

Флорес поворухнувся — він був живий! Помацав щелепу — зламана. Але це було не все: він відчув біль у ребрах, не краще було й з ногою.

Допомагаючи одне одному, вони з великими зусиллями вивозили з-під уламків літака.

Треба було щось робити, щоб врятуватись від холоду. З залишків кабіни вони влаштували укриття. З обивки сидінь зробили ковдри, з крісел — ліжка, з капоту мотора — додатковий дах.

Надвечір на аеродромі в Форті Сент-Джон було оголошено тривогу. Канадські повітряні сили почали розшуки, вони тривали деякий час, а потім припинились.

ЗУБНА ПАСТА І СНІГ

Згідно з обов'язковими в Канаді інструкціями кожна особа, вилітаючи на Далеку Північ, повинна мати з собою три кілограми поживних концентратів, обладнання для приготування їжі, сірники, компас, молоток вагою півтора кілограми, палатку, спальний мішок, 10 метрів дроту і щонайменше 2 пари теплої білизни.

Рафал і Гелена, вирушаючи у путь, мали кілька коробок консервів, сушені фрукти, сухарі і справжній скарб — сірники. Але жоден з них не мав ані найменшого поняття про те, що навіть для наймолодших жителів Півночі є найелементарнішою справою: як зловити кроля шнурком від черевиків, як зняти кору з тополі, щоб дістатися до її поживних волокончиків, як приготувати страву з коріння.

Рафал, озброєний ножем, щоразу втрачаючи свідомість від болю, спробував полювати на кролів. Але поцілитися у втікаючого кроля він, звичайно, не міг. Потім Рафал зробив рогатку, а з шматка мідного дроту — сильця, але кролі виявилися дуже обережними.

Коли потерпілі з'їли до крихти свої скромні запаси і навіть зубну пасту — єдиною приступною

для них поживиною став сніг, який вони розтоплювали в банці з-під лаку.

— Ми уявляли, що це наш суп, — розповідала пізніше Гелена, — і називали його різними назвами. Наприклад, томатним, а потім розсолником, грибним і т. д. Уява малювала перед нами щораз поживніші страви. А в дійсності, — на сніданок — вода, на обід — вода, на вечерю — вода, — так минали дні і тижні...

Завдяки тимчасовим лубкам, які Рафал наклав Гелені на руку, кістки почали зрощуватися. Але нога в неї весь час боліла. Щоб захиститися від холоду, Рафал і Гелена натягли на себе все, що тільки знайшлося в літаку. Так Гелена надягла п'ять пар білизни. Вночі вони прислухалися до виття койотів, вдень напружували слух, намагаючись вловити гуркіт літаків. Часом десь далеко пролітала якась машина, але кожна надія на порятунок виявлялась марною.

ВРЯТОВАНІ!

На 31-й день Рафал вирішив знайти десь поблизу відкрите місце, яке можна було б легше помітити з повітря. Він залишив Гелені запас палива і покинув дівчину, не знаючи, чи побачить її ще коли-небудь. Він поклав на шматок бляхи кілька необхідних дрібних речей і потяг за собою як санки.

Це був похід людини, якій вже нема чого втрачати. Рафал тягся поволі, часто зупиняючись і відпочиваючи. Коли він пройшов так щось із 4 кілометри — на це він витратив тиждень — то почув гуркіт літака.

«Нас ще шукають», — подумав Рафал, зрадівши. Це надало йому бадьорості, і він рушив далі, маючи намір дістатися автостради, котра, як він вважав, пролягала вздовж гірського хребта. Рафал вже остаточно втратив відчуття часу. Через наступних 5 кілометрів дерева розступилися і відкрилася велика галявина.

Були вже сутінки, але Рафал не гаючи часу почав витоптувати в снігу велетенські літери SOS. Збоку він витоптав ще велику стрілу, вказуючи напрямком до місця, де залишилася Гелена. Витратив він на це три дні.

Знаки на снігу побачив пілот Чек Гамільтон, який теж працював тут за контрактом. Він летів з пасажирами і провіантом з Уотсон-Лейка до Девідсон-Ренча. Пролетівши трохи у напрямку стріли пілот побачив на снігу людину.

Похитавши крилами літака, на знак, що потерпілих побачено, Гамільтон полетів за допомогою.

Незабаром з Ейрплейн-Лейка і Уотсон-Лейка вирушили кілька собачих запрягів з екіпажами рятувальників. Гамільтон кружляв над ними, показуючи шлях.

Через кілька днів вкрай виснажені потерпілі були вже в лікарні в Уайтхорсі. Драматичну пригоду їм завжди нагадуватимуть шрами — сліди поранень.

Гелена і Рафал мали однак щастя у своєму нещасті. Ввечері того самого дня, коли їх підібрали, знову почав падати сніг. А вранці витоптані з такими зусиллями літери SOS зникли під сніговим шаром товщиною у 25 сантиметрів. Знову їх витоптати, Флоресові вже не вистачило б сил.

Літери SOS, які Флорес витоптав на снігу

Б. КРИЖАНІВСЬКИЙ

Кадр з фільму «Велика ловитва» Анрі Фабіані.

ЗА ДЕСЯТЬ-ТРИДЦЯТЬ ХВИЛИН...

«Ніхто не стане вимірювати значення літературного твору кількістю сторінок, а картину — її форматом. Поряд з романом або ще більшими за обсягом творами існує поема, новела, есе, які часто являють собою ніби фермент, виконуючи функції оновлення, привнесення нової крові. Саме цю роль незмінно відігравав короткометражний фільм».

Це рядки з «Декларації» прогресивного угруповання молодих кінематографістів Франції, так званої «Групи тридцяти», опублікованої десять років тому — 20 грудня 1953 року.

Останнім часом група нараховує понад сто чоловік. І хоча до неї належать митці різних творчих уподобань, — всіх їх об'єднує палка ненависть до пануючого у Франції комерційного кінематографа та до його господарів — «грошових мішків». Всі члени групи справді

люблять мистецтво, і деякі з них досягли визначних успіхів у своїй творчості.

Нова школа французького короткометражного фільму — одне з найцікавіших явищ в повоєнному сучасному зарубіжному кінематографі.

Твори «Групи тридцяти» були удостоєні премій ряду міжнародних кінофестивалів. Своїми фільмами молоді кіномитці довели, що за десять-тридцять хвилин можна сказати людям багато хорошого, розв'язати значні проблеми життя, тонко розкрити дійсність, відшукати нові засоби кінематографічної мови.

Молоді митці стали гідними продовжувачами прекрасних традицій французького прогресивного кінематографа — кінематографа Рене Клера, Марселя Карне, Жака Фейдера та інших, — вони створили десятки й сотні різноманітних фільмів

різних жанрів. Тут і картини «акторські», й мультиплікаційні, й поетичні мініатюри, побудовані на зйомках та тонкому монтажному співставленні документів та старовинних малюнків, і... Одним словом, щоб перелічити всі різновиди фільмів — слід перелічити чи не всі стрічки.

Зупинимося на кількох — найцікавіших і найоригінальніших з них.

...Людина хоче втекти з острова, втекти від жалюгідного напівтваринного існування. Вона потихеньку, повільно переставляючи ноги, пробирається до причалу. І водорості, які занастали не одне людське життя, висмоктали не одну людську душу, чіпляються за ноги, неначе не хочуть відпустити втікача... Кроки його вповільнюються, нарешті він зупиняється... і повертається назад, повертається, щоб залишитись на проклятому

клаптику суші, де людина бачить лише водорості, водорості, водорості... Такий зміст невеликого фільму Яніки Беллон «Водорості», побудованого на документальному матеріалі. Важка праця «мисливців за водоростями», їх нужденне життя, спроби вирватися із «зачарованого кола» передані у фільмі з великою емоційною силою.

На такому ж ґрунті — тобто на документальному матеріалі, без професійних акторів — зроблено чудовий фільм «Фарребік» режисера Жоржа Рук'є. Митець прожив понад рік серед селян рідного краю. Селяни привичаїлися до кінокамери, перестали помічати її, й Рук'є вдалося зняти багато надзвичайно цікавих моментів з їхнього життя. Більшість кадрів «Фарребіка» вражають своєю непідробною достовірністю.

Кадр з фільму режисера Яніки Беллон «Водорості».

До цього ж циклу належить картина Анрі Фабіані «Велика ловитва», зроблена ще в сорокові роки й присвячена трудівникам моря. На відміну від багатьох фальшиво-романтизованих, піднесених стрічок про моряків та рибалок, у «Великій ловитві» режисерові вдалося відтворити життя й напружену, нелегку працю людей.

Високої майстерності та ідейної зрілості досяг режисер Робер Менегоз в своєму широко відомому гостропубліцистичному фільмі «Хай живуть докери!». Репортаж про страйк докерів Марселя, які відмовилися вантажити зброю для «брудної війни» в Індонезії, зроблений Менегозом гаряче, із справжнім натхненням.

В іншому своєму творі — «Моя Жанетта і мої приятелі» Менегоз з проникливим ліризмом розповідає про солідарність шахтарів Франції, їх дружбу.

Надзвичайно цікавий і третій фільм Робера Менегоза «Паризька комуна», побудований виключно на документальному матеріалі.

Еміль Рейно назвав свій винахід «оптичним театром». Було це ще до Люм'єра, за кілька років до «офіційного» народження кінематографа. І в «оптичному театрі» Рейно рухалися не фотографії, а малюнки. Зараз коротенькі його плівки, звичайно, видаються наївними, але й по сьогодні вони не

втратили своєрідної чарівності. І коли дивився деякі картини нової генерації французького кіно, відчував, що це спадкоємці чарівних стрічок «оптичного театру» Еміля Рейно.

Дорослий завжди з якоюсь ніжністю згадає роки свого дитинства. Отак і багато кінематографістів ще й досі не можуть забути перших кроків кіно. І часто ці екскурси в історію кіно набирають форм... пародії. Наприклад, короткометражка «Честь врятовано» режисера Молінаро пародіює стрічки за участю Макса Ліндера, якого Чарльз Спенсер Чаплін називав своїм учителем. Але це, так би мовити, ласкава пародія. А от, наприклад, Поль Павьо створив цілу серію злих пародій. Пародій на нинішні штамповані кіножанри, переважно — голлівудського кшталту. Особливо нищівними вийшли в нього пародії на ковбойський фільм — «Жах в Оклахомі», на «гангстерські» серійні стрічки — «Чикаго дайджест». Водночас Поль Павьо створює ліричні мініатюри, присвячені мистецтву відомого французького міма Марселя Марсо.

Серед наукових фільмів, зроблених «Групою тридцяти», відзначаються майстерністю картини Жана Пенлеве. Але, мабуть, найцікаві-

Кадр з фільму «Фарребік» Жоржа Рук'є.

Кадр з фільму «Джанго Рейнгарт» Поля Павло.

шим твором цього жанру став фільм доктора Тевенар «Голуба мушка» — лірична, комедійна розповідь, героїнею якої є звичайнісінька голуба мушка.

Сповнена ніжного гумору й чарівної фантазії коротенька картина Грюеля «Подорож Бадабу». Цікавий вже самий задум твору — зробити фільм за малюнками дітей. Ці малюнки яскравіють дитячою життєрадісністю. Хлопчик Бадабу, якому заманулося піднятися на Ейфелеву башту, не користується ліфтом, він просто йде, не зупиняючись, по вертикальній стіні...

Розповідаючи про нащадків Еміля Рейно, — в першу чергу слід згадати одного з найцікавіших майстрів рисованої мультиплікації в зарубіжному кіно, людину важкої долі й великого таланту — Поля Грімо.

Полю Грімо так і не пощастило самому закінчити фільм «Пастушка і сажотрус», над яким він працював багато років. Грімо почав його, зробив майже весь, але у нього не вистачило коштів... Адже рисована мультиплікація вимагає великого штату працівників,

великих витрат. І дозволити собі працювати над нею можуть за кордоном тільки дуже багаті люди, такі, приміром, як кіномагнат Уолт Дісней.

Про великий талант Поля Грімо, про легкість його малюнку, гостре соціальне спрямування його творчості свідчить мультиплікаційна короткометражка «Іграшковий солдатик» (іноді її називають «Олов'яний солдатик»). Дія цієї поетичної кіноновели відбувається в крамниці іграшок, які вночі живуть своїм життям. Є в «Групі тридцяти» два режисери, що наче увібрали в свою творчість найкращі риси всього угруповання, спромоглися створити найбільш майстерні й гостро-політичні фільми. Це — Ален Рене та Альбер Ламоріс.

За мотивами відомої фрески Пабло Пікассо «Герніка» режисер Ален Рене створив надзвичайно емоційний, гостро публіцистичний антивоєнний, антифашистський фільм. В картині Алена Рене з великою силою показано жахливу й потворну маску війни, маску смерті.

Справжнім мистецьким досягненням Алена Рене,

свідченням його громадянської мужності став гнівний антифашистський фільм «Ніч і туман», зроблений режисером за допомогою «Об'єднання колишніх в'язнів фашистських концентраційних таборів» та інших антифашистських організацій, які надали йому великий документальний матеріал.

Все показане в цьому фільмі — достовірне. Жодної вигадки, жодного інсценованого кадру. Навіть сама назва твору — документальна. «Ніч і туман» — таку шифровану назву дали гітлерівці планові цілковито-

Кадри з фільму «Червона куля» режисера Альбера Ламоріса.

го винищення мільйонів в'язнів у таборах смерті.

В короткій анотації до фільму Алена Рене, виданій «Групою тридцяти», говориться: «Ален Рене... прагнув перш за все поновити в пам'яті людей факти, які багато хто волів би забути. Хай цей фільм буде попередженням: якщо ми будемо пильні, це не повториться».

«Ніч і туман» Алена Рене — пристрасний художній документ. До таких вершин соціальної правди мало хто піднімався в зарубіжному кіномистецтві.

Ален Рене — митець неспокійної, пристрасної думки, митець-шукач. Він не може залишатися спокійним, коли бачить зло.

Альбер Ламоріс належить до тієї невеликої плеяди кінематографістів, які намагаються працювати в галузі поетико-романтичного кіно. Всі, хто творить у поетико-романтичній манері, є в більшій чи меншій мірі послідовниками великого майстра світової культури, письменника і режисера Олександра Довженка. Адже він перший заговорив у кіно поетико-романтичною мовою.

Використовуючи багаті традиції поетичного кінематографа Ол. Довженка, Ламоріс ніякою мірою не намагається копіювати їх сліпо.

У своїх картинах Альбер Ламоріс досліджує взаємовідносини дитини з дійсністю, причому робить це засобами напроцуд тонкими.

Всі картини Ламоріса — казки. Але казки, зроблені реалістичними методами, казки без фантастичних істот, без бутафорії.

Вже перший фільм Ламоріса «Бім», в якому розповідалося про дружбу хлопчика з маленьким віслючком, привернув увагу публіки до молодого режисера. Але твором, який примусив громадськість заговорити про Ла-

Кадр з фільму «Пастка» Альбера Капеллані.

моріса, була його третя картина з поетичною назвою «Біла грива», яка з успіхом демонструвалася в нашій країні. Це, на перший погляд, проста історія про дружні взаємини між хлопчиком і конем. Вони обидва одинаки на світі. В обох немає близьких. І вони допомагають один одному в біді. Ця правдива, поетична і тонка новела-казка зрозуміла як дітям, так і дорослим.

Дивилися радянські глядачі й останню картину Альбера Ламоріса «Подорож на повітряній кулі». Цей фільм вийшов трохи слабшим за попередній, фрагментарним. І все ж в ньому багато привабливих, добре зроблених сцен.

Сценарій тридцятихвилинного фільму «Червона куля», як і сценарії всіх інших картин Ламоріса, написаний ним самим. Тут також розповідається про багатства дитячої душі, про потяг дитини до дружби. Але на цей раз «другом» хлопчика став неживий предмет — маленька іграшкова повітряна куля червоного кольору. Сюжет фільму можна викласти буквально в кількох словах: хлопчик зустрів по-

вітряну кульку, подружився з нею, але його не пускали разом з другом ні до школи, ні до автобуса. Зграя вуличних хлопчиків почала стріляти з рогаток в червону кульку й «вбила» її. Хлопчик у відчаї. Але з усього Парижа до нього злітають всі повітряні кульки різних кольорів і забирають його з собою.

Своїм мистецтвом і фантазією режисер зумів «оживити» повітряну кульку, надати їй рис вірного товариша хлопчика. Цікаво відзначити, що режисер не вдавався до антропоморфізму, не домальовував кулці «очиці й вушка» і т. ін. Все показано через сприйняття хлопчика, його психологію. Реалістичними методами режисер створив «світ очима дитини». Він домігся того, що в уяві глядача виникає безліч асоціацій, пов'язаних з пригодами хлопчика, домігся того, що пригоди хлопчика сприймаються як взаємини людини з гнітючою дійсністю буржуазного суспільства. «Червона куля» — фільм світлий, оптимістичний. Він одержав величезну кількість призів, нагород та премій. Цей маленький шедевр —

одне з вищих мистецьких надбань повоєнного зарубіжного кіномистецтва.

Зроблений під значним впливом поезії О. Довженка, він, в свою чергу, справив великий вплив на кінематограф останніх років. Велика заслуга в цьому прекрасного оператора Едмона Сешана. Париж, знятий Едмоном Сешаном, можна побачити хіба що на полотнах Марке. Після роботи з Ламорісом, Сешан, вже як режисер, зробив дві короткометражки—«Ніук» та «Золота рибка».

Остання також удостоєна багатьох нагород.

* * *

«Група тридцяти» перебуває в опозиції до офіційної—загалом, «комерційної»—кінематографії Франції. Молоді митці, які входять до цього прогресивного угруповання, в своїй переважній більшості люди талановиті, люди, які люблять шукати і вміють знаходити в мистецтві. Втім не всі учасники групи мають сталі переко-

нання. Так, наприклад, Робер Менегоз — постановник гострих соціальних фільмів «Хай живуть докери!» та «Паризька комуна»—останнім часом відійшов від активної боротьби, почав робити вишукані, але безмістовні дрібниці. Такі режисери, як, скажімо, Олександр Астрюк, так і не подолали свою аполітичність. Деякі, здобувши славу і визнання, зрадили своєму покликанию заради грошей й переключилися на «комерційні» твори.

1969

КАЛЕНДАР ВСЕСВІТУ

КОСОВИЦЯ... ПІД ВОДОЮ. В Тасманії створено першу в світі підводну ферму. Косарки, прицеплені до підводних човнів, скошують на великій глибині морську траву, яку використовують у хімічній промисловості.

ЗАСТАРІЛИЙ ЗАКОН. Один з

депутатів англійської Палати громад виступив з пропозицією скасувати діючий й понині закон XVII сторіччя, який забороняє чоловікам бити своїх жінок між 9-ю годиною вечора і 6-ю ранку (бо це може порушити спокій сусідів).

АВТОМАТИЗУВАВ. Сенатор від штату Нью-Йорк Джекоб Лавітс, мабуть, щоб полегшити собі виконання державних функцій, обладнав свою приймальню спеціальним автоматом. Якщо натиснути відповідну кнопку, автомат повідомляє точку зору сенатора з різних питань, в тому числі й таких, як «Куба», «Берлін», «Бейсбол» тощо.

МОРАЛІСТИ. У Південному В'єтнамі видали закон, за яким всі державні службовці повинні подати докладні відомості про своїх полюбовниць — імена, адреси тощо. Автори цього закону пояснюють, що це потрібно для зміцнення громадської моралі. Американці, які перебувають на службі у Південному В'єтнамі, звільнені від подачі подібних відомостей.

ПЕРЕХОПИТИ РЕКОРД. Танцювальний оркестр у місті Брантфорд у Канаді грав безперервно протягом 80 годин і 33 хвилин. Канадські музиканти побили попередній рекорд, який належав їхнім сусідам — американцям.

ТАРТЮФ

КОМЕДІЯ НА П'ЯТЬ ДІЙ

ДІЯ П'ЯТА

Сцена перша

Оргон, Клеант

КЛЕАНТ

Куди ви біжите?

ОРГОН

Хіба я знаю?

КЛЕАНТ

Треба

Нам зараз же усім обміркувать між себе,
Що саме можемо в цім випадку робить.

ОРГОН

Я так хвилююся, аж серце тріпотить.
Найгірша річ за все — то скринечка мені ця!

КЛЕАНТ

Отож в цій скринечці важлива таємниця?

ОРГОН

Мій нещасливий друг, Аргас, отут мені
Віддав колись її в великій тайні.
При втечі він мене схотів на це обрати.
Якісь папери там; як встигнув він сказати,
Від них залежить все — життя його й майно.

КЛЕАНТ

Та як до інших рук потрапило воно?

ОРГОН

Це з бесід почалось в питанні про
сумлінність.

Сказать падлюці все я відчував повинність,
А він солодкою нудотністю промов
Примусив дати йому цю скринечку на схов,
Щоб, в разі допиту, мовляв, я мав би змогу
Упевнено обрать відкрочувань дорогу
І щоб з сумлінням я, чистішим, ніж у всіх,
Супроти істини давать присягу зміг.

КЛЕАНТ

Недобре вийшло це, пробачте мову щиру.
Як глянуть на цей дар і на таку довіру, —
Коли мої думки сказать без таємниць, —
То наробили ви нечуваних дурниць.
Ознаки дружби ці вас заведуть далеко,
У нього в козирях велика небезпека,
Тож дратувать його невірнo знов було.
Ви мусили шукать, як обминути зло.

ОРГОН

Які з гарним виглядом такого благочестя
Таке підступництво, таке брудне безчестя!
А я ж підняв його з болота, із пільми!..
Та годі, покінчив з святыми я людьми;
Зненависть відтепер оволодіє мною,
Я в ставленні до них зрівняюсь з сатаною.

КЛЕАНТ

Ну от! Хіба оце не та ж запальність в вас?
Знов добрість ви свою втрачаєте нараз.
Холодність розсуду — ніяк не ваша риса.
От з того надміру за цей ви узялися:
Вам помилка ясна, до вас тепер дійшло,
Що цей фальшивий пал приніс вам тільки
зло,

Та, виправляючись, чи варто, я питаю,
Знов помилитися, серйозніше без краю, —
Із серцем, що його мерзотник має цей,
Поплутавши серця всіх праведних людей?
Які тільки через те, що вліз шахрай вам
в вічі

Помпезним сявом побожного обличчя,
Ви всюди бачите таких лише, як він,
Неначе праведних сліткав усіх загин?
Для вільнодумів лиш ці дуроці зоставте,
Із доброчесністю ви зовнішність зоставте,
На карту не кладіть імення ви своє
І так поводьтєся, як звичай нам дає.
Тож, уникаючи вшановувать мерзоту,
Несправедливістю ви не ганьбіть чесноту,
А як вже крайністю доводиться вам жить,
То краще, просимс, ви в інший бік грішіть.

Сцена друга

Оргон, Клеант, Даміс

ДАМІС

Чи правда, батечку, що вам грозить цей
ланець,
Що він не пам'ятає благодіянь, поганець,
Що гідь його пихи, бридка й шкідлива враз,
Все в вашій доброті звертає проти вас?

ОРГОН

Так, сину, правда це, і в мене розлад духу.

ДАМІС

Дозвольте, я йому геть обрубую вуха.
Вже більш злочинцеві не можна потурати.
Мені судилося за все його скарати.
Щоб справу покінчить, заб'ю його на місці.

КЛЕАНТ

З такою мовою лежати б вам в колисці.
Будь ласка, не кричіть на різні голоси,
Такий бо уряд в нас, такі бо в нас часи,
Що гнів не має прав свавільно
вдовольнитися.

Сцена третя

Пані Пернель, Оргон, Ельміра, Клеант,
Маріана, Даміс, Доріна

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Що це? Я чую тут жахливі таємниці!

ОРГОН

Усе це — новина, якій я свідок сам.
Подяку бачите моїм усім трудам.
Людину дбаю я з мізерії забрати,
Пускаю в рідний дім і ставлюсь як до брата,
Крім всіх благодіянь, які роблю щодня,
Дочку й майно йому даю я навмання.
А він — запроданець, падлюка — в ту ж
годину

Ще хоче спокусити на гріх мою дружину!
Замало ще йому нечистих поривань —
Загрозу робить він з моїх благодіянь,
Збирається зловжити, щоб покінчить зі
мною,

Не дуже мудрою моєю добротою,
Відняти те майно, яке я відписав,
Туди мене загнать, звідкіль його я взяв!

ДОРІНА

Сердегал

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Сину мій, не вірю я достоту,
Щоб він хотів зробити таку страшну гидоту.

ОРГОН

Як?!

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Доброчесних всіх цькують, аж
просто страх!

ОРГОН

Який таїться зміст у ваших цих словах,
Матусю?

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Що у вас живуть такі ще люди,
Хто переслідує його злобою всюди.

ОРГОН

Що спільного в злобі із тим, що кажуть
вам?

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Я вам товкла не раз, як ще були дітям:
Чеснота гноблена у світі скрізь буває.
Вмирають заздрісні, а заздрість не вмирає.

ОРГОН

Та що тут в'яжеться до нинішніх подій?

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Понарозповіли брехень вам, сину мій.

ОРГОН

Казав я вам уже, що сам усе це бачив.

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Ніхто злорікам цим ніколи б не пробачив!

ОРГОН

Обвинувачуйте мене, — я вам сказав,
Що бачив сам і чув цю найбруднішу
з справ.

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

У цих злих язиках багато є отрути,
Ніхто не може тут від них в безпеці бути.

ОРГОН

Це значить повторять обділеним мозкам!
Я бачив, чує, я бачив, бачив сам,
Що зветься, бачив я. Чи треба вам вбивати
У вуха сто разів, за чотирьох горлати?

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

О боже! Почуття нас можуть підвести.
Чи можна довіряти тому, що бачиш ти!

ОРГОН

Немає сил!

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

У нас природа підозріла,
Ми визнаєм добро за лихо не до діла.

ОРГОН

Я мушу визнати за прояви турбот
Бажання обійняти мою жону!

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

От-от,

Щоб винуватити, слід вистежити ревно.
Ви ждати мусили, щоб взнати все напевно...

ОРГОН

А, чорт! Та як в таких упевнитись речах?
Я мусив, значить, ждати, щоб в мене на очах
Ті... От через вас я й спотикнувся на слові!

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Його надмірний пал приписують любові,
А я собі ніяк не можу взяти в тямки,
Щоб він, як всі плетуть, та спокусивсь-таки!

ОРГОН

Якби не те, що ви — моя старенька мати,
З нестями міг би я такого наказати!

ДОРІНА

От гарна відповідь усім таким панам:
То ви не вірили, а то не вірять вам.

КЛЕАНТ

Ми час марнуємо на цю балаканину,
А треба щось робить цю ж мить і цю ж
хвилину.

Не можна ждати нам з мерзотником таким.

ДАМІС

Як? Капості його не скінчаться на тім?

ЕЛЬМІРА

Нічого він тепер не зможе починати,
Його невдячливість розкрилася занадто.

КЛЕАНТ

Не заспокоюйтесь: є в нього слів запас,
Щоб пояснити всім його похід на вас;
І — це ще найдрібніш — інтриги без упину
Заводять завжди світ в набридну плутанину.
Я ще раз вам кажу: озброївся він так,
Що вам сваритися не варт було ніяк.

ОРГОН

Ну, що ж я мав робить? Дійшов я до
нестями,

З його зухвалості не керував чуттями.

КЛЕАНТ

Хотілось би мені, щоб ви змогли-таки
Налагодити знов відмінні з ним зв'язки.

ЕЛЬМІРА

Та, знаючи, що він таку-от має зброю,
Не наробила б я бучного неспокою,
Мої ж...

ОРГОН

(до Доріни, побачивши пана Лояля)

Дізнайтеся, чого з'явивсь оцей.

Якраз я в настрої, щоб частувать гостей.

Сцена четверта

Оргон, пані Пернель, Ельміра, Маріана,
Клеант, Даміс, Доріна, пан Лояль.

ЛОЯЛЬ

(до Доріни в глибині сцени)

Добрідень, сестронько. Влаштуйте, я
благаю,

Щоб пан прийняв мене.

ДОРІНА

Та він часу не має,
Не хоче, думаю, й хвилинки витрачати.

ЛОЯЛЬ

Я не прийшов сюди, щоб вам надокучать,
І певен я, мене він не зустрине лихо,
Бо в справі я такій, що матиме він втіху.

ДОРІНА

Ім'я?

ЛОЯЛЬ

Скажіть лише — сюди прийшов чого.
Від мсьє Тартюфа я, задля добра його.

ДОРІНА

(до Оргона)

У цього, що прийшов, обходження ласкаве;
Від мсьє Тартюфа він; в такій, він каже,
справі,

Що матимете ви втіху...

КЛЕАНТ

(до Оргона)

Слід спитать,
І що це за один, і хоче що сказати.

ОРГОН

(до Клеанта)

Налагодити він зв'язки прийшов, можливо.
Тож чим його зустрить — порадити б могли
ви?

КЛЕАНТ

Не треба виявлять злопам'ятність на світ;
Коли почне про мир, його послухать слід.

ЛОЯЛЬ

(до Оргона)

Хай небо ворогів вам, пане, покарає,
А вам талан пошле, як ваш слуга благає!

ОРГОН

(стїха до Клеанта)

Оцей ласкавий вступ підтверджує гадки —
Це ж він до нас прийшов проситися-таки.

ЛОЯЛЬ

Я весь ваш дім люблю, у ньому змалку
живши,
Ще в батька вашого покійного служивши.

ОРГОН

Ніяково мені, мій пане, вам сказати,
Але я, вибачте, не знаю, як вас звать.

ЛОЯЛЬ

Моє ім'я Лояль, з Нормандії я родом,
Я пристав із жезлом, на лихо всяким
шкодам,

Хвалити небеса, вже понад сорок літ
На цій посаді я, шанований як слід;
І, з волі вашої, я завітав цим разом,
Щоб описати дім у згоді із наказом.

ОРГОН

Які Ви прийшли сюди...

ЛОЯЛЬ

Мій пане, спокійніш.

Це тільки-но іще сама вимога лиш
Вам виселитися з родиною ізвідси,
Забрати меблі геть і житлом відступитися
Без всяких зволікань, без тяганини теж.

ОРГОН

Які Звідси вибратись?

ЛОЯЛЬ

Так, пане мій, авжеж.
Належить відтепер цей дім беззаперечно
Весь мсьє Тартюфові, — знайомий ваш,
доречно.

Він тут господарем і власником стає, —
Так свідчить договір, що ось у мене є,
Законно складений і скріплений належно.

ДАМІС
(до Лояля)

Оця безсовісність і дійсно, що безмежна!

ЛОЯЛЬ
(до Даміса)

У мене, пане мій, до вас ніяких справ,
(показуючи на Оргона)

А цей пан змалечку занадто добре взнав,
Які обов'язки у праведного люду,
І не ухилиться від резолюцій суду.

ОРГОН

Але...

ЛОЯЛЬ

Так, знаю я, що, пане, за мільйон
Ви не порушите ніде в житті закон,
І що дасте мені без гніву чи відрази
Належно виконать одержані накази.

ДАМІС

А чорна кохта ця ніколи навзаєм
В вас, приставе з жезлом, не стрілася
з києм?

ЛОЯЛЬ
(до Оргона)

Скажіть ви синові, хай замовчить чи вийде,
Мій пане. А не то, коли до чогось дійде,
Все мушу занести у протокол, на жаль.

ДОРІНА
(до себе)

Ну ж, і лояльний він, оцей от пан Лояль!

ЛОЯЛЬ

До праведних осіб я ставлюсь знаменито;
Щоб стать приємним вам і послугу зробити,
Я передоручить цю справу не хотів
Нікому з неотес — моїх товаришів,
Хто б, з якостей моїх не мавши навіть
знаку,

Всю процедуру вів не так уважно й м'яко.

ОРГОН

Та що є гіршого от за такий наказ
Із дому вибратись?

ЛОЯЛЬ

На це вам дано час:

Я, пане, вам зроблю відстрочку виконання,
І, зважте, чималу, — до завтрашнього рання,
А сам прийду сюди сьогодні ночувать
Із десятима людьми, щоб шуму не зчинять.
Вас, для проформи лиш, я попрошу зібрати
Ключі від всіх дверей до мене до кімнати.
Подбаю, пане, я за ваш нічний спочин
І всім забороню будить вас без причин.
А завтра, зранку вже, з належним вам

завзяттям

Ладнатись маєте з усім своїм манаттям.
Візьміть моїх людей. Твердий наказ їм дам
Все винести на двір найакуратніш вам.
Як можна діяти уважніше, — не знати.
І, ставлячись до вас поблажливо занадто,

Я вас благаю теж, мій пане, діять так,
Щоб аніхто мені не заважав ніяк.

ОРГОН
(до себе)

З якою втіхою, не марнувавши часу,
Найкращих сто луї я дав би із запасу,
Щоб мати дозвола в цю пику затопить
З всією силою, з якою можу бить.

КЛЕАНТ

(тихо до Оргона)

Облиште, вас прошу.

ДАМІС

Жахливе беззаконня!
Я ледве стримуюсь, отак свербить долоня.

ДОРІНА

За цей дарунок ваш, їй-богу, мсьє Лояль,
В ознаку вдячності київ на вас не жаль.

ЛОЯЛЬ

Нещадно скаране блюзнірство може бути,
А в нас, голубонько, є й на жінок статuti.

КЛЕАНТ

(до Лояля)

Ну, годі, пане мій, пора уже й скінчить.
Давайте цей ваш лист, будь ласка, та й ідіть!

ЛОЯЛЬ

Тож, до побачення. Хай небо вам сприяє!

ОРГОН

Проклін тобі й тому, хто отаких наймає!

Сцена п'ята

Оргон, пані Пернель, Ельміра, Клеант,
Маріана, Даміс, Доріна

ОРГОН

Ну, матінко моя, як вам особа ця?
Про решту ви судіть із цього папірця.
Чи ще вам пояснять його підступність
треба?

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Я приголомшена, я наче впала з небал!

ДОРІНА
(до Оргона)

Чого ж ви лаєте? Чого ви кленете?
Цілком він тут явив своє лице святе.
Спасати ближнього — мета його єдина.
Він знає, що скарги завжди псують людину,
І в доброті своїй він радо вас звільнить
Від усього того, що може вас згубить.

ОРГОН

Мовчать! Доводиться вам це весь час
казати.

КЛЕАНТ
(до Оргона)

Тож поміркуймо всі, яку з порад вам взяти.

ЕЛЬМІРА

Хай швидше знають всі про цей кричущий
факт!
Таким поведінням касується той акт.
Нехай розкриється вся беззаконність діла,
Щоб успіху його громада не стерпіла.

Сцена шоста

Валер, Оргон, пані Пернель, Ельміра,
Клеант, Маріана, Даміс, Доріна

ВАЛЕР

Шкода, що мушу я вас, пане, засмутить,
Та маю вам сказати, що прикрість вам
грозить.
Один близький мій друг, з усіх найближчий
навіть, —
Він знає, як мене увесь ваш дім цікавить, —
Якимось способом оце для мене взнав
Такий страшний секрет з державних тайних
справ
І розповів мені такі жахливі речі,
Що слід вам вдатися, не гаючись, до втечі.
Мерзотник той, з яким ви панькались весь
час,
З'явивсь до короля із виказом на вас
І передав йому, лишившись наодинці,
Важливу скринечку державного злочинця,
Яку, обов'язкам підданця вперекір,
Зловмисно ви, мовляв, ховали з давніх пір.
З усіх подробиць там я проминаю решту,
Та ордер дано вже для вашого арешту,
І він сам нав'язавсь, щоб повну втіху мать,
Із тими вирушить, хто йде вас забирать.

КЛЕАНТ

От зброя де його; отак-от цей падлюка
Вихоплює майно, як трапилось під руки.

ОРГОН

Ну, це, я вам скажу, страхіття із страхіть!

ВАЛЕР

Наймєнша затримка вас може загубить.
До послуг, пане, вам мій екіпаж при вході.
І тисяча луї вам стане у пригоді.
Тож не барімося, — на небі повно хмар,
І може вибухнуть за мить страшний удар.
Щоб ви дісталися в цілком безпечне місце,
Прошу я дозволу взяти участь у поїздки.

ОРГОН

Я змушений прийняти ці клопоти од вас,
А на відплату вам потрібен інший час.
Благаю небеса мені явити ласку,
Щоб я віддячить міг хоч невелику б частку.
Прощайте. Ви ж усі дивіться тут...

КЛЕАНТ

Мерщій!
Подбаєм, щоб було як слід все, брате мій.

Сцена сьома

Тартюф, поліцейський, пані Пернель, Оргон,
Ельміра, Клеант, Маріана, Валер, Даміс,
Доріна

ТАРТЮФ

(зупиняючи Оргона)

Ану, мій пане, ну! Куди це вам спішити?
Не їдьте вдалечинь, шукаючи, де жити:
Бо дав наказ король в тюрму замкнути вас.

ОРГОН

Падлюко! Ти обрав для вдару самий час.
Робив ти капості, паскуднику, з дитинства
І нині увінчав усі свої злочинства.

ТАРТЮФ

Клятьбою зла мені не можете зробити.
В ім'я небес я звик усе без слів терпіть.

КЛЕАНТ

Взірець смиренності — її з усього видно.

ДАМІС

Як іменем небес він грається безстыдно!

ТАРТЮФ

Всі ваші вихватки минають без пуття.
Святий обов'язок — за це лиш дбаю я.

МАРІАНА

Ви хочете здобуть оцим велику славу,
Але ви беретесь не за почесну справу.

ТАРТЮФ

Славніших понад цю нема на світі справ,
Коли такий владар сюди мене прислав.

ОРГОН

А ти хоч не забув, із добрості чиєї,
Невдячний, виліз ти з убогості своєї?

ТАРТЮФ

Так, знаю, що від вас дістав багато я,
Та діло короля — над все мені життя.
Цього обов'язку піднесена гарячність
Придушує в мені у серці всяку вдячність.
Могутнім узам цим я радо все віддам —
Близьких, жону, батьків, піду нарешті сам.

ЕЛЬМІРА

Фігляр!

ДОРІНА

Як вміє він в своїх ділах мерзенних
Робить собі покрив з речей, усім священних!

КЛЕАНТ

Невже він без доган, як кричите ви скрізь,
Отой сердечний пал, що в нього ви

вдяглись,

Коли, до прикладу, він змусив цю людину
Спіймать, як зводили на гріх ви їй дружину,
А вас доносити на неї не пускав,
Аж поки випадок звідсіль вас не погнав.

Я тут вже не кажу, не зловживавши словом,
Що він подарував усе своє майно вам,
Та чом, його тепер підвівши під удар,
Ви не відмовились прийняти од нього дар?

ТАРТЮФ

(до поліцейського)

Мій пане, припиніть, нарешті, ці образи.
Беріться, я прошу, виконувати накази.

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ

Так, виконати слід давно уже наказ,
І слушно ви до справ закликали всіх нас.
То, щоб зробити це, в оточенні конвою,
Не гаявши часу, ідіть в тюрму за мною.

ТАРТЮФ

Хто, пане, я?!

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ

Так ви.

ТАРТЮФ

Та чом, скажіть, в тюрму?

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ

Не вам повинен я давати звіт чому.

(до Оргона)

Більш не бентежтеся і заспокойтеся, пане,
Бо любий наш король ненавидить обмани,
Людські серця до дна проймає в нього зір,
Його не ошука найтонший лицемір,
Велика в нім душа і розум досконалий
Ніколи ще в житті нічого не минали,
Не відає вагань проникливість тверда,
І мудра мисль його у надмір не впада.
Всіх праведних людей підносить він угору,
В сліпучім сяєві не опускає зору,
І, правду люблячи, несе в своїх очах
Ще й те, що змушує брехню відчутти страх.
І цей-от не домігсь його довіри й ласки,
Бо він розпізнає й далеко тонші пастки.
Ураз освітлений під променем очей,
Мерзотність всю свою явив зловмисник цей,
Вас винуватячи, розкрив себе самого, —
І височайший зір побачив серце в нього,
Монархові представ пройдисвіт, знаний
всім,

Хоч і прихований іменням не своїм,
Та стільки чорних діл за ним у нас відомо,
Що з них би склалися грубозні цілі томи.
Король не виказав обурення свого
Його невдячністю й підступністю його,
Цю справу об'єднав із іншими ділами
І відрядив із ним мене для того саме,
Щоб подивитися, куди зайде шахрай,
І вашій справі всій покласти врешті край.
За скринечку оту, що дав йому цей в руку,
Він хоче, щоб при вас я викрив би падлюку.
Своєю владою він чинність відбира
У дарчої, що вас позбавила добра,
І пробачає вам цю потайну провину,

Що вірність другові їй стала за причину.
Колись не зрадили монарха ви свого, —
І от підтвердження державних прав його,
Бо чуйним серцем він, хоч скільки б днів
злетіло,

А завжди відзнача усяке добре діло.
За ним бо служба й в вас пропасти не
могла —
Він пам'ята добро, не пам'ятавши зла.

ДОРІНА

Хай небо славиться!

ПАНІ ПЕРНЕЛЬ

Я стала оживати!

ЕЛЬМІРА

Нечувані діла!

МАРІАНА

Хто б міг так сказати!

ОРГОН

(до Тартюфа, якого виводить поліцейський)
Ну, погань, ось тобі...

Сцена восьма

Пані Пернель, Оргон, Ельміра, Маріана,
Клеант, Валер, Даміс, Доріна

КЛЕАНТ

Спиніться, брате мій,
Не принижайтеся до недостойних дій.
Лишіть мерзотника у жалюгідній долі.
Не збільшуйте картань — йому й своїх
доволі.

Скоріше слід бажать, щоб стěžкою гризот
Його душа прийшла щасливо до чеснот,
Щоб виправився він, свої зогидив вади,
Щоб міг він заслужить у короля пощади.
А ви, вславляючи ласкаву мову ту,
Вшановуйте всяк день монаршу доброту.

ОРГОН

Прекрасно сказано. То зараз же ходімо,
До найясніших ніг подяку ми складімо.
Коли ж обов'язок хоч трохи сплатим цей,
Подбаємо тоді і про судьбу дітей —
Дамо Валерові у шлюбі увінчання
Великодушного і щирого кохання.

Кінець

З французької переклав
Євген Дроб'язко

З УГОРСЬКОГО ГУМОРУ

НА ВИСОКОМУ РІВНІ

Голова профспілкових зборів на закінчення сказав:

— Шановні товариші, наші збори пройшли на високому рівні. Оратори висловили багато критичних зауважень і корисних порад. Тепер кожному з нас ясно, що має робити інший...

РІВНІСТЬ

Чоловік роздратовано ходить по кімнаті, щось шукаючи.

— Яке безладдя в моїй квартирі, нічого не можна знайти.

— Скільки разів я тобі казала, що квартира наша, сім'я наша, меблі наші — усе наше, а не моє! Скажи нарешті, що ти шукаєш?

— Нашу бриту...

МАЛЕ ТА ХИТРЕ

— Мамо, дай мені молоток, — просить п'ятирічний Лаці.

— Навіщо? — питає мати.

— Хочу забити цвях.

— Ти заб'єш пальці!

— Ні. Цвях триматиме Петер.

РАДІСТЬ СУСІДИ

На шибці вікна висить об'ява: «Терміново продається саксофон». А в сусідньому вікні виставили табличку: «Нарешті!»

СИЛА ВОЛІ

Лікар оглянув хворого й викликав його дружину до сусідньої кімнати:

— Ваш чоловік мусить негайно кинути палити.

— Не турбуйтеся, він сьогодні ж покине...

— Це не так легко. Потрібно мати велику силу волі.

— Будьте спокійні, докторе, сила волі в мене велика...

ЯКИЙ КОМІР, ТАКА Й СИЛА

До хімчистки приходять хлопчина й каже завідувачому:

— Батько переказував, що ви зіпсували комір в його сорочці. Якщо не дасте іншу, він прийде сюди і все потрощить...

— Який розмір коміра у твого батька? — питає завідувачий, щоб знайти відповідну сорочку.

— Тридцять п'ятий.

— Ну, то хай приходять...

ДИВЛЯЧИСЬ ДЛЯ ЧОГО...

У трамваї кондуктор звертається до жінки:

— Візьміть квиток для сина.

— Для цього маляти?

— Тоді візьміть його на руки.

— Цього здоров'яку?!

ПЕРЕДБАЧЛИВА ВІДПОВІДЬ

Зустрілися двоє приятелів. Мовчки потисли один одному руки, а один коротко сказав:

— ...тому, що ні!

— Що значить оце: «...тому, що ні!»? — питає його другий.

— Ти хотів попросити в мене десять форинтів, я б сказав «ні», ти спитав би: «Чому ні?», ось я тобі одразу й відповів: «Тому, що ні!»

ТОЧНА ВІДПОВІДЬ

До трамвая, який ось-ось рушить, біжить чоловік. Раптом його спиняє якийсь перехожий:
— Пробачте, Ви не знаєте, котра година?
— Знаю,— відповів той і побіг далі.

ПОДАРУНОК

Батько купив синові заводний автомобіль. Приніс подарунок додому і цілий вечір показував хлопчикові, як треба з ним гратися. Син уважно спостерігав, а тоді й запитав батька:
— А що ти приніс мені?

ПРОПАЛА ТЕМА!

Зустрічаються двоє знайомих, хворі на шлунок:
— Як ви себе почуваєте?
— Добре. Я вже зовсім вилікувався.
— Я теж... А про що ж тоді балакатимемо?

ДОБРЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Офіціант приносить замовлений обід і кладе на стіл книгу скарг:
— Ось вам і книга скарг, щоб двічі не ходити...

ЗАЙВА ОБЕРЕЖНІСТЬ

Арештований: Навіщо в тюрмі на кожному вікні грати?
Тюремник: Так безпечніше.
Арештований: Ну, знаєте!.. Який дурень вдиратиметься до в'язниці!

ЗРОЗУМІВ

— Ти чув, сьогодні автомашина збила того чоловіка, що лагодив нам стріху.
— Який жах! Вже й по стрісі небезпечно ходити!

ОБІЗНАНІ ДІТИ

Хлопчаки спостерігають, як дядько напуває з відра корову:
— Бачиш,— каже один,— як розбавляють молоко водою?

КОРОТКО І ЯСНО

Жінка: Хлопчику, як тебе звуть?
Хлопчик: Інші — ти, сам себе — я.

КАЛЕНДАР КОЛО ВСЕСВІТУ

ПОМИЛИВСЯ! Вперше за 2600 років існування японської імператорської династії, нинішній японський монарх Хірохіто потиснув руку своєму підданому.

«Що це, — гадали люди, — відмова від стародавнього правила, безумство?»

Але швидко все з'ясувалося. Імператор просто помилився. Одного з японських урядовців він прийняв за члена таїландської делегації, на честь якої було влаштовано прийом.

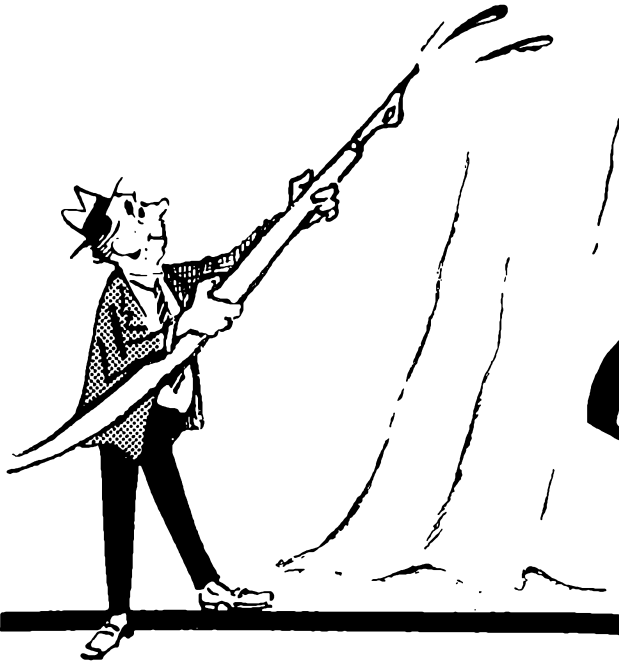
НА ВСЬОМУ ЗАРОБЛЯЮТЬ. Якийсь голлівудський ділок придбав за великі гроші літній будиночок, в якому минулого року заповдіяла собі смерть відома американська кінозірка Мерілін Монро. Новий власник хоче відкрити будинок для відвідувань туристів та всіх цікавих. За пристойну плату, звичайно.

ЖІНКИ МАЮТЬ КРАЩИЙ СЛУХ. Американські лікарі, досліджуючи питання погіршення слуху у людини, дійшли висновку, що у чоловіків гострота слуху зменшується після 32 років життя, а у жінок лише після 37 років. Крім того, встановлено, що жінки взагалі мають тонший слух.

ЩОБ НЕ ВТРАЧАТИ ПОКУПЦІВ. До англійського міністерства юстиції надійшла заява, авторн якої вимагають, щоб ув'язненим в тюрмах Англії надавалося б право носити свій власний одяг. У заяві висловлюється думка про те, що тюрмний одяг нібито найбільше принижує людську гідність тих, що мусять його носити.

Заяву підписали 30 власників фабрик готового одягу і ательє мод.

ТЕЖ ЧЕМПІОН. Титул найважчої італійки 1963 року здобула 28-річна Маргаріта Кауда. Вона важить 207 кілограмів. Серед чоловіків перемогу здобув 158-кілограмовий Луїджі Камето.

Малюнки Л. Бойка

Серце СТУКАЄ В ДВЕРЦЯТА...

ОПОВІДАННЯ

Всі хрещаті й нехрещаті голгофи протягом сторіч так часто і захоплено звеличуються, що й донині знаходяться сміливці, які пускаються в дорогу, щоб знайти нові й нові уявні вершини і осяяти їх своїм захватом і стражданням.

Я, мабуть, від народження позбавлений таких авантурницьких нахилів. З дитячих років мене не приваблювало дряпання — ні по сучках на високі дерева, ні по крутих стежках на вищезгадані голгофи. А під впливом моєї бурхливої, мінливої, як вихор, епохи моя природжена обережність ще зросла. Я своєчасно зрозумів, що вершини стоять у сусідстві з прірвами, що хто біжить, той падає частіше від того, хто йде, що той болючіше вдаряється, хто вище злітає.

Хоробрим безумцям — честь і слава! Та що стосується мене особисто, то нехай мені буде дозволено скромно не зараховувати себе до них...

Стримайте, прошу вас, свій презирливий посміх — він є залишком з часів гордих індивідуалістів-обранців. Нарешті, треба, щоб мене і всіх подібних до мене громадськість приймала нарівні з безумними пророками. Мільйони трудівників гупають молотком або клацають учительською крейдою по чорній дошці. Чому ж не можу я так, як вони, тихо, скромно, без честолюбного шалу, без задрощів до чиеїсь пророцької долі заробляти собі на хліб своїм письменницьким пером?

Так, тут є над чим подумати.

Сама моя посада — посада старшого нау-

кового співробітника Інституту театрознавства — якось зобов'язує мене включати у свої статті переважно встановлені і підтверджені документами істини. З огляду на свою посаду я просто не можу розмахувати критичною дубиною, не можу прорікати відкриття — може, й істинні, але тривожні, неприємні відкриття, які тягнуть за собою цілий ланцюг небезпечних наслідків.

Пам'ятаючи, що я посередньо представляю свій інститут, а через нього і міністерство, я особливо уважно даю конкретні оцінки спектаклям, насамперед спектаклям, створеним владущими драматургами, провідними режисерами і титулованими акторами. Хіба я не знаю, що це значить бути одночасно драматургом і головним редактором, режисером і директором Інституту театрознавства? Хіба не сам я створив мірку: народний артист вищий за заслуженого, а вони обидва — вищі за всіх інших? Дехто з них, може, вже тільки відбиває блиск свого звання; може, водночас на театральному небосхилі сяють сліпучіші Сіріуси і Венери, — не моє діло протиставити перших другим і цим плутати категорії. Зате, коли хтось буде скинутий з вершини, я перший кидаю на нього камінь. Коли його знову піднесуть угору, я знову включу його до сонму вихвалюваних. Позиція ясна, недвозначна, послідовна.

Чому ж тоді мене так в'їдливо і несправедливо назвали «критиком з парасолею»?

Адже в цирку під час ходіння по канату, навіть і з балансуючими зонтиками, є небезпека власти, покалічитись, принаймні осоромитися перед численною публікою. А я,

як уже я казав, принципово не йду на ризик, не ступаю ні на які конкретні і переносні манливі канати. Я крокую собі по рівній, може, й безславній, зате цілком безпечній громадській і життєвій арені.

Це видно навіть з мого зовнішнього вигляду. Я б назвав його класичним для таких людей, як я: черевце, два підборіддя, лисе тім'я, повільна хода і глибокий, спокійний погляд, здатний якнайбайдужіше спостерігати бурі в театральному мікрокосмі і мінливості пророчих судеб.

Критик з парасолею...

Так, тільки це прізвисько мене спокусило — одним єдиний раз! — зневірися в собі, ступити на канат і цим самим наразитись на небезпеку справжнього, реального осоромлення.

Глибоко засмучений таким прізвиськом, я вирішив довести тим, які назвали мене «парасольником», що уникаю нерозсудливих відкриттів не від браку особистої сміливості, що, коли постає питання про потоптання своїх принципів, я також можу потоптати публічно цю їхню хвалену, стихійну, нікому не потрібну істину.

Вірно, що мій удар був скерований проти якогось позаштатного, зовсім незначного провінціального актора. Він не скінчив «ВІТМИС»¹, не приятелював ні з ким з професорів чи редакторів, не входив у партійне чи профспілкове керівництво. Колишній заводський робітник, він був висунутий в театр із самодіяльності за своє гарне обличчя і атлетичну будову тіла. Але ж ми весь час втовкмачуємо згори: «Шукайте таланти в надрах народу! Піднімайте їх! Зміцнюйте їх!»

Ах, хоч би єдина клітина мого мозку подала мені звичний попереджувальний сигнал! Ні, опіум смутку приспав їх усі...

Пригнічений цим смутком, я написав у газету «Культурне життя» дійсно темпераментну статтю. В ній після звичайного вступу про досягнення соціалістичного театру взагалі я підкреслив, що цей Генчо Новаков потрапив на сцену через якийсь непорозуміння. Артистові потрібні не тільки краса обличчя і стрункість постаті, але і те, що всіма мовами називається простим словом «талант». Ти можеш мати вигляд справжнісінького Аполлона і рухатися, як Пінокіо. Міністерство не надало директорам театрів права набирати акторів тільки для того, щоб ті директори могли так безвідповідально зловживати цими правами. Новий етап, на якому знаходиться болгарський театр, вимагає багато вимогливішого ставлення до кадрів. Тепер перед молоддю відкриті найсвітліші перспективи не лише у сфері мистецтва. Життя і творче дерзання кличуть їх звідусіль. Досить комусь побажати...

І так далі, і так далі.

Виявляється, щире висловлювання істини дає певне моральне задоволення. Коли «Культурне життя» вийшло, я до пізньої ночі блаженствував. Серце моє калатало, кров палала. Жиринки під моєю шкірою почали розтоплюватись...

Я одержав кілька поздоровлень, насамперед від моїх співробітників і співробітниць по Інституту театрознавства, далі від знайомих на вулиці, в артистичному кафе «Прага», телефоном.

Страшне сталося другого ранку.

Дивно те, що воно не створило загрози, як це буває звичайно, для моєї служби, для мого громадського становища: воно створило загрозу для мого життя, для мого фізичного існування.

Вдерся в мій кабінет той красунь, актор Генчо Новаков, вдерся не як ніжний Аполлон, а як зловісний бог Марс. Очі його — як у розлюченого бика, кулаки — залізні лабета.

— Де той мерзотник? — заревів він, звертаючись до моєї співробітниці, жовтошкірої, недокрівної жінки.

Вона, спеціалістка по драматичних мотивах у староболгарському письменстві, не витримала сучасної трагедійної ситуації і заціпеніла на своєму стільці.

— Хто?.. Про якого мерзотника ви питаєте?

— Про того! З парасолею! Про класичного дрібного мерзотника!

— Ах, так!.. — здогадалася недокрівна.

Зрозуміла річ, вона образила мене припущенням, що ці епітети стосуються саме мене, але я великодушно їй пробачаю заради чудової брехні, яка миттю спала їй на думку:

— Його нема! Нема! — писнула вона. — Він у відрядженні! Виїхав у відрядження!

— Куди він виїхав? — прохрипів зловісний гість так, як не міг би прохрипіти цілий хор месниць-Еріній. — Куди? Куди він виїхав капостити?

— Він виїхав у Північну... ні, у Південну Болгарію! Авжеж, авжеж, у Батак! У Батак виїхав — приймати спектакль.

На щастя, він не здогадався, що в тому історичному сільці ще не відкрито державний театр, і провів від радості:

— А-ха-а! Батак! Священне місце!.. Чудово! Чудово!.. Саме там, у старій клуні, де турки забивали худобу, я заколю його, мерзотника! Цей хамелеон більше не буде поширювати свій сморід!

Моя співробітниця заплакала:

— Але завіщо?.. Завіщо ви його заколете?

— Бо він споганив мою руку, потиснувши її мені після спектаклю! Бо він сказав мені в лице наймерзеннішу брехню: «Браво! Браво, товаришу Новаков! Ви були чудові в ролі

1) Вищий інститут театрального мистецтва.

герцога. Ще й така фігура!» Ах, матінко, як ти могла породити такого виродка!

Так, це правда: я сказав йому щось подібне. Але хто з нашого артистичного середовища не знає, що це звичайна, заяложена фраза, яку говорять кожному артистові після кожної прем'єри? Це щось на зразок «добридень», «добрий вечір», «як ся маєте». Тільки заводський самодіяльник може присікати до цього простого прояву доброго виховання.

— Ви чуєте? — заревів він, ще більше настрахавши недокрівну. — Я був чудесний! А потім він пише, що це непорозуміння, якийсь там Пінокіо! Просто наказує директоріві, щоб той викинув мене, як непотрібну колоду!

Тут саме з'явився я, власною персоною. Я зайшов з портфелем, спокійний, задоволений, радіючи двом поздоровленням, які дістав дорогою з дому. Заходжу в Інститут і ще зі сходів бачу — двері відчинені. Перед столом моєї співробітниці спиною до дверей стоїть атлетичної будови незнайомец з кучерявою головою. Його кулаки підняті вгору.

— О-о! — виє він посиленним усіма трагедійними штампами голосом. — Підла двонога гнида! Я його знайду! Розчавлю двома пальцями! Вирву йому язика, щоб він не знущався з священної мови наших дідів!

В цю мить моя жовтошкіра співробітниця побачила мене. В очах її блиснув вогник безумства, вся її недокрівна істота мовчазно закричала: «Тікай! Тікай!»

Але і звір вловив німий крик, раптово обернувся і побачив мене коло дверей.

— А-ха-а! Ось цей хамелеон!

І кинувся...

Я б ніколи не міг припустити, що людина з черевцем і двома підборіддями, як у мене, може літати на третій космічній швидкості. Але передо мною були не безмежні простори всесвіту, а глухий, обмежений цементними стінами коридор. І навпроти єдині, тільки єдині рятівні двері вбиральні.

Як я вскочив туди, коли клацнув засувкою — не пам'ятаю.

Писк недокрівної і грюкання лабетів у двері зібрали численних старших і молодших наукових співробітників Інституту театрознавства. Прибігла прибиральниця, швейцар, телефоністка. Спільним зусиллям звіра приборкали і спровадили вниз по сходах, а я в цей час змушений був скористатися з відповідного місця в рятівному приміщенні. Настали жахливі дні.

У мене був звичай в післяобідній час блаженствувати у кафе «Прага». Я сидів собі, витягшись на стільці, з сплетеними на жилеті пальцями і пив каву. Тепер я навіть не смів пройти по вулиці близько кафе. І не тільки від страху бути побитим, а й від боязні за-

знати насмішок. Бо інцидент з убиральною набув широкого розголосу і викликав насмішки. А вони, як відомо, можуть убити навіть безсмертних.

Мені випала нагода несвоєчасно використати свою профвідпустку. А потім я поїду за кордон на конференцію по сучасній темі і сучасному герою. Але де б я не був, я весь час повторював собі: «Хоч це глист, хоч це хробак — не наступи на нього, бо ти не певен, що він не обернеться очковою змією».

Проте, що зроблене, те зроблене, і відплата не обминула мене, хоч прийшла пізніше на цілих два роки.

Був один з тих квітневих кабінетних ранків, коли ти вже з'їв три пампушки, що їх принесла прибиральниця, і готовий з насолодою розгорнути газету, щоб убити принаймні дві з нескінченних порожніх інститутських годин.

Та коли я вже зібрався був розгорнути газету, хтось, не постукавши, відчинив двері. В імлі, що впала мені на очі, я знову побачив, як до мене підходить величезний — аж до самої стелі! — бог Марс. Ось він простягає свої залізні лабета, лівицею хапає мене за волосся, відкидає назад мою голову, щоб ухопити за горлянку, а правицею стискає мені горло.

— Хррр! — захрипів я, напівзадушений. — Мамуню!.. Скінчилося моє життя, яке я беззавітно віддав болгарському театрові!.. В передсмертній агонії чую:

— Чи то не ви назвали мене колись Пінокіо?

— Ні-і! — ожив я трохи. — То не я! То не я! Ви помилились!

Гукнувши ці слова, я ще ясніше побачив його: стоїть коло мого столу з пучком троянд у руці і добродушно посміхається — то мені, то недокрівній.

— Як так, не ви? — воркотить милий голос. — Я вас чудово пам'ятаю!.. Чого ви тремтите обидва?.. Не бійтеся, прошу вас, нічого поганого з вами не станеться... Будь ласка, візьміть цей букет.

Уявіть собі: він подає мені — мені! — запашні троянди.

— Пригадуєте ту вашу статтю? В якій ви назвали мене колодою?

— Прошу вас... Я не назвав вас колодою!

— Та ж ви саме це мали на думці... Пінокіо! Цебто дерев'яна людина. Хіба ні?

Ах, якби Аполлон усміхнувся Меллпомені, він також не засяяв би такою чарівною, приємною усмішкою.

— Я прийшов подякувати вам за вашу чесну думку. Поцілувати вашу руку...

О боги!.. Ти, Ісусе! І ти, Магомете! І ви, Озірісе, Буддо, Крішно, Шіво Восьмирукий! Могутня рука, яка збиралась вирвати мій язик, справді простяглась і взяла мою м'яку інститутську кисть. Атлетична постать нахи-

лилась, уста мого ворога дійсно торкнулись прозорої шкіри з синіми прожилками.

— Я цілую вашу руку за те, що ви мене вигнали з театру, за те, що врятували мені життя, мою радість... все!

Голос гостя змовк, обличчя стало зосередженим, розумним, мужнім.

— Тоді — висміяний, розбитий, я змушений був знову повернутися на завод. Знову стати до свого верстата. І я став до нього, хоч був напівмертвий. Товариші зрозуміли мене, оточили.. Не знаю, чи зможете ви зрозуміти, і ви, товаришко, що це значить, коли стаєш на своє місце. Коли ти потрібен, коли тебе шанують... люблять.. Не так, як там, за обшарпаними лаштунками. Між обшарпаних душ...

Слова його були гіркі, але обличчя випромінювало чисте світло.

— Дякую вам, бо ви повернули мені і саме мистецтво. Сідаю тепер у крісло — і там, у нас, і тут, у Софії, розплющую довірливо очі і розкриваю серце. «Моя Джульєтта! Як в твоїх грудях від щастя серце б'ється так, як в мене, й ти можеш краще виявити радість,— знайди слова, яких мені бракує, і всолоди повітря навкруги своїм диханням ніжним». Прощайте...

Жовтобліді щоки моєї співробітниці палали — засипаний інститутським попелом рум'янець знову запалив в її серці чарівник Шекспір.

— Чудово!.. Чому ви не сідаєте, товаришу?.. Прошу вас, сідайте.

Вона підвелася, щоб подати йому стільця, але він затримав її своїми трохи згрубілими від роботи на токарському верстаті руками.

— Дякую, товаришко, ви дуже люб'язні. Але я поспішаю. На мене чекають товариші. За дві години наша делегація вилітає...

— Куди... вилітаєте? — запитала співробітниця, і в голосі її забринів смуток.

— В Москву! В Москву! — як гукнули б чеховські три сестри. Ми летимо на першотравневі свята. Ще раз дякую. Земний уклін!

Він і справді уклонився — низенько, по-древноруському, як його навчили в театрі. Потім повернувся, вийшов важким, певним кроком і точним рухом причинив двері.

Лишилось тільки світло від його усмішки. І смуток в очах співробітниці. І тут у мене самого — не знаю точно де — чи то в серці, чи то в іншому місці грудей — тягар від якогось мутного осадку.

...Часом я не можу заснути до пізньої ночі. Поцілунок, наче виразка, пече мені руку. Серце без причини сильно б'ється: «Тут-туп-туп!..»

Наче стукає у дверцята мого сумління.

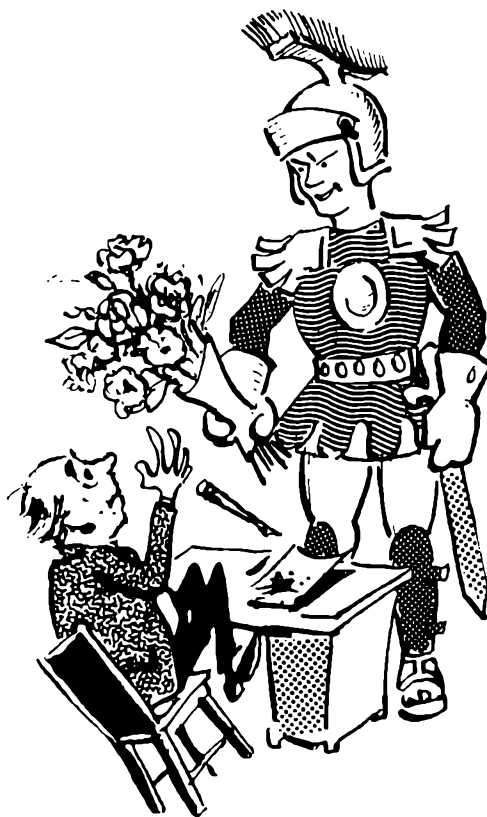
Що за чортівня! Хіба треба жити так, як живу я? Хіба не мають більше рації ті, які йдуть осявати своєю вірою і своїми стражданнями кам'яністі стежки до уявних вершин?

— Ні! Ні! Ні! — кричить у мені добрий голос.— Не брешти собі! Озирнись: може, що-небудь збагнеш!.. А завтра на тебе чекає професорська кафедра!

— Правильно! Правильно! — радіє злий голос.— Може, що-небудь збагнеш: парасольник, хамелеон.

Серце стукає у дверцята...

*З болгарської переклав
Марко ЗИСМАН*

Портрет художника Йожефа Егри.
1951 р.

ІРЖІ ШЕТЛІК

Коли камінь оживає...

На північному березі озера Балатон, серед виноградників і кукурудзяних полів стоїть, потопаючи в густій зелені саду, будинок скульптора Міклоша Боршоша. Біля будинку — прямокутна споруда. Це майстерня. А навколо — мармурові брили і незакінчені скульптури.

Міклош Боршош належить до плеяди провідних скульпторів Угорщини. Пройшовши сувору життєву школу, ця наділена гострим природженим розумом і великим талантом людина піднялась до висот справжньої майстерності.

Самобутня творчість М. Боршоша тісно пов'язана з багатими традиціями угорської культури.

Міклош Боршош народився в 1906 році. Свій трудовий шлях він почав як гравер. Але його не залишала мрія стати справжнім художником. Він багато малює і пише олією. В 1928 році робить спробу поступити в Академію художеств, але

не витримує іспитів. Тоді Боршош їде до Італії і тривалий час живе у Флоренції. Твори великих майстрів минулого, які він старанно вивчав, допомагають йому перетворити мрію в дійсність. Повернувшись до Будапешта, він успішно складає іспити в Академію. Але офіційний академізм вже не задовольняє митця. Він вчиться на батьківщині тільки шість місяців, і знову виїжджає до Італії, а звідти — до Франції. Тут він знайомиться з творчістю сучасних художників і скульпторів. Сезанн вражає його оригінальним баченням світу, він захоплюється сповненими драматизму творами Родена.

Повернувшись додому, Боршош і далі працює гравером, але все більше й більше часу віддає малюванню. Скульптурою він почав займатися випадково. Якось приніс з вулиці два базальтових блоки і почав працювати, користуючись своїми

інструментами гравера. Вже перші скульптури його передають живі почуття, вражають своєю високою художністю.

І перша ж виставка приносить визнання.

Незабаром Боршош оселяється в чудовому куточку угорської землі поблизу озера Балатон. Він любить цей романтичний край. Тут він відкриває для себе новий світ, світ природи. Вічно мінливе озеро, яке немовби символізує могутність природи, і рідна земля, перетворена людиною на квітучий край — постійні джерела його натхнення.

Художник багато пише серією. Ці малюнки є своєрідним щоденником його життя, його думок, тими ескізами, з яких потім виростає скульптурний твір.

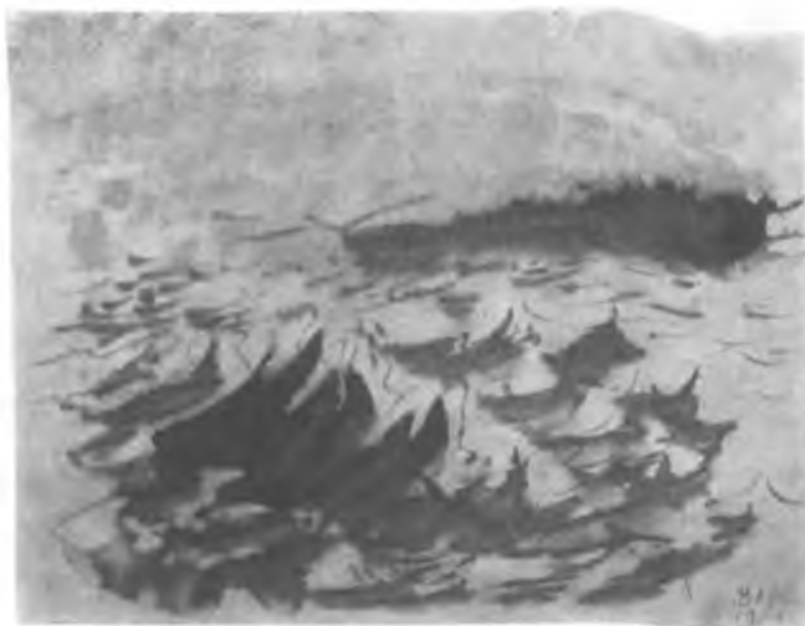
Правда, Боршош твердить, що цими малюнками він лише намагається створити уявний фон для своїх скульптур. Але це лише жарт. Бо скульптури митця

досконалістю своїх форм, своєю динамічністю й виразністю можуть самі «утворювати» навколо себе будь-який простір.

Як скульптор Боршош працює в трьох жанрах — портрета, фігурної композиції та дрібного рельєфу. В портреті майстер насамперед намагається передати характер людини. Цікаво, що він ніколи не працює з натури, пояснюючи це своїм прагненням добитись якнайбільшого узагальнення образу, передачі типового через особисте.

Фігурні композиції Боршоша «Чорний торс», «На відпочинку» — це кам'яні брили, в яких краса матеріалу, підкреслена тонким втручанням митця; природа в них немовби оживлена багатством думки.

Боршош дуже обережно й уважно ставиться до форми, уникаючи всіляких вивертів. Завершальною стадією своєї роботи він вважає мо-

Буря на Балатоні. Туш. 1962 р.

мент, коли камінь починає жити і може щось сказати людям.

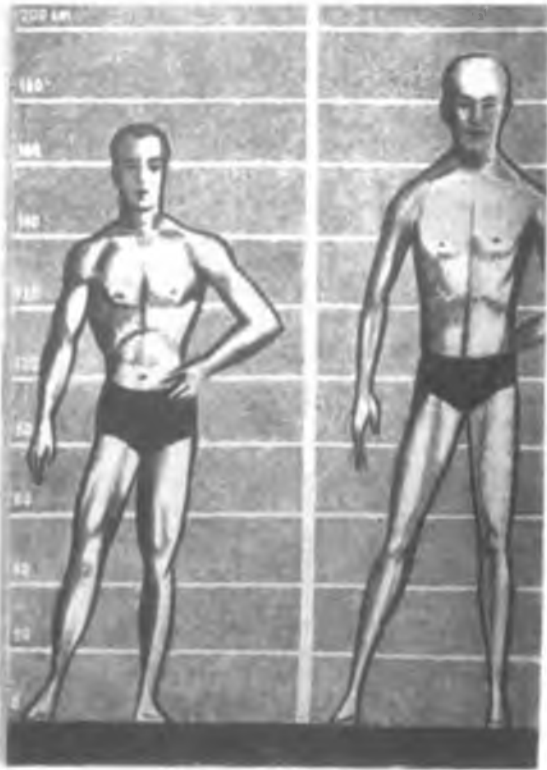
Одухотвореність скульптур Міклоша Боршоша, чистота їх форм і виразність

переможеного матеріалу дають підставу вважати митця одним із найталановитіших сучасних скульпторів Угорщини.

Переклад з чеської

Шекспірівська медаль. Бронза. 1961 р.

Так уявляють собі пчені людину майбутнього (праворуч): вона значно вища і худорлявіша ніж зараз; має відносно велику голову й позбавлена волосяного покриву, стрункіша.

**ЦІКАВА
НАУКА І ТЕХНІКА**

Розділ веде
письменник
Володимир Владко

Людина майбутнього

30 000 000 років минуло з того часу, як родина мавп, що називалася Дріопитеками, розпалася на дві лінії. Одна з них перейшла жити на дерева і зрештою перетворилася на відомих нам тепер звичайних мавп. Друга залишилася жити на землі і після довгої еволюції призвела до появи людської раси. 30 000 000 років — це неабиякий строк, його цілком досить для найскладніших перетворень. А чи можна спробувати передбачити, якою стане людина через кілька чи кільканадцять тисяч років? Для виникнення значних змін це надто короткий період. І все ж таки його цілком досить, щоб людський організм дещо перебудувався, тим більше, що останнім часом майже блискавично змінюються умови життя. А середовище, як відомо, має колосальний вплив на формування людини.

Отже, якою буде людина майбутнього?

Чи буде вона більш здоровою і витривалішою до захворювань ніж сьогодні?

Як довго ця людина житиме?

Важко, звичайно, все передбачити, тим більше, перетворюючи природу, людина не завжди замислюється над наслідками своєї діяльності. Тому не можна з певністю сказати, який саме вплив на біологічні риси наступних поколінь створять постійне зростання радіоактивності в земній атмосфері або надмірне вживання ліків,— об-

ставини, які спостерігаються останнім часом. Але так чи інакше, приймаючи за основу існуючий зараз напрям розвитку людського організму і цивілізації,— наука намагається, хоч і досить грубо, відповісти на ці питання.

* * *

Відомий антрополог і анатом Варшавського університету професор доктор Едвард Лот, досліджуючи загальне атрофування деяких органів людини (а також на підставі багатьох інших наукових даних), твердить про такі наступні зміни людства.

Людина завтрашнього дня матиме кращі контури, ширший і більший череп. Водночас з розвитком її мозкової частини, кісткова основа обличчя стане немов би редукованою і виглядатиме втягнутою під черепну коробку. Ніс буде довшим і вужчим, підборіддя міцніше висунеться вперед. Зуби теж зменшаться. Скоротиться також тупуб разом з грудною кліткою і видаватиметься більш плескати́м, скоротяться й м'язи тулуба. Верхні кінцівки ствнуть ще більш доскональшими. Перебудуються також і внутрішні органи. Деякі кровоносні судини (так само, як і нерви)

змушені будуть змінити своє положення у тілі. Водночас переформується і мозкова кора, а мозочок зменшиться.

Американський біолог доктор Гердліке намалював такий силует людини майбутнього:

— Ця людина буде худорлявішою і вищою ніж сьогодні, руки і ноги її стануть стрункішими і тоншими. Волосяний покрив атрофується. Мова стане скупішою за рахунок збільшення мимики обличчя. Спостерігатиметься більша схильність до психічних захворювань.

Інші вчені передбачають, що наш нащадок, крім того, буде «змішаною» раси і стане більш-менш одноманітним за типами з антропологічних і психоконституційних поглядів. Отже, на їх думку, якщо людство не використає науки для самоудосконалення і усунення певних хиб природного спадкування, то людина буде конгломератом рис, характерних для представників сучасних рас і типів.

* * *

А чи буде така людина здоровішою ніж нині?

Ну, що ж, можна позитивно

відповіді на це запитання. Адже медицина досягла, мовляв, уже тепер великого прогресу, а перспективи її розвитку ще більші. А між тим чимало вчених відповідають на нього так:

— Ми ніколи не були, не є і не будемо цілком здоровими!

Чому? Ці вчені мотивують своє твердження певними аргументами.

Хоча сучасна наука і може пишатися багатьма досягненнями в охороні здоров'я людини, але її участь в цьому не був ні винятковою, ні вирішальною, як це собі звичайно уявляють. Численні інфекційні хвороби — як наприклад, проказа, чума, тиф, холера, малярія, — зникли в Європі ще задовго до появи науки про бактерії. А на зміну цим хворобам приходять інші, — нові, незнані. Не встигли минути епідемії «класичних» хвороб, як уже з'явився епідемії хвороби Гейне-Медіна, азійського грипу, алергічних хвороб, крово-судинні, ракові й психічні, не кажучи вже про променеви хворобу. В цій галузі, на жаль, не виникає порожнечі!

Рене Дюбуа в своїй книжці «Міражі здоров'я», наприклад, твердить:

— Хвороби існували від початку світу, існують і будуть існувати завжди. Іноді вони ніби причаюються, не атакують людину відразу. А потім нестримно накидаються на неї. І з'являються вони завжди у сприятливих для себе ситуаціях, у моменти, коли захисні сили організму людини найменш приготовлені для боротьби з ними.

Щоб довести свою помилкову думку про те, що людина, нібито, спроможна дуже мало зробити для знищення хвороб, Рене Дюбуа пише:

— Чума зникла в Європі тільки тому, що на її території переможно з'явився мандруючий коричне-

Лікування нежиті в печері

Угорські медики встановили, що геологи, які місяцями працюють в печерах, не хворіють на нежить. За припущеннями лікарів, причиною цього є певні грибки, що ростуть в печерах. Вже проведено експерименти по виділенню особливого антибіотику з цих грибків. У поєднанні з йонізованим кальцієм, пари якого також виявлені в печерах, новий антибіотик ефективно запобігає виникненню нежиті у людини.

Холод проти гадючих укусів

Американський професор Муллінс запропонував новий метод лікування людей, яких укусила отруйна гадюка. Він накладає турнікет на вражену кінцівку і занурює її в крижану воду або вміщує в пластмасову посудину з льодом. Цих заходів потрібно вживати не пізніше ніж за 30 хвилин з моменту укусу, тоді засіб активізує захисну здатність самої людини в такій мірі, що отрута гадюки втрачає свою силу і людина одужує.

вий щур. Перетявши Волгу, він вдерся на захід, широко розмножився і зрештою остаточно витіснив слабшого чорного хатнього щура, який являється носієм бліх, що переносять чуму на людей. Але чорний щур не зник зовсім. Він живе тепер в Азії — і коли-небудь ситуація може знову змінитися...

Нинішня широка боротьба з бактеріями і вірусами ще важча. Нашим далеким нащадкам, очевидно, теж доведеться боротися з хво-

робами. Цілком можливо, це будуть зовсім невідомі нам хвороби майбутнього, а, може статися, й старі, тільки в новій, гострішій формі. Єдина втіха — це свідомість, що в майбутньому лікування людей досягне значно вищого рівня, а захворювання стануть, як правило, менш серйозними ніж тепер.

* * *

За твердженням французького вченого XVIII сторіччя Бюффона, людина може жити 140—175 років. Ці межі він визначив на підставі спостережень над життям тварин. Тривалість їхнього життя в 5—7 разів більша, ніж період зростання. Організм же людини розвивається 20—25 років. Отже, підрахунки тут дуже прості.

Взагалі, смерть, що трапляється у людини раніше 100 років життя, є «непорозумінням», яке можна пояснити тільки збігом обставин, що не сприяють нормальному довголіттю. Так вважає більшість учених. Ця думка стверджується багатьма прикладами довголіття — як у минулому, так і за наших часів. Але в середньому вік людини досить короткий.

У чому ж полягає причина?

Американський професор доктор Генрі Сіммс бачить її у зменшенні (в силу старіння) опору людського організму хворобам. Найменша кількість смертей, на його думку, припадає на вік дітей до 10 років. Отже, коли б на про-

Зліпки найголовишних типів розвитку людини від неандертальця до сучасника, зроблені на підставі знайдених черепів.

Внаслідок відкриття французькими вченими Беноттом і Лерва так званої «субстанції ДНС» пощастило вивести цілком відмінну расу качок (праворуч), не схожих з їх предками, пекіськими качками (ліворуч). Користуючися цією ж субстанцією, швед Хегквіст вивів також цілком нову расу кроликів.

тязі цілого життя можна було б зберігати опірність організму на рівні 10 років, то ми могли б жити... 800 років!

Але й це ще не все.

Людина могла б жити аж до... 1.400 років! Це припущення досить авторитетно обґрунтувало одне наукове американське товариство. Правда, воно поставило для таких людей особливі умови: це могло б трапитися, коли б людина у певні періоди поринала у зимовий сон. Адже тварини, що впадають у зимову сплячку, живуть у 20 разів довше за тварин такого ж розміру, але тих, що провадять «звичайний» засіб життя. Втім, чи схоче людини вказав голова відділу біологічних наук АН СРСР професор П. Енгельгардт. Він твердить, що людина могла б жити в середньому принаймні 100 років, коли б пощастило скоротити час нічного сну. Отже, — «коротший сон і довше життя», по відношенню до попередньої гіпотези це звучить досить парадоксально. І все ж таки, на думку професора П. Енгельгардта, такого середнього віку можна досягти за допомогою електричних коливань, які впливатимуть на процеси відпочинку, що відбуваються у мозку людини. В такий спосіб удалося б усунути втому на протязі 1—2 години сну. А скорочуючи сон, людина практично продовжила б своє життя на 20—30 років!

Тривалого життя людини буде частково досягнуто за допомогою медикаментів, які робитимуть її

організм більше опірним щодо хвороб. Саме над цим зараз працює передова наука. Можливо, людина завтрашнього дня матиме і певні елексири, що підтримуватимуть життєві сили організму. Але споконвічні мрії людства про безсмертя, мабуть, ніколи не здійсняться. Зрештою, і не про те йде мова. Питання стоїть так, щоб не вмирати передчасно, порушуючи тим самим закони природи, яка дозволяє людині жити мінімум вдвічі більше років ніж тепер.

Не можна забувати й того, що людина майбутнього житиме в

зовсім інших соціальних умовах, в умовах — ми твердо віримо в це! — справедливого комуністичного суспільства, де все буде для людини і заради неї.

* * *

Ми не станемо торкатися питань особистого щастя і особливих якостей людини майбутнього, бо це зрештою належить уже до галузі власних припущень. Втім, важко було б уявити собі у майбутній людині якийсь непорушний стан цілковитого задоволення. Адже кожне уявлення про «райське життя» суперечне з природою людини, яку характеризує насамперед споконвічне незадоволення досягнутим сьогодні — і жадібне прагнення знайти таке задоволення завтра.

Наукові відкриття і досягнення останніх років відкривають перед людиною справді неосянні можливості, особливо, коли ця людина озброєна свідомим знанням законів суспільного життя, озброєна всеперемагаючим вченням марксизму-ленінізму. Вже тепер робляться спроби керувати ростом людини, регулювати стать і формувати психічні риси. Наприклад, відкриття французьких біологів Бенотта і Леруа, які застосували так звану «субстанцію ДНС», відкриває сміливі перспективи появи нових видів живих організмів. А відкриття вченими «коду життя», складеного з нуклеїнових кислот ДРК і РВК, його розшифровка, — розкривають такі можливості, які ніколи й не снилися ні філософам, ні фантастам.

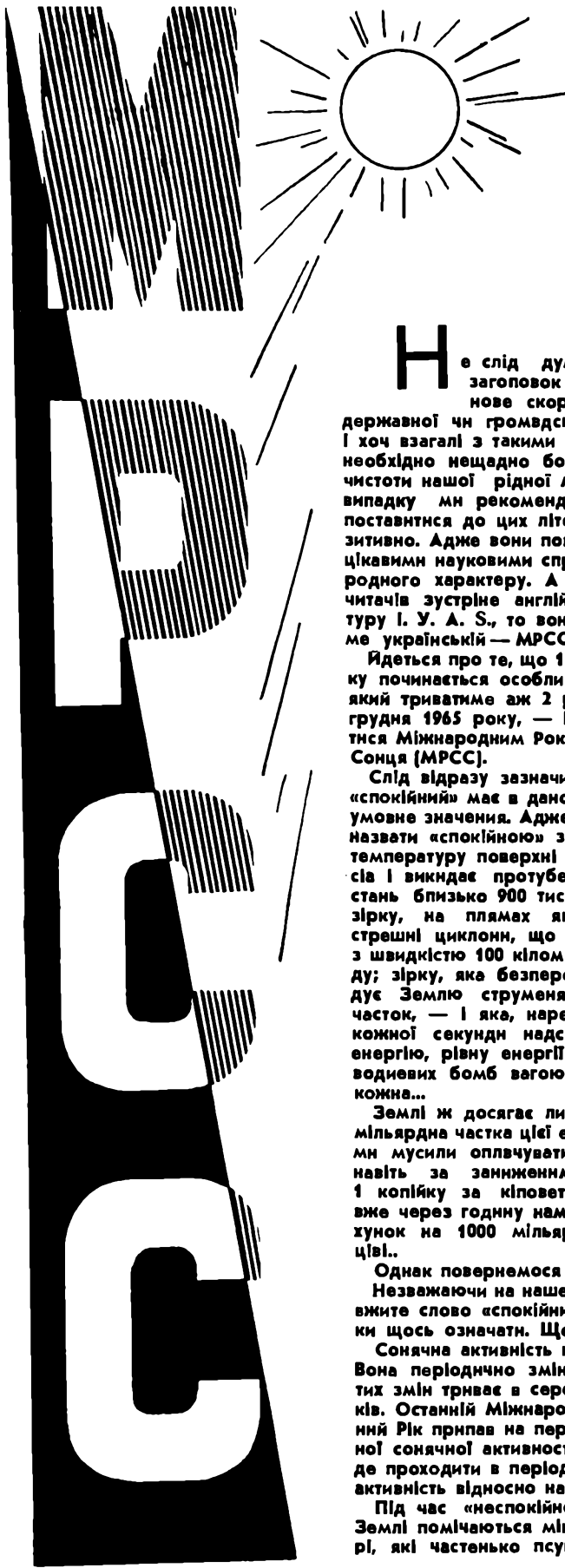
Справді, в галузі біології світова наука стоїть тепер на порозі нечуваних відкриттів і досягнень!

Печерні люди вживали фрукти

Японські археологи під час розкопок у північній Японії знайшли персикове насіння, сховане в кам'яних склепах. Ці могильники налічують від 7 до 8 тисяч років свого віку, і в них знайдено кістки печерних людей, які, за всіма ознаками, культивували персикові дерева.

Алмази з неба

Хімік Організації ООН з освіти, науки і культури ЮНЕСКО Лпшуц знайшов у метеориті, що впав у Індії 1872 року, малесенькі алмази. За його припущенням, ці алмази утворилися в метеориті з графіту, що перебував спочатку під великим натиском, а потім під час мандрівок у міжпланетному просторі зазнав охолодження при температурі, близькій до абсолютного нуля.

Не слід думати, що наш загоповок означає якесь нове скорочення назви державної чи громадської установи. І хоч взагалі з такими скороченнями необхідно нещадно боротися в ім'я чистоти нашої рідної мови, в цьому випадку ми рекомендуємо читачам поставитися до цих літер цілком позитивно. Адже вони пов'язані з дуже цікавими науковими справами міжнародного характеру. А коли хтось з читачів зустріне англійську аббревіатуру I. U. A. S., то вона відповідатиме українській — МРСС.

Йдеться про те, що 1 січня 1964 року починається особливий новий рік, який триватиме аж 2 роки — до 31 грудня 1965 року, — і буде називатися Міжнародним Роком Спокійного Сонця (МРСС).

Слід відразу зазначити, що термін «спокійний» має в даному разі тільки умовне значення. Адже важко було б назвати «спокійною» зірку, яка має температуру поверхні 6 тисяч градусів і викидає протуберанці на відстань близько 900 тисяч кілометрів; зірку, на плямах якої виникають страшні циклонні, що пересуваються з швидкістю 100 кілометрів на секунду; зірку, яка безперервно бомбардує Землю струменями насичених часток, — і яка, нарешті, протягом кожної секунди надсилає в простір енергію, рівну енергії 240 мільйонів водневих бомб вагою в одну тунну кожна...

Землі ж досягає лише одне двохмільярдна частка цієї енергії. І коли б ми мусили оплачувати цю енергію навіть за заниженим тарифом — 1 копійку за кіловет-годину, — то вже через годину нам вручили б рехунок на 1000 мільярдів карбованців..

Однак повернемося до МРСС.

Незважаючи на наше застереження, важке слово «спокійний» має все таки щось означати. Що ж саме!

Сонячна активність не є постійною. Вона періодично змінюється, і цикли змін триває в середньому 11 років. Останній Міжнародний Геофізичний Рік припав на період максимальної сонячної активності. А МРСС буде проходити в період, коли сонячна активність відносно найменша.

Під час «неспокійного Сонця» на Землі помічаються міцні магнітні бурі, які частенько псуєть, а іноді й

зовсім переривають радіозв'язок. Ці ж бурі роблять особливо помітними чудові явища полярних сяїв. Можна майже з певністю сказати, що магнітна активність Сонця дуже впливає на клімат Землі, а останнім часом навіть твердять, що вона робить також певний вплив і на живі організми.

Джерелом підвищеної сонячної активності є спалахи, і плями на його поверхні. Певна річ, простим оком чи навіть крізь темне скло плям на Сонці не видно. Коли на початку XVII сторіччя Галілей запропонував одному єпископові подивитися через підзорну трубу на сонячні плями, той відповів:

— Всім нам добре відомо, що на Сонці не буває плям. Навіщо ж я мушу дивитися крізь твої скельця!

Тепер всім добре відомо, що плями на Сонці є, і що їх кількість періодично змінюється, а величина й розміщення окремих плям зазнають певних змін.

Які ж причини появи на поверхні небесного світила плям і інших явищ, пов'язаних з ними? Чим пояснюється цей таємничий одинадцятирічний період активності? На ці два питання вчені сподіваються дістати відповідь під час МРСС.

Крім земних спостерігачів у роботі МРСС братимуть участь також і дослідницькі станції, розміщені на штучних супутниках. Космічна ера і польоти славних героїв-космонавтів Гагаріна, Тітова, Ніколаєва, Поповича, Биковського і першої в світі жінки-космонавта Валентини Терешкової дуже збагатили нашу науку. Але водночас виникли і нові поки ще нерозв'язані проблеми.

Наприклад, в останні роки було відкрито і до деякої міри досліджено пояси колоземної радіації, які становлять небезпеку для здоров'я космонавтів. Але досі радіація спостерігалася лише в період посиленої сонячної активності.

За умов мінімальної кількості сонячних плям ці дослідження будуть провадитися вперше. Можливо, в цей час інтенсивність радіації виявиться значно меншою. Очевидно, в майбутньому доведеться розподіляти час на «астрономічні сезони» і «протипоказані».

Дуже багато обіцяє МРСС такій науці, як кліматологія. Вплив сонячної радіації та іонізації верхніх шарів атмосфери на кліматичні явища на Землі — незаперечний. Але і досі нікому не щастило чітко пояснити, в чому полягає такий вплив, яка його механіка. Чимало спеціалістів вважає, що суворі, холодні зими пов'язані з періодами зменшеної сонячної ективності.

Отже, поставимося до МРСС з цілковитою повагою! Хто знає, чи не принесе він нам незаперечні докази про можливість безпечних космічних подорожей на Венеру або Марс, в також прогнози про сприятливу погоду на час нашої літньої відпустки на Землі!

ВІДКРИТО

ЕНЕРГІЄЮ СОНЦЯ

Історія техніки знає багато спроб безпосереднього використання сонячної енергії. В різних країнах світу зареєстровано вже близько 250 патентів на різні сонячні печі та електростанції. На першому з цих фото — індійська сонячна кухня. Параболічне дзеркало концентрує сонячні промені на каstrулі.

На другому фото — піч зовсім іншого призначення. Трьохметровий рефлектор в сонячну погоду створює температуру до 3230° за Цельсієм і тоді в цій печі можна плавити метал. Одна фірма в США використовує її для дослідів по створенню різноманітних сплавів та виготовленню керамічних виробів.

Сонячну енергію можна також використовувати за допомогою силіциєвих елементів, що перетворюють її на електричний струм. Третє фото зображує таку силіциєву батарею для живлення ліній зв'язку.

На четвертому фото — електричний годинник швейцарської фірми. Його мікромотор живиться енергією сонця. Чотирьох годин денного світла досить, щоб завести годинник.

БУДИНКИ НА КЛЕЮ

Датські будівельники широко вживають «склеєні» будинки. Для цього використовують легкі блоки з пінистого бетону, скріплюючи їх замість вапнякового розчину особливим клеєм. Датчани твердять, що такі «склеєні» стіни значно міцніші і водотривкіші за звичайні.

ВИНАЙДЕНО

СТЕТОСКОП ДЛЯ ВОДОГОНУ

Управління водоканалу у Відні (Австрія) застосувало незвичайний стетоскоп для виявлення пошкоджень у системі труб. Апарат «Геофон» дозволяє майстрові знаходити дефекти на глибині 15 метрів під землею.

НАЙПОТУЖНІША ЛАМПА СВІТУ

Японські інженери сконструювали велетенську електричну лампу, призначену для маяків. Вона має потужність 50 кіловатт і з рефлектором дає яскравість у 40 000 разів більшу ніж звичайні лампи. При її світлі можна читати вночі на відстані 300 метрів.

ЯЙЦЯ В ПЛАСТМАСОВІЙ ОБОЛОНЦІ

В Англії створено машину, яка автоматично замінює природну оболонку на яйці на прозору пластмасову. Продуктивність машини— 3 000 яєць на годину. Кожне яйце вкривається пластмасовою оболонкою під вакуумом і стерилізується ультрафіолетовими променями. Нова оболонка значно збільшує період зберігання яєць у свіжому стані, і дозволяє варити їх звичайним способом.

С К О Н С Т Р У Й О В А Н О

ВЕЛОСИПЕД С ПРОПЕЛЕРОМ

Англійський винахідник Вінтер зробив за власним кресленням велосипед з пропелером, який приводить у дію звичайним приводом від педалей. Цей велосипед розвиває швидкість 30 кілометрів на годину без особливих зусиль велосипедиста. Винахідник запевняє, що машині потрібно ще п'ять додаткових кілометрів швидкості на годину (і, звісно, крила), щоб відірватися від землі і летіти без будь-якого мотора.

НЕЗВИЧАЙНИЙ ГОДИННИК

Швейцарська промисловість випустила новий тип наручного годинника, що не боїться ніяких подрапин і ушкоджень. Він зроблений з понадтвердого сплаву порошкового тунгстену, кобальта і нікеля. Виглядає годинник наче хромований. Він твердіший за нержавіючу сталь і вдеє твердіший від золота. Камні його зроблені з синтетичного сафіру, майже такого ж твердого, як алмаз.

К. Д. П. ВІКРАМАСІНГХЕ

цейлонський письменник

Хвилюючий сюрприз

З вікон готелю «Москва» відкривається неозора і мальовнича панорама столиці нашої Батьківщини. Сяючі на сонці рубінові зорі Кремля, громаддя нових будівель, тихоплинна Москва-ріка, вируючі нескінченними потоками машин і пішоходів вулиці і площі — все це не може залишити байдужим навіть корінного москвича, а тим більш іноземця.

— Я бував у столицях різних країн, — говорить наш співрозмовник, — мені знайомі і Лондон, і Париж, і Рим, і Токіо, і багато інших визначних центрів світу. З кожним із них Москва може витримати порівняння в кращий для себе бік: радянська столиця вигідно вирізняється серед них своїми просторами, широкими вулицями, грандіозним розмахом житлового будівництва...

Так починається наша бесіда з популярним цейлонським письменником і літературознавцем, доктором філософії К. Д. П. Вікрасінгхе. У себе на батьківщині він відомий як автор роману «Грішниця» і численних оповідань на актуальні для сучасного Цейлону теми. Крім того, його перу належить ґрунтовне дослідження про сингальську літературу XV століття, що лягло в основу його докторської дисертації.

— Мені давно хотілося побувати у Москві, — продовжує Вікрасінгхе. — Вабили мене сюди не тільки цікавість і гаряче прагнення побачити центр великої країни, а й мої творчі плани літератора.

Діапазон творчих інтересів цейлонського гостя стає нам ясніший, коли ми довідуємося, що він перший переклав на сингальську мову «Крейцерову сонату» Л. Толстого і написав до неї докладну передмову та біографію великого російського художника слова. К. Д. П. Вікрасінгхе переклав також ряд творів А. Чехова. Цейлонський письменник по праву пишається тим, що за його допомогою сингальський народ, який складає більшість населення Цейлону, одержав можливість познайомитися своєю рідною мовою з цими найвизначнішими творами російської і світової літератури.

— Природно, — підкреслює наш співрозмовник, — що, прибувши до Радянського Союзу, я насамперед поспішив туди, де жили і творили мої улюблені російські письменники. Знайомство з меморіальними музеями Л. Толстого і А. Чехова дали мені величезну насолоду. А поїздка до Ясної Поляни, де жив і похований найвидатніший письменник Росії, зостанеться у пам'яті на все життя...

Гостю з далекого острова дуже сподобались численні визначні пам'ятки радянської столиці і серед них, зокрема, Бібліотека імені В. і. Леніна. Як відомо, вона нараховує у своїх фондах 22 мільйони томів з усіх галузей знань. Цілком зрозуміло, що таке книгозбище не може пройти повз увагу тих, хто кохається в книжках. А доктор Вікрасінгхе з ними не розлучається.

— Готуючися до захисту своєї докторської дисертації, — розповідає він, — я деякий час жив у Лондоні і працював у бібліотеці Британського музею. Тоді я гадав, що більшої за неї немає у всьому світі. Але я помилявся. Виявляється, Бібліотека імені Леніна у Москві значно повніша. І знаєте, на мене чекав тут хвилюючий сюрприз.

— Який саме? — поцікавилися ми.

— У каталозі Бібліотеки імені Леніна я знайшов дві свої книжки. Погодьтеся, дуже й дуже приємно знати, що написані тобою сингальською мовою книжки — плід великої праці — подолавши величезну відстань між Цейлоном і СРСР, стали на полицю московської бібліотеки. Це хвилює...

Ми просимо письменника розповісти про найбільш актуальні завдання, що стоять тепер перед цейлонською літературою.

— Я назву одне з них, і, як мені здається, найголовніше, — це боротьба з впливом низькопробної літератури, що проникає на Цейлон. Усі прогресивні письменники Цейлону різко негативно ставляться до подібної літератури, яка псує смаки читачів. Ми віримо, що боротьба, розпочата з цим шкідливим явищем, принесе бажані результати.

...Наша зустріч закінчується. Цейлонський гість поспішає — завтра московський літак перенесе його в Делі, звідти вже недалеко й до Коломбо, де постійно живе письменник. А сьогодні, в останній день перебування у гостинній Москві, треба ще так багато встигнути: потиснути руки численним друзям, ще раз помилуватися прекрасною радянською столицею, відвідати ввечері Великий театр.

ОЛ. МОРОЗОВ

ПРОСТАБ, ЯКИЙ, СМІЮЧИСЬ, ГОВОРИВ ПРАВДУ...

У 1889 році на зборах польського жіночого товариства у Львові Іван Франко виголосив промову про Тараса Шевченка. Він говорив, що до Шевченка західноєвропейська література нічого не знала про селянина і ніколи не робила його об'єктом поетичної творчості. Селянин з'являвся в західноєвропейській літературі або як «декорація», «німа фігура», «безправна сіра маса», або як стихійна сліпа сила. За словами Франка, на цьому фоні можна було згадати тільки про вірні і з могутнім натуралізмом підхоплені, але епізодичні, ніби калейдоскопічні фігури селян у Шекспіра, у німецького письменника Гріммельсгаузена ще в XVII віці і в трагедії Гете «Гец фон Берліхінген».

Цікаво, що Іван Франко згадав про Гріммельсгаузена — автора «Сімпліціссімуса», ще тоді, коли про нього за межами Німеччини мало хто знав.

Довгий час «Сімпліціссімус» був безіменною народною книгою, чимось подібним до лубочного роману.

Ніхто не знав імені його автора, схованого під примхливим псевдонімом. Перші видання роману давно стали бібліографічною рідкістю.

Потім на ціле століття книгу майже забули. Живий інтерес до неї виявляли тільки німецькі романтики: Л. Тік, Арнім, Brentано, Шаміссо, Ейхендорф, Е. Т. А. Гофман. В середині XIX століття було встановлене ім'я автора «Сімпліціссімуса», але відомостей про нього все ще було мало. Роман вважали своєрідною автобіографією бувалого пройди, розквітчену багатого фантазією, анекдотами, фантастичними мотивами, запозиченими з народних казок.

Лише в XX столітті слава цього твору вийшла за національні рамки.

Ось що пише про Гріммельсгаузена прогресивний французький критик і літературознавець П'єр Декс: «В атмосфері тридцятирічної війни, в країні, яка по суті не знайома з реалістичною школою, в країні, яка в XIX столітті не висунула жодного письменника, спро-

можного витримати порівняння з Гоголем або Толстим, Стендалем або Бальзаком, Теккереем або Діккенсом, ми раптово виявляємо надзвичайного прозаїка-реаліста... Адже доводиться говорити про свого роду острів — Гріммельсгаузен. Нічого до нього, нічого потім, нічого навколо»¹.

Думка про те, що Гріммельсгаузен був своєрідним островом або оазисом у пустелі німецької літератури всіх часів, є, звичайно, перебільшенням. Сучасниками Гріммельсгаузена були такі прекрасні письменники і поети, як Андреас Гріфіус, Мошерош, Опітц, Логау, Флеммінг та інші. Проте тільки «Сімпліціссімус» зайняв місце серед шедеврів світової літератури, таких як «Дон Кіхот» Сервантеса, трагедії Шекспіра або «Фауст» Гете.

Йоганн Якоб Крістоффель Гріммельсгаузен народився, як гадають, у 1619 році — на початку тридцятирічної війни і був її свідком і учас-

¹) П. Декс. Семь веков романа. М. 1962, стр. 363—364.

ником. Він мешкав у маленькому містечку Гельнгаузені до вересня 1634 року, коли це місце захопили і пограбували імперські війська.

Це було життя, сповнене тривог і поневірянь, серед страхіть і згарищ жорстокої та безглуздої війни. Країна втратила більш ніж дві третини населення. Селяни тікали до лісів. «Вовки жили в будинках, а селяни в лісах» — говорить тодішнє прислів'я.

Якимсь чудом в цей трагічний час Гріммельсгаузен, очевидно самотужки, здобув різнобічну освіту, якою потім хизувався в своїх книгах. В 1639 році він стає писарем коменданта міста Оффенбург в Бадені, багато подорожує по країні, бачить життя знедолених в усій його непринаданості.

Наприкінці війни, після укладення Вестфальського миру в жовтні 1648 року, письменник залишається в Оффенбургу, одружується, спочатку служить стряпчим, а потім — управителем невеликого маєтку одного страсбурзького лікаря, а згодом купує заїжджий двір в Гайсбаху і займає посаду старшини і збирача податків у містечку Ренхен.

В Страсбургу Гріммельсгаузен вперше зустрічається з німецькими письменниками.

Знайомство з літературними колами і вченим товариством завдало талановитому самоучці тільки біль і розчарування. В 1668 році виходить роман «Сімпліціссімус», який зробив ім'я Гріммельсгаузена відомим серед читачів, але не приніс ні слави, ні визнання: «висока» і «вчена» література того часу не удостоїла цей твір своєю увагою.

Останні роки життя письменника припали на час нової війни між Францією, Нідерландами і німецькими землями. Воскресли часи тридцятилітньої війни. 17

серпня 1676 року Гріммельсгаузен помер.

Гріммельсгаузен був першим німецьким письменником, який піднявся до грандіозного узагальнення тієї кривавої епохи. Він сміливо сказав у вічі феодалам правду про поневіряння й страждання народу, про безглуздість і злочинність загарбницьких воєн, під чийм би прапором вони не велися.

«Сімпліціссімус» втілив у собі народну мудрість, кмітливість, тверезий розум, глибоке розуміння життя. Герой роману Гріммельсгаузен — сільський підпасок, що виріс у лісі, не знаючи про зло, яке панує в світі. Йому відома лише батькова «садиба» — задимлена й захарашена халупа, вівці, яких він пасе, і тужлива волінка, дорожка йому над усе на світі.

Та ось в цю глушину потрапляє загін ландскнехтів, які катують селян, грабують їх і псують усе, що не можуть забрати з собою. З гірким нерозумінням дивиться на це дитина, хоче збагнути, навіщо все це. І ці гіркі роздуми про зло світу, про безглузду жорстокість і страждання невинних людей, які зародилися в дитячій душі Сімпліціссімуса (що означає «простак»), супроводжують його все життя.

Хлопчисько тікає до лісу, де зустрічає пустельника, який також утік від зла світу. Пустельник виховує хлопчика аскетом і подвижником. Сімпліціссімус сприймає ідею абстрактного «ідеального» християнства. Але після смерті пустельника він знову потрапляє в світ, який аж ніяк не відповідає засвоєним юнаком ідеалам. Люди злі, безжалісні. Всі думають тільки про своє благо і успіх.

В щирому пориві, сповнений дитячої любові до ближнього, Сімпліціссімус кидається до людей, щоб напо-

умити їх і настановити на путь істини.

Він не може збагнути, як це люди проповідують одне, а роблять зовсім інше. Він шукає вищої правди, і стає через це загальним посміховиськом. Люди знущаються з нього, вигадують жорстоку потіху, щоб зробити його безумцем. Але простак Сімпліціссімус обдурює своїх мучителів! Він зберігає світлий розум і користується личиною блазня, щоб «сміючись говорити правду» всім просто в очі, і це стає його девізом.

До цієї ролі — ролі блазня — Сімпліціссімус уже був внутрішньо підготовлений — своїм ставленням до світу, нерозумінням його. Він трохи нагадує Тіля Уленшпігеля та інших плутяг з народних книг і анекдотів. Однак, Сімпліціссімус не тільки виступає в романі в ролі блазня. Далі він потрапляє то в один, то в інший табір воюючих сторін: до імперських військ, до шведів, до гессенців. Змужнівши, юнак спочатку стає «егерем, учасником грабувань і фуражировок», потім ландскнехтом.

Сімпліціссімус стає солдатом фортуни. То він розкошує в оксамитовому камзолі, то жебрачить. Він мандрує по світах, зазнає галантних любовних пригод у Парижі, торгує зіллям на ярмарку, бродяжить, пристає до розбійників. Від його колишньої чистоти й наївності не лишається й сліду, тільки десь в глибині душі мучать його постійні докори сумління.

Гріммельсгаузен проводить свого героя крізь усі типові ситуації свого часу, примушує його все побачити і все відчути. Сімпліціссімус зустрічається з селянами, бюргерами, ландскнехтами, маркітантами, купцями, священиками, придворними канцеляристами, навіть з відьмами.

Він п'є вино, грає в кості, кохає жінок. Але як би він не був захоплений життям, своїм успіхом, славою — його не кидають сумні роздуми про мінливість людського щастя, в душі він лишається таким же щиросердим, як герой середньовічного рицарського епосу Парсіфаль. Втім, Сімпліціссіmus зайнятий не розшуками містичного Грааля, він шукає правди реального життя. Він не зводить очей з строкатого й жорстокого світу, що вирує навколо нього, світу, чю загадку він весь час намагається розкрити. Всюди, куди б Сімпліціссіmus не потрапляв, він лишається людиною з народу, наділеною здоровим розумом і кмітливістю.

Наприкінці життя Сімпліціссіmus стає пустельником, як і його вихователь. Та він не зрікається життя і не кляне його. Сімпліціссіmus живе на безлюдному острові і коли йому пропонують повернутися до людей, він відповідає: «Тут мир — там війна, тут я далеко від марнославства, скупості, гніву, заздрощів, ревнощів, лицемірства, обману, всяких турбот про їжу та одяг, а також про честь і репутацію».

На острові Сімпліціссіmus проводить дні в невпинній праці. Як Робінзон Крузо (а розповідь про пригоди останнього з'явилась лише через 50 років) він обробляє землю і у вільний від роботи час пише на пальмовому листі свої спогади — повчальні і корисні для людей.

«Людина мусить працювати, як птах мусить літати» — вчить Сімпліціссіmus, він закликає людей зберігати і відстоювати їхню особистість, якою б важкою і несприятливою не була життєва і соціальна ситуація. І в цьому заклик закладена величезна моральна сила героя та й усього роману.

Роман Гріммельсгаузена є в певному розумінні сатиричним твором, який висміює феодальні порядки, придворну знать. Він таврує також користюлюбних лікарів і адвокатів, дармоїдів-франтів та інші бридкі риси тодішнього міського побуту.

Але було б помилкою вважати «Сімпліціссіmus» тільки сатиричним романом. Адже сатира в ньому народжується із зіткнення «простака» з незрозумілим йому світом, в якому він бачить стільки нісенітниць. Сатиричне в «Сімпліціссіmusі» — це лише один з аспектів реалістичного тлумачення дійсності. Водночас це і не історичний роман. Жоден з вирішальних воєнних епізодів, жодна більша-менша значна історична особа не зображена в романі. Події тридцятирічної війни є лише фоном, сукупністю обставин в долі героя.

Гріммельсгаузен не нанизує «епізодів», як ми це бачимо в іспанських «шахрайських романах», де шахрай-пікаро залишається одним і тим самим на протязі майже всього твору. Епізоди «Сімпліціссімуса» сприймаються не як «пригоди» героя, а як зміни в його житті, які розширюють його бачення світу, зіштовхують його з новими і новими аспектами буття. Сімпліціссіmus падає й підводиться, але ніколи не повертається до минулого. Це один з перших в європейській літературі романів, в якому показано розвиток особи, поставлено етичну проблему призначення людини, її місця в суспільстві.

Гріммельсгаузен зосереджує увагу читача на соціально-типовій життєвій ситуації, а не на психології героя, його почуттях та переживаннях. Художня тканина «Сімпліціссімуса», його мова і стиль дуже складні. Роман увібрав у себе різноманітний і різноманітний літера-

турний матеріал. Він прикрашений біблейськими, історичними і міфологічними іменами, посиленнями на античних і середньовічних письменників, відомостями, запозиченими з описів різних подорожей (в тому числі і подорожі по Московії) і наукових творів. Автор хизується своїми знаннями в галузі медицини, астрології, ботаніки, обізнаністю з воєнною справою і з багатьма ремеслами.

Водночас в романі можна зустріти і чисто народні уявлення про природу, вигадки про вурдалаків, сільфів.

Герой роману ухитрився побувати на шабаші відьом і в Підводному царстві. Цей конгломерат реального і фантастичного, книжкового і простонародного, пережитого і запозиченого надзвичайно органічно переплітається в оповіданні, що ведеться від першої особи. Все це надає дивовижної своєрідності й сили цьому твору, одному з найоригінальніших творів світової літератури.

«Сімпліціссіmus» чіткий за композицією і пластичний за викладом. Розділи роману короткі і динамічні, їх чергування художньо осмислене, підкорене стрункому задуму. У Гріммельсгаузена немає ні путаної складної інтриги, ні кількох ліній оповідання, які паралельно розвиваються або переплітаються між собою, як у «галантних» романах його часу. У нього був яскравий хист народного оповідача, він умів захоплювати читача і, очевидно, захоплювався сам. Його фантазія була невичерпною. Але вона ніколи не була для нього самоціллю. Розповідь Гріммельсгаузена підкорена етичній і соціальній меті, яку він ставить перед собою. Він завжди пам'ятає, що треба говорити людям правду. Могутня реалістична сила і соціальна спрямованість творчості Гріммельсгаузена перш за

все розкривається в зображенні народу і ставленні до нього.

В «Сімпліціссімусі» Гріммельсгаузен славить благородство селянина, протиставляючи його феодалам. Цей мотив проходить крізь усі перші розділи роману і завершується гімном селянству — його співає підпасок Сімпліціссімус. Селяни у Гріммельсгаузена не тільки пасивна маса. Перед читачем проходять картини помсти розлючених і доведених до відчаю селян, які жорстоко розправляються з ненависними ландскнехтами.

Однак, було б невірно вбачати в Гріммельсгаузені тільки виразника ідеології і настроїв німецького селянства XVII століття.

Гріммельсгаузен змальовує селянство на тлі тогочасної дійсності скоріше як городянин, що сприймає соціальну нерівність як несправедливість.

Гріммельсгаузен дивився далеко вперед. В його світлому розумі зароджувалися дорогі людству ідеї. Він закликав до віротерпимості в той вік, коли в ім'я «правої віри» велись жорстокі і спу-

стошливі війни. Він мріяв про вічний мир і торжество творчої праці на оновленій землі.

Гріммельсгаузен — перший письменник в німецькій літературі, який піднявся до грандіозного художнього узагальнення тієї суперечливої епохи. Простак-Сімпліціссімус, який, «сміючись говорить правду», став втіленням народної мудрості, народного здорового глузду, народної ненависті до поневолювачів, народної мрії про справедливість на землі.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЕЛЕКТРОННИЙ УНІВЕРМАГ. У Бремені (ФРН) відкрито універмаг з спеціальним електронно-автоматичним обладнанням. У ньому зовсім відсутні продавці та касири, а працює він цілу добу. Покупців обслуговують десять електронних апаратів з дисками, подібними до телефонних. Кожному

товару відповідає певний номер, який треба набрати на диску, після чого річ зі складу потрапляє до вікна автомата. Переконавшись, що це саме те, що потрібно, покупець опускає в автомат відповідну кількість монет, відкриває вікно і бере свою покупку. Фальшиві монети автомат повертає через отвір для здачі.

НЕВДЯЧНІСТЬ... Здавна в Англії існує звичай, за яким гвардійці, що охороняють Букінгемський палац, в день свого народження одержують подарунок від королівської родини: бляшанку у формі поштової будки, наповнену дорогими сигаретами.

Тепер королева Єлизавета відмінила цей звичай. Виявилося, що гвардійці, замість того, щоб зберігати королівський подарунок, як це раніше робили їхні попередники, продають його іноземним туристам.

НАВКОЛО МІНІСТЕРСЬКИХ ШТАНІВ. За стародавнім звичаєм у Пакистані під час різних офіційних церемоній міністри та інші державні діячі повинні з'являтися у національному вбранні — широких шароварах. Чиновники міністерства закордонних справ й сам міністр, однак, вирішили вдягати звичайні брюки. Навколо цього питання тут розгорнулися гарячі суперечки. Більшість депутатів парламенту відстоює шаровари. Справу ще остаточно не вирішено.

ЩЕ ОДИН «ІНСТИТУТ». Відповідні міські власті Нью-Йорка зареєстрували нову організацію, яка називається «Інститут для зв'язування знайомства між собаками». Очолює новий заклад правління з 19 осіб. Капітал його буде складатися з внесків клієнтів, які користуватимуться послугами цієї поважної організації.

Скрізь в Італії можна побачити рекламу різних патентованих ліків.

«Ламброфарма» НЕ ВИПАДОК

Минулого року весь світ схвилював незвичайний судовий процес у бельгійському місті Льєжі. Мати — вбивця своєї дитини! Але молоду жінку було виправдано. Адже вона, як і тисячі інших жінок в різних капіталістичних країнах, стала жертвою шахраїв, що виробляють ліки, від вживання яких народжуються діти-потвори.

Але процес у Льєжі нічому не навчив ділків, які й досі дивляться на фармацевтичну промисловість, як на звичайний бізнес. В Італії, наприклад, тепер існує 990 приватних підприємств по виробництву ліків.

Саме тут недавно вибухнув черговий лікарсько-фармацевтичний скандал, який викликав серйозне занепокоєння італійських властей.

На перший погляд все почалося з зовсім невинного жарту. Два італійських журналісти з газети «Кватросольді» заснували фіктивну фармацевтичну фірму під назвою «Ламброфарма». Вони швидко розгорнули бурхливу діяльність, незважаючи на те, що жодний з них, звичайно, не мав ніколи нічого спільного з медикаментами.

«Ламброфарма» стала виробляти два нових sensationних препарати «Ламборенміл» і «Ламбропар». Перший — від хвороби печінки, другий — проти ревматизму. Автори обох рецептів звернулися до так званого бюро експертів, і чиновники цієї установи взялися за 200 000 лір (близько 350 доларів) уладнати всі необ-

хідні формальності і оформити дозвіл на випуск нових ліків у продаж.

Через кілька днів засновники «Ламброфарми» отримали всі необхідні атестації, підписані кількома відомими римськими лікарями-спеціалістами, які стверджували, що «ліки були піддані тривалим і ретельним лабораторним дослідженням».

Після отримання цих документів з усіма належними печатками і підписами, «Ламборенміл» та «Ламбропар» були затверджені міністерством охорони здоров'я Італії.

Саме тоді і вибухнула «бомба». На сторінках «Кватросольді» з'явилася викривальна стаття самих «хазяїв» «Ламброфарми», в якій автори докладно описали, як були «винайдені» і затверджені міністерством їхні «препарати»... «Ламборенміл» виник надзвичайно просто — були переписані в зворотному порядку складові частини вже існуючих ліків, а «Ламбропар» являвся з'єднанням випадково підібраних речовин, про які журналісти дізналися, переглядаючи підручники з медицини...

Після появи цієї статті на шпальтах італійської преси розігрався справжній скандал. Опозиційні газети вимагали відповіді від міністерства. Італійський парламент призначив спеціальну комісію для розслідування справи. Але й досі ніхто не знає результатів діяльності цієї комісії.

КАЛЕНДАР ВСЕСВІТУ

НА ВЛАСНОМУ ДОСВІДІ. Французька письменниця Анна Юре закінчила свою другу книжку. — «Дві черниці». Першу — вона написала після 5-річного перебування в монастирі сестер-бенедиктинок. Новий твір розповідає про життя в жіночій в'язниці, де авторка провела сім подальших років свого життя за підробку чеків. На думку видавців, ця книжка стане «бестселером».

«МІСКІСС». Американський композитор Лулу Гаст написав музику для нової грамофонної пластинки. Пластинка називається «Міскісс», і музика її не дуже складна: від початку до кінця чути звук... поцілуноків. Тепер слід чекати, що наступним твором Гаста буде сюїта під назвою «Апчи!»

СИГАРЕТИ-АВТОМАТИ. Тютюнова фабрика в Монако виробляє нові, дуже незвичайні сигарети. При першій затяжці, вони самі запалюються.

ГРОМІЗДКИЙ АМУЛЕТ. Багато футбольних команд за кордоном мають свої амулети. Деякі команди перетворили ці амулети на своєрідні герби, друкують їх на афішах, вишивають на майках. Для таких талісманів придатні різні предмети, навіть живі істоти.

Цейлонська футбольна команда «Коломбо Роджерс» придбала собі з цією метою... живого слона. Під час матчів «амулет» завжди стоїть біля виходу на поле і супроводить гру своїм громоподібним трубінням.

ОСТАННІ

Тадеуш ОЛЬШАНСЬКИЙ

Весна 1944 року. Під ударами Радянської Армії гітлерівські війська котилися на Захід. Розвалювалася фашистська вісь. Єдиною країною фашистського блоку, де панував ще відносний спокій, була Угорщина.

Правитель цієї держави, адмірал без флоту, регент Хорті здавна діяв у союзі з Гітлером. Угорські війська брали участь у нападі на Югославію, воювали на східному фронті.

Але в Угорщині вже розуміли неминучість поразки Гітлера і тодішній уряд країни почав шукати таємних контактів з західними державами, щоб укласти з ними сепаратний мир.

Хорті твердив, що Угорщина ніколи не стане ареною війни. Але фронт наближався невблаганно...

На початку березня загін есесівців порушив угорський кордон з боку Австрії. Другого дня цей випадок став предметом обговорення угорського уряду. «Це скандал», — кричав Хорті. — Я вимагатиму особистого втручання мого друга, рейхсканцлера Гітлера!»

— Вашому превосходительству слід додати, — зауважив начальник його штабу генерал Шомбателі, — що нас дивує також концентрація німецьких військ навколо наших кордонів...

Хорті, вражений цим повідомленням, замовк.

Після довгих дебатів угорський уряд вирішив звернутися за поясненнями до німецького посла в Будапешті Весенмайєра. Відповідь була досить виразною: «Занепокоєння пересуванням німецьких військ є щонайменше незрозумілим, якщо наші угорські союзники справді мають перед нами чисту совість...»

Але Хорті мовчки проковтнув цю пілюлю. Коли ввечері того ж дня його сповістили, що крім 1719 німецьких офіцерів і солдатів, офіційно розміщених в Угорщині, в країні діє ще 15 тисяч агентів, він

перервав повідомлення словами: «Це перебільшення. Не можна покладатися на інформацію з сумнівних джерел. Ніякі агенти не повинні довідатися, що ми відрядили до Турції місію, для встановлення контактів з англійським королем».

Хорті не знав тоді, що чекало його 15 березня, в день національного свята Угорщини.

Під час урочистої церемонії в Будапештській опері німецький посол зажадав негайно по закінченню вистави аудієнції у Хорті. І хоча це було порушенням дипломатичного етикету, адмірал погодився. Посол передав йому листа від Гітлера. Той у категоричній формі пропонував адміралові 18 березня прибути до своєї ставки в Клесгеймі. Хорті зблід як стіна.

АДМІРАЛ СКЛАДАЄ ЗБРОЮ

Коли спеціальний поїзд регента наближався до Клесгейма під Зальцбургом, адмірал у своєму салоні вдягався у парадний мундир. Пізніше в своїх мемуарах він згадував:

«Я сподівався, що на відміну від німецьких генералів у мене не будуть шукати зброї перед входом до Гітлера. Двічі брався за свій револьвер, але все-таки не взяв його...»

З вагона Хорті вийшов без зброї, але при адміральському кортику. Гітлер із світою зустріли його холодно. І не встиг ще Хорті розташуватися у відведених йому апартаментах, як його запросили на аудієнцію.

При вході до кабінету Гітлера Хорті затримав офіцер СС. «Це дрібниця, Ваше превосходительство, але прошу Ваш кортик. Така

в нас традиція — до фюрера не заходять із зброєю!»

Хорті мовчки віддав свій адміральський стилет.

Гітлер прийняв його в товаристві свого перекладача Пауля Шмідта. Але Хорті, який досконало володів німецькою мовою, дав зрозуміти, що не хоче ніяких свідків. Розмова проходила віч-на-віч.

— Наша спільна справа вимагає відкликання угорських військ з східного фронту і згрупування їх на лінії Карпат, щоб створити сильну лінію оборони... — почав Хорті.

— Дурниці! — грубо урвав Гітлер. — Ви плюєте на спільну справу! Досить з мене зрадників! Досить клопоту наробили мені італійці! Ви також оглядаєтесь на англійців і тільки чекаєте випадку!

— Не розумію, про що мова, — намагався захищатися Хорті.

— Нахабна брехня, — кричав Гітлер, — мені відомо, що ваш прем'єр Каллаї відрядив свого представника до англійців, щоб

розпочати переговори про капітуляцію Угорщини. Це факти!

Хорті був вражений.

— Ми, угорці, ніколи не вдамося до зради... Мій прем'єр провадить політику, яка відповідає вимогам часу...

— Знаю я вашу політику! Кінець їй! Не потерплю, щоб хтось стояв на моєму шляху до перемоги...

— Протестую! — Хорті був обурений. Як розмовляє цей єфрейтор з ним, адміралом, аристократом!

— Протестуйте! Я вже видав наказ. Вермахт візьме Угорщину під захист. А ви змініте свій уряд. І негайно!

Хорті зірвався на рівні ноги: «Ніколи не погоджусь на це! Від'їжджаю негайно!» Він вибіг з кабінету.

— Затримати Хорті поки наші частини не займуть Угорщини, — наказав Гітлер. — Може факти пом'якшать старого. А врешті, побачимо! З цієї хвилини починаємо здійснення плану «Маргарет І».

Однак з дипломатичної точки зору ув'язнення Хорті було б небажаним. Як поставляється до цього інші союзники Німеччини? Хорті повинен дати згоду, але не повинен почувати себе ув'язненим.

Найкращим виходом з цієї ситуації виявилася фіктивна повітряна тривога. За хвилину завили си-

Колісь, 1938 року, вони ще посміхалися один одному.

рени. Хорті не міг виїхати, не міг також зв'язатися телефоном з Будапештом. Тривога!

Гітлер і Хорті знову зустрілися за обідом в розкішному сховищі. Фюрер і весь його ескорт були дуже люб'язні. Гітлер удавав знервованого і просив Хорті погодитися прийняти допомогу...

І Хорті розм'як. Підписав спільне комюніке, яким санкціонувався вступ німецьких військ до Угорщини.

Негайно прозвучав сигнал відбою тривоги. Гостя не треба було вже затримувати.

«МАРГАРЕТ I»

А в Будапешті, поки члени уряду марно чекали звісток від свого адмірала, в невеличкому готелі

«Бельв'ю» зібралися німецькі офіцери. Генерал СС Вінкельман відкрив великий конверт з написом «Маргарет I» і прочитав:

«Від Фюрера. Угорський уряд не виконав своїх зобов'язань. В цю хвилину наші війська переходять угорський кордон. Відділення гестапо в Угорщині повинно забезпечити успіх нашої операції, а також захоплення влади згідно з додатними планами. Підписано: Адольф Гітлер».

Одночасно конверти з написом «Маргарет I» були розкриті всюди, де діяла офіційна німецька організація «Фольксбунд». Тисячі німецьких агентів, підтримані загонами угорських фашистів, почали свої виступи. Вони громили редакції опозиційних газет, захопили радіо, телефонні станції, телеграф. Навіть королівський замок був оточений гестапівцями.

А міністри все чекали на Хорті. Коли ж стало відомо, про перехід кордону німецькими військами, виникла нова тема для дискусії: оборонятися чи чекати. Гарячково розшукували генерала Байнеці, який у відсутність Хорті і начальника штабу відповідав за збройні сили. Коли ж опівночі його знайшли п'яним, було вже запізно оборонятися. І тільки тоді нарешті надійшла телеграма від Хорті: «Не розпочинати жодних військових акцій. Повернувшись, вживу відповідних заходів».

Каллаї, зрозумівши, що його чекає, негайно подзвонив на аеродром. Але там вже хазяйнували німецькі парашутисти. Тоді він звернувся за притулком до турецького посольства і на цьому закінчив свою кар'єру.

21 березня Угорщина була окупована німецькими військами.

Фактичними правителями Угорщини стали німці: гітлерівський посол в Будапешті Едмунд Весенмайер і шеф гестапо, генерал СС Отто Вінкельман. Гітлерівці спиралися на партію угорських фашистів Ференца Салаші, який виступав перед німцями, мітив на місце Хорті.

А фронт наближався. Після повалення фашистського режиму в Румунії, військові дії перенеслися на територію Угорщини. Од «вісі» відійшли Фінляндія і Болгарія. В Словаччині вибухнуло народне повстання. Хорті лишився, власне, єдиним союзником Гітлера.

Усвідомлюючи, що Гітлер програв війну, Хорті, однак, боявся й подумати про капітуляцію перед Радянською Армією. Старий адмірал вважав, що як регент монархії, він може здатися тільки коронованому партнерові, тобто Англії.

З БУДАПЕШТА ДО КАЗЕРТИ

Син регента Міклош Хорті не тільки вимагав від батька якнайшвидше розпочати переговори, але й сам встановлював певні контакти. Він відшукав англійського полковника авіації Хові, який втік з німецького табору й переховувався в Будапешті. У слушний момент Міклош запропонував батькові використати його зв'язківцем.

Адмірал склав спеціальний меморандум, в якому пропонував

АДМІРАЛА БЕЗ ФЛОТУ

англійцям висадити в Угорщині десант, і тоді він здасться. Цей меморандум мали передати командуванню союзних військ в Італії два парламентарі: полковник Хові і довірена особа Хорті. Англійський офіцер усвідомлював не-реальність цього плану, але, ма-буть, більш за все йому кортіло швидше дістатися до своїх.

Спеціальним літаком посланці вилетіли до Казерти під Неаполем. Там їх зустрів командуючий 8 англійською армією. Він здивовано сприйняв пропозицію висадити десант і повідомив про це Лондон. І хоча Черчілль давно марив цим районом Європи, план Хорті був нездійсненним. А тому відповідь Лондона звучала так: «Угорщина може здатися лише росіянам».

Хорті не тямив себе від обурення, коли 24 вересня через угорського посла в Швейцарії дізнався про таке рішення.

Незважаючи на те, що місія парламентарів проходила в найсуворішій таємниці, німцям добре було про все відомо. Але вони реально оцінювали становище і розуміли, що англійці ніякого десанту не висадять. Вони були також переконані, що Хорті, який жорстко розправився з угорською революцією 1919 року, із шкіри випенеться, щоб не здатися Радянській Армії. Але все-таки гітлерівці вирішили прочити Хорті і паралізувати його воєнні приготування до капітуляції.

ВИКРАДЕННЯ СЕРЕД БІЛОГО ДНЯ

Підготовку до капітуляції Хорті доручив одному з своїх найбільш відданих генералів — Бакаї. Той взявся до справи може занадто енергійно. Він згрупував навколо себе офіцерів антинімецького настрою, розробив плани, призначив людей, відповідальних за всі операції, викрив угорських профашистських офіцерів, противників Хорті, і заарештував тих з них, хто не встиг сховатися під крильце гестапо.

Але одного дня, коли Бакаї під'їхав машиною до готелю «Рітц», де він мешкав, на нього напали кілька німецьких агентів. Інші паралізували охорону. Бакаї було вивезено в невідомому напрямку.

Дізнавшись про це через кілька хвилин, Хорті і пальцем не поворухнув заради свого генерала, — навіть на дипломатичний протест не наважився!

БЕЗЗАСТЕРЕЖНА КАПІТУЛЯЦІЯ

Події на фронті підказували регенту, що він мусить скласти зброю і капітулювати. В суворій таємниці він починав підготовку до виходу з розбитої фашистської «осі».

Угорські сановники галяли дні на дискусії про те, в якій формі і в який спосіб оголосити капітуляцію. Ніхто, проте, не подумав, що країна не готова виступити проти Гітлера, що більшість військових частин очолена запеклими фашистами. Хорті відкинув пропозицію перебазуватися в розташування відданих йому частин Першої угорської армії і звідти керувати операціями. «Не залишу королівського замка», заявив Хорті. — Я моряк і не зійду з борту керованого мною корабля».

Звичайно, єдино реальним виходом з становища було б звернення до народних мас. Очолений комуністами рух Опору набирає сил, у вересні бойовими загонами Угорської комуністичної партії було здійснено чимало диверсійних актів проти гітлерівців. Але кліка Хорті боялася свого народу. Щоправда, прем'єр Локатош встановив контакти з керівниками підпільного Національного фронту незалежності, але в обмін на зброю зажадав адреси явок і місць перебування членів фронту — провокація була надто грубою.

А безладдя в урядових колах панувало таке, що коли 14 жовтня Хорті вирішив назавтра оголосити капітуляцію і війну німцям, то виявилось, що для реалізації цих намірів нічого не було готове. Хорті і його розвідка не знали навіть, що німецький комерсант Вольф, який в скромному сірому костюмі прогулювався по королівському замку, є ніким іншим, як зловісним гітлерівським розвідником і диверсантом оберштурмбанфюрером СС Отто Скорцені.

«МІКІ МАУС»

Дізнавшись про наміри Хорті, Гітлер негайно викликав свого улюбленця Скорцені:

«В той момент, коли Хорті оголосить капітуляцію, потрібно вдертися до королівського палацу у Будапешті й захопити адмірала. Надаю вам надзвичайний повноважень і добрі загоони СС».

Німецький генерал Бах-Зелевський запропонував простий план: відкрити вогонь з важкої артилерії по гніздах опору і атакувати місто та королівський замок.

Скорцені не погодився на це. От якби викрасти сина Хорті! Блискучо народжується план «Мікі Маус». Скорцені особисто береться за його виконання.

Другого дня до молодого Хорті з'явилося двоє осіб, які видали себе за представників югославських партизанів. Вони просили його зустрітися завтра з спеціальним уповноваженим для переговорів. Побачення призначалося в управлінні річного порту перед полуднем.

Неділя 15 жовтня. Рівно опівдні угорське радіо має оголосити капітуляцію і передати послання регента. А за три години до того молодий Хорті сів у машину і виїхав з замку до міста. Його супроводжували тільки п'ять офіцерів з особистої охорони батька.

Авто зупиняється перед управлінням порту.

— Якщо не повернуся за 30 хвилин — втручайтеся, — сказав Міклош і зайшов до приміщення.

Двоє угорських офіцерів зайняли місця на лавці в скверіку навпроти управління.

Хорті нікого не застав у кабінеті, де була призначена зустріч. Він сів у крісло. Тієї ж миті відчинилися сусідні двері і кілька гестапівців накинулися на нього.

А на вулиці перед машиною Хорті зупинилося приватне авто. З нього вийшли троє німців і Скорцені в цивільному. Їхні постріли в угорських офіцерів стали сигналом нападу.

З усіх боків на площу бігли німці. Знялася стрілянина. П'ятеро угорських офіцерів боронилися недовго.

Скорцені вбіг до приміщення. За хвилину четверо гестапівців внесли великий, згорнутий в рулон килим. В ньому був молодий Хорті.

Через годину Міклош Хорті був приставлений літаком у Відень. План «Мікі Маус» вдався повністю.

ОПЕРАЦІЯ «ПАНЦЕРФАУСТ»

Регент ще не знав, що німці викрали його сина. Точно о 10 ранку 15 жовтня 1944 року в повному параді він йшов до великого Кришталевого залу, де на нього чекала коронна рада, щоб оголосити підписання капітуляції.

Вбіг схвильований начальник його особистої охорони генерал Лазар.

— Ваше превосходительство, сталася страшна річ! Гестапо викрало Міклоша...

Трохи заспокоївшись, Хорті авішов до залу і виголосив свою

промову. Кілька фашистських міністрів запротестували. Але більшістю голосів капітуляція була схвалена. Хорті повідомив, що хоче дотримати слова, даного колись Гітлеру, — завжди інформувати про вирішальні кроки, — а тому має намір сповістити німецького посла про вихід з «осі». Посол обвинуватив Хорті в зраді. Але адмірал закричав:

— Це ви зрадники! Поверніть мені сина!

Весенмайєр удав, начебто нічого про це не знає, але зрештою зізнався, що викрадення здійснило гестапо, яке не підкоряється адміністративній владі. Але він, посол, негайно з'ясує справу. Хоча те, що робить Хорті, може тільки зашкодити його синові.

Тим часом заступник начальника штабу генерал Ласло Дешо відмінив наказ про капітуляцію. Інший фашист, генерал Хінді захопив командування гарнізоном. Німецькі підрозділи зайняли без опору всі стратегічні пункти міста.

Єдиним місцем, яке лишалося ще під контролем Хорті, був королівський замок. Його охороняли частини особистої гвардії, чисельністю до 1000 солдатів та кілька танків.

ПЕРЕД ШТУРМОМ

Але замок був вже оточений підрозділами Скорцені, який готувався до стрибка. Атака призначалася на п'яту годину ранку 16 жовтня.

Опівночі до прем'єра Локатоша прийшов командуючий угорськими військами генерал Ватаї. Він доповів, що оборона замка безнадійна. Загинуть всі, хто перебуває в ньому, загинуть неоціненні скарби мистецтва. Єдиний вихід — звернутися до німців з проханням про опіку!

Локатош погодився. Ватаї доповів про це адміралові. І повернувся задоволений — Хорті також згоден! За хвилину до німців вирушила делегація.

Тим часом генерал Лазар обходив частини гвардії і готував їх до бою. Перед брамою замку виросла барикада.

Лазар доповів адміралові про готовність військ.

— Добре, генерале, — відповів

Хорті. — Захищатимемося до останнього солдата, до останнього набою!

Проте Хорті не сказав генералові про переговори, які велися в цю мить у німецькому посольстві.

Розвіднялося. Скорцені в броньованому автомобілі під'їхав до своїх штурмових загонів. Рівно о 5-й ранку вони пішли в наступ.

Угорські солдати на барикаді перед замком повідомили генерала Лазара про підхід ворога.

— В разі атаки — стріляти! — наказав генерал, та за хвилину до нього подзвонив Локатош:

— Жодного пострілу! Підписано угоду. Хорті віддається під опіку німцям.

Лазар не повірив. Адже Хорті щойно наказав оборонятися до останнього! Він поспішив до покоїв регента. Але там вже були Локатош і Весенмайєр. З'явився Хорті, вдягнений для подорожі.

— Даруйте, Ваша Високість, — швидко вимовив Весенмайєр. — Маю неприємну місію. Мені доручено гарантувати безпеку Вашої Високості. За кілька хвилин розпочнеться штурм замка.

— Почнеться штурм? — Хорті вдавав край здивованого.

— Так.

— Що станеться з моєю родиною? — запитав адмірал.

— Всі разом з Вашою Високістю, — Весенмайєр педантично дотримувався протоколу, — матимуть безпечне сховище в палаці Хатвані.

Хорті мовчки вийшов.

— Не чинити опору, — наказав він солдатам. — Замок обороняти не будемо!

Хорті, Весенмайєр і Локатош сіли в машину і залишили замок.

Скорцені подав сигнал атакувати головну браму замку. Один з німецьких танків розтрощив барикаду, зламав огорожу. Угорські танки, які стояли навпроти, підняли гармати догори, на знак, що вони не стрілятимуть.

Хорті в цей час перебував у палаці Хатвані, де містилося командування СС. Разом з ним був його особистий ад'ютант полковник Тост. На дверях нерухомо стояв есесівець з автоматом.

Регент — в'язень... До того ж він погано себе почуває, болить голова. Він виймає з кишені пілюлю і підносить до рота. Тієї миті есесівець зривається з місця і швидким рухом вириває з рук адмірала ліки: йому наказали стежити, щоб Хорті не вчинив самогубства.

Трохи пізніше до Хорті з'явився ватажок угорських фашистів Салаші. Він вимагав підписати зречення і визнати його, Салаші, вождем народу. Хорті відмовився.

Потім прийшов Локатош і подав на підпис документ про анулювання перемир'я. Регент підписав його без жодного слова. Локатош був задоволений. Але чи вдасться підписати акт зречення і офіційного визнання Салаші прем'єром?

Хорті перевезли до замку, щоб він міг зібратися в дорогу. Адмірала вразила жахлива картина: всі приміщення зруйновані, сплюндровані. Хорті не зміг навіть викупатися, бо його ванну зайняли есесівці. Це найбільше обурило старого регента. Взявся збирати свої речі під наглядом невідлучного ескорту.

Нарешті ванна звільнилася, але увійшовши до неї, Хорті побачив там Локатоша і Весенмайєра.

— Найвельможніший пане, — сказав Локатош, — прошу підписати це!

Хорті мовчки взяв документ й став читати його.

— Що з моїм сином?

— Рішення в справі сина Вашої Високості, — сказав Весенмайєр, — піднято на найвищий рівень. Він приєднується до Вашої Високості завтра. Якщо, звичайно, буде підписано цей документ...

Хорті запитливо подивився на Локатоша, той мовчки подав перо.

Отак Міклош Хорті де Надьбанья, після 24 років регентства, підписав у ванній кімнаті акт зречення і призначив своїм наступником авантюриста і гітлерівського агента, ватажка угорських фашистів Ференца Салаші.

* *
*

Хорті з родиною було надано спеціальний поїзд і під охороною гестапо вони виїхали до Німеччини. У Відні німці повернули адміралові сина.

До кінця війни вся родина Хорті перебувала в Німеччині. Потім американці заарештували Хорті і деякий час тримали його в ув'язненні. Однак вони не видали його угорському урядові і незабаром звільнили. Останні роки свого життя Хорті провів у Португалії, де і помер 1957 року, доживши до 89 років. Його син Міклош переїхав до Латинської Америки.

Б. БРОДСЬКИЙ

НЕЗНАЙДЕНІ СКАРБИ

Влітку 1962 року кіровоградський школяр Володя Чухрій на березі річки Сухий Ташлик знайшов у стародавній могилі щось з сотню золотих речей візантійської та іранської роботи VII століття. Це був «скарб скарбів». Володя одразу це зрозумів і не гаючись повідомив про знахідку музей.

Приблизно в цей же час на другому боці землі, в Північній Африці, був знайдений інший скарб, золота статуя Афродіти старогрецької роботи. Знайшли статую американці. Але вони навіть не подумали віддати свою знахідку в музей, вони розплавляли статую, щоб поділити золото.

* * *

Це розповідь про скарби — про скрині з монетами та коштовним камінням, про зливки золота; про скарби замуrowані, затоплені, закопані.

Та не шукайте в ній відважних героїв, які, пройшовши безліч пригод і випробувань, досягають поставленої мети. Це розповідь про скарби, сховані в різні часи, в різних місцях земної кулі, в зовсім різних умовах і досі ще не знайдені. Це не історія шукань, а історія самих скарбів, породжених жадливістю, корисливістю, злочином.

Важко сказати, скільки людей на землі шукають скарби. У Франції навіть створено «Клуб шукачів скарбів» на чолі з президентом Робером Шарру.

Золото інків шукають в горах Еквадору, скарби піратів — на Галапагоських островах, скарби древніх іудеїв — на берегах Мертвого моря, скарби тамплієрів — в старовинних рицарських замках. Шукають скарби на шляхах відступу наполеонівських військ, на місцях корабельних катастроф, в підземних сховищах верховодів фашистської Німеччини.

Шукають в горах, у лісах, під водою...

Підраховано, що на пошуки піратських скарбів тільки на одному з островів Карибського моря вже витрачено понад 20 мільйонів доларів, тобто в 10—15 разів більше, ніж коштує сховане там золото, якщо, звичайно, воно взагалі існує. І все ж історію незнайдених скарбів варто знати. Не для того, звичайно, щоб легше було їх знайти, а щоб зрозуміти, що всякий скарб — це історична драма, згусток злочинів, політичних інтриг, підступності і зради.

Скарби тамплієрів

Робер Шарру, президент «Клубу шукачів скарбів», наводить такий лист якоїсь жінки:

«Прадід мого чоловіка, француз, офіцер наполеонівської армії, будучи поранений у 1812 році, залишився жити в Польщі. Його син за участь у повстанні проти царя був засланий до Сибіру, одружився і став постійно там жити.

Мій чоловік, онук цього засланця, народився в Сибіру... Він згадує, що ще чотирнадцятирічним хлопчиком, порпаючись якось в бібліотеці діда, знайшов старий французький молитовник. Між його сторінок лежав аркуш паперу з таким текстом: «Під старовинним замком Валь-де-Круа знаходяться скарби ордену тамплієрів. Іди й шукай. Святий та істина покажуть тобі шлях».

Мій чоловік весь час зберігав у своїй пам'яті ці слова, але молитовник і аркуш з текстом загинули в наступні буремні роки: під час російської революції сім'я поверну-

лася в Польщу, а в 1939 р. чоловік пішов боротися з фашизмом в рядах французької армії.

Після демобілізації в 1948 році він мав тільки одне бажання: знайти десь в тихому куточку Франції занедбану ферму, відбудувати її і провести там решту свого життя.

Випадок привів його у Валькроз, покинутий маєток з старим, добре-таки зруйнованим замком в майже безлюдних горах Верхнього Вару. Нам сподобалося там, ми стали господарями замку і, хоч це було дуже важко, взялися за його відбудову. Потроху деякі цікаві деталі примусили мого чоловіка пригадати слова, читані ним у Сибіру, і ми запідозрили, що замок Валькроз, де ми жили, це той самий Валь-де-Круа, про який писалося на аркуші з молитовника.

Валькроз справді старовинний замок тамплієрів, з руїнами фортеці, розбитої військами Філіппа Красивого. В капличці замка висить картина, датована 1715 роком, що зображує св. Целестіна на колінах перед якимсь світлим видінням. В центрі написано: «Verità» (що означає «істина»).

Так об'єдналися святий та істина в старовинному замку тамплієрів...

Коли чоловік зрозумів це, йому схотілося взнати якнайбільше, і він передав план замка спеціалістам. Ті оглянули весь лабіринт підземель, залів і тайників, підземну тюрму, кладовище, та... ніяких скарбів!

Розкопки провадилися на глибині до восьми метрів...»

Темні склепіння, зруйновані ходи, руїни башт в зелених плямах моху, тупики, підземелля, що того й гляди обвалюються... А навколо ліс і поблизу жодного великого шляху...

І ось тут, в цій глушині, в халупі, що наче якесь химерне гніздо приліпилося до залишків стародавньої кріпосної стіни, двоє — старий і стара. Вони живуть як пустельники. У них немає ні дітей, ні близьких, навіть сусідів. Вони давно забули, що значить смачно і досхочу поїсти. Вони витратили весь свій скромний капітал на безглузді шукання, занедбали господарство, яке досі самі ж з нелюдською впертістю відбудовували, і на старість опинилися перед лицем злиднів. Але вони одержимі. Одержимі мрією про скрині з золотими монетами, про таємні схованки, де їх чекають оздоблені коштовним камінням браслети, намиста, дорогоцінні регалії.

Вдень і вночі думають вони про багатство: вони переконані, що «святий та істина» допоможуть його знайти. Даремно їм щось говорити: ніякі доводи не можуть повернути цих нещасних до нормального трудового життя. Ніщо не може повернути їм ні почуття людської гідності, ні поваги до

себе. Вони засліплені блиском золота, якого ніколи не бачили, про яке нічого до пуття не знають, і яке їм — скромним, невибагливим старим людям,— власне, ні до чого.

Але вони вперто шукають його в замку Валькроз, який самі ж ототожили з міфічним замком Валь-де-Круа.

Скарби тамплієрів шукають не тільки збіднілі власники руїн Валькроза, а й більш відомі люди. Наприклад, державні справи не заважають шукати скарби тамплієрів канцлерові ФРН Аденауеру.

Цей старий політик обшукав замки тамплієрів на території ФРН, але особливу його увагу привертає, очевидно, замок тамплієрів Сеи-Мартен де Ваис у Верхніх Альпах, де він неодноразово безуспішно намагався знайти старовинний скарб. Саме цим пояснює Робер Шарру ту обставину, що канцлер відвідує це не дуже зручне для відпочинку місце майже під час кожної своєї відпустки.

Згідно з переказами, цей скарб відкрився лише тамплієру. Конрад Аденауер, мабуть, вважає себе нащадком цих середньовічних рицарів, відомих грабіжників і лихварів... Боннський канцлер успадкував багату рис своїх предків, що відзначалися нестримним апетитом щодо чужих земель.

Але скарб не «відкрився» і йому.

Ще раніш скарби тамплієрів намагався знайти французький історик Жан Марсело в іншому кінці Франції, в Турені, в маленькому селі Рако. Йому пощастило знайти глибоке підземелля з ходами й переходами, збудоване, треба гадати, в XII—XIII столітті. Старовинні хроніки твердять, що тут колись зберігалася кругла посудина з сріблом і трапецеподібна — з золотом.

Але й тут скарбу також не знайшли. Не знайшли його досі і в інших орденських замках, яких чимало збереглося в Європі.

* * *

Шість мільйонів християн і чотири мільйони мусульман наклали головою під час хрестових походів. Європейське рицарство ринуло загарбувати міста і землі Малої Азії, Сирії і Північної Африки. Королі намагалися розширити свої володіння. Духівництво мріяло повернути до християнства мільйони мусульман і цим збільшити свою владу й прибутки.

Але лише ті, хто в першому хрестовому поході в 1099 році дісталися до міста Єрусалима і взяли участь в небаченій різанині, знищуючи жінок і розбиваючи об каміння голови дітей, — лише ті захопили велику здобич. Більшість же хрестоносців, ті, що лишилися в живих після другого походу 1147 року, третього — 1189 і четвертого —

Хрестоносці.

1202, повернулися додому з порожніми руками.

І все-таки Хрестові походи декому принесли почесні і багатство. В цьому переконались парижани в 1306 році.

Тисячні юрби, що вкрили стіни міста, побачили, як їхній король Філіпп Красивий влаштував Жаку де Моле — великому магістру ордену тамплієрів, таку зустріч, якої не бачили і найпочесніші гості. Король, як господар, на чолі блискучої кавалькади чекав магістра на лузі перед міською брамою.

Незважаючи на свої шістдесят з лишком років, Жак де Моле, закутавшись у білий плащ з червоним хрестом на плечі, твердо сидів у розкішному сідлі. Такі ж плащі були на шести десятках рицарів, членів капітулу ордену, що супроводили магістра. За ними тяглися вози, оточені вісімдесятьма рицарями, ще не удостоєними високих ступенів. Вони були в розкішних латах роботи уславлених майстрів Дамаска, Толедо, Мілана і озброєні мечами, такими величезними, що їх треба було тримати за рукоятку двома руками.

Рицарів супроводили послушники в темних плащах з капюшонами, зброєносці, лучники, служники.

Вози були навантажені казною ордену: сто п'ятдесят тисяч золотих; в двадцяти чотирьох тюках, нав'ючених на дванадцять мулів, була срібна монета. Процесію завершували священики в чорних балахонах, які тримали в руках запалені свічки. Вони оточували прибраних в чорне коней, запряжених у віз, також чорного кольору. Тут везли просмолену труну великого магістра де Боже, убитого в 1291 році в бою за

останній оплот хрестоносців у Палестині — фортецю і порт Аккон. Цю труну врятували десять рицарів, — тільки вони й лишилися живі після цього бою.

Поруч з труною лежали шолом і щит з гербом графів де Боже. Меч, як годиться, лежав у труні разом з тілом.

В цей день великий магістр ордену тамплієрів Жак де Моле переїздив до своєї нової резиденції — в замок Тамплъ.

Тамплъ, храм, збудований 1222 року під стінами Парижа, вважався неприступною фортецею. Глибокий рів оточував високий мур з сімома зубчастими вежами, зроблений з величезних кам'яних брил. Всередині вздовж стін Тампля тяглися казарми і стайні, здатні вмістити ціле військо. Посеред фортечного двору був військовий плац, а над ним височіли собор і могутня головна вежа, заввишки з дванадцятиповерховий будинок. Головна вежа не була зв'язана з жодною будовою замку. Підйомний міст вів з даху однієї з казарм до дверей, піднятих високо над землею. На верхній, облямованій зубцями площадці вежі стояла шибениця, біля неї від зорі до зорі чергували дозорці. Стіни завтовшки вісім метрів захищали башту — резиденцію великого магістра. Багатоярусні підземелля башти були страшною орденською тюрмою. Каземати в стінах — сховищем казни ордену, розмір якої знали тільки його великий магістр та великий скарбник.

Філіпп Красивий не мав влади всередині стін Тампля. Великий магістр звітував про свої дії лише Генеральному капітулові ордену, та й то лише тоді, коли вважав це за потрібне.

Замки тамплієрів були розкішніші за королівські палаци. Не випадково, коли в Париж з візитом приїздили англійські королі, вони зупинялися зі своїм почтом не в королівській резиденції — Луврі, а в Тамплі — замку паризьких храмовників.

На початок XIV століття в народі почали ширитися найнеймовірніші чутки про розкоші, марнотратство пихатих членів ордену, розпусту, п'яні бешкети тамплієрів. Вислів «пити як тамплієр» став приказкою. Чутки передавалися півголосом, бо орден всюди мав вуха і довгі руки. Про таємничі церемонії, які відбувалися в орденських замках, говорили пошепки і оглядаючись.

Тамплієри вселяли народові страх, ненависть і відразу. Жоден голос не пролунав на їх захист, коли в ніч на тринадцяте жовтня 1307 року Філіпп Красивий наказав арештувати всіх тамплієрів на території Франції (близько 1500 чоловік).

Заздрощі і зажерливість штовхнули Філіппа на цей крок; королівська скарбниця була порожня.

Точно через рік після урочистої зустрічі

перед ворітьми Парижа король кинув великого магістра в темницю.

Жак де Моле та інші тамплієри не витримали катувань і визнали все, чого від них вимагав королівський великий інквізитор Гійом де Пері. Так, тамплієри плювали на Христа. Так, не вірили в безсмертя душі. Так, вони поклонялися ідолам.

Королівські судді прирекли Жака де Моле на смерть.

Першого разу він їхав по Парижу верхи в сніжно-білому плащі з червоним атласним хрестом. Востаннє він пройшов містом босий, у ковпаку з жовтої лляної тканини, на якій були намальовані чорти і язики полум'я. Язики були спрямовані вгору, що означало спалення живцем. Колись його супроводили слуги, зброєносці, члени ордену. Востаннє перед ним ішло сто вуглярів (постачальники матеріалу для вогнища) і дванадцять священників у білому одязі. Супроводили його ченці-домініканці в чорних сутанах і капюсонах, опущених на лице.

Жак де Моле був спалений на одному з островів Сени в присутності короля і його сім'ї.

Філіпп Красивий захопив казну ордену, не чекаючи поки засудять Жака де Моле. Інквізиція не відзначалася оперативністю в своїх справах, хоч кінець будь-якого процесу був ясний зразу ж.

Скарбниця тамплієрів була спустошена задовго до того, як був страчений Жак де Моле. Філіпп особисто простежив, щоб навіть найменша частина орденської казни не прилипла до рук його вельмож чи інквізиторів. Короні передавалося все.

Та у тамплієрів виявилось менше грошей, ніж можна було чекати. Очевидно, частину своїх скарбів вони встигли сховати в місця, відомі лише обранцям. Не виключено, що ця частина завжди була в таємних сховищах, бо вищі чини ордену не довіряли нижчим. Можливо, Жак де Моле, хоч і не чекав арешту, все-таки вжив запобіжних заходів.

В 1745 році німецький архіваріус Шіфман опублікував знайдений ним дивний документ. В ньому твердилося, що Жак де Моле встиг побачитися зі своїм родичем, юним графом Рішаром де Боже, який був цілком відданий справі ордену в силу сімейних традицій.

«В могилі мого попередника, а твого дядька великого магістра де Боже, — сказав Жак де Моле, — немає його останків. В ній сховані таємні архіви ордену. Разом з архівами зберігаються реліквії: корона ерусалимських царів і чотири золоті фігури евангелістів, які прикрашали труну Христа в Єрусалимі і не дісталися мусульманам.

Коштовності зберігаються всередині двох порожнистих колон, напроти входу в крип-

ту. Капітелі цих колон обертаються навколо своєї осі і відкривають отвір в тайник».

Жак де Моле примусив графа де Боже присягтися, що він врятує скарби і архіви і «збереже до кінця світу».

Після того, як Жак де Моле був спалений, а орден визнаний еретичним і навіки заборонений королем, молодий граф де Боже взяв у Філіппа Красивого дозвіл поховати прах свого родича великого магістра де Боже в іншому місці. Це йому було дозволено.

Боже вийняв з колон золото і коштовне каміння і разом з труною переніс у новий тайник.

Повідомлення архіваріуса Шіфмана схвилювало свого часу всю Європу. Його версія тут-таки дістала непряме підтвердження: одна з колон церкви тамплієрів виявилася порожньою.

Куди ж в такому разі переховав скарби Рішар де Боже?

Одні вважали, що вони повернулися на Кіпр, де для тамплієрів процес закінчився благополучно. Якщо це так, то скарби знаходяться в орденському замку в Лімасолі, де їх безуспішно шукають ось уже півтора століть.

Інші висловлювали думку, що скарб схований у володіннях графів де Боже. У XVIII столітті це припущення вважалося настільки вірогідним, що під час Великої Французької революції замок де Боже був розібраний і перекопаний під наглядом комісарів Конвенту. Проте ні в склепі, ні у підвалах скарбів не виявилось.

Пошуки скарбів тамплієрів знову розпочалися в 70-х роках XIX століття. Під час реконструкції Парижа Наполеон III зруйнував залишки Тампля, в тому числі і церкву тамплієрів. Під час робіт з'ясувалося, що одна з могил в крипті порожня. Не виключено, що це могила магістра де Боже. А коли так, то це ще раз підтверджує версію Шіфмана.

Наприкінці XIX століття були знайдені документи, які свідчили, що графам Боже, крім родового маєтку, належала садиба Аржіньї. Середньовічний замок з вежами, склепистими входами і глибокими ровами, заповненими водою, до сьогодні чудово зберігся в департаменті Рона на землях общини Шаранте. На початку XIV століття він лежав за межами володінь Філіппа Красивого і не потерпів під час облоги 1307 року.

Володіє замком Жак де Розмон, предки якого належать до древнього дворянського роду.

Вже батько нинішнього Розмона зацікавився тайником. Син не надавав значення легендам, поки в 1950 році його не відвідав

загадковий англійський полковник і не запропонував продати замок за неймовірну ціну — сто мільйонів франків.

Виникло припущення, що в англійських архівах знайдені якісь відомості про скарби тамплієрів.

Та як би там не було, Розмон продати замок відмовився.

В 1952 році дослідниця тайнопису тамплієрів де Грація заявила:

«Я знайшла в Аржінї «знаки-ключі». Ці знаки фігурують і на гербі при вході і на стінах, всюди — аж до башти Алхімії. Я впізнала «єгипетський знак», що вказує на існування тут скарбу світського і водночас духовного». Справді, замок Аржінї весь вкритий дивними знаками — криптограмами, на які тамплієри були великі майстри. Але чи справді це ключ до скарбів, чи, може, магичні заклинання проти підступів диявола і злих ворожитів, в існування яких вірили тамплієри, — невідомо.

З усіх кінців Франції до Аржінї почали з'їжджати шукачі скарбів. Та розпочати розкопки Розмон нікому не дозволяв.

«Про те, що Аржінї належав великому магістру ордена, знали лише тамплієри-обранці, — заявив власник замку Аржінї. — Замку не загрожувала небезпека з боку Філіппа Красивого, і, може, скарби Храму були сховані саме тут. Але не можна, не керуючись ні науковим методом, ні тверезим розумом, зазіхати на стіни його володіння. Лише науковий метод може призвести до цінних відкриттів».

Та чи далеко відійшли сучасні шукачі золота від своїх середньовічних предків щодо «методів» в розшуках скарбів?

До Аржінї прибув «магістр окультних наук» Арман Барбо, який мав кумедну звичку писати слово «Аржінї» поруч із знаком долара. Цей знак дуже древнього походження, мабуть, мав якесь значення в тайнопису тамплієрів і означав якесь чортівня.

Після кількох місяців підготовки Барбо почав розшуки за «строгим науковим методом».

Свідок розповідає про те, як в 1952—1953 роках під керівництвом Барбо шукали скарб в Аржінї:

«Перейшли до нічних «викликів» в Башті восьми блаженств способом постукування (?), в результаті чого... з'явилися духи одинадцяти тамплієрів — охоронців скарбу.

Усі почули одинадцять ударів: вони були такі чіткі, немовби там, за стінами башти, хтось стукав молотком.

Одинадцять тамплієрів погоджувались відповідати на запитання, проте відповідали досить недоладно, а сказати, де схований скарб, рішуче відмовились»...

Таємницю скарбу, виявляється, мали роз-

крити самі тамплієри, терміново викликані в Аржінї «магістром окультних наук» просто з того світу. Зробивши такий виснажливий перехід, вони, проте, нічого цікавого сказати не змогли. Здавалося б, що після такого «експерименту» пана Барбо з ганьбою виженуть з старовинного замку. Але ж він обіцяв знайти золото, а перед золотом здоровий глузд замовкає.

Барбо відновив свою діяльність. Цього разу він вирішив застосувати гіпноз і спілкуватися з духами через загіпнотизовану особу (медіума). Чи була та людина справді загіпнотизована, чи Барбо залучив як співробітника іншого дурисвіта, ми не знаємо. Та це, врешті, не має значення.

«В ніч на св. Іоанна ми приступили до великого заклинання, — розповідає далі свідок. — Барбо через медіума почав спілкування з охоронцями скарбів, і медіум сказав таке:

— Я бачу скриню, яка посувається по рейках у мій бік. Механічна рука в залізній рукавиці занурюється в скриню і виймає звідти золото. Зараз його на столі ціла купа... Начальник варти — рицар лежить в труні. Він хотів би вийти з могили. Але для цього потрібна велика церемонія з сімома ритуальними заклинаннями».

Оскільки Барбо знається лише на питаннях великого заклинання, а щодо великої церемонії з сімома заклинаннями він не спеціаліст, то магістр заявив, що до розкриття таємниці церемонії нічого знайти не пошастить. І знов його слова були сприйняті цілком серйозно. Більш того, невдача Барбо не

Рицарі в бойовому вбранні.

збентежила «письменника» Брейера, який твердить, що він знається на таємницях загробного життя. Почалися нові «виклики» в Башті восьми блаженств. Брейер звернувся до де Боже з словами: «Мій славний кузен» і попрохав відкрити таємницю скарбу. Брейер зробив померлому 800 років тому тамплієру цікаву пропозицію: в обмін на скарби він... пообіцяв одружити його з гарною дівчиною.

Але, незважаючи на спокусливі пропозиції Брейера, великий магістр залишився лежати в своїй могилі. Він, як і інші духи, не пішов на поступки і нічого не відкрив своєму новоявленому «кузену».

І все це відбувається в наші дні, на батьківщині Вольтера, Агатоля Франса, Золя.

Древня трагедія перетворилася на фарс з безглуздими заклинаннями, викликами духів і навіть комерційними угодами між сучасним дурисвітом і давно зотлілим покійником.

Сумно стає, коли подумаєш, що не лише саме золото, а навіть пуста мрія про нього примушує людей втрачати не тільки честь, а й звичайний здоровий глузд.

Золото інків

Жителям Перуанських Кордільєр добре знайоме одне дивне фізичне явище. В сутінки гірськими стежками, мов змія, прослизав зеленкуватий чи білий вогник. Іноді світлий стовп нерухомо стоїть на одному місці, іноді утворює зеленкувату або білу корону над вершиною скелі. Вчені не прийшли до єдиної думки щодо природи явища, але перуанці скажуть вам не замислившись: «Ла лус дель оро» («Світло золота, сеньйоре!»).

На просторах від Потосі до Куско можна побачити десятки тисяч схожих на нори ям. Це покоління людей безуспішно шукали золото інків на тих місцях, де їм випадково довелося побачити це загадкове гірське світіння. Адже серед жителів Перу навряд чи знайдуться хоч би двоє, які не знали б про сховані скарби інків і не вірили в те, що рано чи пізно вони будуть знайдені.

* *
*

1424 року в Панаму повернувся з далекого плавання Паскуаль де Андагойя. Він розповів, що індієць, яких він здибував, казали йому, нібито далеко на південь від Панамського перешийка лежить велика імперія Перу. Ця імперія така багата, що золото в ній використовують як будівельний матеріал.

Туманна розповідь Андагойї, як іскра, запалила полум'я жажерливості серед іс-

панських колоністів у Панамі. Але вирушати в далеку таємничу країну, що лежала за незвіданими ще морями, було ризиковано й страшно.

Пробити собі шлях в країну золота наважилися троє панамських колоністів.

Перший був Франсіско Пісарро. Молодість його пройшла серед злочинців і убивць. Він не зміг піднятися вище найманого солдата іспанської армії в Італії. Невдачі примусили його найнятися матросом на каравелу, що йшла в Новий світ. Там він знову найнявся солдатом. Будучи страшенно жорстоким, жорстокішим за всіх своїх соратників, він швидко розбагатів.

Другий був Дієго Альмагра, товариш юності Пісарро, також невдалий солдат в Італії, також матрос на каравелі і солдат в іспанських колоніях в Америці.

Третій був Фердінанд де Люке, священник, що нажив собі величезний капітал.

Ця трійка створила щось на зразок синдикату по завоюванню таємничої південної імперії. Люке написав текст угоди, в якій говорилося, що всі прибутки від експедиції будуть поділені нарівні. Кожен учасник синдикату мав чітко визначені обов'язки. Пісарро був військовим керівником. Альмагра вербував людей. Люке відав фінансами. Мета експедиції — здобути капітал. Альмагра і Пісарро дали страшну клятву виконувати цю угоду і завірили її замість підпису трьома хрестами. Обое були неписьменні.

Малюючи ці хрести, обидва конкістадори ніколи не повірили б, що через сто років з Іспанії в її американські колонії власті дозволятимуть виїзд тільки тому, хто зможе довести, що він не родич ні Пісарро, ні Альмагра.

Перша експедиція в країну золота була невдалою, але через два роки Пісарро знову вирушив у море. Його флот складався з двох суден великого тоннажу і восьми маленьких. Вів кораблі один з найславетніших іспанських капітанів Бартоломео Руїс. Експедиція висадилася в гирлі ріки Сан-Хуан.

Альмагра, роздобувши в першому ж індійському селі кілька перлин і трохи золота, повернувся в Панаму за підкріпленнями. Пісарро залишився в таборі. Руїс морем вирушив далі на південь, на розвідку.

В морі іспанські каравели зустріли ніколи доти не бачений плот з стовбурів бальзового дерева. Плоти ішов під вітрилами і не боявся хвиль. Господарі плота, індієць, везли намісто з перлів і золотий пісок з міста Тумбе. Як сказали індієць, Тумбе велика й багата фортеця, але порівняно з містами далекої і таємничої південної імперії, це лише маленьке селище. З цією звісткою Руїс повернувся в табір до Пісарро. Обидва «капітани» порадились і вирішили, що Руїсу тре-

ба повертатися назад за підкріпленням, а Пісарро чекатиме його в таборі на пустельному острові.

Почалося нудне табірне життя. Руїс відплив до Панами. Минали дні. Колючки з кактусів залишали неვიгойні рани. Полотно наметів не рятувало ні від спеки, ні від тропічних злив. Острівець кишів зміями, вода — крокодилами. Вночі на посулих нападали москіти. Шлункові хвороби і пропасниця не минали нікого.

Життя в таборі стало нестерпним. Наймані солдати не витримали і, вирішивши повернутися до Панами, покинули Пісарро.

В таборі залишилось дванадцять чоловік, найзажерливіших і найвитриваліших.

Вони не боялися ні крокодилів, ні москітів. Їх не лякали хвороби і голод. Ці дванадцяттеро могли за півроку (поки вони чекали Руїса) ні разу не зняти розпечену на тропічному сонці сталеву кірасу, не роззути кавалерійських чобіт, що гнили на ногах.

Тільки через сім місяців повернувся з підкріпленням Руїс.

Пісарро прийняв командування і наказав тримати курс на південь. Плавання тривало кілька тижнів. Кораблі обійшли мис Святої Єлени і підходили до затоки Гуякіль, коли з щогли пролунав крик: «Бачу місто!»

На березі виднілася фортеця з тисячами кубоподібних будівель — довгожданий Тумбе.

Під час першого візиту в місто Пісарро поведився досить миролюбно. Він подарував місцевому вождю яскраві європейські тканини і у відповідь одержав золоті вази і кілька смарагдів. Тепер він міг повернутися в Панаму з доказами того, що загадкова країна на півдні справді багата. Але головним були не подарунки, які одержав Пісарро: він розвідав, що у величезній імперії на південь від Тумбе йде міжусобна боротьба поміж двома претендентами на престол.

* *
*

В Панамі повернення Пісарро було несподіванкою. Його давно вважали мертвим. Губернатор не дуже зрадив, побачивши людину, яка завдала йому стільки клопоту своїми проектами. Він прийняв Пісарро холодно і заборонив дальші експедиції. Двох невдалих спроб, вважав він, цілком досить.

Але Пісарро не хотів відступати. Він вирушив за океан в Іспанію просити допомоги в самого короля. Поїхав не сам, його супроводили дванадцять товаришів, що довели свою вірність і стійкість.

Та не встиг Пісарро ступити на землю Іспанії, як його арештували за старі борги і в кайданах відправили в Севілью. Пісарро згнів би в темниці, якби за нього не заступ-

Конкістадори сплячуть полонених Індіюців.

пився Кортес. Завойовник Мексика визволив з в'язниці майбутнього завойовника Перу, і добився для нього аудієнції у короля Карла V.

Через кілька місяців король підписав договір, згідно з яким Пісарро мав право завоювати Перу, що віднині називалася «Нова Іспанія». Дванадцять соратників Пісарро дістали дворянський титул і гучне звання «Рицар золотого меча».

Бартоломео Руїс був удостоєний титулу «Великий керманіч південних морів», Люке був призначений єпископом Тумбе.

Щедріший на почесі, ніж на гроші, Карл поставив вимогу, щоб Пісарро власним коштом набрав і озброїв 150 чоловік і через шість місяців вирушив у Перу.

В січні 1530 року Пісарро, цього разу зі своїми братами Ернандо, Гонсало та Хуаном, підняв вітрила на трьох кораблях і вирушив у дорогу.

На рік пізніше 183 чоловіка і 27 коней під команду Пісарро на цих таки трьох кораблях відпливли з Панами в Перу. Альмагра залишився в Панамі збирати підкріплення.

* *
*

Імперія інків народилася в битвах. Мабуть, перший вождь цього народу досяг па-

нування над сусідніми племенами в південних районах Перу. Він об'єднав кілька індійських племен, які з часом перетворилися на централізовану імперію. В імперії була єдина державна мова «кечуа» і головна столиця — місто Куско, що означає «Пуп землі».

Поступово межі нової держави розширилися і досягли узбережжя Тихого океану.

На чолі держави був імператор — Великий Інка. Його вважали сином самого сонця, живим богом, володарем життя і смерті своїх підданих.

Незадовго до вторгнення європейців, Великий Інка Хуайна-Капак з невідомих досі причин залишив священну столицю Куско і зробив своєю резиденцією фортецю Кіто на території нинішнього Еквадору. Перед смертю він розділив свою імперію на дві частини: південну частину з столицею Куско передав одному з своїх законних синів Хуаскару, а північну частину, з містом Кіто — позашлюбному сину Атауальпі.

Двоє братів зразу ж стали ворогами. Хуаскар, як видно, був ставлеником жерців, а Атауальпа — військовим вождем. Їх ворожечка відбивала боротьбу всередині правлячої касты інків.

В 1530 році обидва брати вирішили зустрітися в центрі країни, між обома столицями, в фортеці міста Кахамарки. Обое вирушили на чолі своїх армій.

Спершу ніщо не віщувало війни. Але коли Атауальпа побачив, що його армія в кілька разів сильніша за армію Хуаскара, він напав на брата. Більшість прихильників Хуаскара були порубані, сам він захоплений в полон і в кайданах відправлений в священну столицю Куско.

Атауальпа з військом став під Кахамаркою табором і чекав підходу свого полководця Руміньяуї, щоб на чолі своїх військ увійти в скорену ним священну столицю великих інків — Куско.

Пісарро висадився на території нинішнього Еквадору саме в цей драматичний момент.

* * *

Два місяці потрібно було іспанцям, щоб досягти Кахамарки. Можливо, це їм ніколи не вдалося б, якби таємні посланці або прихильники Хуаскара не показали їм стежки, що вела до висячих мостів.

У перуанських індіців з покоління в покоління передавалася легенда про бога-короля з білою шкірою і волоссям, що росло на підборідді. Хто ж ці дивні білошкірі чужинці, з чорними й рудими бородами, що прийшли в сяючих на сонці кірасах, верхи на страшних чотириногих чудовиськах?

Звичайно, вони могли бути тільки богами, або посланцями богів.

Те, що вони вперше з'явилися тоді, коли в країні почалися міжусобиці, означало, що білі боги хочуть допомогти одній з сторін.

То ж як було Хуаскарові не сподіватися, що боги прийшли, щоб виручити його з неволі? Як же було Атауальпі не тішитися думкою, що боги прийшли, щоб освятити його тріумфальний в'їзд в священну столицю Куско?

Тому прихильники Хуаскара допомогли Пісарро проникнути в серце Перу. Тому Атауальпа миролюбно чекав чужинців.

Кахамарка — місто на високогірному плато між центральними і східними відрогами Кордільєр. Схили гір навколо Кахамарки укріплені штучними терасами, що піднімаються наче велетенські сходи. На цих терасах, створених працею людини, вирощувалися маїс і тютюн.

В момент приходу Пісарро на терасах стояли тисячі наметів табору армії Великого Інки. Жителі залишили Кахамарку, і Пісарро знайшов пусте місто з відкритими ворітьми.

Пісарро пішов до Атауальпи і запросив Великого Інку на бенкет. Атауальпа, підкреслюючи свою миролюбність, прибув на головну площу Кахамарки в золотих, прикрашених перами ношах, в супроводі пишного почту. І Великий Інка і його вельможі прибули беззбройні. Саме це і потрібно було Пісарро. За його сигналом іспанці напали на гостей. Беззбройні вельможі Великого Інки були перебиті, а його самого захопили в полон.

Атауальпа був ув'язнений в найвіддаленішій частині свого власного палацу в Кахамарці. Він з покорою зустрів свою долю. Він вважав, що це воля богів.

Кімната, у якій був ув'язнений Інка, мала 7×5 ярдів, і Пісарро сказав, що звільнить Атауальпу, якщо той заповнить її золотом.

На яку висоту? Інка підняв руку — шість футів. На цій висоті червоною фарбою по стінах кімнати була проведена лінія. Двадцять кубічних метрів! Такий був фантастичний викуп, що його пообіцяв сплатити перуанський монарх.

Посланці Великого Інки негайно розійшлися по країні. Вони мали обійти всю імперію від Кіто до Куско. Для того, щоб швидше пересуватися, вони користувалися ношами, роблячи таким чином дванадцять кілометрів на годину. Носильники несли їх бігом і через певний час змінювалися. Посланці несли «кіпи» — кольорові мотузки з вузликами, мовою яких передавалися накази.

Колеса державної машини інків були добре змащені, і ніхто не заперечував волі пра-

вителя. Купа золота зростала, але коли минув двомісячний строк, зазначеної висоти не було досягнуто.

Інка посміхався: трохи терпіння, адже всі прилеглі до Кахамарки шляхи заповнені носильниками, які згинаються під вагою золотої ноші. Йому здавалося, що поспішати нікуди. В цей час приїхав із загоном в 150 чоловік Альмагра. Він вимагав своєї частки, і його не можна було заспокоїти обіцянками.

Тоді Пісарро повідомив Інці новини. Капітан Ернандо де Сото рушив з авангардом у бік Куско і зумів зв'язатися з прихильниками Хуаскара.

Хуаскар був бранцем, але не відмовився від своїх прав на трон. Він пообіцяв іспанцям викупити свою корону за вищу ціну, ніж Атауальпа. Хуаскар зобов'язався заповнити кімнату в Кахамарці не на висоту людського зросту, а під самісіньку стелю.

Через кілька днів за наказом Атауальпи Хуаскар був убитий у в'язниці Куско.

* * *

Липень 1530 року. Угода виконана. Кімната заповнена золотом і сріблом. Пісарро став власником скарбу, подібного до якого не мав жоден з європейських монархів чи банкірів. 52 тисячі срібних марок і 1 мільйон 326 тисяч золотих песо. Ця купа металу

коштувала б в 1950 році близько 3 430 тисяч доларів, або 1 225 тисяч фунтів стерлінгів.

Ернандо Пісарро мав право на 78 400 доларів. Ернандо де Сото — 35 200, кавалер припало 22 400, а піхоті — 11 200.

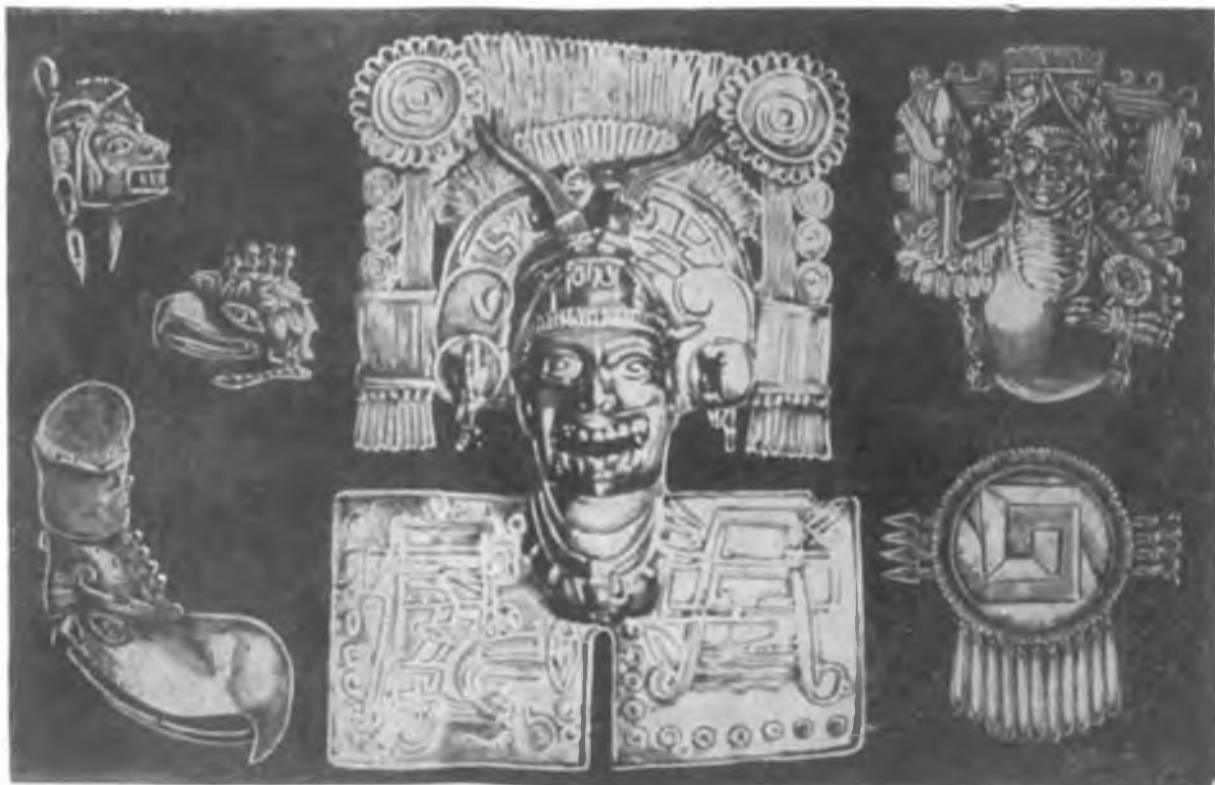
Франціско Пісарро одержав сам в Атауальпи золоту пластину, яка б за сьогоднішнім курсом коштувала більш як 19 тисяч доларів.

Атауальпа заплатив те, що обіцяв, та збиралися йому віддати якщо не трон, то хоча б волю? Уявлення конкістадорів про справедливість були дуже «своєрідні».

Полонений і розорений Інка все-таки яляв собою загрозу для іспанського панування. Для перуанців він був сином Соні останнім богом і нащадком бога. Було махачопити його королівство, спустошити його скарбищу, підкорити його армію. Тре було знищити його самого.

Що може бути легше, як довести вистість невинного?

Був підстроений трибунал. Були скликані свідки. Найворожіше ставився до Атауальпи перуанець Філіпільо, прихильник Хуаскара. Він працював у іспанців перекладачем і за їх наказом обвинуватив Атауальпу в повстанні проти короля Іспанії, в незаконному захопленні трона Перу, убивстві його брата, принесенні жертв фальшивим богам, багатожонстві.

Золоті прикраси древніх жителів Кордільєр.

Трибунал радився недовго. Індійський монарх мав бути спалений живцем. В останній момент йому запропонували хрещення. Він погодився, і завдяки цьому спалення замінили іншою карою.

На тій самій площі в Кахамарці, де де-в'ять місяців тому Атауальпа з'явився в блискучому, прикрашеному перами паланкіні, була влаштована гаротта. Оточений величезним натовпом, у супроводі священників, був виведений новоявлений християнин Жуан де Атауальпа. Приставка «де» говорила про дворянське походження: іспанських дворян не вішали (смерть на шибениці ганебна), а душили — це вважалося почеснішим.

На шию Інці накинули зашморг і почали затягувати. Не спускаючи очей з Пісарро, останній Інка вмер, задушений гароттою.

Похмура юрба, що була свідком падіння свого царя, не пробувала перешкодити тому, що здавалося їй неминучим. Індійці легко могли б загнати жменьку завойовників у гори. Проте вони воліли бути переможеними, бо порох, коні, мечі, кіраси, що виблискували на сонці, а головне, бороди на білошкірих обличчях переконали їх в тому, що перед ними посланці їх древніх богів.

Іспанці ринули через охоплену жахом державу в її головну столицю Куско.

Все сходилося в Куско — дороги й канали, думки й молитви всієї держави. Для перуанців Куско був тим самим, чим Рим для латинян. Економічним, політичним і релігійним центром світу. Містом палаців і храмів.

Куско являв собою величезне видовище.

В центрі міста виблискував золотом дах Храму Сонця.

Храм стояв на брукованій порфіром платформі і складався з п'яти частин, що нагадували іспанцям католицькі каплиці. Одна каплиця була присвячена Сонцю. Її стеля й стіни були вкриті золотими листами. Східний бік вкривав оточений променями золотий диск з очима із самоцвітів. Це був символ головного бога інків — Сонця Варакочі. Перший промінь ранкового сонця падав на цей диск, і загадкові очі з самоцвітів раптом спалахували барвистими вогниками.

Друга каплиця, оздоблена сріблом, була присвячена Місяцю. Третя, обличкована аметистами, топазами та іншим коштовним камінням, була каплицею зірок. Четверта — райдуги, п'ята — блискавки.

До храму прилягав золотий сад. Тут дерева, чагарники, птахи — все було майстерно зроблено з золота. Це був золотий рай, у якому стояли золоті трони, і на них сиділи мумії «синів сонця» — великих інків.

Над містом височіла фортеця Саксайман, цитадель столиці і символ величі імперії інків.

Прибуття іспанців збіглося з днем якогось релігійного свята. Процесія жерців в оточенні танцюючих людей в темному вбранні несла золотого ідола.

Вихопивши кинджали, іспанці кинулися на юрбу. Перуанці захищались камінням, але це мало допомагало. Сонце зайшло. В темряві лунав тільки стогін і постріли аркебуз. Ідола захопили і це стало сигналом до грабування Куско.

Іспанці стали просто несамовитими. Вони щойно одержали свою частину скарбів Атауальпі і були дуже багаті. Жоден іспанський солдат ніколи не одержував такої фантастичної винагороди. Але цим все було мало. Іспанці з'ясували, що золото, яке несли в Кахамарку в день смерті Атауальпи, безслідно зникло.

Одразу ж після загарбання міста почались пошуки схованих скарбів. Індійські жерці і воєначальники були піддані нелюдським катуванням — з них витягали таємниці схованок.

Солдати шукали золото, хоч вони вже не могли нести на собі те, що мали. Деякі вже зібрали по 50—60 кілограмів дорогоцінного металу.

Кавалер Лечіцано одержав велетенський золотий диск — символ Сонця. Він поставив його на карту під час нічної гулянки і програв якомусь солдату. Його невдача ввійшла в іспанську приказку: «Не став на сонце до того, як воно зійде».

Імператорське місто Куско, де кожний камінь, кожна будівля, кожне дерево були пов'язані з релігією інків, перестало існувати вже через кілька тижнів після приходу Пісарро.

Грабування Куско було в розпалі, коли Пісарро довідався, що на півдні країни в місті Кіто полководець Атауальпі Руміньяуї зібрав армію і збирається помститися за вбивство Великого Інкі. Пісарро послав у Кіто двісті піхотинців і вісімдесят кавалеристів. І знову перемогли іспанці. Руміньяуї залишив Кіто одним з останніх. Він встиг спалити палац великих інків і Храм Сонця. Жриці сонця, запідозрені в симпатіях до іноземців, були вбиті за його наказом.

Золото, на яке храми Куско, були багаті не менш, ніж храми Куско, — зникло. Зникли і 70 тисяч нош золота, що їх воїни Руміньяуї несли в Кахамарку, щоб викупити Атауальпу.

Все це було сховано невідомо де.

Руміньяуї був взятий в полон, та незважаючи на страшні тортури, не сказав, де за його наказом сховали золото.

* *
*

Велику кількість інкського золота знайшов в Південному Екваторі в 1787 році

якийсь капітан Ромеро. Він переплавив його на зливки, і для науки, зрозуміло, воно було втрачене.

Збереглося донесення, що його надіслав іспанському королю колишній солдат Вальверде, що служив у Еквадорі наприкінці XVI століття. Вальверде був одружений з дочкою індійського вождя, який показав йому тайник, що містився в Льянганаті. Тут Вальверде взяв стільки золота, скільки міг забрати, і з ним виїхав до Іспанії. Перед смертю він заповідав королю докладний опис дороги до тайника.

Еквадорські історики твердять, що Вальверде справді існував, і що цей документ справжній. Скарб Вальверде на початку XX століття розшукував американський полковник Брукс, австрієць Тур де Косс, американець французького походження Річард д'Орсей. Ці спроби успіху не мали, бо Льянганаті лежить у винятково труднодоступній місцевості. Цікаво, що ніхто з шукачів скарбів не виявив розбіжностей між документом Вальверде і топографією місцевості.

В 1933 році експедицію до Льянганаті організував італієць Бошетті. В 1937 році — шотландець Лох. Обидві експедиції йшли за маршрутом, зазначеним Вальверде, і обом не вдалося, з різних причин, дійти до мети.

В наші дні еквадорський скарб інків намагається розшукати відважний швед Рольф Бломберг. Цей мисливець і дослідник тропіків відомий радянському читачеві з фільму «Анаконда» та книги «В пошуках Анаконди». Дві експедиції Бломберга закінчилися також невдало: йому і його компаньйонові Андрадо не вдалося проникнути в серце тропічних хащів.

Але Бломберг не здається, він вірить в свою зорю і, як він сам каже, збирається знову на розшуки золота інків.

* *
*

В районі Куско звістка про смерть Атауальпи застала в дорозі одинадцять тисяч лам, навантажених золотом, але в руки іспанців вони не потрапили. Завойовники вважали, що золото сховане в горах Азангар, що мовою кечуа означає «найглухіше місце». Це був східний, найбільш труднодоступний край імперії інків, недосліджений по суті й сьогодні.

В 30-х роках нашого століття в Лімі виснажений і напівбожевільний білий авантюрист, що вмирав від якоїсь тропічної хвороби, розповів, що він пробрався в Азангар і бачив храм, обличкований золотом. Усіх його супутників убили індійці серрано, які знищували в цьому краї всіх іноземців.

Зник з Куско і священний ланцюг, який в

дні свят перетинав головну площу Куско. Він був зроблений із золота і підняти його могли тільки двісті чоловік. В архівах Куско є документ, в якому розповідається про індійця дона Карлоса, одруженого з іспанкою. Дон Карлос нібито водив дружину в підземелля під фортецю Саксаайман, і вона бачила там золотий ланцюг і золоті статуї інків. Зникли, як ми вже казали, золоті пластини, якими Хуаскар збирався облицьувати храм або палац в Куско.

Здається, за весь час лише один дон Хозе Еусебіо де Льяно Сапата справді знайшов скарб в районі Куско. Вартість золота становила 800 тисяч песо, суму колосальну. Це було в 1766 році.

Як ведеться, не обійшлося і без дурисвітів. В середині XIX століття сторінки американських газет рясніли повідомленнями про «діяльність» якоїсь Єлени Блаватської. Ця дамочка за допомогою «гіпнотизму» і «спіритизму» (спілкування з духами) «відкрила» і накреслила на карті тунель, який тягнеться на кілька сот кілометрів через всю Південну Америку. Тунель, подібного до якого нема й сьогодні, збудували, за словами Блаватської, жителі древньої Атлантиди. А інки сховали в ньому своє золото й закрили вхід камінням. Ця вигадка, як не дивно, мала успіх. В книгах минулого століття можна зустріти карти Південної Америки, перерізані схожою на черв'як смугою — тунелем Єлени Блаватської.

Цікаво, що на пошуки золота інків досі не було виряджено великих, оснащених сучасною технікою, експедицій. Пояснюється це, очевидно, побоюванням урядів Перу, Болівії та Еквадору викликати заворушення серед індійських племен.

Ще й досі індійці в цих країнах розмовляють мовою древніх інків, досі передають з уст в уста розповіді про велику індійську імперію. Досі вони вірять у відродження держави Сонця, зруйнованої завойовниками, і ревниво ставляться до всього, що зв'язане з її колишньою славою.

* *
*

Поки золото інків не знайдено, не можна з певністю сказати, що воно існує. І все-таки воно жорстоко помстилося тим, хто намагався його загарбати.

Ніхто з переможців інків не кінчив добром. Перші загинули Гонсало та Хуан Пісарро. Манко-Інка втік з Куско і, зібравши двохсоттисячну армію, взяв у облогу столицю своїх предків. Облога тривала майже півроку. Двоє братів Пісарро загинули в фортеці Саксаайман від руки воїнів Манко. Третій — Ернандо — керував обороною далі.

Дієго Альмагра з своїм загоном ударив в тил індійського війська і відтіснив Манко в гори. Він зняв облогу з Куско і проголосив себе губернатором міста і всіх його округ. Почалася боротьба за володіння Куско. Багато прихильників обох завойовників загинуло в міжусобних сутичках.

Альмагра був розбитий і взятий в полон. Він плазував перед Ернандо Пісарро і благав про пощаду, але Ернандо не слухав його. На площі перед Храмом Сонця, на той час вже перетвореним на католицький собор, Альмагра вивели на ешафот. Його голова покотилася на землю і цілий день валилася в пилкуці.

На ранок голову разом з тілом поклали в обшитою чорною тканиною труну, яка на золочених ношах була віднесена в собор. Тут над тілом Альмагри католицькі ченці відправили небачено пишну панихиду. Урочисті звуки співів змінювалися риданнями. На превеликий подив індійців, серед плакальників, що ламали собі руки, був і Ернандо Пісарро.

Незабаром Ернандо Пісарро вирушив за дорученням брата в Мадрид, але до двору допущений не був. За наполяганням прихильників Альмагри його арештували. Ернандо Пісарро просидів у в'язниці більш як двадцять два роки і вийшов на волю глибоким стариком.

Франціско Пісарро удостоївся титула «маркіз Перу». В новій столиці держави — місті Лімі — чудовий палац маркіза, збудований за проектом іспанського архітектора руками індійців, невтомно охоронявся озброєною челяддю. Проте варта втекла з палацу, коли до нього вдерлася група змовників на чолі з Дієго Альмагрою-сином.

Сімдесятирічний конкістадор прийняв останній свій бій один проти десятиох. Але тепер він мав справу не з наївними індіями, а з такими ж іспанцями-головорізами, як він сам. Переконавшись, що Пісарро, незважаючи на старість, все ще сильний боєць, один із змовників схопив ззаду за талію свого товариша, підняв і з силою настиркнув на шпагу Пісарро. Шпага проколола тіло наскрізь, витягти її назад було неможливо. Нападники перерізали беззбройному Пісарро горло і втекли з палацу. Пісарро, зібравши останні сили, вмочив палець у власну кров і накреслив на підлозі хрест. Все життя він був фанатиком і фанатиком помер.

Дієго Альмагра-молодший, в свою чергу, був страчений прихильниками Пісарро на головній площі Куско, на тому самому місці, де стояв ешафот під час страти його батька.

Важко знайти кінець цього кривавого ланцюга. Бенелькасар, де Сотто і всі інші прихильники Пісарро вмерли не своєю смертю. Конкістадори не тільки повбивали один одного у міжусобній боротьбі, а й знищили мільйони індіців. Через тридцять—сорок років квітуча країна, в яку прийшов Пісарро, перетворилася на пустелю. Поля й плантації позаростали, міста й села вимерли.

Нікому було платити податки в королівську скарбницю Іспанії.

Така хижість завойовників злякала навіть іспанський двір, і був виданий спеціальний закон про те, що родичі й нащадки Пісарро та Альмагри не сміють ступити ногою на землю «Нової Іспанії», як тоді називали Перу.

(Закінчення в наступному номері)

ІСПАНІЯ

Як повідомляє преса, іспанський журнал «Домінго» оштрафований на 50 тисяч песет за опублікування карикатури на генерала Франко.

ІТАЛІЯ

Відомий роман Томазо ді Лампедузи «Гепард», за яким створено фільм, нагороджений на Каннському фестивалі, зацікавив не лише кіномитців. Італійський драматург Луїджі Скуарціна створив за цим твором лібрето опери, музику до якої пише Анджело Муско.

Прем'єра нової опери «Гепард» відбудеться взимку 1964 року в місті Катаньї на Сіцилії.

КУБА

Кубинську фотовиставку «10 років революції» відкрито в Парижі. 400 експонатів її — це панорама життя Куби в 1952—62 рр. Тут відображені іриваві часи диктатури Батисти, бої в Сьерра Маестра, триумф революції. Серед експонатів — кубинські пейзажі, музичні події на острові Свободи.

Організатор виставки, редактор журналу «Револьюсьйон» Карлос Франні, сказав іреспонденту французької газети «Леттр франсез»: «Я вважаю, що Куба — країна, яку відкривають

Грем Грін сказав правду

Нещодавно газета «Ді Вельт» вмістила панегірик на честь англійського письменника Грема Гріна, вітаючи наступний його приїзд до Західної Німеччини й Зхідного Берліна. А за кілька днів та ж сама газета вже сипала прокльони на голову Гремв Гріна, який, за її висловом — «очевидно, нічого не зрозумів».

Що ж трапилось на протязі цих кількох днів?

Приблизно в той же час, що й «Ді Вельт», гамбурзька газета «Цайт» опублікувала два звіти про подорож видатного письменника. Один належить перу редактора відділу культури газети Рудольфа Леонгардта, а інший — у формі листа до Р. Леонгардта, написаний самим Гремом Гріном.

Коли письменник висловив бажання ознайомитися з західноберлінськими осередками культури, Леонгардт повів його до... нічного ресторану з підстаркуватими, але вельми оголеними офіціантками. Їхній вигляд був такий сумний, що Грін, за свідченням редактора, «гірко зітхнув». Щоб довести своєму гостю, що в Західному Берліні не все так непривабливо, Леонгардт повіз гостя на дах готелю «Хілтон» і звітливо показав торговельні квартали, «нашу гордість», як він сказав. А потім запропонував: «Підійміться сюди пізно ввечері. Ви побачите неонове освітлення Західного Берліна на темному фоні східної частини міста».

Гамбурзький журналіст не пише, що відповів йому на це Грін, але письменник сам розповідає про це у своєму листі: «Коли за чотири дні, відвідавши Дрезден і Потсдам, я в'їхав до Східного Берліна, мені зовсім не здалося, що там темно, в усякому разі, там було не темніше, ніж в промислових кварталах будь-якого великого міста о 10-й годині вечора».

«...Я бачив великі зміни, пише далі Грем Грін, що сталися в Східному Берліні за останні три роки, нові будинки обабіч Карл-Маркс-алее, де колись, якщо я не помиляюсь, були саміснітькі руїни. В крамницях найвіддаленіших вулиць, які вціліли під час війни, зовсім не такий уже поганий асортимент товарів широкого вжитку... дорожчі ж магазини готового одягу витримані в певно-

Грем Грін (другий праворуч) на державному кордоні НДР перед Бранденбурзькою брамою.

му стилі, в них я також бачив багато покупців.

В Західній Німеччині людей, старших за п'ятдесят років, не наважуються розпитувати про їхнє минуле. На сході ж я цього не відчував, — пише далі в своєму листі Г. Грін. — Коли я повертався на Захід, у мене було таке відчуття, що позаду залишається щось цілісне, певне. Та ось я знову в складному світі Боїна, і через кілька хвилин знову почую розмови про справу «Шпігеля», про підступність старого канцлера, про Деніца, його промову в школі на захист нацистів і про самогубство шкільного директора, запитуватиму про минуле генерала Шпейделя і про новий скандал у Боннському уряді».

Що ж відповіли Гріну боннські борзоспівці?

«Поведінка пана Гріна викликає у нас глибоке презирство... Ми викидемо з наших бібліотек зібрання його книг, ми відмовляємося від творів цієї особи і на майбутнє».

Отже, Грем Грін перейшов не лише державний кордон — він переступив через кордон «західної свободи» і сказав правду. А цього не можуть пробачити йому боннські власті.

Жан Габен в новій ролі

Останнім часом популярний французький кіноактор спеціалізується на виконанні ролей джентельменів-зломщиків. В новому фільмі «Мелодія підземелля» режисера Генрі Вернея відомий актор виступає як «пан Шарль», який після бурхливого гангстерського життя вирішує «піти у відставку» й виїхати з дружиною до Австралії. Але перед цим «герой» планує вчинити напад на ігорний дім в Канні. Допомагає йому в цій «справі» новачок зломщик, недосвідчений, але розумний Франсе — актор Ален Делон. Напад вдається, але як це завжди буває у кримінальних фільмах, поліція розшукує вкрадені гроші.

«Фільм Вернея, — пише французька преса — зроблений за випробуванням і вірним рецептом. Це просто малий комерційний фільм з неперевершеним Габеном».

Сцена з фільму «Мелодія підземелля». Ліворуч Жан Габен.

Розповідь режисера фільму „Вмерти в Мадриді“

Документальний фільм Федеріка Россіфа «Вмерти в Мадриді», який нещодавно одержав премію Віго, вважається у Франції одним з найбільших мистецьких досягнень останнього часу. Цей фільм присвячений громадянській війні в Іспанії.

Наприкінці минулого року, після протесту іспанського уряду, французьке міністерство зовнішніх справ заборонило демонстрацію цього фільму у Франції. Однак, під тиском громадськості, французькі власті змушені були піти на поступки і фільм Ф. Россіфа вийшов на екрани Парижа.

В своєму фільмі, Россіф разом з Мадлен Капсаль — авторкою коментаря, — використав архівні матеріали, аматорські

Кадр з фільму Ф. Россіфа «Вмерти в Мадриді».

фільми, зроблені журналістами, радіорепортерами в ті роки.

Творці фільму на широкому політичному фоні показали героїчку боротьбу іспанського народу з міжнародним фашизмом.

Після вступу — широкої політичної панорами Іспанії початку 30-х років, Россіф показує збройний закат франкістів, підтримку, яку надають іспанським фашистам Гітлер і Муссоліні, а також розкриває ганебну роль західних дипломатів в іспанській трагедії. На перший план, однак, режисер виводить страждання іспанського народу.

Особливо великі купюри французька цензура зробила в тексті коментаря і, звичайно, викинула з нього заяву генерала Франко: «Якщо треба буде, я не вагаюся перед тим, щоб знищити половину Іспанії».

Нещодавно репортер французького тижневика «Леттр франсез» взяв інтерв'ю у Ф. Россіфа. Ось що розповів режисер:

«...Про створення фільму, присвяченого Іспанії, я мріяв давно, ще в часи, коли готував телевізійний фільм про Ернеста Хемінгуей. Тоді ж я випадково натрапив на невідомі цікаві матеріали про іспанську війну. Я працював майже в усіх архівах світу. В НДР знайшов кінодокументи німецько-фашистського легіону Кондор, який воював на боці франкістів, в СРСР — фрагменти відомих хронік оператора Р. Кармена. Пізніше, коли я розпочав роботу над фільмом — я поїхав до Іспанії і протягом багатьох годин переглядав іспанські архівні матеріали. На місцях історичних подій

очима. Сподіваюсь, що ці фотографії, де зафіксовано героїчні і вирішальні моменти історії кубинського народу, допоможуть тим, хто їх побачить, іраше зрозуміти нашу дійсність».

НІМЕЧЧИНА

НДР

Премією ім. Лессінга нагороджено письменника Гельмута Заковського та критика Ганса Кауфмана.

Премією ім. Йоганнеса Бехера, якою головним чином нагороджуються поети-лірики, одержав Франц Фюман — за твори, «в яких глибина людських почуттів поєднується з відчуттям особистої відповідальності за долю суспільства та народу».

Твір молодої письменниці Крісти Вольф «Поділене небо», в якому йдеться про проблеми, що виникли після 13 серпня 1961 року, коли були вжиті заходи для захисту кордону в Берліні, — став найвидатнішою подією літературного життя Німеччиною Демократичної Республіки. За цей твір Крісту Вольф нагороджено премією ім. Геяріха Манна.

В галузі кінематографії премією Геяріха Грейфа нагороджено творців фільму «І твоє кохання теж», добре відомого радянському глядачеві.

ФРН

Вийшла з друку нова повість Генріха Белля «Погляди бразилія». Герой твору розриває стосунки із своїми батьками, які в минулому були поплічниками Гітлера, а після поразки фашистської Німеччини намагаються видати себе за демократів. Нелегко склалася доля героя — циркового клоуна. Зрештою, покинутий друзями, без жодних засобів до існування, бездомний, він помирає на сходах Боннського вокзалу.

* * *

Вийшов друком роман молодого німецького письменника Ернста Августа «Голова». Його герой Тюрман, службовець страхової компанії, живе дуже монотонним життям, але у нього багата фантазія і весь час

в уяві своїй він переживає найстрашніші пригоди. Початок або кінець (власне, тут важко зрозуміти, де початок і де кінець) цих пригод завжди зв'язаний з «нульовою годиною». В результаті космічної катастрофи гине світ. Збереглася лише невелика група людей, приречена на варварське існування. Вони голодують, живуть у катаномбах, убивають одне одного...

Такий клубок апокаліптичних жахів пропонує читачам у своєму романі Ернест Август.

РУМУНІЯ

В республіці був проведений місячний інтиги на селі. Цій події присвячений спеціальний номер органу Спілки письменників РНР «Газета літераре». Цікаве інтерв'ю про нове село дав газеті поет-академік Турдор Арзеці. Він зазначає: «Перед нами нове село, яке живе за законами нової краси.

І радіо і телебачення, і асфальт, і перехід від солом'яних стріх до дахів, покритих черепицею — це ознаки нової цивілізації. Визволившись, учоращній раб здобув можливість жити по людськи».

В Румунії підведено підсумки III республіканського конкурсу самодіяльних театральних іолективів. Цей традиційний конкурс носить ім'я видатного румунського драматурга Іона Луки Караджале. В конкурсі, що закінчився напередодні XV річниці РНР, взяло участь 160 000 самодіяльних акторів, які об'єднуються у 11 600 народних театрах.

Серед нагороджених срібними медалями — народний театр Бухарестського заводу «Републіка», який показав на іоніурсі Ісценіровку роману Дольд-Михайлина «І один в полі воїні».

США

Визначною подією цього сезону в Нью-Йорку стала прем'єра п'єси Брехта «Матінка Кураж», здійснена Деромом Роббісоном, якого театральна громадськість знала

ми зняли нові сцени. Проте, щоб зберегти монолітність фільму, ми прагнули пристосуватися до стилю і колориту архівних кадрів. В сумі — фільм складається з двох третин архівних матеріалів, а лише одна третина — «свіжі» кадри.

Я намагався надати фільму поетично-

го, жвавого характеру, не знаю, чи вдалося це мені.

Я прагнув розповісти про громадянську війну в Іспанії. Я хотів, щоб глядач зрозумів у чому саме полягає особливий характер цієї війни, не схожої на жодну з інших воєн».

„Хлопці й дівчата разом“

Герой нової книжки Сарояка «Хлопці і дівчата разом» — молодий американський письменник, який водночас і ненавидить свою дружину, і кохає її. Йому огидна її жадоба до грошей, лінощі, він ненавидить її за те, що вона «позбавляє його натхнення» і не дає можливості творчо працювати. Шукаючи розради, письменник починає грати на тоталізаторі на кінських перегонах. Описи одурілої купки людей на іподромі, людей,

які забули про все на світі — лише б виграти! — належить до найцікавіших розділів книжки.

Друзі письменника — такі ж самі неспокійні й незадоволені сімейним життям люди. Розмовляють вони тільки про секс, це єдине, що їх цікавить у житті.

Очевидно, саме в цьому викритті беззмістовного, позбавленого справжніх почуттів життя Сароян вбачає головну ідею свого нового роману.

Мешканці варшавського будинку

Варшава та її мешканці завжди були улюбленою темою багатой та різноманітної творчості відомого польського режисера Леонарда Бучковського. Розповідаючи про його новий фільм «Жовторота», не можна не згадати двох попередніх комедій режисера з варшавського життя — «Скарб» та «Пригоди на Марієнштаті» — фільмів, добре знайомих радянському глядачеві.

Цікаво порівняти ці фільми з новим твором Бучковського «Жовторота», де глядач бачить на власні очі, як змінилася з роками Варшава та її мешканці.

Будинок, в якому живуть герої фільму, не — новобудова, він знаходиться десь на старомістському Повіслі. Це типовий варшавський будинок, яких в столиці багато. Глядач знайомиться з його мешканцями — водієм таксі Флорко, доктором Богданом. Це лагідні, ввічливі, спокійні люди, об'єднані спільною справою будівництва соціалізму в країні.

Героїня фільму — дівчина-підліток, на прізвище Жовторота, приїздить з провінції до своїх столичних родичів. Всі події фільму показані так, як їх сприймає Жовторота.

Відома польська актриса Анна Пруц-

Анна Пруцналь в ролі Жовторотої.

наль майстерно виконує роль Жовторотої, глядач вірить в її дівочу наївність, в її реакцію на все, що вона бачить у незнайомому місті.

«Фільм Леонарда Бучковського «Жовторота» — це одне досягнення польського кінематографа в жанрі комедії», — пише журнал «Фільм».

„Біля столика“

Театр під такою назвою утворено в Гданську: вистави його відбуваються в клубі журналістів і мають досить незвичайний характер.

Його спектакль — це своєрідний вступ до дискусії, яка складає основу частину ввечеру. Так, наприклад, одик такий ввчір був присвячений вихованню дітей. Актори читали уривки з дитячих щоден-

ників, записи бесід з школярами, демонстрували їх малюнки, навіть оголошували витяги з міліцейських протоколів. Все це робилося в цікавій, жвавій формі, а сама актуальність питання та гостра подача «матеріалу» сприяли серйозній і разом з тим невимушеній розмові про принципи питання виховання дітей.

На італійські екрани

Вітторіо де Сіка розпочав зйомки фільму «Бум» за сценарієм Чезаре Дзаватіні.

Головний герой фільму — промисловець (грає його Альберто Сорді), який стоїть на грані банкрутства. Щоб уникнути повного краху і забезпечити своїй родині більш-менш нормальне існування, він погоджується продати своє око одній дуже багатій людині, покаліченій в автомобільній катастрофі.

Марчелло Мастроїанні у фільмі «Тона ріші».

Гроші, одержані за око, дозволяють нашому «промисловцю» утриматися на поверхні вельми неспокійних вод італійського «економічного чуда».

Сюжет фільму запозичений з життя. Свого часу історія про продане око широко висвітлювалася в італійській пресі.

Роберто Росселіні закінчив підготовку до зйомок нового фільму «Кохаю тебе» з Анною Маньяні в головній ролі.

Мікеланджело Антоніоні також знімає новий фільм, але сюжет його, за прикладом Фелліні, він тримає в таємниці. Відомо лише, що це буде перший кольоровий фільм цього режисера, можливо, його перша комедія. Відома і його назва — «Червона пустеля».

У новому кінотворі Маріо Монічеллі «Товариші» головну роль виконуватиме Марчелло Мастроїанні. Фільм розповідатиме про початок страйкового руху італійських робітників. Мастроїанні виступатиме у фільмі в ролі професора, який стає борцем за робітничу справу.

«Сальваторе Джуліано» — останній фільм Франческо Россі — демонструвався в Італії з величезним успіхом. Не менш цікавим обіцяє бути і новий фільм цього режисера — «Батьки міста». З властивим йому публіцистичним запалом Россі викриватиме в цьому творі афери будівельних компаній.

Автобіографія Бернарда Копса

Драматург Бернард Копс, чие ім'я англійська критика часто згадує в списку письменників так званої «школи кухонної раковини», написав автобіографічний прозовий твір «Світ — це одруження», в якому він розповідає про життя великої родини Копсів на околиці Лондона. «Хоча їхні кишені були наповнені лише дірками, — пише, рецензуючи книжку, англійський критик Перротт Філіппс, — але члени родини міцно трималися один за одного, бо лише так вони могли утриматися на поверхні».

В книзі докладно розповідається про життєвий і творчий шлях майбутнього драматурга. Бернарду Копсу зараз більше сорока років, отже розповідаючи про своє життя, він водночас розповідає про Англію довоєнних, воєнних і післявоєнних років.

«Книжка Копса «Світ — це одруження» іноді шокує, подекуди буває зворушливою, але, — і це головне — вона завжди чесна, — зазначає Перротт Філіппс.

Літературна творчість робітників

В Німецькій Демократичній Республіці виникла своєрідна цікава форма роботи літературних гуртків. Робітники промислових підприємств, для яких участь у цих гуртках була спочатку лише відповідним розвагою, — поступово перейшли до серйозного літературного навчання. Глибоке вивчення літературних творів, кваліфіковані й принципові дискусії стали для молодих робітників справжньою школою творчості. Тому й не диво, що з одного лише Карл-Маркс-штадтського округу до Літературного інституту ім. Бехера поступило останнього року три робітники. В цьому окрузі працює близько п'ятдесяти літературних гуртків.

Майже всі письменники, які належать

до місцевого відділу Спідки літераторів НДР — а їх понад тридцять осіб — подають кваліфіковану допомогу цим гурткам: читають твори робітників, беруть участь в обговореннях та літературних дискусіях, виступають з лекціями. Одним з цікавих проявів творчості робітників-гуртківців є створення нової форми літературного твору: художньо-документальних щоденників виробничих бригад. «Щоденники бригад, безумовно, нова літературна форма, — пише в газеті «Руфер» Хорст Нойберт, голова місцевого відділу спілки літераторів НДР. — Вони розкривають історії окремих колективів, які перетворюють на осередки соціалістичного суспільства».

досі яв талановитого балетмейстера та засновника відомої американської балетної групи. Оцінюючи постановку тріо сипетично, американська критика однак погоджується на тому, що окремі сцени справляють надзвичайне і незабутнє враження.

Загальне захоплення викликає гра виконавиці головної ролі Анни Бенкрофт.

Проте, деякі оглядачі слушно зауважують, що, хоч спектакль і цікавий, а все ж цікавіше було б познайомитися із справжнім брехтівським театром — «Берлінер Ансамбль», в'їзд якого до Америки заборонено державним департаментом Сполучених Штатів.

ФРАНЦІЯ

Французький журнал «Меріюр де Франс» вмістив статтю, присвячену пам'яті французького композитора Франсіса Пуленка.

Характеризуючи стан сучасної французької музики, стаття зазначає, що музика ця дуже ускладнена.

Пуленк же, після смерті Раделя, був «найчистішим представником французької музики, останнім з великих мелодистів». «Душа його музики — мелодія... все в його творі підкоряється виключному пануванню мелодії».

Пуленком складено близько 150 вокальних творів, ірраці з них написані на тексти Гійома Аполлінера та Поля Елюара.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

В Чехословацькій вийшла друком книжка «Мої любі брати», автор якої — Гелена Чапек, остання представниця родини Чапеків.

Герої твору — її брати: відомий прозаїк та драматург Карел Чапек та Йозеф Чапек — художник, що належав до плеяди видатних чеських митців. Написана жвавою мовою, ця цікава книжка відтворює життяво вірні портрети Карела та Йозефа Чапеків і досить точно змальовує їхнє оточення.

Твір Гелени Чапек — справжній літературний пам'ятник видатним чеським митцям.

"Дерев'яний кінь" ФОН ДРАЙСА

Фон Драйс, винахідник велосипеда і перший чемпіон світу з велосипедного спорту.

Перші педальні велосипеди мали великі передні колеса, щоб за кожним обертотом пересуватися на більшу відстань. До речі, жінкам-велосипедисткам довелося витримати довгу боротьбу, щоб змінити традиційні довгі плаття на спортивні штани.

Стартувати на велогонках не можна було без сторонньої допомоги. На цьому фото — старт міжнародних змагань 1869 року.

РОКІВ із сто п'ятдесят тому люди ще пересувалися по землі переважно пішки. Хто не мав власної карети, або не міг купити квитка на диліжанс, покладав надію на власні ноги.

Тому асіх так зацікавила звістка, що житель міста Квирсруе у Німеччині, старший пісничий фон Драйс збудував «дерев'яного коня». 12 червня 1817 року він виїхав на ньому з свого міста до містечка Шветцінгер, і подолав відстань 18 кілометрів рівно за шістьдесят хвилин.

«Дерев'яний кінь» фон Драйса — перший велосипед — не мав педалей. Він складався лише з рами, сидіння та колес, мав також руль. Але їхати на ньому можна було, лише

відштовхуючись когами від землі. Фон Драйс пересувався на своєму велосипеді в три рази швидше, ніж пішки, і на той час це було великою сенсацією.

Велосипед одразу ж знайшов численних прихильників. У деяких містах Німеччини на ньому почали їздити листоноші; в містах, на площах з твердим ґрунтом каталася численна ювенті. З'явилися й перші полицейські заборони. Там, велосипедистам заборонялося їздити тротуарами або стежками для пішоходів, вони могли пересуватися лише посередині вулиці. Народився й новий вид спорту — велосипедні гонки.

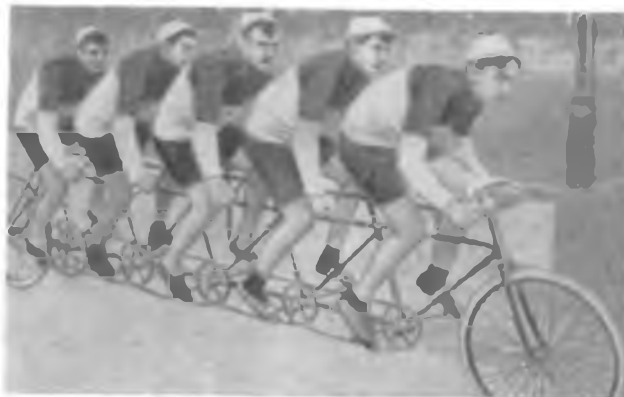
Минуло близько тридцяти років і велосипед пережив свою першу технічну революцію: його об'єднали педалями. Вони прикріплювалися безпосередньо до переднього колеса. Іграшка перетворилася на справжній засіб пересування.

1869 року відбулися перші національні змагання з велосипедного спорту в Німеччині та Франції. 1-го листопада 1869 року 323 велосипедисти стартували в Парижі, взявши курс на Руан. Переможець цієї гонки Джеймс Мур проїхав дистанцію за 10 годин 34 хвилини. Зараз натреновані гонщики роблять це в три рази швидше.

Велосипедний спорт став у Франції національним спортом № 1. Тепер тут щороку проводиться «Тур де Франс» — багатоденний кільцевий пробіг через усю країну, який перетворився на велике спортивне свято. На жаль, останнім часом «Тур де Франс» все частіше використовується різними фірмами для реклами своїх виробів, тому він втратив своє попереднє спортивне значення.

Починаючи з 1948 року, великого міжнародного значення набули щорічні велогонки миру по кільцю Берлін—Прага—Варшава—Берлін на найбільшу до цього часу дистанцію у 2559 кілометрів. 1963 року велогонки миру відбулися вже в шістнадцятий раз.

Були також технічні спроби збільшити «силу тяги» велосипеда. 1898 року ця п'ятірка виграла першість в Голландії.

Обережні люди користувалися трьколісним велосипедом. Їх можна було побачити на вулицях європейських міст ще 1925 року.

Американське «чудо» 1897 року: гібрид візницьких дрозок та велосипеда. Щоб надуті камери звичайним велосипедним насосом, потрібні були години.

Ще на початку нашого сторіччя, у 1901 році, робилися спроби збільшити швидкість велосипедиста. Двоє на мотоциклі (теж чудо тодішньої техніки) їдуть попереду велосипедиста, щоб зменшити опір повітря перед ним. Чемпіон світу Діккент (Англія) досяг таким чином швидкості 100 кілометрів на годину.

● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ●

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ●

СТРАЙК ДІТЕЙ

В Італії багато дівчаток віком від 12 до 15 років змушені працювати на фабриках і в майстернях. Недавно в Мілані вони влаштували страйк, вимагаючи для себе тих же прав, які мають дорослі робітники, і рівну оплату за рівну працю.

**НАЙСТАРІШИЙ СПОРТСМЕН
БЕРЛІНА**

Недавно Герман Станіслаус відсвяткував 75-річчя своєї спортивної діяльності. Йому вже 82 роки, а він продовжує виконувати складні вправи на перекладині і залишається активним членом одного з спортивних товариств столиці НДР.

ЩЕ ОДНА ЗНАХІДКА

Протягом чотирьох сторіч видатний твір Леонардо да Вінчі «Христос і лікарі» вважався загубленим. Лише недавно його знайшли в Нью-Йорку і після довгих досліджень і перевірок фахівці визнали достовірність цього твору. Картина потрапила в США 1959 року як полотно невідомого майстра.

БАМБУКОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Ця галузь промисловості існує в Демократичній Республіці В'єтнам. Щороку звідси експортується в Європу кілька мільйонів тонких стовбурів бамбука, з яких потім виготовляють легкі меблі, вудилища, лижні палиці, полицьки та різні декоративні прикраси. На фото — очистка бамбука після шестигодинного кип'ятіння.

● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ● ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ ●

МУЗИКА Й БАРИКАДИ

Jean Sanitas, *Aimez-vous Wagner?* Paris, 1963.

Полковник гестапо Гаис фон Шульц дуже любить музику Вагнера. Він не може жити без неї, зрештою, як і без коньяку. Адже Вагнер і коньяк так досконало доповнюють одне одного після нічної праці в катівнях гестапо! Ось чому й сьогодні начальник гестапо у Клермон-Ферані з насолодою проводить час між патефоном з «Валькірією» та напівпорожньою вже пляшкою з зірочками. Але урочисте звучання вагнерівської мелодії раптом перериває телефонний дзвінок. Яка прикрість! Якийсь невідомий серед білого дня вбив німецького офіцера!..

Так починає свій роман «Чи любите ви Вагнера?» молодий французький письменник Жан Санітас. Ця книга з'явилась на полицях паризьких книгарень у березні цього року й одразу ж привернула до себе увагу читачів. Описані в романі події, як застерігає сам письменник, вигадані, так само як і дійові особи; проте вони йдуть від життя, вони правдиві і не випадкові, бо автор пройшов такий самий шлях, як і його герої. Ім'я Санітаса ще незнайоме радянському читачеві, але знайомство, треба сподіватися, відбудеться, адже творчість цього письменника, як і його життєвий шлях, близькі нам і зрозумілі. Зараз йому лише 36 років, але він встиг багато чого зробити. 16-річним юнаком Санітас бере в руки зброю і стає до лав руху Опору. Згодом потрапляє в пазури геста-

по. Знущання, тортури, смерть перед очима... Його брат, його батько — теж бійці Опору — поділилися з ним тяжку партизанську долю. Але вони не повернулися з гітлерівських таборів смерті, а він, Жан, вижив і почав жити для того, щоб зброєю слова продовжувати батькову справу. Він журналіст, і його ім'я добре знайоме читачам прогресивної преси Франції; він письменник, і його дитячі оповідання можна побачити в руках французьких школярів; він пише і для юнаків — науково-фантастичні книги, і для всіх — молодих і старих — оповідання й повісті з часів війни. І ось перед нами новий твір Санітаса — роман під дещо загадковою назвою, проте присвячений буденним поді-

ям 1943 року у поневоленій, але нескореній Франції. Так, колишній солдат Опору не вважає ці події надзвичайними — адже вони були буднями для тих, хто не скорився й без гучних слів розхитував потворну споруду «нового порядку»...

У тихому Клермон-Ферані, де гітлерівці відсапувались від розгрому на Волзі, почалися дивовижні й незрозумілі для них події — щодня куля невідомого месника влучає в потилицю німецького офіцера. Хто вбиває? Над цим ламав собі голову не один лише фон Шульц, це була загадка і для підпільників. Облави, тортури і страти не змінили становища: щодня, з пунктуальністю годинника хтось відправляв до Валгалли чергового обер-лейтенанта або гауптштурмфюрера.

Нарешті гестапо дізнається, що винуватець переполоху це колишній полонений радянський офіцер Сергій, який утік з поїзду смертників, що йшов з Тремблінки на захід. Сергій потрапляє в країну, де нікого не знає, де не може навіть порозумітися з людьми, бо зовсім не знає французької мови. У нього є зброя, є сім патронів, він хоче помститися ворогові і робить це при першій-ліпшій нагоді. Але він не має притулку, не має шматка хліба, не має друзів, не має жодної надії на порятунок. Здається, він приречений на неминучу загибель.

Проте мова його боротьби зрозуміла простим людям Франції, і підпільники вирішують врятувати невідому їм радянську людину. Студент Кай і його однокурсниця Марі-Те, Мартен Гранпа і Андре Ведрін, Альбер Перрішон і навіть далекі від підпілля старий жебрак Арсен і продавщиця з універмагу роблять усе можливе і майже неможливе, щоб допомогти незнайомій, але близькій людині — радян-

ському воїнові. Повні невідомо драматизму й граничного напруження сцени боротьби, відступу, нападу і перемоги змальовуються автором із справжньою майстерністю. Перед читачем постають жахливі картини тортур у гестапівських катівнях, епізоди нерівного двобою купки підпільників з потворною машинною вермахту, сцени кохання і зради; проходять люди великого серця й пролизають у сутінках огидні постаті запроданців. Дія роману розгортається пружно і стрімко, немов на кіноплівці, і щосторінки зростає інтерес до розповіді Жана Санітаса.

Пригодницький роман? І так, і ні. Так, бо в ньому ми бачили елементи цього жанру — напружені ситуації, наглі й несподівані події; ні, бо на відміну від більшості пригодницьких романів у центрі цієї книги стоять не події, якими б вони не були захоплюючими самі по собі, а люди, живі, повнокровні люди, з своїми думками й прагненнями, почуттями й схильностями. Кат-меломан Шульц і незламний солдат Сергій, у мянулому видатний музикант; лицемірна гестапівка Анріет і мужній підпільник Андре; добровільний зрадник Даннері і борець-романтик Кай... Вони — антиподи, і тому не можуть не вступити в боротьбу не на життя, а на смерть. І немов лейтмотив цієї боротьби крізь увесь роман проходить музика Вагнера, акорди якої супроводять кожну вирішальну подію.

Музика Вагнера звучить тут не випадково. Її смакує Шульц, що знищує все живе, і нею захоплюється Сергій, який підносить зброю, щоб врятувати життя, щоб відстояти право людей на все світле, що є в житті, а тому і на мистецтво, і на музику Вагнера.

Сергій розповідає підпільниці Марі-Те про страхіття таборів смерті. Садизм гітлерівських убивць не мав меж: вони включали музичку біля крематорію...

«— Може, то був Вагнер? — спитала Марі-Те.

— Ви не любите Вагнера, — відповів Сергій. — Безперечно тому, що він німець. Яка помилка! Хіба ви не визнаєте більше триколірного прапора як свою національну

емблему через те, що ваш нинішній уряд (уряд Петена, — А. К.) забруднив його? Звичайно, Гітлер використовує в своїх цілях вагнерівську музику, або, скоріше, нацизм ставить собі на службу вагнерівську містику надлюдни. Чи досить цього, щоб затаврувати Вагнера? Можна, звичайно, і навіть треба відкинути вагнерівську ідеологію, та не можна не визнавати велич Вагнера, його геній. Хіба його «Трістан» не є найвеличнішою поемою кохання, написаною мовою музики? Я люблю Вагнера. Я вмю його любити. Любити з розумом.

Французька дівчина глибоко замислюється над словами російського солдата і музиканта, людини зброї і мистецтва, і не може погодитися з ним у тому, що навіть у цей критичний час ніхто не має права затаврувати ганьбою цілий народ, ненавидіти всіх німців, не розбираючи чесних і вунуватих.

Вона має рацію. На сторінках роману виникає суперечка, склад-

на і непевна постать помічника фон Шульца, гестапівського парасарчука Вернера. Обдурений Гітлером, заляканий Гімлером, розчавлений нацизмом і, здається, позбавлений вже останніх рис людської гідності, Вернер під впливом трагедій ув'язнених і закатованих фон Шульцем людей починає прозирати, до нього повертається почуття морального обов'язку і моральної відповідальності. Вернер робить спробу перейти на протилежний бік барикади. Надто пізно. Підпільники не розуміють цього несподіваного кроку, і Вернер гине від їхньої кулі, але гине людною.

Музика і барикади. Два поняття, що здавалися б несумісними, якби Санітас не зрозумів тісного внутрішнього зв'язку між визвольною боротьбою проти фашизму і боротьбою за врятування загальнолюдської культурної спадщини. Ця боротьба ще не закінчена. Вона триває.

А. КИСІЛЬ

МУЗА ТУВІМА В УКРАЇНСЬКИХ ШТАХ

Юліан Тувім, Вибрані поезії, Держлітвидав,
К., 1963.

Однотомник Юліана Тувіма є першим книжковим виданням творів польського поета на Україні, хоч переклади його українською мовою почали з'являтися понад сорок років тому.

Перший переклад Тувіма на Україну зробив Ст. Масляк у 1922 році. Згодом, до другої світової війни, польського поета перекладали К. Полішук та Ю. Шкрумеляк. Тепло відзначався про автора «Слів у крові» Ярослав Галан («Нові шляхи», 1929, № 6).

До книги «Вибраних поезій» включено кращі ліричні й сатиричні вірші з таких відомих збірок, як «Чигання на бога», «Сократ танцює», «Сьома осінь», «Четвертий том віршів», «Словом у крові», «Чорноліська Річ», «Циганська біблія», «Палаюча сутність», «Ярмарок рим», чотири уривки із слав-

нозвісної поеми «Польські квіти» та з опублікованих посмертно рукописів — всього 138 назв.

Укладачі «Вибраного» прагнули, передусім, дати читачеві найбільш яскраву й пластичну картину тривалого процесу художньої еволюції і внутрішньої ідейної боротьби одного з найталановитіших ліриків нашого часу.

Досі вийшло чимало різноманітних добірок Ю. Тувіма як у Польщі, так і в Радянському Союзі, в тому числі переклади Є. Островського, А. Мендзижецького, А. Слонімського, М. Живова, М. Павлової. Та й сам Тувім підготував три окремі добірки.

Різні автори ставили перед собою різну мету. Одні з них селекціонували тільки соціально-політичні вірші чи тематику дружби, інші «чисту лірику» або пейзажні мотиви, і майже всі уникали віршів, з яких промовляє Тувім — «алхімік слова».

Українська добірка не схожа на жодну із згаданих. Вона наскрізь нова, можна сказати оригінальна, і тенденції її полягає в тому, щоб показати читачеві твори найбільш реалістичні, найбільш характерні для музи Тувіма.

У порівнянні з іншими виданнями, що вийшли в Радянському Союзі, збірка українських перекладів Тувіма, крім того, ще й найбільша за обсягом і жанровою повнотою. А оскільки нам відомі іноземні переклади творів Тувіма, можна сказати, що це одне з найповніших видань взагалі.

Вступне слово написане М. Рильським з особливою теплою. Відчувається, що автор гаряче закоханий у ліричну музу польського поета. Проте, у своєму оригінальному вступному слові М. Рильський чомусь не зупиняється докладніше на поемі «Бал в опері» — складній, не скрізь легкій для зрозуміння, але дуже сильній речі. Це тим більше треба було б зробити, оскільки редактор збірки в примітках також обійшов поему мовчанкою.

Над перекладами творів Ю. Тувіма працювало сім перекладачів. А коли для порівняння згадати, що збірку творів М. Конопницької аналогічного обсягу перекладало аж шістнадцять осіб, то частково стане зрозумілою та прекрасна однозначність перекладів, повна відсутність різноголосся.

Добре вивчивши саму словесну

тканину оригіналу, що особливо впадає в очі при зіставленні з перекладом, автори уникнули того, чого допустилися окремі російські поети в своїх перекладах — живих, в основному точних, але згладжуючих різні стилістичні й смислові відтінки віршів Тувіма. Зіставляючи, наприклад, російський переклад вірша «Просьба про пісню» з оригіналом, ми бачимо, що ніби й незначна суттєва зміна «пустого» серця на «чесне», виесета перекладачем Ю. Верховським, порушила не тільки суть окремої фрази, але й весь ідейний задум. Зате цей рядок («в одязі бруднім, з порожніми серцями, за хлібом гояться») як і взагалі весь вірш у перекладі Рильського дуже точний — є ніби другим народженням твору. У своїх перекладах таких віршів, як «Русалочко, вісянський квіте», «Все б я це покинув», «Світанок», «Нема краю», М. Рильський, насамперед, памагається передати всю ліричну словотворчу стихію Тувіма, він повсякчасно перебирає разок можливого наміста, поки не набере найпотрібнішу намістину. Коли перентуєш переклади М. Рильського, мимоволі згадуєш слова Олександра Білецького: «відчуття духу і стилю твору, який перекладається, ніколи не зраджує Рильському».

Читаючи переклади М. Рильського, М. Лукаша, Д. Павличка, Гр. Кочура, В. Лучука, Є. Дрою. Тувіма в галузі етимології і селб'язка та Д. Паламарчука, майже зримо відчуваємо передані перекладачами філологічні пошуки мантики слова. Таким чином, на сторінках «Вибраного» часто зустрічаємо вдалі або менш вдалі нові українські словотвори. Їх більше півсотні — типу: зорєбрання, білостанні, мотомехофіціанти, розкрилля, зажури, тужарні, землінка і т. п., хоч є і вульгарні словотвори.

Перекладати такого складного сатирика, як Тувім, дуже важко, а на скільки збільшуються труднощі, коли доводиться мати справу з поемою «Бал в опері», друкованій свого часу у «Всесвіті!» Навіть незначне відхилення може знівечити всю політичну гостроту сатири.

М. Лукаш творчо подолав ці

надзвичайні труднощі, зокрема словотворчого характеру. Майстерність перекладача, з якою він перевтілює словотворчу стихію польського сатирика в українську мовну субстанцію, просто викликає подив. Лукаш чудово передає все багатство гіпербол і чисто тувімівських каламбурів. Правда, не пощастило Лукашеві в іншому відношенні. Він, здається, не приділив належної уваги тому, що «поема «Бал в опері» — апокаліптичний образ буржуазно-поміщицької Польщі, вбивча сатира на владу, гроші, поліцію і війну», сатира на політичну дійсність останніх п'яти років існування санаційної Польщі, а тому до відтворення в перекладі історичних і політичних реалій передвересневої Польщі слід було підійти шляхом найточнішої передачі окремих слів і в жодному випадку не допускати українізації певних рис життя польського народу, бо це закриває двері до пізнання через художній твір правдивого специфічного характеру його історії і побуту. В своїй поемі «Бал в опері» Тувім, вживаючи як дійсні прізвища, так і завуальовано змінені, натякає на певні історичні факти і події. Через це твір був заборонений цензурою.

Незрозуміло, з яких міркувань перекладач випустив у перекладі прізвища Герінга і Детердінга, хоч увів Чемберлена. Відомо, що два перші відвідували Польщу, брали участь у балах і ловах, влаштовуваних на їх честь польськими буржуазними правителями. Цим Тувім вказував на одверте кумання польської санації з гітлеризмом.

Ніскільки не применшуючи ролі творчої активності, не можна все-таки погодитися з перекладачем в тому, що він загальновідомо польську жовнірську пісню «Военко, военко» заміняє українським відповідником «Ой заграли сурми, ой заграли мідні у неділю вранці...».

Хоч на перший погляд це здається перекладацькою знахідкою М. Лукаша, проте, напевно, такої пісні ніколи не співали солдати буржуазної Польщі. Не можна апробувати і того, що автор перекладу поеми «Бал в опері» в особливо незрозумілих місцях додає

від себе окремі рядки, хоч і бере їх у дужки.

В цілому в книзі трапляються хиби чисто суб'єктивного характеру, яких можна було б легко уникнути, коли б окремі перекладачі уважніше поставилися до оригіналу. До цих хиб належить заміна одних слів іншими («гомін» на «ляк», «похіть» на «спрагу», «дрож» на «дош», «реве» на «б'є» — у перекладі Є. Дроб'язка), порушення розміру версифікації та графічної структури вірша (у перекладі «Горбаць» Д. Паламарчука, та два перші рядки VIII розділу поеми «Бал в опері» — у М. Лукаша) і, нарешті, часте не завжди виправдане вживання вульгарної рими (римоїди) в поемі «Петро Плак-сін» (переклад Є. Дроб'язка).

Перекладам окремих віршів бракує чаривої звучності (дехто називає це музикальністю), притаманної поезії Тувіма. Наприклад, у вірші «Два вітри», перекладеному Д. Паламарчуком, все передано — і образи, і динаміку, і рими, однак переклад справляє враження неозвученої кінокартини.

Трапляються в перекладах і такі порушення образності оригіналу, яких просто-таки не можна

пояснити навіть тою «проклятою» химерною римою; наприклад, Д. Паламарчук у вірші «Скерцо» дворянок:

Утихла поволі. І руку на грудь,
Ніби лілею на могилі поклала.
передає:

Утихла поволі. А сліз — ущертъ.
І руки-лілеї зложила.

В окремих випадках неправильно вживаються слова української мови, в них вкладають не той зміст, який їм властивий у загальнонаціональному вжитку: «розкриті вікна» замість «відчинені вікна» (розкривати, відкривати — зошит, збори, передплату), «тужити по столиці» замість «за столицею», нерідко трапляються галліцизми: фіра, писок, гляньсь.

Хочеться висловити ще одне критичне зауваження щодо перекладу заголовків. Заголовок «Палаючий зміст» передано як «Палаюча сутність», хоч можна було дати адекватний переклад. Зате «Чарнолеська Річ», яка вимагала семантичного підходу, передана дослівно. Недоречно змінено «Чарнолеська» на «Чорноліська», адже за нормами української орфографії чужі географічні назви не змінюються, лише в прикметнико-

вій формі одержують українські закінчення. А «Річ» в даному випадку має подвійне значення — «Слово», «Поезія», або навіть «Твір», тому що йдеться про поетичне слово, створене Яном Кохановським в Чарнолесі. Недарма Ц. Норвід благає: «Чарнолеської поезії прошу — ця серце заспокоїть». Отже заголовок треба було перекласти «Чарнолеське Слово».

Можна було б навести ще певну кількість перекладацьких грехів, але вони мають частковий характер і аж ніяк не заступають «палаючої сутності» ліричного сонця, що по-польськи Тувімом зветься. Його чарівній музи дуже до лиця в таких любовно вишитих українських шатах.

Добра справа популяризації сучасної польської поезії відповідає вимогам нашого життя, отож побажаємо авторам збірки вибраних перекладів успішно продовжувати працю, щоб найближчим часом український читач дістав нові книги віршів таких видатних поетів як Л. Стафф, Вл. Броневський, К. І. Галчинський і Т. Ружевиц.

І. ЛОЗИНСЬКИЙ

м. Львів.

«Весь мир» (на українском языке).

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи: 3-20-82.

ВФ 30822. Підписано до друку 14/VIII—1983 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк. арк. 20. Умовних друк. арк. 20. Зам. 01875. Тираж 21750. Ціна 60 коп.

Видавництво «Радянський письменник». Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, вул. О. Довженка, 1.

4°-6 Baras

LIBRARY

LIBRARY

74089

907